

FELSEFE
TERİMLERİ
SÖZLÜĞÜ

TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI

20 Lira

Prof. Dr. BEDİA AKARSU

FELSEFE
TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . ANKARA — 1975

TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI

TERİMLER ÜZERİNE

Atatürk devriminin "Türkçe" konusundaki tutumunu şöylede özetleyebiliriz: "Türkçeyi çağdaş sanat, bilim ve teknığın, kısacası çağdaş uygurlığın bütün gereklerini karşılayacak bir dil durumuna getirmek."

Türk Dil Kurumu 1932 yılında kurulduğu zaman, yapılacak dil çalışmaları, şu iki ana madde içinde saptanmıştı:

1. Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini ortaya çıkarmak;
2. Türk dilini, dünya dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe ulaştırmak.

Bu maddelerden birincisini gerçekleştirmek için, eski kültür hazinelerimizi araştırmak, yayımlamak; ikincisini gerçekleştirmek için de, bir yandan yüzüllar boyunca dilimize girmiş olan yabancı sözcüklerin, terimlerin yerine Türkçelerini koymak, öte yandan da Batı uygurlığının etki alanına girmemizle dilimize sızmaya başlayan yenilerine engel olmak, böylece, dilimizi kendi olanakları içerisinde geliştirmek gerekiyordu. Bu yabancı sözcüklerin coğuluğu türlü bilim dalları ya da mesleklerle ilgili terimlerdi. Türk Dil Kurumu'nun kuruluşunda, bu terimler işi, çetin bir sorun halinde duruyordu. Yıllar yılı yapılan çalışmalar verimsiz kalmadı. Dil işinin olumlu bir sonuca bağlanmasını isteyen aydınlar, bu alanda yapılan çalışmalarda Kurumu yalnız bırakmadılar.

İlk evrede, yalnızca terimlerin Türkçe karşılıklarını bulmak yoluna gidiliyordu. Yapılacak işler çok, eldeki olanaklar az olduğu için, bunlar terim sözlükleri olarak verilemiyordu. İkinci evrede ise, bir yandan yeni karşılıklar aranırken, bir yandan da her konuda uzmanlık sözlükleri hazırlanmasına girişildi.

Bugüne dekin, Türk Dil Kurumunun türlü kuruluşlar, kurumlar, fakülteler ve kişilerle yaptığı çalışmaların ancak küçük bir bölümü yayımlanabilir miştir. Bu çalışmalar, her konuda eser veren yazar ve aydınlarla dil bilincinin yerleşmesine yardım ederken, okul sıralarındaki gençleri de bu Türkçe sözlere alıştırılmış, giderek onlarda dil sevgisinin kökleşmesini sağlamıştır.

Bu sözlük Prof. Dr. Macit Gökberk, Prof. Dr. Vehbi Er-alp'ca incelenmiş, Terim Kolu görevlilerinden Ülker Onart ve Dr. Semih Tezcan'ın emekleriyle baskı evresine getirilmiştir.

Gerek Türkçe-Osmanlıca ve Batı dilleriyle ilgili olarak kılavuz niteliginde hazırlanan terim listelerinde, gerekse türlü konularda hazırlanan sözlüklerde, elden geldiği ölçüde her terimi Türkçe bir sözcükle karşılamak yoluna gidilmiştir. Türkçe karşılık bulunmadığı durumlarda, Batı dillerinden aktarılan terimlerde, bir birlik sağlanmasına çalışılmıştır. Yabancı bir terim alınırken, Batı dillerinde de olduğu gibi, Yunanca ve Latince asıllarına gidilerek, bunlar, Türkçenin ses yapısına uydurulmuştur. Yalnız, daha önce başka Batı dillerinden Türkçeye girmiştir ve yeni bir karşılık bulunamayan terimler, eskiden olduğu gibi bırakılmışlardır.

Gerek Kurum'da hazırlanan, gerekse Kurumca uzmanlara hazırlattırılan terim sözlüklerinin, türlü yarkurullardan geçirilerek hem dil bakımından, hem ilgili oldukları bilim bakımından yanlışsız olmalarına çalışılmıştır. Ortaya konan terimler öneri niteliğindedir, kesinlik anlamı taşımamaktadır. İleride, bunlardan daha uygunlarının bulunacağını gözden irak tutmamaktayız. Önerilen terimler, uzun süreli uygulama sonucu kesin biçimlerini alacaklardır.

Dilimizin, kendi benliğine kavuşarak gelişmeye başladığı ve güçlü bir uygarlık dili olmağa yöneldiği bugündelerde, çalışmalarımızın yararları olacağının kansındayız.

TDK

Ö N S Ö Z

Türk Dil Kurumunca yayınlanmakta olan "Terim Sözlükleri" iki amacı gerçekleştirmeye çalışıyor: 1- Terimlerin Türkçe karşılıklarını bulmak. 2- Bu terimlerin tanımlarını vermek.

Terimlerin Türkçe karşılıklarını bulma bakımından, bu sözlüğü yzarken, çok büyük bir güçlüğe uğradığım söylememez. Bütün felsefecilerle birlikte sıkıntısını yıllardan beri çektiğimiz bu güçlüğü bugün az çok yenmiş durumdayız. Yirmi beş yıl önce Türk Dil Kurumu, felsefe terimlerinin gözden geçirilmesi için İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümüne baş vurmıştı. Prof. Dr. Macit Gökberk'in yönetimi altında, 1950-53 yılları arasında, haftada bir iki kez toplanıp, Kurumca yayımlanmış olan "Felsefe ve Gramer Terimleri"ni de göz önünde bulundurarak, terimlerin Türkçe karşılıklarını yeniden saptadı. Bu çalışmalarla, terimlerin Türk dilinin kurallarına uygun oluşturulabilmesini sağlamak amacıyla katılan, yitirmiş olduğumuz büyük değerlerden iki dildimizi şükranla anmamız gerekiyor: Prof. Dr. Mecdut Mansuroğlu, Doç. Dr. Suat Baydur. Ayrıca bu çalışmalarla Prof. Dr. Janos Eckmann, Prof. Dr. Cahit Tanyol ve Prof. Dr. N. Şazi Kösemihal'in katkıları olmuştur. Felsefe bölümünden bu toplantılara katılanlar: Prof. Hilmi Ziya Ülken, Prof. H. Vehbi Eralp ve o dönemin asistanları: Prof. Dr. Kâmurâن Birand, Prof. Dr. Nermi Uygar Doç. Dr. Hüseyin Batuhan, Prof. Dr. Bedia Akarsu. Bu toplantıda saptadığımız felsefe terimlerini her birimiz yirmi yirmi beş yıldan beri ders ve seminerlerimizde, yazılarımızda işlemektedir. Bu arada her birimizin yeni önerileri oldu. Sonunda az çok bir birliğe vardık. Bundan dolayı bu sözlükte yer alan terim ve kavramların büyük çoğunluğunu, öneri niteliğinden kurtulmuş, yerleşmiş sözcükler arasından devşirme olanğını bulduk. İrade karşılığı "istenç" gibi kimilerini de yeniden önermek zorunda kaldım; yakın zamana dek kullandığımız "istem" bizim elimizden çıkmış, bir hukuk ve iktisat terimi olmuştu. Şunu da belirtmek isterim: "İmgelem", "eytisim", "özdekk" gibi sözcükleri öbür terim sözlükleriyle birlikte sağlamak ereğile kullandım. Bunlar bugün için benim pek kullanabileceğim sözcükler değil. Bugün için

diyorum; belki de yakın bir gelecekte "madde" diyemeyeceğim; beş yıl önce "özgürlik" sözcüğünü, iki yıl önce "olanak" sözcüğünü yadırgıyor, bunlara konuşma ve yazılarında yer veremeyeceğini sanıyorum. Oysa bugün bu sözcüklerin eski karşılıklarını anımsamaz oldum. Öte yandan kavramın anlamını karşılamayan kimi yeni öneriler de oldu. Örneğin "idea" sözcüğüne "düşüngü" karşılığı önerildi. "Düşüngü" "idea"nın fikir anlamını karşılayabilir; ancak Platon'un "idea"sı için anlamca yanlış bir karşılık olurdu. Bir felsefe sözlüğünde ise öncelikle, terimin felsefedeki anlamı göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu sözlüğün yazılmasında asıl güçlük kavramların tanımlarını vermede oldu. Her bilim ve meslek dalında terimlerin kesin sınırlarının çizilmesi büyük önem taşır. Düşüncenin açık, anlaşılır olması, o düşünçeyi dile getirirken kullanılan terimlerin anlamının tam olarak belirlenmiş olmasına bağlıdır. Tanımı verilmeyen bulanık kavramlar kullanmak düşündcede açıklığa erişmememe, giderek kavram ve düzünde kargaşalığına yol açar; kavramların gelişigüzel kullanılması karanlık bırakır düşünçeyi, anlaşma olanağını da ortadan kaldırır. Temeli düzünde olan felsefenin kendi kavramlarını belirlemesi gerek. Kavram belirlemeni Sokrates'in de baş sorunudur. Sokrates ömrü boyunca hep kavramların tanımını aramış, ama bulamamıştır. Çünkü ele aldığı kavramlar *iyi*, *güzel*, *erdem* gibi, *doğruluk*, *yigilik* gibi kavramlardır, bunlarda matematisel kesinlikte tanımlarını vermek olanağı yoktur. Ayrıca, bir çok felsefe kavramlarına türlü türlü felsefe akımları değişik anımlar vermişler, böylece bir terimin birkaç tanımı ortaya çıkmıştır. Gerçi 17. yüzyılın usulü felsefesi her zaman bir ve aynı kalan bilginin birliği ülküsünü dile de aktarmak istemiş, *mathesis universalis* isteği yanında *Lingua universalis* isteği ortaya çıkmıştır. Felsefeye yalnızca bilimlerin yöntem ve sonuçları üzerinde söz hakkı tanıyan 19. yüzyıl olguculuğu da (positivizm) aynı yoldadır. Ama 19. ve 20. yüzyıllarda gelişen ve günümüz felsefesini oluşturan yaşama felsefesi, görüngübilim (fenomenoloji), varoluşlu felsefe, varlıkbilim (ontoloji) gibi fizikotesiyle (metafizik) ilgili sorunları ele alan akımlarla ve felsefe tarihi araştırmaları ile olguculuğun bu görüşü aşılmıştır. Felsefe bugün kendi tarihi ile bağlantı içindedir. Terimlerini de tarih içinde "sürüp giden felsefe" den devşirmektedir. Kavramın tarih içinde az ya da çok değişen anımlarının tek bir tanıma sağlanamayacağı da açıklık kazanmıştır. Ben de, bu sözlüğü yazarken belli bir akıma bağlanmadan, sorunları belli bir eğilimle ele almadan, elden geldiğince yan tutmadan çağdaş felsefeyi kavram ve terimlerini olduğu gibi yansıtmayarak, aydınlatmaya çalıştım. Gerektiği yerlerde tanımlarla yetinmemeyip kısa açıklamalar yapmak zorunluluğunu duydum. Ayrıca, felsefe ile il-

gilenenlerin yararlanabilmesi için terimlerin yanı sıra terim niteliğini aşan kavramlara, deyimlere ve felsefe okullarına da yer verdim.

Sözlüğün hazırlanmasında Metzke'nin "Handlexikon der Philosophie" si başta olmak üzere Schmidt-Schischkoff'un "Philosophisches Wörterbuch"u, Lalande'ın "Vocabulaire de la philosophie"si ve Foulquié'nin "Dictionnaire de la langue philosophique" i temel kaynak alınmıştır. Her terimin hazırlanlığında kaynakça gösterilen bütün sözlüklerdeki o maddeler gözden geçirilmiş, ayrıca felsefe tarihlerinden yararlanılmış gerektiğinde belli bir terimin felsefesine geniş bir yeri olan ya da o terimin oluşturucusu olan filozofların yapıtlarına da baş vurulmuştur. Ancak belli bir terim üzerinde iyice açıklığa kurulduğu kanısına varıldıktan sonra tanıma geçilmiştir.

Sözlük, ayrıca Kurumca da Prof. H. Vehbi Eralp ve Prof. Dr. Macit Göberk' incelettilerilmiştir. Bu sıkıntılı işi titizlikle yürüten ve yararlı öğütleriyle beni uyarınca sayın hocalarına teşekkür borçluyum.

Kitabın basılmasını sağlayan, hazırlanmasında ve basılmasında bana her türlü kolaylığı gösteren başta Sayın Ömer Asım Aksoy olmak üzere Türk Dil Kurumu Yönetim Kuruluna ve Terim Kolu Başkanı Sayın Emin Özdemir'e, ayrıca Sözlüğün hazırlanmasında büyük emekleri geçen Terim Kolu görevlileri Ülker Onart ve Dr. Semih Tezcan'a teşekkür borç bilirim.

Bedia AKARSU

KISALTMALAR VE İMLER

Alm. Almanca

bkz. Bakınız

es. t. Eski terim

Fr. Fransızca

İng. İngilizce

Lat. Latince

Ör. Örneğin, örnek

vb. Ve benzeri, ve başkaları

Yun. Yunanca

→ Bakılması gereken terimi ya da yeri gösterir.

// Tanımdan açıklamaya geçildiğini belirtir.

< Önune konduğu sözcüğün ana biçimini ya da kaynağını gösterir.

= Önune konduğu sözcüğün anlamını verir.

FELSEFE
TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

A

A: Biçimsel mantıkta tümel olumlu önermelerin simgesi. (Ör. "Bütün cisimler yer kaplar.")

açıklama [Alm. Erklärung] [Fr. explication] [Lat. explicatio] [es. t. izah]: 1- Bir olguya, bir durumu çözümledikten sonra, ögeleri arasındaki bağlantıları açığa çıkarma yoluyle aydınlatma. 2- Bir şeyin yalnızca ne olduğunu değil, nedenini de ortaya koyma; iki şey arasındaki nedensel bağlantıyı gösterme. 3- Gözlemlenen bir olayı bir yasaya geri götürme. (Ör. Gökuşağıının, ışığın kırılması ve yansımısi yasalarına göre açıklanması.)

ictimak ve seçik [Alm. klar und deutlich] [Fr. clair et distinct] [Eng. clear and distinct] [Lat. clarus et distinctus,clare et distincte] [es. t. vazih ve mütemeyyiz]: (Descartes'ta) Bir bilginin doğruluğunu belirleyen ölçütler: Konusu bize doğrudan doğruya, araçsız olarak verilmiş bilgi açık; konusu başka şeyleden ayrı, onlara karışmamış olan bilgi de seçiktir.

adalet bkz. **tüze**

adçılık [Alm. Nominalismus] [Fr. nominalisme] [Eng. nominalism] [es. t. ismîye]: Kavramların gerçek varlıklar olduğunu kabul eden kavram gerçeğliğine karşıt olarak, tümel kavramların yalnızca nesnelerin adları olduğunu ileri süren görüş.

adiaphora bkz. **umursanmayan**

ahlâk [Alm. Moral] [Fr. morale] [Eng. morals] [es. t. ahlâk]: 1- a. Belli bir dönemde belli insan topluluklarında benimsenmiş olan, bireylerin birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen törel davranış kurallarının, yasalarının, ilkelerinin toplamı. b. Çeşitli toplumlarda ve çağlarda kapsamı ve içeriği değişen ahlâksal değerler alanı. 2- Bir kişi ya da bir insan öbeğince benimsenen eyleme kurallarının toplamı. 3- Ahlâksal olan şeyle bağıntısı olan bir görüşler dizgesi (tek kişinin, bir ulusun, bir toplumun, bir çağın). 4- Felsefenin bir dalı olarak: a. Ahlâk üzerine

ahlâkçı

kavramsal öğretmenler. b. İnsanların kişisel ve toplumsal yaşamındaki ahlâksal eylemlerine ilişkin sorunları inceleyen felsefe öğretmenleri.

ahlâkçı [Alm. *Moralist*] [Fr. *moraliste*] [Ing. *moralist*] [es.t. *ahlâkiye*]: 1- Ahlâk filozofu; ahlâk alanında uzmanlaşmış yazar. 2- Ahlâk öğütçüsü; her şeyi ahlâk açısından değerlendiren kişi. 3- 17. ve 18. yüzyıllarda çağlarının toplum ve ahlâk sorunlarını felsefe açısından ele alan Fransız yazarlar öbeği için kullanılan terim (Montaigne, Pascal, La Rochefoucauld, La Bruyère vb.).

ahlâkçılık [Alm. *Moralismus*] [Fr. *moralisme*] [Ing. *moralism*] [es.t. *ahlâkiye*]: 1- Ahlâkî en yüksek değer ve en yüksek erek olarak gören dünya görüşü. 2- Her şeyi ahlâk açısından değerlendiren tek yanlı görüş.

ahlâk duygusu [Alm. *moralische Gefühle; moralischer Sinn*] [Fr. *sens moral*] [Ing. *moral sense*]: 1- Ahlâksal davranışların kaynağı olan duyu. 2- Ingiliz ahlâkçılardan (Shaftesbury, Hutcheson vb.) kavramı olarak ahlâk duygusu ("moral sense"): iyi ile kötüyü değerlendirmede insanda doğal olan, doğuştan bulunan duyu; ahlâksal yargılama gücü.

ahlâk felsefesi bkz. **ethik**

ahlâk ilkesi [Alm. *Moralprinzip*] [Fr. *principe moral*] [es.t. *ahlâk umdesi*]: 1- a. (Genellikle) Ahlâksal olanın temel ilkesi. b. Tek tek kişilerin ahlâksal eylemlerindeki ilke. 2- Ahlâk eylemlerinde istenci belirleyen ilke: haz (hazcılık), mutluluk (mutçuluk), yarar (yararçılık), ahlâk yasası karşısındaki saygı - ödev bilinci - (Kant) vb.

ahlâkî [Alm. *moralisch-sittlich*] [Fr. *moral*] [es.t. *ahlâki*]: Ahlâk yasalarına uygun olan; ahlâk bakımından iyi olan.

ahlâklılık [Alm. *Moralität, Sittlichkeit*] [Fr. *moralité*] [Ing. *morality*] [es.t. *ahlâkiyet*]: 1- Bir insanın ya da bir insan öbeğinin iyi ve kötü açısından davranış biçimleri ve ahlâksal düşünüşü. 2- a. Ahlâk kuralları, yasaları ile uyum içinde olma. b. Kurallara uygunluk bakımından ahlâkî olma. c. (Dar anlamda) Özellikle cinsel yaşamla ilgili ahlâksal davranış. 3- Kişilerin ya da eylemlerin ahlâksal niteliği. 4- Ahlâksal düzen. 5- Ahlâksal düşünüş olarak ahlâklılık (Kant): Ahlâk yasası ile uyum içinde olan, ama ancak ödeve karşı saygından doğan eylemde bulunma.

ahlâk öğretisi [Alm. *Sittenlehre*] [es.t. *ahlâkiyat*]: Ahlâksal yaşama ve eylemenin yasaları, biçimleri ve ilkelerini araştıran bilgi dalı. 1- Ahlâksal olanın temellerini ve özünü inceler (ethik). 2- Ahlâksal eylemin somut

aldırmazlık

birimlerini ve çeşitli kurallarını araştırır ve betimler. 3- Ahlâk kurallarını yaşam için somut olarak ortaya koyar; belli bir toplumda geçerli olan ilke ve kuralları, biçimleri bir araya toplar.

ahlâksal [Alm. *moralisch, sittlich*] [Fr. *moral*] [Lat. *moralis*] [es.t. *ahlâki*]: 1- Ahlâka ilişkin. 2- İyi ve kötü üzerindeki felsefe incelemelerine ilişkin.

ahlâksal sorumluluk [Alm. *Zurechnungsfähigkeit*] [Fr. *responsabilité morale*] [Ing. *consciousness of responsibility*] [es.t. *ahlâki mesuliyet*]: Bir insanın kendi eylemlerinin sorumluluğunu taşıyabilmesi yeteneği.

ahlâksız [Alm. *unsittlich*] [Fr. *immoral*] [es.t. *gavr-i ahlâki*]: Ahlâk yasalarına aykırı olan; ahlâk bakımından kötü olan.

ahlâk yasası [Alm. *Sittengesetz*] [Fr. *loi morale*] [Ing. *moral law*] [es.t. *ahlâki kanun*]: Ahlâk eylemlerini belirleyen, kendine uyulması ahlâk açısından gereklî olan genel geçer kural.

akademi [Alm. *Akademie*] [Fr. *académie*] [Ing. *academy*] [Yun. *Akademia*]: 1- Platon'un Atina yakınlarında kurduğu, ölümünden sonra onun temel öğretisine bağlı kalmayarak, kuşkuculuğa sonradan da dogmacılığa kayan felsefe okulunun adı. 2- Renaissance'ta Platon düşüncesinin yenilenmesi ile 1490'ta Floransa'da kurulmuş olan Platoncu okul.

akatalepsia bkz. **kavranılmazlık**

aksiyoloji bkz. **değer öğretisi**

aksiyom bkz. **belit**

aksiyomatik bkz. **belitsel dizge**

aktivizm bkz. **eylemcilik**

aktüalizm bkz. **etkincilik**

aktüel bkz. **edimsel, güncel**

alaysılıma [Alm. *Fr. Ironie*] [Ing. *irony*] [Yun. *eironia* = İnceden inceye alay etme] [es.t. *istiha*]: (Sokrates'te) Kendisinin bir şey bilmediğini öne sürüp sorular sorarak karşısındakinin bir şey bilmediğini ortaya çıkarma.

aldırmazlık [Alm. *Indifferenz, Gleichgültigkeit*] [Fr. *indifférence*] [Ing. *indifference*] [Lat. *Indifferentia*] [es.t. *lâkaydi*]: 1- Belli durumlar, olaylar, öğretüler karşısında kayıtsız kalma: a. Yalnızca ilgisizlikten doğabilir. b. Elinqli bir tutum sonucu olabilir. (Ör. Kuşkucu tutumda ya da yargızılıkta -epokhe- olduğu gibi.)

algı

algı [Alm. *Wahrnehmung*] [Fr., Ing. *perception*] [Lat. *perceptio*] [es.t. *idrak*]: Bir şeye dikkati yönelterek, duyular yoluyle o şeyin bilincine varma. // Bir nesne duyular aracılığıyla algılanır, ancak algı duyusal izlenimlerden daha fazla bir şeydir, bilinçli bir farkına varmadır, duyumları bilince ileten bir olaydır. Algıda: a. algı olayı, b. algı içeriği, c. algı nesnesi ayırt edilir. Algılar şu iki türe ayrılabilir: 1- Dış algı: Dışdakilerdeki nesnelere yönelik, onlara ilişkili olan algı. 2- İç algı: İçdündüklerin gerçeklerine (ruhsal durumlar, ruhsal edimler, ruhsal içerişler) yönelik ve onlara ilgili olan algı.

alışırlık [Alm. *Rezeptivität*] [Fr. *récéptivité*] [Ing. *receptivity*] [es.t. *kabiliyet-i ahz*]: 1- Duyusal uyarıları alabilme yeteneği. 2- (Kant'ta) "Nesnelerin bizi uyarı yüzünden tasarımlar edinme yeteneği." bkz. **duyarlık**

alışkanlık [Alm. *Gewohnheit*] [Fr. *habitude*] [Ing. *habit*] [Lat. *habitus*] [Yun. *heksis*] [es.t. *itiyat*]: İç ve dış etkilerle eylem ve davranışların yinelennmesi, hep aynı biçimde gerçekleşmesi sonucu beliren, koşullanmış davranış ya da tepki biçimleri. // Alışkanlıkların toplamı, insanın bir tür "ikinci doğası"nı oluşturur. Alışkanlık, bir yalnızlaştırma olduğu, özel bir dikkat çabasını gereksiz kıldığı için düşünsel yükü azaltır; ancak düşünce ve davranışlarda bir katılma yarattığından bunların gelişimini engelleyici etkisi de vardır.

altaköymə [Alm. *Subsumption*] [Fr., Ing. *subsumption*] [Lat. *subsumptio*] [es.t. *idraq*]: (Mantıkta) 1- Bir kavram altına koyma, bir kavram altında toplama. Bireylerin türler, türlerin cinsler altına konması. 2- Bir önermede konunun yüklem altına konması. // Her yargı bir nesneyi bir kavramın altına koyar: "Bu kapı demirdendir." yargısında, bu kapıyı "demir nesneler" kavramı altına koymuş olurum. Her önerme, bir başından bir konunun bir yüklem altına konmasıdır; başka deyişle, her yargı bir altaköyməyi gösterir.

altasıralama [Alm. *Subordination, Unterordnung*] [Fr., Ing. *subordination*] [es.t. *tabiiyet*]: Bir kavramın, kapsamı daha geniş başka bir kavramın altında yer olması. (Ör. Türün cinsle bağıntısında olduğu gibi.)

alternatif bkz. **seçenek**

altık [Alm., Ing. *Subaltern*] [Fr. *subalterne*] [es.t. *mütedahil*]: Konusu ile yüklemi aynı olan, biri tümel olumlu, biri tikel olumlu (A, I); biri tümel olumsuz, biri tikel olumsuz (E, O) iki önerme arasındaki bağlantı durumu.

anlak

altıklık [Alm., Fr., Ing. *Subalternation*] [Lat. *sub = altında; alter = başkası*] [es.t. *tedahül*]: 1- → Altık iki önerme arasındaki bağlantı. 2- Altık iki önermeden tümelin doğruluğundan tikelin doğruluğuna, tikelin yanlışlığından tümelin yanlışlığına geçmek olan araçsız çıkarım (altıklık ile çıkarım).

altkarşıt [Alm. *subkonträr*] [Fr. *subcontraire*] [Ing. *subcontrary*] [Lat. *sub = alta; contrarius = karşı konmuş, karşıt*] [es.t. *taht-i mütezat*]: Konus ve yüklemi aynı olan, biri tikel olumlu, öbürü tikel olumsuz, karşı karşıya konmuş iki önermeden her biri. (Ör. "Bazı S'ler P'dir.", "Bazı S'ler P değildir.") bkz. **karşıolum**

analistik [Alm. *Analytik*] [Fr. *analytique*] [Ing. *analytic*] [Yun. *analytike tekhnē = çözmeye yarayan sanat*]: 1- Aristoteles'te biçimsel mantıkla eşanlamlıdır. // Birinci Analitikler ve ikinci Analitikler, Organon adlı mantık kitabının üçüncü bölümünü kurarlar, bunlarda Aristoteles, bilimsel yöntemin öğeleri olan çıkarımları ve tanıtlama yollarını inceler. 2- Kant içün analistik, anlığın biçimlerini incelemidir; Transental Analistik anlıñın → öncel (apriori) biçimlerinin bilimidir.

analog bkz. **benzeñen**

analoji bkz. **benzeñim**

anamnesis bkz. **anımsama**

ani [Alm. *Erinnerung*] [Fr. *souvenir, mémoire*] [Ing. *remembrance*] [es.t. *hatıra*]: 1- (Genel olarak) Yaşantı ve bilinç içeriklerinden belleğin sakladığı izler. 2- (İnsanbilimde) İnsana, zamansal-tarîhî varlığının vazgeçilmek koşulu ve varoluş boyutu olarak geçmişli kazandıran şey.

anımsama [Alm. *Anamnesis*] [Fr. *réminiscence*] [Ing. *reminiscence*] [Yun. *anamnesis*] [es.t. *nim-tahattür*]: Platon felsefesinin çekirdek kavramı olarak, ruhun bedene girmeden önceki varlığında görmüş olduğu → ideaların bilincde dönüşü. // Bu anlamda, bilgi öğretisi bakımından anımsama, ruhbilimsel anımsama ile eşanlamlı değildir. Platon'da anımsama, her türlü deneyden bağımsız bir ilk-bilgi olarak ruhta baştan beri bulunan bilgiyi yukarı çekip gïkmaktır. Anımsama, bilgilide → önsel olan için Platon'un ortaya koyduğu bir kavramdır.

animizm bkz. **canlıcılık**

anlak [Alm. *Intelligenz*] [Fr., Ing. *intelligence*] [Lat. *intelligentia*] [es.t. *zekâ*]: Kavrayış; anlaysış; kavrama ve yargılama yetisi. Buna göre: 1- Karışık şeyler, olayları çabuk kavrama ve kolaylıkla onlara uyma yeteneği. 2- Bilmeye yönelik yeti ve yeteneklerin toplamı (algılama, kav-

anlam

rama, soyutlama, kavram kurma, genelleştirme, birleştirme, sonuç çıkarma, eleştirmeye, yargılama, çözümleme). a. (Duyuma karşıt olarak) Anılıkla eşanlamlı, kavrımsal bilgi yetisi. b. (İçgündüye karşıt olarak) Ereğe erişmek için araçlardan düşünerek, bilerek yararlanma; isteyerek etkin olma yetisi. c. Olayları ya da başkalarının düşüncelerini kolaylıkla kavrama yetisi. 3- Olanakları yakalama, kavrama, yeni ödevlere ve yeni durumlara kendini uydurma ve onlarda kolaylıkla yolunu bulma yeteneği ve becerisi (kilgili anlak). 4. Bağlantıları kavrama, görüşler edinme yetisi; tinsel kavrama gücü; tinsel uyankılık; şabuk düşünme ve yargılama yetisi (kuramsal anlak). // Anlağın en aşağıdan en yükseğe (→ öke) deşin dereceleri vardır; anlak derecelerinin saptanması için testler uygulanır; belli sınırlarla hayvanlarda da anlağın bulunduğu kabul edilir.

anlam [Alm. Bedeutung, Sinn] [Fr. sens, signification] [Ing. meaning, sense, signification] [es.t. mana]: 1- Bir sözcüğün belirttiği, düşünürdüğü (sey). 2- Bir önermenin, bir tasarımin, bir düşünencenin ya da yapının anlamak istediği (sey).

anlama [Alm. Verstehen] [Fr. comprendre] [Ing. understanding] [es.t. fehm, idrak]: 1- (Genel olarak) Bir şeyi yalnızca dıştan değil, kendi içinden kavrama; bir şeyin özünü, bir bağlam bütünü olarak anlamını tanıma. 2- Bir olay ya da önermenin daha önce bilinen bir yasanın ya da formülün sonucu olduğunu görme. 3- Anlaşılan bir şeyin başka türlü olamayacağını görme. 4- (Dilthey'de) Başkalarının ya da başka çağların yașantılarını, ruh durumlarını, edimlerini onlarla birlikte duyma ve sonradan yineleyerek benimseme. // Doğa bilimlerinin açıklama yönteminin karşısına Dilthey, tinsel bilimlerin anlama yöntemini koymustur. Dilthey'e göre tinsel bilimler yașantılarla ilgilidir, yașantılar da ancak anlama ile aydınlatılabilir.

anlambilim [Alm. Semantik] [Fr. sémantique] [Ing. semantics] [Yun. sema-semeion = im]: Anlam öğretisi; imlerle ya da sözcükler ve önermelerle, onların dile getirdiği anlam arasındaki bağıntıyı inceleyen bilgi dalı. → imbilimin bir kolu.

anlatım [Alm. Ausdruck] [Fr., Ing. expression] [es.t. ifade]: Sanat yapıtlarında ruhsal yașantının dile gelmesi.

anlayış [Alm. Komprehension] [Fr. compréhension] [Ing. comprehension] [Lat. comprehensio] [es.t. tefehhüm]: 1- Kavrama, anlama edimi. 2- Kavrama ve anlam yetisi.

apaçıklık

anlık [Alm. Intellekt, Verstand] [Fr. intellect, entendement] [Ing. intellect, understanding] [Lat. intellectus] [es.t. müdrike]: Anlama, düşünme gücü; bilme yetisi; kavramlarla düşünme yetisi. 1- (Skolastik felsefede) → Duyum (sensatio), → us (ratio), anlık (intellectus) basamaklanmasında en yüksek yere konulan düşünme ve bilme yetisi. // Usun duyumlarla alınan gereçleri kavrımsal olarak işlemesine karşılık, anlık her türlü duyarlıktan bağımsız olan idelerin bilgisine vardır. 2- (Skolastikten sonra) Usta bir tutulan, biçimleri, bağlantıları kavrama ve böylece bilgi ve görüş kazanma yetisi. 3- (Aydınlanmadan beri) Bilgi yetileri basamaklamasında ustam bir alttaki basamağa konulan düşünme ve bilme yetisi. // Bu yeti: a. kavramlar, kurallar, kategoriler, açık, somut düşünceler yetisi olarak; b. ayırma, çözümleme, soyut düşünme yetisi olarak; c. kilgili yönden planlar yapan yeti olarak düşünürler. 4- Kant usun ve anlığı skolastikteki anımlarını tersine çevirmiş, kavram kurmayı anlışa, ideler bilgisini de usa sağlamıştır. 5- Anlamaktan türeltilmiş olarak: a. Anlam bağlamlarını kavrama yeteneği. b. Anlaysış.

anlıkgılılık [Alm. Intellektualismus] [Fr. intellectualisme] [Ing. intellectualism] [es.t. zihniye]: 1- (Genel olarak) Anlağın, usun egemenliğini, usun güçlerinin tek yanlı olarak geliştirilmesini ve değerlendirilmesini savunan görüş. 2- (Bilgi öğretisi bakımından) Usuluk. 3- (Ahlâk felsefesi bakımından) Ahlâksal isteme ve eylemlerin usla ve düşünmeye belirlendirdiği dile getiren görüş (Sokrates'in erdem = bilgi anlayışı). Karşıtı bkz. **istençilik**

ansiklopedi [Alm. Enzyklopädie] [Fr. encyclopédie] [Ing. encyclopedia] [Yun. en-kyklos=daire çevresinde; paedia=eğitim] [es.t. kamus]: 1- (Kök anlamında) Her özgür, genç eski Yunanlığının geçirmek zorunda olduğu eğitimin tümü. 2- Bütin bilimlerin ya da bir bilim dalının verilerini dizgesel ya da abecesel olarak gösteren yapıt. (Ör. Diderot ve D'Alambert'in kurdugu ünlü "Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers", 1751-1780)

antinomi bkz. **çatışkı**

antropoloji bkz. **insanbilim**

antropomorfizm bkz. **insanbicimcilik**

antroposantrizm bkz. **insanıncılık**

apaçıklık [Alm. Evidenz] [Fr. évidence] [Ing. evidence] [Lat. evidētia; videre = görmek, evidens = açıkça görünen, göze görünen, açıkça kavranan] [es.t. bedahet]: 1- (Genel olarak) Bir şeyin, hiç bir kuşkuya yer bi-

apatheia

rakmaksızın, aydınlichkeit bir biçimde görünmesi; bilinçte yaşanan ve kesinlige vardıran dolaylı kavranılmışlık. (Mantıksal ya da görsel olabilir.) 2- (Descartes'ta) Algının ve bununla ilgili olarak düşünmenin açık ve seçik olması. (Klasik felsefe bu anlamı korumuştur.) 3- (Görüngübilimde) Bir "doğruluk yansantisı"; bir yonetimin (intention), düşündede tasarımlanın bir şeyin, doğrudan doğruya görüleme ile gerçekleşmesi. (Bu da ancak iç algıda gerçekleşebilir.)

apatheia bkz. **duyumsamazlık****apodiktik** bkz. **zorunlu (önerme)****aporia** bkz. **çıkılmaz****aposteriori** bkz. **sonsal****apriori** bkz. **önsel**

araççılık [Alm. *Instrumentalismus*] [Fr. *instrumentalisme*] [Ing. *instrumentalism*] [Lat. *instrumentum* = araç, alet]: Düşünme biçimlerinin, kuramların, mantık ve ahlak biçimlerinin vb. yalnızca yaşamın değişik koşullarına uyuma araçları olduğunu savunan, Amerikan → pragmatçılığı (James, Dewey) yansıtan dünya görüşü.

aranedencilik [Alm. *Okkasionalismus*] [Fr. *occasionalisme*] [Ing. *occasionalism*] [es.t. *esbab-i adiye mezhebi, ittifakiye*]: Bütün olayların tek gerçek nedeninin Tanrı olduğunu öne süren, insana neden gibi görünen bütün öbür şeylerin Tanrı'nın istencini yansıtıcı birer araneden olduğunu savunan felsefe öğretisi. // Descartes'in ruh ve beden ikiliğini çıkış noktası olarak alan aranedencilik, bu tüzler arasında ancak Tanrı'nın aracılığıyla bağ kurulabildiğini söyler. (Savunucuları: Batı felsefesinde: Geulincx, Malebranche; İslâm felsefesinde: Gazali.)

ardıl [Alm. *Konsequenter*] [Fr. *conséquent*] [Ing. *consequent*] [Lat. *consequens*] [es.t. *tali kaziye*]: 1- (Mantıkta) Bir çıkarımda varılan sonuç. 2- (Nedensel açıklamada) Etki. Karşıtı (ve bağılılık kavramı) bkz. öncel

arınma [Alm. *Katharsis*] [Fr., Ing. *catharsis*] [Yun. *katharsis*]: 1- Ruhun tutkularından temizlenmesi. (Ör. Platon, ölümü ruhun bir arınması olarak anılar; ölüm, ruhun bedenden kurtulması, bedensel tutkularдан arınması, temizlenmesidir.) 2- (Aristoteles'te) Sanat yoluya duyguların arınması. // Sanat aracılığıyla insanın duyguları uyarılarak ruhun bunlardan temizlenmesine varılacaktır; özellikle ağlatı (tragedia) acıma ve korku duyguları uyandırıp insanı etkileyerek arınmayı sağlar.

Aristotelesçilik [Alm. *Aristotelismus*] [Fr. *aristotelisme*] [Ing. *Aristotelism*] [es.t. *Aristotelisiye*]: (Felsefe ve Tanrıbilimde) Yunan filozofu Aristote-

Augustinusçuluk

les'e dayanan, deneysel gerçekçi eğilimli, aynı zamanda erekSEL bir dünya görüşü niteliğindeki düşüncede doğrultusu.

assertorik bkz. **yalın (önerme)**

aşama düzeni [Alm. *Hierarchie*] [Fr. *hiérarchie*] [Ing. *hierarchy*] [Yun. *hierarkhia*: *hieros* = kutsal, *arkhe* = egemenlik, güç, erk] [es.t. *silfile-i meratip*]: 1- (Kök anlamında) Kutsal sayılan kişilerin egemenliği; bu egemenliğin taşıyıcıları (rahipler) arasındaki düzen. // Bu sıralamada, bir basamakta yer alan öğelerin önemine sayısal ters orantılıdır. 2- Öğelerin önemine göre yapılan sıralama; aşamalar, basamaklar zinciri. (Ör. Bilimlerin, değerlerin aşama düzeni.)

aşağın [Alm. *transzendent*] [Fr. *transcendant*] [Ing. *transcendent*] [Lat. *transcendens*] [es.t. *müteal*]: 1- Bir düzeyin ötesine yükselen, verilmiş bir sınırı aşan. 2- Üstün olan; insanlık düzeyinin üstüne çıkan (Tanrı). 3- Göz önüne alınan alanın dışına çıkan; özellikle bilinci aşan, bilincin dışına çıkan. 4- (Kant'ta) Olabilecek her türlü deneyin sınırını aşan, insan bilincini aşan. 5- Doğayı, gerçekliği aşan: doğaüstü, duyuüstü. Karşılık bkz. **içkin**

ataraksia bkz. **sarsılmazlık**

atom [Alm. *Atom*] [Fr. *atome*] [Ing. *atom*] [Yun. *o-tomos* = bölünmez] [es.t. *cüz-i fert*]: 1- (Yunan filozofları Leukipp ve Demokritos'ta) Gerçekin son, artık bölünmez, bozulamaz diye tasarlanan temel öğeleri. 2- (Yeniçağda) Özdeğin en küçük, değişmez bölmecikleri. // Özdeğin atomlardan oluştuğunu kuramsal olarak temellendiren İngiliz fizikçi John Dalton olmuştur. Bugün ise atomun parçalalanabilir ve bozulabilir olduğu kılıglı olarak tanımlanmıştır.

atomculuk [Alm. *Atomismus*] [Fr. *atomisme*] [Ing. *atomism*] [es.t. *cüz-i ferdiye*]: Özdeğin atomlardan kurulu olduğuna dayanan; gerçeği ve gerçekteki olayları bu atomlardan ve bu atomların deviniminden kalkarak kavramaya çalışan felsefe öğretisi. (ilk atomcular: Leukipp, Demokritos, Epikuros; 17. yüzyılda atomculuğu yenileyenler: Sennert, Gassendi, Boyle.)

attributum bkz. **öznitelik**

Augustinusçuluk [Alm. *Augustinismus*] [Fr. *augustinisme*] [Ing. *Augustinism*]: Bir yandan Platonculuk ve Yeni Platonculukla Hristiyan düşüncesini birleştirmeye, öte yandan felsefenin ağırlık noktasını öznel-ruhsal alana (İçdeney fizikotesine) kaydirmaya çalışan, Augustinus'a bağlı öğreti. // Bu öğreti Aristotelesçilikle karşılık içindedir.

aydınlanma

aydınlanma [Alm. Aufklärung] [Fr. siècle des lumières] [Ing. enlightenment] [es.t. tenevvr]: 1- İnsanın geleneksel görüşler, yetkeler, bağıllıklar, tasarım ve önyargılardan kendini usuyle kurtarıp yalnızca usuna dayanarak yaşamı kavramaya ve düzenlemeye çalışması. // Aydınlanma inanmak değil bilmeli ister; sorup soruşturmadan, körukörne bir şeyi doğru saymaz. Kant aydınlanmayı "İnsanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmayış durumundan çıkışması" diye tanımlar. 2- XVII. yüzyıldan beri Batı düşüncesinde ağır basan, kilisenin doğaüstü gerçeklik anlayışı ile savasarak insan ve dünya konusunda usun özerliğini temel alan akım.

ayrık çıkarım [Alm. disjunktiver Schluss] [Fr. raisonnement disjonctif] [es.t. münfasıl istidlâl]: Öncülerinden biri → ayrık yargı olan çıkarım. // Özelliğe ayrık tasımlar şu iki biçimdedir: Modus tolendo-ponens:
Ya A doğrudur, ya B doğrudur;
A doğru değildir;
Öyleyse B doğrudur.

Modus ponendo-tollens: Ya A doğrudur, ya B doğrudur;
A doğrudur;
Öyleyse B doğru değildir.

ayrılıklık [Alm. Disjunktion] [Fr. disjonction] [Ing. disjunction] [Lat. disjunctio] [es.t. adem-i irtibat, infisal]: 1- Kaplamaları birbirinden ayrı olmakla birlikte aynı yakın cinsin kaplamına giren kavramlar arasındaki bağlantı. (Ör. Kedi-köpek: memeliler; dök açılı üçgen-eşkenar üçgen: üçgen.) 2- Önermelerin birbirine bağlanması işleminde "veya", "ya...ya" ile gösterilen ilişki. // Modern mantıkta yalnızca "veya" kullanılır, simgesi "v"dir. bkz. **ayrık yargı, ayrık çıkarım**

ayrık yargı [Alm. disjunktives Urteil] [Fr. proposition disjonctive]: Öznesine birbirini dışta bırakın türlü yüklemelerin verildiği ya da birbirini dışta bırakın öznelere aynı yüklemi verildiği yargı. bkz. **ayrılıklık**

ayrılabilirlik [Alm. Inhärenz] [Fr. inhérence] [Ing. inherence] [Lat. inhaerens] [es.t. lâzım-i gayr-i müfakkı]: Özelliğlerin kendilerini taşıyan nesnelerle; ilineklerin töze bağlantısı. Karşıtı bkz. **kalıcılık** (*subsistentia* = bağımsız var olan).

ayırım [Alm. Differenz] [Fr. différence] [Ing. difference] [Lat. differentia] [Yun. diaphora] [es.t. faslı-i karip]: (Aristoteles'te) 1- Bir şeyin kendi kendinden ya da bir başka şeyden herhangi bir ayrılıkla ayrı olması. (Ör. "Sokrates bir başkası olarak Platon'dan ayrılır, çocuk ve yetişkin

ayrışık

olarak da kendi kendinden ayrılır.") 2- İki şeyin ayrılmaz ilineklerle birbirinden ayrı oluşu. 3- Aralarında türsel (spesifik) bir ayrılık olan iki şeyin birbirinden ayrı olması. (Ör. İnsanın attan türsel bir ayrımla -us sahibi olmakla- ayrılması.)

Sayısal ayırım (differentia numerica): Bir türün bireylerini birbirinden ayıran belirtilerin toplamı (ör. yer, zaman). Türsel ayırım (differentia specifica): Türü oluşturan ayırım; bir türü bir üstündeki cinsten ayıran belirti.

ayrışık [Alm. heterogen] [Fr. hétérogène] [Ing. heterogeneous] [Yun. heterogenes: heteros = başka, genos = cins] [es.t. gayr-i mütecanis]: Başka cinsten olan; aynı türden olmayan. Karşıtı bkz. **bağdaşık**

begeni

ilke olarak bütün var olanların birbiriyle bir bağlantı içinde bulunduğu gösterir.

bağılılaşık [Alm. korrelativ] [Fr. corrélatif] [Ing. correlative] [es.t. mütenasip, mütenazır]: Biri ötekine bağlı olarak var olan, biri olmadan öteki düşünülemeyen iki şeyin, bu ilişki yönünden durumu. (Ör. Neden-etki, alıcı-satıcı, araç-erek, sıcak-soğuk, yüksek-alçak vb.)

bağılılaşım [Alm. Korrelation] [Fr. corrélation] [Ing. correlation] [Lat. correlatio] [es.t. münasebet, mütekabil izafet]: 1- İki → bağılılaşık kavram arasındaki ilişkili. 2- (Aristoteles'te) Biri ötekine bağlı iki terimin karşılıklı. bkz. **karşıolum**

Barbara: Tasının birinci şeklinin (figürünün) birinci kipi (modusu). Öncüler ve sonu, tümel evetleyicidir. Formülü:

Bütün M ler P dir.

Bütün S ler M dir.

Öyleye bütün S ler P dir.

Klasik mantıkta önermeler dört öägeye ayrılır:

A = Tümel evetleyici (Bütün S ler P dir.)

E = Tümel değilleyici (Hiçbir S P değildir.)

I = Tikel evetleyici (Bazı S ler P dir.)

O = Tikel değilleyici (Bazı S ler P değildir.)

Bu durumda yukarıda formül A ünlülerine ünsüzler eklenecek

Barbara biçiminde dile getirilmiştir.

başarı ahlaklı [Alm. Erfolgsethik]: Ahlaksal davranışları bu davranışlara temel olan, ona yön veren → düşününe göre değil de, ortaya koyduğu sonuca göre ölçen; insan yaşamının ve ahlaksal davranışlarının ilke ve ölçüğünün başarı olduğunu ileri süren öğreti. bkz. **pragmacılık, yararçılık**. Karşılık bknz. **düşünüş ahlaklı**

beden [Alm. Leib] [Fr. corps] [Ing. body] [Lat. corpus]: 1- (Eski Yunan felsefesinde) İnsan ruhunu bu dünyadaki yaşamı sırasında içinde tutsağlayan canlı varlık. 2- (Aristoteles'te) Ruhun etki aracı ve ayağı. // Aristoteles'te ruh bedenin biçimleyici ilkesidir, → entelekheia'sıdır. 3- (Descartes'ta) Ruhun yanı sıra insanın başka bir bağımsız kurucu ögesi. 4- Ruhal yaşamın doğal temeli. 5- Yaşamın görünen, somut biçimi.

begeni [Alm. Geschmack] [Fr. goût] [Ing. taste] [Lat. gustus] [es.t. zevk]: 1- Kesin, güvenilir, ince ayrımlara varan bir duyguya dayanan estetik yargılama ve değerlendirme gücü; güzeli çirkinden ayırma yetisi. 2- Este-

B

bağdaşık [Alm. homogen] [Fr. homogène] [Ing. homogeneous] [Yun. homogenes: *homos* = aynı, *genos* = cins, soy] [es.t. mütecanis]: Yapıcıca özdeş olan ve aralarında nitelikçe bir ayrılm bulunmayan parçaların kurduğu bütününe niteliği. Karşılık bknz. **ayrışık**

bağımlılık [Alm. Abhängigkeit] [Fr. dépendance] [Ing. dependence] [Lat. dependereden]: Bir başka şeyle koşullu olma, bir başka şeye bağlı olma durumu. 1- Nedensel bağımlılık: Etki ile neden arasındaki → bağıntı. 2- Mantıksal bağımlılık: Neden ile sonuç arasındaki bağıntı.

bağıntı [Alm. Relation, Beziehung] [Fr., Ing. relation] [Lat. relatio] [es.t. izafet]: 1- Bir düşünde edimi içinde ardarda gelen iki ya da daha çok şey arasında bulunan birlük, bağlılık, birlikteklilik gibi ilişkiler bütünü. (Ör. nedensellik bağıntısı, karşılıklılık bağıntısı, benzerlik bağıntısı vb.) 2- (Aristoteles'te) On kategoriden biri: Bir başka şeyle bağlantı içinde kavranılan şey. 3- (Kant'ta) Düşünmemizin bağlayıcı, birleştirici edimlerinden olan dört büyük kategoriden biri. Bağıntı kategorisi üç bölüme ayrılır: töz-ilinek; neden-etki; etki-tepki.

bağıntılıcılık bknz. **görecilik**

bağıntılı bknz. **görelilik**

bağıntılılık bknz. **görelilik**

bağıntılılık kuramı bknz. **görelilik kuramı**

bağlam [Alm. Zusammenhang, Kohärenz] [Fr. cohérence] [Ing. coherence, consistancy] [Lat. cohaerentia: *cohaerere* = ...ile bağlı olmak] [es.t. insicam]: Bir düşüncenin, bir yapının, bir öğretinin bölümleri arasındaki gelişmeye yer vermeyen bağlantı.

bağlam ilkesi: Her şeyin bir → bağlam içinde olması, her şeyin birbiriyle bağlantı içinde bulunması ilkesi. // Bağlam ilkesi mantıksal ilke olarak, düşünme ediminin mantıksal bir düzen içinde gelişini; varlıkbilimsel

tik duymalamanın öznel-kişisel rengi ve belirliliği. ("Beğeniler üzerine tartışılmaz"). 3- Özellikle modada kendini gösteren, toplumlara ya da çağlara ilişkin, bireyüstü ortak değerlendirme eğilimi.

belirlenim [Alm. Bestimmung] [Fr. détermination] [Ing. determination] [Lat. determinatio] [es.t. tayin]: 1- Sınırlanma; bir kavramın anlamının, içeriğinin saptanması; bir düşünce nesnesinin yapısının ya da sınırlarının tam olarak belirlenmesi işi. 2- (Mantıkta) Belirtilerin katılmasıyla kavramın kapsamının daraltılması. (Böylece daha geniş kavramdan daha dar kavrama geçiş.) 3- (Fizikötesi ve ahlâkî felsefesinde) a- İstencin ya da olayların, bir başka şeyle belirlenmiş olması. Bir varlık biçiminin, bir davranışın gerekçe ve nedenlerle sınırlanması, saptanması. b- İki bilgi öğesi arasında, birinci konmuşsa ikincinin de olmasını gerektiren bağıntı. 3- Bir varlığın anlamı, ereğî. (Ör. Fichte'nin "İnsanın Belirlenimi" adlı yapıtında.)

belirlenimcilik [Alm. Determinismus] [Fr. déterminisme] [Ing. determinism] [Lat. determinare = sınırlama, belirleme] [es.t. icabiyé]: I. (Doğa bilimlerinde) Evrende bütün olup bitenlerin nedensellik bağlantısı içinde belirlendiğini öne süren görüş. II. (Tanrıbilimde) Evrendeki olayların yanısıra insanın istencini de Tanrı'nın belirlediğini öne süren öğreti. III. (Ahlâkî felsefesinde) 1- İnsanın isteme ve eylemlerinin iç ve dış nedenlerle belirlenmiş olduğunu, dolayısıyla salt bir istenç özgürlüğü olamayacağını savunan görüş. Buna göre: a. İstenç ve eylem dış etkenlerin ürünüdür (mekanist belirlenimcilik). b. İnsanın istemeleri her zaman içinde bulunduğu toplumsal koşullara bağlıdır; bu koşullar istenci belirler (toplumsal belirlenimcilik). c. İnsanın eylemlerini tarih belirler (tarihsel belirlenimcilik). 2- İstenç ve eylemleri iç etkenlerin, ben'in, kişiliğin ürünü olarak gören anlaşım. // İstencin ve eylemin nedeni kişilik olarak alındığından özgürlüğe de yer verilmiş olur (özbelirlenim: autodeterminismus). Karşılık b.kz. **belirlenmezcilik**

belirlenmezcilik [Alm. Indeterminismus] [Fr. indéterminisme] [Ing. indeterminism] [Lat. in-de-terminare = sınırlanmama, belirlenmem] [es.t. lâicabiyé]: 1- (Genel olarak) Nedensellik yasasına bağlı olmayan, bir nedene bağlanmayan olay ve durumların da bulunduğu öne süren görüş. 2- (Özellikle ahlâkî felsefesinde) İnsan istencinin hiç bir koşula bağlı olmadığını, içinde bulunduğu koşullarla belirlenmediğini, insanın → özgür istencinin nedensellik yasasına bağlı olmadığını savunan görüş.

belirsiz [Alm. indefinit, unbestimmt] [Fr. indéfini] [Ing. indefinite] [Lat. indeterminatus] [es.t. gayr-i muayyen]: 1- Sonu nereye varacağı bilinmeyen,

böylece sonlu mu sonsuz mu olduğu üzerinde bir şey söylemenemeyen dizi. 2- Verilmiş bir terimin yalnız ve salt değişilenmesiyle kurulmuş kavram (ör. insan-olmayan). 3- Bir yargıda ya da yargıyı dile getiren önermede önermeyi oluşturan öğelerin anlamca belgin olmayışı. (Ör. "Rektör, düzeltim tasarısına karşı çıktı." önermesinde, hangi rektör, hangi tasarı, belirsizdir.) b.kz. **genel**

belirtik [Alm. explizit] [Fr. explicite] [es.t. sarîh]: Açılmış, ortaya serilmiş; açık, belli; açıkça dile getirilmiş, bildirilmiş. Karşılık b.kz. **örtük**

belit [Alm. Axiom] [Fr. axiome] [Ing. axiom] [Yun. axioma] [es.t. mütearife]: 1- Başka bir önermeye geri götürülemedi ve tanıtlanamayan, böyle bir geri görme ve kanıt da gerektirmeyip, kendiliğinden apaçık olan ve böyle olduğu için öteki önermelerin temeli ve öndayanağı olan temel önerme. 2- (Daha genel olarak) APAÇIK olsun ya da olmasın → tümdeğelimli bir dizgenin başında yer alan, kendisi tanıtlanamayan, ama öteki önermelerin tanıtlanmasına yarayan önerme.

belitsel dizge [Alm. Axiomatik] [Fr. axiomatique] [Ing. axiomatics]: → Tümdeğelimli dizgelerde, bütün dizgenin temelinde bulunan ve bütün önermelerin tanıtlanması için gerekli olan, ama kendileri tanıtlanamayan önermelerin bütünü. (Eski matematikte bunlar → belit (aksiyon), → konut (postulat) ve → tanım diye üç ayrı türden önerme olarak kabul edildi.)

belkili [Alm. problematisch] [Fr. problématique] [Ing. problematic] [Yun. problematikos] [es.t. ihtimali]: 1- Çözümü belli olmayan. 2- Doğru olma olanağı olmakla birlikte kuşku uyandırın, kesin olmayan.

belkili yargı [Alm. problematisches Urteil] [Fr. problématique (proposition)] [Ing. problematic (proposition)] [es.t. ihtimalî hükm]: Mantıksal olanağı bildiren yargı. (Formülü: S P olabilir.) Kant'ta yargının üç → kiplığinden biri. → Yalın (assertorik) ve → zorunlu (apodiktik) yargılardan karşısında yer alır.

bellek [Alm. Gedächtnis] [Fr. mémoire] [Ing. memory] [Lat. memoria] [es.t. hafıza]: 1- İzlenimleri, algıları vb. saklama ve yeniden bilinçte canlandırma yetisi. 2- İzlenimlerin, algıların vb. saklandığı yer.

ben [Alm. Ich] [Fr. moi] [Ing. myself] [Lat. ego] [es.t. ene]: 1- Bilingli bireyin kendini başkalarından ayırmamasını dile getiren sözcük. 2- Biliç edimlerinin taşıyıcısı. (Ör. Descartes'ta düşünen varlık, düşünen töz; Hume da tasarımlar demeti.)

bencillik

bencillik [Alm. *Egoismus*] [Fr. *égoïsme*] [Ing. *egoism*] [es.t. *hodkâmlık*]:
1- (Genel anlamı): Ben düşkünlüğü; kendine düşkünlük, başkalarını göz önüne almadan yalnız kendini, kendi çıkarını düşünme. 2- İnsanın bütün eylemlerinin "ben sevgisi"yle belirlenmiş olduğunu, buna göre ahlaklılığını da yalnızca kendini koruma içgüdüsünün bir biçimini olduğunu, bütün eylemlerin kendini koruma içgüdüsünden ve "ben sevgisi"nden çıktığını öne süren öğreti (Hobbes). 3- Kendi ben'ini ve çıkarını yaşamın mutlak ilkesi yapan anlayış. Karşılık bkz. **özgencilik**

beniçincilik [Alm. *Egozentrismus*] [Fr. *egocentrisme*] [es.t. *li-l-eñeije*]:
1- Ben'i karar ve eylemlerin özegine yerleştirme. 2- Kendi dünyasını dünyanın tümü olarak gören, kendi değerlerini bütün dünya için geçerli sayan dünya görüşü.

benzerlik [Alm. *Ähnlichkeit*] [Fr. *ressemblance*] [Ing. *resemblance, likeness, similarity*] [es.t. *müşabehet, teşâbüh*]: 1- Birbirinden ayrı olan şeylerin birçok belirtilerde uyuşması durumu. // Benzerliğin eşitlikten ayrılığı, eşitlikte bütün belirtilerin uyuşmasıdır.

benzeşen [Alm. *analog*] [Fr. *analogue*] [Ing. *analogous*] [Yun. *analogos* = logos uygın olan, karşılık olan] [es.t. *mümasıl*]: 1- (Aristoteles'te) Çeşitli nesnelere uygulanabilir de tipatip aynı anlamda geçerli olmayan bir kavram. (Ör. sağlam bir ayakkabı, sağlam bir uyku, sağlam bir karakter; masanın varlığı, güzelin varlığı, sayıların varlığı.) 2- Bir teriminin bir başkasına olan oranının, bir üçünün dördüncüye olan oranı ile aynı bağıntıda olması. // Bu oran matematik büyülük oranı da olabilir (sözcüğün ilk anlamı budur), durum, süre, erekliklik vb. oranı da olabilir. "Sınır sistemi telgraf ağlarına benzer" şu demektir: telgraf ağlarının ülkeye ilintisi ne ise sınır sisteminin organizmaya ilintisi odur. 3- Terimlerinden her birinin her birine karşılık olduğu iki obegi niteler. 4- Aralarında, özellikle etkilerinde az ya da çok bir benzerlik bulunan iki terimi niteler.

benzeşim [Alm., Fr. *Analogie*] [Ing. *analogy*] [Yun. *analogia*] [es.t. *temsil*]:
1- (Eukleides'te) İki ya da daha çok çift terimleri ikişer ikişer birleştirilen ilişkinin özdeşliği; özellikle: matematik oranları. 2- (Aynı anlamda, ama somut olarak) Aralarında aynı bağıntı bulunan terimler dizgesi. 3- İki oranın benzerliği, eşitliği. 4- Birbirine → benzeşen organların ilişkisi. (Ör. İnsanda kolun kuşun kanadına benzer oluşu.) 5- Genel görünüşünde birbirine benzemeyen ve aynı kavram altına konamayan şeyler arasında az ya da çok uzaktan benzerlik. Birçok belirtilerde uygunluk.

biçim

6- Benzerliği bilgi ilkesi ve kaynağı olarak kullanma. (Ör. Benzerliklere dayanarak çıkarım yapma.)

benzeşim yoluyla çıkarım: İki şeyin; belli noktalardaki benzerlik ya da uyuşmalarından, başka noktalarda da benzer ya da eşit oldukları sonucunu çıkarma.

betimleme [Alm. *Beschreibung*] [Fr. *description*] [Lat. *descriptio*] [es.t. *tavşır, tavşif*]: Somut gerçekliği içinde bir nesnenin, kendine özgü belirtilerini elden geldiğince tam ve açık şekilde bir biçimde göz önüne serme.

biçim [Alm. *Form*] [Fr. *forme*] [Ing. *form*] [Lat. *forma*] [Yun. *morphe, eidos*] [es.t. *suret*]: → Özdeksiz ve → içeriğin karşıtı. "Ne" olana karşı olarak "nasıl" olan. Kaos durumunda, düzensiz ve belirlenmemiş olana karşılık sınırlanmış, düzenlenmiş olan. Bir nesnenin, biçim almamış özdəğinden, içeriğinden ayırmak üzere, onun dışını, dış çizgilerini, aynı zamanda iç yapısını, kuruluşunu, düzenini belirleyen. Biçim almamış özdəğe karşılık, belli bir düzene girmış olan. // Özellikle bu anlamıyla felsefede (mantık, bilgi öğretisi, varlıkbilim, ahlâk felsefesi, estetik, doğa ve tarih felsefesi) biçim kavramının önemli bir yeri vardır. Platon'da biçim, idea ile aynı anlamda kullanılır; genel olanı, değişmez olanı ve kendinden var olanı gösterir; bireysel ve değişen → görünümlerin üstünde ve arkasında ilkörnek olarak bulunur. Aristoteles'te, her somut nesne, özdeksiz ve biçimden kuruludur. başka deyişle, "Biçim kazanmış olan özdektir"; biçim, gerçeklik veren, gerçekleştiren etkendir (*causa formalis*), aynı zamanda oluş sürecinin erögünü belirler (*causa finalis*). Özdeksiz, ancak biçim yüzünden gerçeklik kazanmış olan bir olabilirlikdir. Bu düşünce ortacağda özellikle skolastik dîzgelerce benimsenmiştir. Aquinolus Thomas'a göre nesnenin özü ve varoluşu biçimden oluşur; ruh bedenin biçimidir; salt tînsel tözler ayrık bigimlerdir; Tanrı salt biçimdir. Yenîağ felsefesi nesnel varlık öğretisinden ayrıldığı ölçüde biçim kavramının anlamı ve durumu da değişir. Kant'ta görü biçimleri (uzay ve zaman) ve düşünce biçimleri (kategoriler) artık nesnel varlık bağımlılıarı olmaktan çıkarlar, bilgi ve deneyin, insan duyarlığında ve anlılığında bulunan, zorlulu koşulları olurlar.

Ethik'te: Max Scheler, Kant'in biçimsel ahlâk öğretisi (formalist ethik) ile hesaplaşarak ona karşı görüngübilim açısından temellenirdiği içeriksel değerlerin öğretisini geliştirmiştir. Estetik'te: 1- Bir estetik nesnenin duyularla algılanan görünüş biçim. 2- İçerik ve özün karşıtı. Doğa felsefesinde: Organizmada birliği sağlayan ve biçimlendi-

bİçimbilim

ren güç (yeti). Mantıkta: Usavurma özdeh ve biçimden oluşur: terimler ve önermeler çıkarımın özdeğidir; terimler ve önermeler arasındaki bağlantı da biçim. Biçim bakımından bir önerme olumlu ya da olumsuz, tümel ya da tikelidir. Bir tasımda önermeler arasındaki bağlantı, sonuç zorunlu olarak öncülerden çıkacak biçimde kurulmuşsa, bu tasım biçim bakımından doğrudur. Öncül yanlışsa sonuç da yanlış olur, ama bu yanlış olus çıkarımın kendisinin biçim bakımından doğru olmasını ortadan kaldırır. (Bİçimsel -formel- mantık.)

bİçimbilim [Alm., Fr. *Morphologie*] [Ing. *morphology*] [Yun. *morphe* = biçim; *logos* = bilim] [es.t. *mebhəs-ül-eskâl*]: Varlıkların, özellikle canlıların yapılarını ve gelişimlerindeki biçimlenmeye inceleyen bilim. // Bİçimbilim tinsel ve kültürel alan da uygulanır; örneğin Spengler kültür ve tarih felsefesi çalışmalarını "dünya tarihinin bİçimbilimi" olarak adlandırır. Frobenius vb.ları kültür bİçimbilimi'nin sözünü ederler.

bİçimcilik [Alm. *Formalismus*] [Fr. *formalisme*] [Ing. *formalism*] [es.t. *şekliye*]: Özü, içeriği yeterince önemsemeden salt biçim üzerinde duran, biçimle açılgılk veren görüş.

bİçimsel [Alm. *formell, formal*] [Fr. *formel*] [Ing. *formal*] [es.t. *suri*]: Biçime ilişkin.

bİçimsel mantık bkz. **mantık 1**

bİlgilik [Alm. *Weisheit*] [Fr. *sagesse*] [Ing. *wisdom*] [Lat. *sapientia*] [Yun. *sophia*] [es. t. *hikmet*]: 1- Geniş anlamıyla bilgi demektir. Bu bağlamda: Bilmenin ereği, bilmenin eksiksiz oluşu. 2- Kendini tanımanın bilgisi. (Özellikle Sokrates'te karşımıza çıkar: Bir şey bilmeninin bilgisi gerçek bilginin kaynağıdır; bilgi de erdeme götürür yoldur.)

bİlgî [Alm. *Erkenntnis*] [Fr. *connaissance*] [Ing. *knowledge, cognition*] [Lat. *cognition*] [es.t. *marifet, malumat*]: I. (Genellikle) 1- Bilme edimi. 2- Bilinen şey; bilme edimi sonunda ulaşılan şey. II. (Felsefede) Bir şeyin bir şey olarak kavranması. Burada tasarımlamadan ayrı olarak bilme eğilimi vardır. // Bilgi çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir: 1- İnsanlık ruhsal bir olay olarak. 2- Kavrama edimi, asalt bilinç edimi, yönelme (eğilim, intention) olarak. 3- Özne (bilen) ve nesne (bilinen) arasındaki ilişki olarak (= bilgi bağlantısı). 4- Nesnenin özneeki imgesi, tasarımları, izdüşümü olarak (= bilgi oluşumu). 5- Tasarım imgesinin nesneye uyuşması olarak. 6- Bilgimin ve bilgi imgeminin nesnenin tüm içeriğine yaklaşma eğilimi olarak (= bilgi süreci, bilgi ilerlemesi). 7- Bilginin başkasına ulaştırılabilir, aktarılabilir sonucu olarak; bilgi ürünü, bilgi sonucu.

bilgi sorunu

bilgi kuramı [Alm. *Erkenntnistheorie*] [Fr. *théorie de la connaissance, gnoseologie*] [Ing. *theory of knowledge, epistemology*] [es.t. *marifet nazariyesi*]: 1- (Geniş Anlamda) Bilgi olayını betimleyerek, çözümleyerek açıklayan; mantığı, ruhbiliimi, toplumbiliimi, tarihi, dirimbiliimi, fizikötesini kuşatan → bilgi öğretisi. 2- (Dar anlamda) Bilgi eleştiris; bir yandan bilginin özünü, ilkelerini, yapısını, kökenini, kaynağını; öte yandan bilginin yöntemini, geçerliğini, koşullarını, olanak ve sınırlarını araştıran felsefe dali. // Sorun koyma biçimleri olarak çeşitli doğrultularda öteden beri var. Bilginin kaynağı ve geçerliliği üzerine → usuluk, → deneycılık, → eleştircilik, → sezgicilik vb. kuramlar; bilgi konusunun çeşitli açılarından ele alınışına göre de → gerçekçilik → idealizm vb. kuramlar ortaya atılmıştır.

bilgi nedeni [Alm. *Erkenntnisgrund*]: Bir bilginin kendisine dayandığı, üzerinde temellendiği şey; bir şeyin bilinme nedeni. // Bilgi nedeni, varlık nedeninden ve gerçek nedenden ayırt edilmelidir. (Ör. Termometrenin 20 dereceden 22 dereceye çıkması, "Şimdi hava bir saat öncesine oranla daha sıcaktır." önermesinin bilgi nedenidir. Gerçek neden, güneş ışınlarının artan ışısıdır.)

bilgi öğretisi [Alm. *Erkenntnislehre*]: Mantığı, → bilgi kuramını, bilgi eleştirisini, bilgi üzerine toplumbiliimsel ve ruhbiliimsel çalışmaları, bilim kuramını ve yöntem öğretilerini içine alan, bilgiyle ilgili en geniş anlamında bilme öğretisi.

bilgi ruhbiliimi [Alm. *Erkenntnispsychologie*]: Hem geniş anlamında → bilgi öğretisinin, hem de ruhbiliimin bir dalıdır. Görevi, bilmeyi gerçek, ruhsal bir olay olarak, doğusu, ortaya çıkış, gelişmesi vb. içinde incelemektir. Bu incelemede bilginin geçerliliği ve sınırları üzerine bir yargıya varılmaz.

bilgi sorunu [Alm. *Erkenntnisproblem*]: 1- (Geniş anlamda) Bilmenin (bilginin) özü, oluşu ve olağana ilişkin bütün (fizikötesi, varlıkbilimsel, ruhbiliimsel ve toplumbiliimsel) soruları kapsayan sorun. // Özellikle bilginin kaynağı ve değeri üzerinde durur. Bilginin kaynağuna ve başarısına ilişkin soruları kapsar. (Bilginin kaynağını usulular us, deneyciler deney, duyumcular duyumalar olarak görürler; bilginin değeri konusunda ise dogmacılarla kuşkular; nesnelçilerle öznelciler; saltıklarla göreciler karşılık içindedir.) 2- (Dar anlamda) Bilgiyi, özne ile nesne arasında kendine özgü bir ilişki olarak ele alan anlayış. // Ruhsal bilme sürecini, bilginin oluşumunu inceleyen → bilgi ruhbiliimi ile karşılık içindedir.

bilgi teorisi bkz. **bilgi kuramı**

bilgi toplumbibilimi [Alm. *Erkenntnissoziologie*]: Bilginin ve bilimin, toplumbilsel koşullarını inceleyen toplumbibilim dalı.

bilim [Alm. *Wissenschaft*] [Fr., Ing. *science*] [Lat. *scientia*] [es.t. *ilim*]: 1- Bilimler topluluğu ve bilimsel bilgilerin tümü. 2- Tek tek bilimler. 3- Özünde bilim olarak bilim: a. Temellendirilmiş bilim. b. Belli bir konuya bilme isteğinden yola çıkan, belli bir ereğe yönelen bir bilgi edinme ve yöntemli araştırma süreci. c. Genel geçerlik ve zorunlu kesinlik niteliklerini gösteren yöntemli ve dizgesel bilgi. d. Belirli bir nesne alanı ile ilgili olan soru, yargı ve bunlarla ilgili araştırmaların nesnel bağlamı. Bilimlerin bölümlenmesi ve sınıflanması: (Çeşitli açılarından yapılabılır, hiç birinin kesin geçerliği yoktur): a. Ereğe göre: kuramsal ve kılgsal bilimler. b. Konusuna göre: zaman ve uzaydaki gerçek nesnelerle ilgili olan olgu bilimleri (real bilimler) ve düşüncel, zamandışı nesnelerle ilgili olan düşüncel (ideal) bilimler. c. Bilgi kaynağına göre: deneysel (empirik) bilimler ve önsel bilimler (salt us bilimleri). d. Yöntem ve alanına göre: doğa bilimleri ve tinsel bilimler; bununla ilgili olarak, açıklamaya dayanan ve anlamaya dayanan bilimler vb.

bilimcilik [Alm. *Scientismus*] [Fr. *scientisme*] [es.t. *ilimcılık*]: 1- Bilime dayalı dünya görüşü. 2- Bilimsel düşüncenin tek yanı olarak değerlendirilmesi. 3- (Fizikötesi bilimcilik) Bilimin fizikötesinin sorunlarını da çözümleyebileceğine inanma eğilimi. 4- (Yöntemsel bilimcilik) Doğa bilimleri yönteminin başka alanlarda, özellikle insan bilimleri alanında da tek geçerli yöntem olduğunu ileri süren anlayış.

bilinç [Alm. *Bewusstsein*] [Fr. *conscience*] [Ing. *consciousness*] [Lat. *conscientia*] [Yun. *syn-eidesis* = birlikte bilme] [es.t. *şuur*]: 1- İnsanın kendisi, yaşıtları ve dünya üzerindeki bilgisi; aynı zamanda da düşünme ve kendini tanıma yeteneği. a. Benle ilgili bütün yaşıtların tümü olarak bilinç; her türlü içten yaşamalar; kendi üzerinde bilinç. b. Bir şey üzerinde bilinç; nesnel bilinç; düşünme, algılama, duyma, isteme, bekleme gibi bir ereğin, bir şeye yönelen (intentional) edimleri olanaklı kılan (şey).

bilinemezcilik [Alm. *Agnostizismus*] [Fr. *agnosticisme*] [Ing. *agnosticism*] [Yun. *a-gnoein* = bilmemek; *gnostos* = bilinemez] [es.t. *lâedriye*]: 1- (Geniş anlamda) Gerçek ve salt varlığın, kendinde nesnelerin bilinemeceği kani ve öğretisi. // Bu öğretide gerçek varlığa a. ya büsbütün eri

şilemeyeceği, b. ya da bilgi ve usla değil de, ancak inan ile ulaşabileceğileri sürürlür. 2- (Dar anlamda) Yeni İngiliz felsefesinde H. Thomas Huxley ile H. Spencer'in oluşturdukları, bilginin ancak anlığımızın güvenle bibileceği konular içinde sınırlı kaldığını öne süren akım. // Bu anlayışa göre bunun dışında kalan salt varlık, Tanrı, varlığın özü, temeli, enlami gibi fizikötesi sorular bilinemezler.

bilisizlik [Alm., Fr. *Agnosie*] [Ing. *agnosia*] [es.t. *fikdan-ı marifet-i hissiye*]: Bilmeme, tanımama. 1- Duyu organlarında bir bozukluk olmasına karşın kavramın bozulması, nesneleri ve simgeleri kavramada baş gösteren yeteneksizlik durumu. 2- a. Durum olarak bir şey bilmeme. b. Felsefi düşünmede sorulara yönelik için bir çıkış noktası olarak bir şey bilmeme (Sokrates). c. Kuşku ilkesi olarak bir şey bilmeme.

bilişi [Alm., Fr., Ing. *Information*]: (Bilişim öğretisi ve güdümbilimde) Bilgisaya verilen ve ondan alınan bilgi. // Eski bir felsefe kavramı olan bilişi, → güdümbilimle yeni bir anlam kazanmıştır. Bilişiden yalnızca dil alanında olduğu gibi bir bildirme değil, fiziksel bir uyarı da anlaşılır.

bilme [Alm. *Wissen*] [Fr. *savoir*, *science*] [Ing. *knowing*] [es.t. *vukuf*]: 1- (Geniş anlamda) Bir şeyin ne olduğunu bilincine varma. 2- Soru ve araştırmalarla kazanılmış kesinlik (inanmanın karşıtı). 3- Temellendirilmiş olan bilgi edinme, tanıma (kuşku ve kanının karşıtı). 4- Bilgi edinmenin erek ve sonucu.

bilmeme bilgisi [Lat. *docta ignorantia* = bilincde bilsizlik]: 1- Sokrates'in "Bilmediğimi biliyorum." sözüne uygun olarak, kişinin bilmemiğini kabul edip bilgiye götüren yolu araması. 2- (Casanus'ta) "Bilim yolu ile kazanılmış olan bilmeme." En yüksek varlığın, Tanrı'nın, sonsuzun kavranılamaz oluşu üzerine bilgi. Düşüncenin sınırlı olduğunu bilme.

bireşim [Alm. *Synthese*, *Synthesis*] [Fr. *synthèse*] [Ing. *synthesis*] [Yun. *synthesis*] [es.t. *terkip*]: 1- Bir çokluğu birlik içinde toplama, birleştirme: a. Çeşitli öğeleri bir araya getirme, bir bütün içinde birleştirme. b. Bu birleştirmenin sonucu. Karşıtı bkz. **çözümleme**. 2- (Yöntem olarak) Tümdengelim yöntemi: Yalından karmaşık olana, tümelden tikele, zorunluludan olasıya, ilkeden onun uygulanmasına, genel yasadandan bireysel duruma, nedenden etkiye, öncülden varılan sonuca giden düşünme biçim; çıkarımsal usavurma. 3- Etyiimsel süreçte üçüncü evre: Savkarşasav karşıtlığının daha yüksek bir bütünde ortadan kaldırılması: etyiimsel bireşim. bkz. **etyişim** 3

bireşimsel yargı

bireşimsel yargı [Alm. synthetisches Urteil] [Fr. jugement-proposition-synthétique] [Eng. synthetic judgement] [es.t. terkibi huküm]: (Kant'ta) Yüklem kavramının konu kavramının dışında bulunduğu yargı. // Buna genişletici yargı da denir, çünkü bireşimsel yargı, konu kavramına, bu kavramda hiç düşünülmemiş olan ve bu kavramın çözümlenmesiyle çıkarılamayacak olan bir yüklem katar. (Ör. "Cisimler ağırdır.") Karşılık bkz. **çözümsel yargı**

bireşimsel yöntem [Alm. synthetische Methode] [Fr. méthode synthétique] [es.t. terkibi metod-usul-]: Belli önermelerden kalkıp bunların zorunlu sonucu olarak başka önermelerle varma yöntemi. // Bu yöntemde, doğru diye bilinen önermelerden kalkılır, bunlardan zorunlu sonuçlar çıkarılır, bu sonuçlardan da yenileri çıkarılarak doğruluğu kabul edilebilir önermelerle varılır. Karşılık bkz. **çözümsel yöntem**

birey [Alm. Individuum] [Fr. individu] [Eng. individual] [Lat. individuum, = bölünmeyen < dividere = bölünmek] [Yun. a-tomos = bölünmeyen kendi içinde bölünmez olan] [es.t fert]: 1- Kendine özgülığını yitirmeden bölünmeyen "tek" varlık. // Genel olarak her var olan bir birey olabiliceği gibi, bağımsız bir kişi olan insan da bir bireydir. 2- (Mantıkta) Bir türün kapsamı içine giren somut varlık. // Cins içinde bir çok türler vardır, her türde de her birinin kendine özgü nitelikleri olan belirsiz sayıda birey bulunur.

bireyçi [Alm. Individualist] [Fr. individualiste] [Eng. individualist] [es.t. ferdiyeti]: 1- Bireyin haklarını savunan. 2- Bireycilik'ten yana olan. Karşılık bkz. **bireycilik**

bireycilik [Alm. Individualismus] [Fr. individualisme] [Eng. individualism] [es.t. ferdije]: 1- (Genel olarak) a. Büttene, genele değil de, bireye, tek olana üstünlük tanıyan görüş. b. Bireyin kendine dayanması eğilimi. 2- (Fizikötesi açısından) a. Yalnızca tek olanın, bireyin bağımsız gerçekliği olduğunu; b. Gerçekte yalnız bireylerin bulunduğu, tümel terimlerin gerçeklikte hiç bir karşılığı olmadığını savunan öğreti. 3- (Yöntembilim açısından) Tarihsel ve toplumsal olayların açıklamasını bireysel ruhbilime dayandıran görüş. 4- (Gelenekiliğin karşıtı olarak) Kurulu düzene eleştirmeden uyma yerine, bireylerin toplumda her türlü kurum, inanç, kani ve eylem üzerinde tartışıp bunları yargılamaları gerektiğini savunan görüş (düşünce bağımsızlığı). 5- Toplumun kendi başına bir ereğe olsa da olmadığını savunan görüş. // Bu görüşe göre, toplumsal kurumların ereği: a. bireylerin mutluluğu, b. bireylerin yetkin-

bireyselleştirmek

lığı olmalıdır; böylece bireyin ereğine erişmesi için toplum ve devlet yardımcı araç olacaktır. 6- Kişiliğin ve kişisel sorumluluğun kaldırılmasını dile getiren görüş. 7- Yaşamın, özellikle toplumsal yaşamın tek kişiler üzerine kurulduğunu ileri süren ve bu tek kişileri önce aynı türden ve eşit haklı olarak kabul eden öğreti (aydınlanma felsefesi). 8- Başkalarıyla karşılaşırılamayan niteliksel özelliğin ve bir kezeli içinde bireyin kendi değerini üzerinden kani (Shaftesbury, Herder). 9- Seçkin bireycilik: Bütün bireyleri eşit görmeyip, kimi bireylere özel koşulları ve özel nitelikleri dolayısıyla ayrı bir yer veren görüş (Nietzsche). 10- (Ekonomik yaşamla ilgili bireycilik) Her bireyin özgür olarak kendi ölçülerine göre kendi ekonomik işlerini düzenleyebileceğini savunan görüş ("Laissez-faire = Birakınız yapısınlar.") ilkesi.

bireyleşme [Alm., Fr., Ing. Individuation] [Lat. individuatio] [es.t. tefrit]: 1- Türsel bir örneğin bir bireyde gerçekleşmesi. (Ör. Mehmet'te insan örneğinin gerçekleşmesi). 2- Bağımsız kişiliğe varan gelişme süreci.

Bireyleşme ilkesi: Bir bireyi aynı türün bütün öteki bireylerinden ayırmayı gerçekleştiren ilke; bireyin varoluşunu gerçekleştiren ilke.

bireysel [Alm. individuell] [Fr. individuel] [Eng. individual] [es.t. ferdī]: Bireye ilişkin, bireye bağlı olan.

bireysel ahlâk felsefesi: Bireyin gelişmesini göz önünde bulunduran, kişiliği, sorumluluğu içinde bireyin kendini gerçekleştirmesini ve bireyin mutluluğunu erek edinen ahlâk öğretileri. Karşılık bkz. **toplumsal ahlâk felsefesi**

bireyselleştirme [Alm. Individualisierung] [Fr. individualisation] [Eng. individualization] [es.t. ferdileştirme]: 1- Bireysel duruma getirme eğilimi. 2- Ancak ortaklaşa ve genel olarak var olan şeyi bireylere uygulama ve yama. 3- İnsanların doğal, toplumsal ve tarihsel gelişmesinden, kendine özgü olan şeylerin, özelliklerin, bireysel olanın çekilip çıkarılması. 4- Genelleştirmenin karşıtı olarak bireyselleştirme: Doğa bilimindeki genelleştirmeye karşı tarih bilimindeki "bireyselleştirici" yöntem; tarihçinin, konularını, bireysel özelliği, kendine özgüliği içinde ele alması.

bireyselleştirmek [Alm. individualisieren] [Fr. individualiser] [es.t. ferdileştirmek]: Bir şeyi ayrı olarak, bireysel olarak göz önüne almak.

bireysellik

bireysellik [Alm. *Individualität*] [Fr. *individualité*] [Ing. *individuality*] [Lat. *individualitas*] [es.t. *ferdiyet*]: 1- Birey olma olgusu. 2- Bir bireyin biricik ve kendine özgü oluşu. 3- Bir insanı başkalarından ayıran, ona kişilik veren şey. 4- Kendini sıradan bir insan olmaktan kurtarmış olma durumu.

bireyüstü [Alm. *Überindividuell*]: 1- Tek bireyi aşan. 2- Genellikle bireylerin çevresini aşan, bireylerin bilincinden bağımsız olan.

birlik [Alm. *Einheit*] [Fr. *unité*] [Ing. *unity*] [Lat. *unitas < unus = bir*] [es.t. *vahdet*]: (Somut anlamda) 1- Bölünemezliği içeren yalnız bütünü. 2- Çokluğun birligi; birlilik halinde gelmiş olan çokluk; yalnız olmayan, ama yok edilmeden bölünemeyen birlilik. 3- Bölünemeyen birlilik (yığışım = Aggregat). (Soyut anlamda) Bir olanın özelliğii; parçalarından (böülümlerinden) herhangi bir tanesi kaldırılsa yapısı değişen organik bir bütünü. Birlilik kavramının felsefede çeşitli kullanımları vardır: 1- Mantıksal birlilik: a. Kavramın birligi. b. Düşünmenin birligi. c. Kategori. d. İde. 2- Fizik ötesi-spekulatif birlilik: a. Karşıtların birligi (Nicolaus Cusanus'da, coincidentia oppositorum = karşıtların örtüşmesi; Hegel'de tinin eytişimsel birligi.) b. Bütünlük (Spinoza) c. Karşıtların her çeşit çokluğu üzerinde yükselen birlilik (Plotinos'ta: bir olan) 3- Varolusal birlilik: Karar vermedeki koşulsuzluğa dayalı varoluş birligi (Kierkegaard; varoluş felsefesi). 4- Eşetlik'te: Çokluğun bir bütün olarak verildiği görüşel birlilik (estetigin önemli bir ilkesi).

bitiştirici (yargı) [Alm. *Konjunktiv (Urteil)*] [Fr. *conjonctif*] [Ing. *conjunctive*] [Lat. *conjunction*]: Bir öznesi ve bir çok yüklemi olan yargı. Evetleyici biçim: $S P_1$ dir ve P_2 dir ve P_3 dür. Değilleyici biçim: S ne P_1 dir ne P_2 dir ne de P_3 dür.

biyolojizm bkz. **dirimbilimcilik**

boşsozcülük [Alm. *Verbalismus*] [Fr. *verbalisme*] [Ing. *verbalism*] [Lat. *verbum = söz, sözlük*] [es.t. *laflziye*]: Laf kalabalığı. Sözcüklerle oynaması. Aslında hiç bir düşünce olmadan boş sözlerle konuşma. Bir insanın bilgisi olmadığı konuda konuşup karşısındakini lafa boğması.

bölme [Alm. *Einteilung*] [Fr. *division*] [Lat. *divisio*] [es.t. *taksim*]: (Mantıkta) Cins kavramlarını tür, alttür vb. kavramlarına ayırma işi.

bulgulama [Alm. *Heuristik*] [Fr. *heuristique*] [Lat. *ars inventandi = bulma sanatı*] [Yun. *heuriskein = bulmak*] [es.t. *ihtira, teknifi*]: Yeni olayları ve bilgileri bulma yöntemi ve öğretisi. (Tarihte) Belgelerin araştırılması; belgeleri araştıran tarihsel yöntem.

büyük terim

bulgusal [Alm. *heuristisch*] [Fr. *heuristique*] [Ing. *heuristic*] [Yun. *heuriskein = bulmak*] [es.t. *ihtira, teknifi*]: Araştırmaya, araştırma yapmaya ilişkin.

bulgusal varsayılm [es.t. *teknifi faraziye*]: Olayların ve bilgilerin bulunmasına götüren, olayların ve yeni bilgilerin elde edilmesini olanaklı kıtan varsayılm. // Burada önemli olan nesnel doğruluk değil, verimlilikdir. Varsayılmın doğruluğu yanlışlığı araştırılmaz. Bulgusal varsayılm, olayların araştırılmasında yönetici düşünce olarak yalnızca geçici biçimde konmuş bir varsayımdır.

bulgusal yöntem [es.t. *teknifi usul*]: Öğretilmek istenen şeyi öğrencilerin kendilerinin bulmasını sağlayan eğitimbilim yöntemi.

Buridan'ın eşiği [Alm. *Buridans Esel*] [Fr. *âne de Buridan*]: Skolastiklerden Johannes Buridan'ın olduğu sanılan, ancak onun yazısında rastlenmayan örnek: Eşit uzaklıktaki bir saman torbası ile bir kova su arasında bulunup da, ikisinden birini seçmemen aşıktan ve susuzluktan ölen eşek. // Bu örnekle, salt istenç özgürlüğünü savunan öğretive karşı, istencin temellendirici bir nedene dayanması gerektiği gösterilmek istenir.

buyruk [Alm. *Imperativ*] [Fr. *impératif*] [Ing. *imperative*] [Lat. *imperativum*] [es.t. *emir*]: (Kant'ta) → (Kısisel) ilkelerin (maxim) karşısına konulan nesnel gezerli ve bir gerekliliği (yelemin zorunluluğunu) dile getiren ahlâk önermesi. // Buyruklar ikiye ayrılır: Koşullu buyruk, koşulsuz buyruk. bkz. **koşullu buyruk, koşulsuz buyruk**

büyük önerme [Alm. *Maior, Obersatz*] [Fr. *majeure*] [Ing. *major (premiss)*] [Lat. *maior (propositio)*] [es.t. *kübra*]: (Klasik mantıkta) Tasimin öncülerinden büyük olanı; büyük terimi içinde bulundurani ve önce geleni. Koşullu tasimda: Koşulun öne sürüldüğü önerme.

M – P İnsanlar ölümlüdür. (büyük önerme)

S – M Sokrates insandır. (küçük önerme)

S – P Sokrates ölümlüdür. (sonuç)

büyük terim [Alm. *Oberbegriff*] [Fr. *majeur*] [Ing. *major (term)*] [Lat. *maior (terminus)*] [es.t. *büyük had*]: Tasimda: Kapsamı daha geniş olan, sonuç önermesinin yüklemi görevini taşıyan terim.

Ör. İnsan ölümlüdür.

Sokrates insandır.

Sokrates ölümlüdür.

Ölümlü büyük terimdir. P ile gösterilir.

C

canlıcılık [Alm. *Animismus*] [Fr. *animisme*] [Ing. *animism*] [Lat. *animismus* = *anima* = ruh] [es.t. *ervahîye*]: 1- Olup bitenin ruhlar alanının gizli güçlerince yönetildiğine inanan ilkel anlayış. 2- Bağımsız bir ruhsal varlığın insanda ve doğa nesnelerinde yerlesik olduğuna inanan ilkel dinsel görüş. 3- Tek ve aynı ruhun düşünsel ve organik yaşamın ilkesi olduğunu ileri süren öğreti. 4- Çocukta bir düşünce biçimini olarak bütün cısimlerin canlı olduğuna inanma.

canlı özdekcilik [Alm. *Hylozoismus*] [Fr. *hylozoisme*] [Ing. *hylozoism*] [Yun. *hyle* = özde; *zoe* = yaşam] [es.t. *canlı maddecilik*]: Evrenin temeli olarak düşünülen özdeğin canlı olduğunu savunan öğreti.

cins [Alm. *Gattung*] [Fr. *genre*] [Ing. *genus*] [Lat. *genus*] [Yun. *genos*] [es.t. *cins*]: (Mantıkta) Yakın türlerin içinde toplandıkları birlik. // Kendi içinde yeniden türler bulunan her tür, o türler için cins olur. Ancak en aşağıda bulunan türler cins olamazlar. bkz. *tür*

cism [Alm. *Körper*] [Fr. *corps*] [Ing. *body*] [Lat. *corpus*]: 1- Bılıncın bağımsız olarak uzaya yer kaplayan nesne. 2- (Fiziksel olarak) Bölünebilirlik ve yer kaplama nitelikleri olan sınırlı bir özdeks parçası.

cogito ergo sum bkz. *düşünüyorum, öylese varım*

coincidentia oppositorum bkz. *örtüşme*

conditio sine qua non bkz. *zorunlu koşul*

contradictio in adiecto bkz. *nitelemede çelişki*

coşku [Alm. *Enthusiasmus*] [Fr. *enthousiasme*] [Ing. *enthusiasm*] [Yun. *en-theos* = Tanrı'yla dolu olma] [es.t. *vecit*]: 1- Bir düşünceyle, doğruyla, güzelle dolu olup yücelme; ruhun kendini aşıp yükselmesi. 2- İnsanın "Tanrı'yla dolu olması" durumu.

Ç

çağırışım [Alm. *Assoziation*] [Fr., Ing. *association*] [es.t. *tedai*]: Ruhsal olayların istencin aracılığı olmadan, kimi kez de istencin direnişine karşın birbirlerini biliş alanına çekmesi. // Aristoteles'ten beri dört çağrışım yasası (ilkesi) kabul edilir: benzerlik, karşılık, yerce bir arada bulunma, zamanca birbirinin ardından gelme.

çağırışım ruhbiliimi: Çağrışım ve çağrışım yasalarını bütün ruhbiliimin temeli yapmaya ve bütün ruhsal olayları onuna açıklamaya çalışan ruhbiliim dalı. // Kurucuları: David Hartley ve David Hume.

çatışkı [Alm., Fr. *Antinomie*] [Ing. *antinomy*] [Yun. *anti-nomia*] [es.t. *tesavî-i nakizeyn*]: Yasaların ya da önermelerin kendi aralarında çelişkiliği. (Kant'a) Usun kendi içinde zorunlulukla düzüştüğü çelişmeler. // Kant dört türlü çatışkı ayırır: 1- Sav: Evren, uzay ve zaman bakımından sonludur; karşısav: sonsuzdur. 2- Sav: Herşeyin kendilerinden kurulduğu son, yalnız parçalar vardır; karşısav: yoktur. 3- Sav: Evrende özgügürlük olan bir nedensellik vardır; karşısav: evrende özgügürlük yoktur, her şey doğa yasalarına göre olup biter. 4- Sav: Evrenin nedeni olan zorunlu bir varlık vardır; karşısav: böyle bir varlık yoktur. Kant'a göre bu sorunların savları da karşı savları da aynı kesinlikle tanıtlanabilir. Oysa birbirine karışık olan iki önermenin ikisini de doğru saymakla çelişmeye düşülmüş olunur.

çelişik [Alm. *kontradiktörisch, widersprechend*] [Fr. *contradictoire*] [Ing. *contradictory*] [Lat. *contradictorius*] [es.t. *mütenakız*]: Aralarında çelişme bulunan (önermeler, yargılar, kavramlar, terimler). Buna göre: 1- Biri ötekinin değişilmesi olan terimler. (Ör. *ak* ve *ak* olmayan.) 2- Aynı özne ve aynı yüklemi olan, ancak nitelik ve nicelik bakımından ayrı olan, yani biri olumlu öteki olumsuz, biri tümel öteki tikel olan önermeler. (Ör. "Herkes burada." tümel olumlu, "Bazıları burada değil." tikel olumsuz, "Hiç kimse dinlemiyor." tümel olumsuz, "Bazıları dinliyor." tikel olumlu.) bkz. *karşıolum*

çelişiklik ilkesi: İki → çelişik önermenin aynı zamanda doğru olamadığı gibi, aynı zamanda yanlış da olamayacağı ilkesi.

çelişme [Alm. *Widerspruch*] [Fr., Ing. *contradiction*] [Lat. *contradiccio*] [es.t. *tenakuz*]: İki kavramın ya da yargının birbirini dışarda bırakan → karşılık. // Hegel felsefesinde itici güç olarak belirir. bkz. *eytişim*

çelişmezlik ilkesi [Lat. *principium contradictionis*]: 1- (Vərlilikbilmədə) “Aynı şeyin aynı bağlantılar içinde aynı durumda olması ve olmaması olanaklı değildir.” (Aristoteles) Formülü: “S aynı zamanda P ve P olmayan olamaz.” Başka türlü söyləndiğində: “S P dir.” ve “S P olmayıandır.” önermelerinin ikisi birden doğru olamaz. 2- (Mantıkta) Bir-biriyle → çelişik iki yargının ikisinin birden aynı zamanda doğru olamayacağı, biri doğru ise ötekinin zorunu olarak yanlış olacağı ilkesi.

çevre [Alm. *Mittel, Milieu*] [Fr. *milieu*] [Ing. *environment*] [es.t. *muhit*]: Yaşamın gelişmesinde etki yapan doğal, toplumsal, kültürel diş koşulların toplamı.

çevre öğretisi [Alm. *Milieutheorie*]: Çevrenin insanlar üzerindeki önemi üzerine 19. yüzyılda Fransız filozofları A. Comte ve H. Taine'in gelişirdikleri öğreti.

çıkarım [Alm. *Schluss*] [Fr. *inférence*] [Ing. *inference, illation*] [Lat. *illation, conclusio*] [es.t. *istidlâ*]: Verilmiş bir ya da daha çok önermeden sonuç çıkarma edimi. Doğruluğu doğrudan doğruya bilinmeyen bir önermenin, doğru olarak kabul edilmiş olan başka önermelerle bağlantısına dayanarak doğruluğunu çıkarma işlemi. Şu biçimde de söylenebilir: “Belli önermelerin kabul edilen ya da gerçek olan doğruluklarından ya da yanlışlıklarından, başka önermelerin kabul edilen ya da gerçek olan doğruluk ya da yanlışlıklarını çıkarmak.” Önce gelen önerme ya da önermeler doğru ise çıkarılan sonuç da doğrudur, yanlışsa sonuç da yanlış olur. Çıkarımın kendisinin yanlış olması söz konusu değildir:

Bütün iki bacaklılar insandır.

Kuş iki bacaklıdır.

Kuş insandır.

Burada çıkarım doğru yapılmıştır; ama yanlış olan birinci önermeden çıkan sonuç da yanlış olmuştur. // İki türlü çıkarım vardır: Bir öncülü çıkarım-dolaylı çıkarım; Tek bir önermeden → evirme → tersevirme ya da → altıklık yoluyle yapılan çıkarım. Çok öncüllü çıkarım (tasım) –dolaylı çıkarım: Aralarında ortak bir → orta terimin bulunma-

siyle birbirine bağlanabilen iki ya da daha çok önermeden yapılan çı-karım. bkz. *tasım*

çıkılmaz [Alm., Fr. *Aporie*] [Ing. *aporia*] [Yun. *Aporia*: a = siz, *poros* = yol, köprü, çıkış] [es.t. *gavr-i kabil-i hal mesele*]: Bir sorunda çözüme varmanın olanaksızlığı durumu; çıkış yolunun olmaması.

çilecilik [Alm. *Askeze, Asketik*] [Fr. *ascétisme*] [Ing. *ascetism*] [Yun. *askein den*] [es.t. *zühdîye*]: 1- (Genel olarak) Töresel, dinsel ereklerle, doğal eğilimleri, içgüdüleri elden geldiğince azaltmaya çalışmak üzere, kendini yenme alıştırmaları yapma. 2- (Özel olarak) Dinsel ahlâkta günah-farı başlatmak (kefaret) ya da beden isteklerini yenmek üzere istençli olarak acı çekme.

çırın [Alm. *hässlich*] [Fr. *laid*] [Ing. *ugly*]: 1- Estetikte güzelin karşıtı olan kavram: Hoşa gitmemeye izlenimi uyandırın. 2- (Ahlâk açısından) Yakışsız görünen. 3- Biçimsiz, uyuşumsuz, biçimden yoksun. Bu anlamda çırın, bir sanat nesnesi olarak, olumlu bir estetik değer niteliğini alabilir: Nasıl gerçek biçim, biçimden yoksun bir şeye biçim vere-rek oluyorsa, çırın de güzelin oluşmasında etkili temel bir öğe olabilir.

çoğul [Alm., Fr., Ing. *plural*] [Lat. *pluralis*]: [es. t. *cemî*]: Birden çok birimlerden kurulu olan (sözcükler, terimler, önermeler). Çoğul kavram: Birden çoknesi gösteren kavram. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri. Çoğul önerme ya da yargı: Öznesi birden çok olan önerme ya da yargı. a. Ayri ayrı öznelerden oluşabilir. (Ör. Ahmet, Mehmet vb. geldi.) b. Genel bir terim altında birleşmiş öznelerden oluşabilir. (Ör. Ankaralılar geldi.)

çokanlamı bkz. *esessi*

çokçuluk [Alm. *pluralismus*] [Fr. *pluralisme*] [Ing. *pluralism*] [es.t. *kesretiye*]: Gerçekliğin açıklanmasında birden çok ilkenin temelde bulunduğu kabul eden öğreti.

çoktanrıçılık [Alm. *Polytheismus*] [Fr. *polythéisme*] [Ing. *polytheism*] [es.t. *kesret-i ilâhî meslegî*]: Din ve felsefede birden çok Tanrı'nın varlığını inanma; bu inanç üzerine kurulu dinlerin ve felsefe öğretilerinin genel adı. Karşımı bkz. *tektañrıçılık*

çözümleme [Alm., Fr. *Analyse*] [Ing. *analysis*] [es.t. *tahlîl*] [Yun. *analysis* < *analyein* = bileşik olanı yeniden ayırmak, çözmek, parçalamak]: Bir bütünü parçalara ayırma. // Çözümleme özdeksel olabileceği gibi (kimyasal çözümleme), düşünsel de olabilir. (Ör. Tanım bir kavramın

çözümsel yargı

çözümlenmesidir.) Çözümleme verilmiş olandan, somuttan ögelere ya da ilkelere geri gider. Karşılık b.kz. **bireşim**

çözümsel yargı [Alm. *analytisches Urteil*] [Fr. *Jugement analytique*] [es.t. *tahlili huküm*]: Bir kavramın salt çözümlenmesiyle varılan yargı. Yüklemi konusunun çözümlenmesiyle elde edilen önerme. // Buna ‘açıklayıcı yargı’da denir. Yüklem kavramı konu kavramı zaten verilmiştir. Kant’ta verilen örnek: “Bütün cisimler yer kaplar.”

çözümsel yöntem [Alm. *analytische Methode*] [Fr. *méthode analytique*] [es.t. *tahlili usul*]: 1- Bir birlikteki bağlamı iyice anlayabilmek için o birliği bölümlerine ve ögelerine ayırma. 2- Özelden genele, somuttan ilkelere geri gitme. // Bu yöntemle çözümleme şöyle yapılır: Önermeler dizisi tanıtanmak istenen önermeyle başlar, bilinen bir önermeyle bitirilir. Burada birinci önermeden (tanıtlanmak istenen) kalkılarak her biri bir sonrakının sonucu olacak biçimde ilerlenir, sonunda birinci önerme sonucunun bir sonucu olarak ortaya çıkar ve zorunlu olarak onun gibi doğru olur. Karşılık b.kz. **bireşimsel yöntem**

D

daimon: 1- Yunanca'da kişileştirilmiş belli bir tanrıdan (theos) ayrı olarak insanüstü, tanrısal etkinlikleri olan, kavranılamaz bir gücü verilen ad. 2- Eski Yunan dünyasında Tanrı'yla insan, gökle yer arasında bulunan, sonradan iyi ve kötü ruhlar olarak ikiye ayrılan varlıklara verilen ad.

daimonion b.kz. **uyarı ses**

Darvincilik [Alm. *Darwinismus*] [Fr. *darwinisme*] [Ing. *Darwinism*] [es.t. *Darveniye*]: Charles Darwin'in geliştirdiği, insan da içinde olmak üzere bütün canlı varlıklarının doğusunu ve gelişmesini en alt biçimlerinden başlayarak yaşama savaş ile açıklayan dirimbilim ve felsefe öğretisi. // Bu öğretiye göre, yaşama savaşçı doğal ayıklama ve gelişmeyi sağlayan etkendir.

davranış [Alm. *Verhalten*] [Fr. *comportement*] [Ing. *behaviour*]: Dıştan gözlemlenebilecek tepkilerin toplamı.

dayanak [Alm., Fr. *Substrat*] [Ing. *substratum*] [Lat. *substratum*] [Yun. *hypokeimenon*] [es.t. *mabih-ül-kıyam*]: Altta bulunan; temel. Niteliklerin taşıyıcısı; kendisine bir şey yüklenilen şey, töz. Bir gerçekliğin onaylanması için olayların (görüngülerin) arkasında ya da altında bulunması gereken şey.

dayantı [Alm., Fr. *Hypostase*] [Ing. *hypostasis*] [Yun. *Hypostasis*] [es.t. *uknum*]: 1- Altta bulunan; temel; dayanak. 2- Lat. *substantia* ile eşanlılı: Töz. (Lat. *sub*, Yun. *hipo* = altta). 3- Özne, kişi (insel töz olarak). 4- Bir kavramın, bir niteliğin tözleştirilmesi. Bununla ilgili olarak, hipotastaştırmak: Ancak bir ilinek, bir ide olabileni, bir töz, bir şey olarak göz önüne almak. Bir şeyi bağımsız bir töz haline getirmek. (Söylencebilimde) Tanrıların özelliklerinin bağımsızlaştırılması; örneğin bir adım kendi başına bir varlık gibi düşünülmesi.

dedüktif b.kz. **tümdengeli**

dedüktion**dedükton** bzk. **tümdengeim**

değer [Alm. *Wert*] [Fr. *valeur*] [*İng. value, worth*] [*Lat. valor*] [*es.t. kıymet*]:
 1- Kişinin, isteyen, gereksinme duyan, erek koyan bir varlık olarak, nesne ile bağlantısında beliren şey. // İnsanların gereksinme, duyma biçimini ve istemelerinin türlü türlü oluştur, değerlemeleri de doğaldığından sayısız değer türleriyle karşılaşılır. Ayrıca, birincı yüksek bir değer olarak görünen bir şey, bir başkasına değeri az ya da degersiz görünebilir. 2- Her türlü deneyel yaşamının dışında, insanların isteme, duyma ve eğilimlerinden bağımsız olan, kendi başına var olan "kendinde değer"i kabul eden felsefe görüşüne göre, aralarında bir aşama düzeni olan bu değerler bir "değerler alanı" kurarlar. Max Scheler ve Nicolai Hartmann bu görüşü savunurlar. // Değerler, biçimsel olarak: olumlu ve olumsuz, göreli ve salt, öznel ve nesnel değerler olarak ayrılırlar; içerkik bakımdan: nesne değerleri (hoş, yararlı, kullanışlı), mantıksal değerler (doğru), ahlâksal değerler (iyi), sanat değerleri (güzell) olarak ayrılırlar.

değer ahlâkı [Alm. *Wertethik*]: 1- Konusu değerler olan ahlâk felsefesi. 2- Ahlâk felsefesinin bir bölümü olarak töresel değerler kuramı. 3- Aristoteles'e dayanan, özellikle Kant'ın biçimsel ahlâk felsefesine karşı kurulmuş olan, bu yüzden M. Scheler'in "İçeriksel değerler ahlâk öğretisi" dediği bir ahlâk felsefesi biçimi.

değer duygusu [Alm. *Wertgefühl*]: Değerleri doğrudan doğruya içten kavratıp yaşatan duygudur.

değer felsefesi [Alm. *Wertphilosophie*]: 1- Değerleri, felsefenin ana konusu olarak gören felsefe anlayışı. (Windelband, Rickert bu anlayışı savunurlar.) 2- Felsefenin değerleri (ekonomik, kültürel, mantıksal, ahlâksal, estetik, dinsel) inceleyen bölümü.

değer göreciliği [Alm. *Wertrelativismus*]: Değerlerin özneden bağımsız olarak var olduğunu kabul etmeyen görüş: Bütün değerler bir özne ile bağlantı içindedir, bir özneye göredir; kültür ve çağ'a bağlıdır, kültür ve çağ'a göre değişirler; her kültür ve çağın kendine göre değerleri ve değerlendirmeleri vardır.

değerli nesne [Alm. *das Gut*]: Değerlerin taşıyıcısı, değer niteliklerinin birliği (değerli nesnenin değere ilişkisi, nesnenin niteliklerine olan ilişkisi gibidir); ulaşılmasına değer gerçekler.

değerli nesneler öğretisi [Alm. *Güterlehre*]: İyi olan, değerli olan şeylerin nitelik ve aşama düzenini inceleyen felsefe öğretisi.

deney

değer nesneliliği [Alm. *Wertobjektivismus*]: Değerlerin özneden bağımsız olarak var olduğunu kabul eden öğreti.

değer öğretisi [Alm., Fr. *Axiologie*] [*İng. axiology*] [*Yun. axios = değer, logos = öğreti*] [*es.t. kıymet nazariyesi*]: Değerler üzerine öğreti. Bu öğreti değerler alanını ilişkileri, özellikle aşama düzeni bakımından aydınlatmaya çalışır.

değer ruhbiliği [Alm. *Wertpsychologie*]: Değer sorunlarını, özellikle de değer yaşıtlarını, değer duygularını ruhsal açıdan inceleyip araştıran ruhbilik dalı.

değer yargısı [Alm. *Werturteil*] [Fr. *Jugement de la valeur*] [*es.t. kıymet hükmü*]: 1- Varlıklı değil, değerle ilgili yargı. 2- Bir değerlemeyi içeren yargı (değerleme yapan yargı).

degililleme [Alm., Fr., Ing. *Negation*] [*Yun. ἀφοράσις*] [*Lat. negatio*] [*es.t. nefi, inkâr, selb*]: Mantıksal bir yargıda yüklemiñ özneye olan olumsuz bağlantısı; önermede yüklemiñ olumsuz olarak konması. Karşıtı bzk. **evetleme**

degilleyici [Alm. *negativ, verneinend*] [Fr. *négatif*] [*İng. negative*] [*Lat. negatus*] [*es.t. selb, menfi, inkâr*]: Yüklemi olumsuz olarak konmuş (önerme). Karşıtı bzk. **evetleyici**

deizm bzk. **yaratancılık**

Dekartçılık [Alm. *Cartesianismus*] [Fr. *cartésianisme*] [*İng. Cartesianism*]: 1- Descartes'in felsefesi. 2- Descartes'in öğrencilerinin ve ardından gidenlerin öğretisi (Bossuet, Fénelon, Malebranche, Spinoza, Port-Royal vb.).

demiourgos (= Yun. işçi, yapıcı): 1- (Platon'da) Evrenin yapıcısı, kurucusu, evrene biçim kazandıran Tanrısal güç. // Bir ereğe göre oluşturan, etkileyen bir güç olarak demiourgos salt biçimler olan → ideaları örnek olarak dünyayı yaratmıştır. Bu görüş dünyayı yoktan var eden yaratıcı bir Tanrı'nın olduğu düşüncesinden uzaktır. 2- (Plotinos'da) Evren ruhu anlamına da gelir. 3- Gnostiklere göre asıl Tanrı'dan, en yüksek Tanrı'dan başka bir tanrı.

demokrasi bzk. **halkerki**

deney [Alm. *Erfahrung, Experiment*] [Fr. *expérience*] [*İng. experience, experiment*] [*Yun. empeiria*] [*Lat. experientia*] [*es.t. tecrübe*]: Gerçekliği olana ilişkin her çeşit yanıt, algılama, duyumlama, verilmiş olma vb. İnsan yaşamında bilincin karşılaştığı şeylerin tümü. (Felsefede) Gerçeklik üzerine kavramsal olmayan her türlü bilginin temeli: Her bilimin güven-

determinizm

nilir olabilmesi için deneye dayanması, öte yandan bilginin salt deneye kalmaması gereklidir. Deneyin bilimsel amaçlarla, düşünce yoluyle düzenlenmesi, karşılaştırılması, bağlantılar kurulması, giderek doğrulanması ve tamamlanması gereklidir.

Yunanca *peira* (deneme, sınama) sözcüğünden iki dizi sözcük türetilmiş: I. (Soyut ve genel anlamda kullanılan) *empeiria* ve türevleri: empirik, empirizm; II. (Somut ve daha teknik anlamda kullanılan) *experiencia* (Latince *experiri* = deneme, deney yapma) ve türevleri: expérimenter, experimental, expérimentation.

I- *Empeiria* = deney, yaşıntı, görgü [Alm. Erfahrung] [Fr. expérience, empirie] [Ing. experience]: Episteme' (bilim)ye karşı olan: İşlenmemiş bir olay üzerine dayalı bilgi. Olaylardan doğrudan doğruya kendimiz bilgi edinmemizin yolu. Olaylardan edindigimiz dolaylı bilgi. İnsanın kendi görmesi, kendi yaşıntısıyle kazanmış olduğu şey; insanın kendi sindirdiği deney.

empirique = görgüsel deneysel, (deneyci): 1- Experimental (deneyimsel) ya da bilimsel olana karşı olarak: Yöntemli bir denetlemeye baş vurmadan doğrudan doğruya, sıradan yapılan deney. 2- Ussal ve dizgesel olana karşı olarak: Yapılan deneyin verilerini yorumlamak ya da ussal bir dizge halinde düzenlemek için usa baş vurmadan sıradan bir deneme düzeyinde kalan deney. 3- Bazan, ama yanlış olarak: experimental'le eşanlılı: Yöntemli ve ussal biçimde yapılan deney; deneyci yöntem (méthode empirique).

Empirisme bkz. *deneycilik, görgücılık*

II. *Experiencia* = deney [Alm. Experiment] [Fr. expérience] [Ing. experiment]: Deneye sınama, araştırma, deneyimleme edimi (deneyim); olayların kesin, tam ve yöntemi bir biçimde araştırılabilmesi ya da gözlemlenebilmesi için olabildiğince değişken koşullar altında canlı olarak yapma bir biçimde oluşturulması; gözlem, deneyim, tümevarım yoluyla edinilen yöntemi, bilimsel deney; tümevarımlı bilgi (Bacon'dan beri) hem türmdengelimli bilgiye hem de sıradan deneye karşı kullanılmıştır.

(Felsefede) 1- (Usa karşı olarak) Bilgide kazanılmış olan (şey). bkz. *deneycilik*, 2- Yapılmış olan deney: deneme, deneyler yapma eylemi. a. Edilgin olarak yapılrsa (sıradan deney) bilgi amacı yoktur, deneysel empirik bilgi verir; b. etkin olarak yapılrsa (bilimsel deney) bilgi aracı olarak özellikle bir varsayımlı denetlemek içindir; deneylere dayanarak

(experimental) bilgi elde eder. 3- (Geniş anlamda) Bir varsayımlı denetlemek için yapılan her çeşit gözlem.

Expérimentation = deneyim [Alm. Experiment] [Ing. experiment]: Bir doğrulu ortaya çıkarmak üzere deneyin (2 b anlamında) yöntemi bir biçimde kullanılması.

Experimental = Deneysel: 1- Geniş anlamda (empirique'le eşanlılı): Sıradan deneyi kullanır ve sonuçlar çıkarır. Deney odası (laboratuvar) tekniği kurulmadan önce de ruhbilim deneyseldi, ama empirik anlamında. 2- Empirik'e karşı anlamda: bilimsel deneyi kullanır.

Expérience morale = töresel deney (töresel yaşıntı). Ahlak değerlerinin gerçekliği üzerine bir bilincin doğmasını sağlayan yaşanmış eylem.

Expérience vécue (Erlebnis-Erfahrung). bkz. *yaşıntı*

deney bilimleri [Alm. Erfahrungswissenschaften] [Fr. sciences expérimentales] [es.t. tecrübe bilimleri]: Matematik ya da salt mantık gibi deneye dayanmayan ıssal bilimlerin karşısında, deneye dayanan, bu arada düşünmenin araçlarını da kullanabilen bilimler.

deneycilik [Alm. Empirismus] [Fr. empirisme] [Ing. empiricism] [es.t. iktibariye]: Bilgimizin biricik kaynağından deney olduğunu savunan bilgi öğretisi. // Bu öğretiye göre, bütün bilgilerimiz deneyden gelir; anlıkta deneyden gelmeyen hiç bir şey yoktur. Yeniçağ felsefesinde deneyci bilgi öğretisinin (empirizmin) kurucusu Locke'dur. Başlıca temsilcileri: F. Bacon, D. Hume, J. S. Mill. Karşılık bkz. *usuluk*

deneyim [Alm., Ing. Experiment] [Fr. expérimentation] [es.t. tecrübe]: bkz. *deney II*

deney önermeleri [Alm. Erfahrungssätze]: Kavramsal olarak türetilmemiş olan, deneye dayanan önermeler.

deney yargıları [Alm. Erfahrungsurteile]: 1- Deneye dayanan yargılar. 2- (Kant'ta) Yalnızca öznel geçerliği olan duyu yargılarından ayrı olarak nesnel geçerlikleri olan deneysel (empirik) yargılar.

deontoloji [Alm. Deontologie] [Fr. déontologie] [Fr. deontology] [es.t. ilm-i vezâif]: (Sözcük anlamı: ödev bilimi) → Ethik'i ödev bilimi olarak belirlemek üzere J. Bentham'in kullandığı terim. (Deontology or the Science of Morality, 1834.) // Bu sözcük Kant'in anladığı anlamda bir ödev öğretisi için kullanılmaz; deontoloji, ahlâksal ödevleri, şu ya da bu toplumsal duruma göre, deney yolu ile incelemeyi dile getirir. Hekimlikte, hekimlik ödevleri kuramı olarak özellikle kullanılmaktadır.

determinizm bkz. *belirlenimcilik*

devimsel

devimsel [Alm. dynamisch] [Yun. dynamis ten]: 1- Bir gücün etkisiyle hep devinim durumunda bulunan ve bulunduran, bir değişmesi olan. 2- Devinimi yalnızca fizik yasalarına bağlı olmayan, aynı zamanda etkin bir gücü, bir ereği de içeren.

devimselcilik [Alm. Dynamismus] [Fr. dynamisme] [Ing. dynamism] [es.t. kuvviyet]: 1- (Fiziksel devimselcilik) Özdeğin, güç ya da erkenin bir görünüş biçimini olduğunu öne süren felsefe öğretisi. 2- (Dirimibilimsel devimselcilik): Yaşamı, özdeğe egemen olan ve ona biçim veren güç olarak anlayan görüş. // Bu öğretinin karşısında, özdeğin bir kitlenin taşıyıcısı olarak görünen, onun ancak dışarıdan bir itilmeyle devinime gelebileceğini savunan mekanikçi anlayış yer alır. Devimselciliğe göre, her gerçeklik devimsel bir biçimde ortaya çıkar ve devimsel bir güç dayanır.

devinim [Alm. Bewegung] [Fr. mouvement] [Ing. move, motion, movement] [Lat. motus] [Yun. kinesis] [es.t. hareket]: 1- Yer değiştirme; bir noktanın uzaydaki bir durumdan başka bir duruma geçiş; zaman içinde durum değiştirme. 2- Olabilirlikten gerçekliğe geçiş. 3- Bir ruh durumundan başka bir ruh durumuna geçiş; bir düşünce sürecinin başlaması. 4- Tarihin akışı içinde var olan düzeni değiştirmeye zorlayan toplumsal, tinsel vb. güçlerin baskısı.

devletçilik [Alm. Etatismus] [Fr. étatisme]: 1- Devleti tüm toplumsal görevlerin özellikle de ekonomik ve kültürel yaşamın düzenleyicisi olarak gören anlayış. 2- Genellikle devleti töre, kültür, hukuk vb.ın kaynak ve taşıyıcı olarak görme eğilimi.

devlet felsefesi: Devletin ve toplumsal yaşamın özü, doğusu, anlamı, temel ilkeleri ve temel biçimleri üzerine geliştirilen felsefe öğretileri. (Devlet felsefesini ilkin Platon ile Aristoteles kurmuşlardır.)

devrim [Alm. Revolution Umwälzung] [Fr. révolution] [Ing. revolution] [es.t. inkilâp]: 1- Yerleşik toplumsal düzeni değiştirme ve yeniden biçimlendirme; yavaş bir gelişme olan evrime karşı olarak, toplumsal yaşayışta ve siyasal durumda birdenbirere gerçekleştirilen, köklü ve temelli bir değişme. 2- Dünya görüşünde, felsefede, bilimde, sanatta vb. birdenbirere olan değişimler; eskimiş olanı kaldırıp yerine yepenisini koyma. (Ör. Felsefede, Kant usu eleştirmesiyle düşündede devrim yaptığını, Nietzsche de değerler alanında (ahlâkta) devrim yaptığını öne sürer.)

dışavurum [Alm. Ausdruck] [Fr. expression] [es.t. ifade]: Ruhsal olayların belli im ya da betimlemelerle dışlaştırılması; bir iç'in, özellikle

dil felsefesi

insan ruhunun algılanabilecek biçimde kendini dışa yansıması (yüz anlatımı ya da söyle). // Dil ve sanat ruhun kendini dışa vurma aracıdır; her kültür çeşitli ruh biçimlenmelerini dile getirir. Bilinçli ve bilinçli eğilimlerin; birey, toplum, ulus ve insanlı ilgili ruh devimlerinin her birinin kendine özgü bir dile getirilişi (dışavurumu) vardır.

dışavuruculuk [Alm. Expressionismus] [Fr. expressionisme] [Ing. expressionism] [Lat. exprimere = dile getirmek, dışlaştırmak]: Doğalcılık ve izlenimciligin karşıtı olan modern sanat akımı. // Bu akım, ön planda ne nesnel doğayı ne de öznel doğa izlenimlerini yansıtmak ister; onun dile getirmek istediği, ruhsal yaştanının içerikleri ile tinsel içeriklerdir.

dışdünya [Alm. Aussenwelt] [Fr. monde extérieur] [Ing. external world] [es.t. harici alemler]: 1- İç algılarla kavrana şeylere karşıt olarak dış algılarla kavrana şeylerin tümü. 2- İnsanın iç dünyasına, ruhsal yaşamına karşıt olarak onun dışında bulunan dünya. 3- "Ben" den ayrı olanın tümü; bilincin bağımsız olan, bilincin dışında olan şeylerin oluşturduğu dünya.

dışrak [Alm. exoterisch] [Fr. exotérique] [Ing. exoteric] [Yun. ekso = dışarda, dışta] [es.t. harici]: Dışarıdaki, dışta kalan. Karşılık b.kz. içrek

dışrakçılar [Alm. Exoteriker] [Fr. exoteriques] [Ing. exoterics] [Yun. ekso-terikos]: Eski Yunan felsefesinde henüz bir öğretinin içine girememiş olanlar. Gizemlere erişmemiş olanlar, yeni başlayanlar. Karşılık b.kz. içrekçiler

diamat: Batı dünyasında ve Rusya'da eytişimsel özdekkiliğin (diyalektik materyalizm) kısaltılmış adı.

didişim [Alm. Eristik] [Fr. éristique] [Ing. eristic] [Yun. eristik < eris = kavga, çekişme, tartışma] [es.t. müşagabe]: Tartışmada karşısındaki manitik oyunlarıyla ne olursa olsun çürüttüp susturma. // Burada birtakım biçimliliklerle tartışarak, karşısındaki kısırlılıp şartlı olarak saçma yanıtlar vermeye zorlanır. Bu bakımdan gerçek tartışma sanatı olan → eytişim ile karıştırılmamalıdır. Didişim sanatını ilkin geç sofistler kullanmış, bu sanatı Sokratesci bir okul olan Megara Okulu filozofları geliştirmiştir. Bu okuldan olanlara sonraları didişimciler (eristikçiler) denmiştir.

dil felsefesi [Alm. Sprachphilosophie]: Dilin özü, kökeni, anlamı, yapısı üzerine araştırmalar yapan felsefe dalı. // Dil üzerine çalışmalar eskiçağ

dil-mantık

felsefesinden beri sürmektedir. Ancak, dil felsefesini kesin olarak kuranlar Hamann, Herder ve W. v. Humboldt olmuştur.

dil-mantık bkz. mantık 5**dinamik bkz. devimsel****dinamizm bkz. devimselcilik**

din felsefesi [Alm. *Religionsphilosophie*] [Fr. *philosophie de la religion*] [es.t. *felsefe-i diniye*]: Dinin ilkelerinin özünü ve anlamını temellendirmeyi amaçlayan felsefe dalı.

dingincilik [Alm. *Quietismus*] [Fr. *quiétisme*] [Ing. *quietism*] [Lat. *quis = dinginlik*] [es.t. *mezheb-i süküñ*]: Dünyadan yüz çeviren bir yaşama tutumu. Tam bir gönü'l dinginliği, tutkusuzluk içinde isteklerden sıyrılmış olarak, direnç göstermeden kendini Tanrı istencine vermeyi ve Tanrısal ruh dinginliği kazanmayı amaç edinen dünya görüşü.

dirimbilimcilik [Alm. *Biologismus*] [Fr. *biologisme*]: Gerçekliği tek yanlı olarak yalnızca dirimbilimsel açıdan inceleyen, organik yaşamın kavramlarını öteki gerçeklik alanlarına da uygulayan görüş.

dirimselcilik [Alm. *Vitalismus*] [Fr. *vitalisme*] [Ing. *vitalism*] [Lat. *vita = yaşam*] [es.t. *hayatiye*]: Yaşam olaylarını fizikal - kimyasal güçlerle değil de özel bir yaşama ilkesi, yaşam gücü ile açıklayan öğreti. 1- Eski, Aristoteles'e bağlı olan dirimselcilik, doğa olaylarını bir → entelekheia'nın özdekkbiciminde ortaya çıkış ile açıklamıştır; sonradan modern neden-sel-mekanik dünya görüşünün egemen oluşu ile bir yana itilmiştir. 2- Yeni dirimselcilik 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılda Driesch, Reinke, Becher, Uexküll'le geliştirilmiştir. Bu yeni dirimselcilik yaşam olaylarının nedensel-mekanik yasalarla açıklanamayacağını; yaşam sürecinin özerkliliğinin ve etkinliğinin, bir plana göre, bir ereğe doğru ilerlemeye çalışın kendine özgü bir yasası bulunduğu öne sürer. 3- Son zamanlarda → güdümbilime dayanan dirimbilimciler, dirimselciliğin kesin olarak yürütülmüş olduğunu ileri sürüyorlar.

diyalektik bkz. eytişim**diyalektik materyalizm bkz. eytişimsel özdekkilik**

dizge [Alm. *System*] [Fr. *système*] [Ing. *system*] [Yun. *systema < synestanai = birlikte yerlestirmek, örgülü bir bütün içinde toplamak, bir araya kymak, bireştirmek*] [es.t. *sistem, manzume, meslek*]: Birlikli bir ilkeye göre düzenlenmiş bütün. Bu anlamda: 1- Kendi içine kapalı, düzenli bir bütün. (Ör. evren, yıldızlar dizgesi.) 2- Bir ilkeye ya da dünya görüşüne göre düzenlenmiş düşünceler, bilgiler, öğretüler bütünü.

doğa

3- Birbirine bağlı bilimsel ya da felsefi düşünceler birliği; bir düşün (ide) yöresinde toplanmış çeşitli bilgiler. // Dizge kuramdan daha genişştir; bir filozofun felsefe dizgesi onun kuramlarının bütününden oluşur.

docta ignorantia bkz. bilmeme bilgisi

dogma [Alm. *Dogma*] [Fr. *dogme*] [Ing. *dogma*] [Yun. *dogma*] [es.t. *nass*]: 1- Bir felsefe okulunda benimsenen, doğru diye ileri sürülen öğreti. 2- Doğruluğu sınanmadan benimsenen ve bir öğretinin ya da ideolojinin temeli yapılan sav.

dogmacılık [Alm. *Dogmatismus*] [Fr. *dogmatisme*] [Ing. *dogmatism*] [es.t. *nassiyə*]: 1- Öne sürülen öğreti ve ilkeleri eleştirmeden doğru olarak benimsenip ve benimsediği varsayımlardan katı bir yöntemle önermeler türeten felsefe anlayışı. Karşıtı bkz. *kuşkuculuk*. 2- (Kant'ta) Salt usun kendi gücünü eleştirmeden tuttuğu dogmatik yol. Karşıtı bkz. *eleştircilik*. 3- Düşüncenin özgürlüğünü ve bağımsızlığını sınırlayan ya da ortadan kaldırın her türlü düşünme biçimini.

dogmatik [Alm. *dogmatisch, Dogmatik*] [Fr. *dogmatique*] [Yun. *dogmatike*] [es.t. *nassi*]: 1- Deney bilgisini, deneye dayanan kanıtları yadsıyarak, kanıtlarını inanç öğretülerinden çikaran (düşünme biçimini). 2- Felsefe ve din dogmalarının bilimsel (mantıksal) ve dizgesel bir yolla ortaya konulması.

doğa [Alm. *Natur*] [Fr. *nature*] [Lat. *natura*] [Yun. *physis*] [es.t. *tabiat*]: 1- Her var olanın doğusunda özünü kuran şey. 2- İnsanın koyduğu kuruluşlar, biçimlerle (kültür, sanat, teknik) karşılık içinde, kendine oluşan, biçimlenen. 3- İnsanın karşısında olan, ona yabancı, bu yüzden de bilinmeyen, kendi gücünü üstünde olan, onun dışında olan. 4- Koyumların (konulmuş olanın = *thesei*) karşısında, kendiliğinden olan; yapma olana karşı doğal olan. 5- Duyular, algılanır dış nesnelerin tümü. 6- Evren. 7- Herşeyi kuşatan gerçekliğin tümü (doğa ya da Tanrı). 8- Yaratıcı, oluşturucu güç. 9- Doğurucu, besleyici, koruyucu "doğa ana." 10- Doğa bilimlerinin konusu olarak, değerlerin dışında olan gerçeklik: canlı ve cansız doğa. 11- Nedensellik yasasının egemen olduğu alan. 12- Düşüncel (ideal) varlıklardan ayrı olarak gerçek olanın varlıkbilimsel ilkesi. 13- Bir bireyin kendine özgü çizgilerinin tümü; bir bireye özgü olan nitelikler, özel belirtiler. 14- Bir varlık türünde bireysel ya da toplumsal deneyelerle kazanılmış olana karşı olarak, onda doğuştan olan, kendiliğinden olan her şey. 15- (Varoluşcu felsefede) Bireyde özgür istençten bağımsız olan; ama in-

doğa bilimleri

san, özü bakımından özgürlük olduğuna göre, onda baştan olmayan, Özgürlük, insanın kendisine bir doğa kazandırmamasıdır, ya da sonsuz doğa olanaklarından birini seçmesidir.

doğa bilimleri [Alm. *Naturwissenschaften*] [Fr. *sciences naturelles*] [Ing. *natural sciences*] [es.t. *tabii ilimler, tabiat ilimleri*]: Nedensellik yasasına dayanmalari, matematiksel kurulوشları, değerlendirme yapmayan genelleştirici yöntemleleri kültür bilimlerinden ayrılan, doğa araştırmalarına yönelik bilimler. // Doğa bilimleri: 1- Görevlerine göre: salt ve uygulamalı doğa bilimleri. 2- Konularına göre: canlı ve cansız doğanın bilimleri. 3- Yöntemlerine göre: a. matematiksel ve deneysel araştırmalar (fizik, kimya, dirimbilim, ruhbilim); b. betimleyici ve çözümleyici araştırmalar (bitkibilim, hayvanbilim, insansibilim), c. doğa tarihi ve doğa bilgisi (coğrafya, yerbilim, gökbilim) olarak ayrılırlar.

doğa felsefesi [Alm. *Naturphilosophie*] [Fr. *philosophie de la nature*] [Ing. *philosophy of nature*] [es.t. *tabiat felsefesi*]: 1- (Eski Yunan'dan yeniçağa deðin doğa bilimleri ile aynı anlamda) Doğa üzerine; doğanın özü, biçimleri ve gerçekeleri üzerine bilim. Newton bile kendi evren mekanığını "doğa felsefesinin matematiksel ilkeleri" olarak adlandıryordu. 2- (Fiziktesinde) Özellikle Alman idealistlerinin yüksek bir doğa bilgisine erişmek için doğayı felsefe açısından inceleme denemeleri. 3- (Bilimsel doğa felsefesi) Doğa üzerine değil, doğa bilimleri üzerine felsefedir; a. Tek bilimlerin araştırmalarına dayanarak doğa üzerine kuşatıcı bir felsefe görüşüne varmak isteyen; b. özdekk, uzay, zaman, yasalılık, mekanikçilik, dirimselcilik vb. gibi doğa bilimlerinin ana kavramları, temelleri, varsayımları üzerine felsefe yapmak isteyen bilgi dalı.

doğalçılık [Alm. *Naturalismus*] [Fr. *naturalisme*] [Ing. *naturalism*] [es.t. *tabiiye*]: Her şeyi doğaya indirmeye çalışan dünya görüşü. // Doğaya verilen anlamla göre türlü biçimler alır.

(Doğa bilimlerinde) Anorganik doğa bilimlerinin ilkelerini saltlastıran, yöntemlerini tüm gerçeklik'e aktaran görüş (bilimsel doğalçılık).

(İnsanbilimde) İnsanı yalnızca bir doğa varlığı olarak gören, insanların doğa içinde ayrı, kendine özgü bir yeri olduğunu ileri süren bütün görüşleri yadsayan öğreti (insanbilimsel doğalçılık).

Ahlâkî felsefesinde (ethikte) a. Doðal yaþama yararlı olan şeyleri iyi ve doğru bulan görüş (pragmatik), b. Ahlâkî doğal güllerin, iç-güdüllerin etkisinden kalkarak açıklamaya çalışan anlayış.

doğruluk

(Estetikte) Sanatın ereğini doğayı olduğu gibi yansitmada, gerçekliği bütün çiplaklıðı ile ortaya koymada bulan öğreti.

doğal durum [Alm. *Naturzustand*] [Fr. *état de nature*] [Ing. *state of nature*]:

1- Uygarlaşmamış bir insan öbeğinin durumu. 2- Eğitilmemiş bir insanın bireysel durumu. 3- İnsanların toplum kurmadan önceki varsayımsal durumu. // Bu, Rousseau'ya göre insanların suçsuz ve barış içinde özgürce yaşadıkları bir durum, Hobbes'e göre ise herkesin herkesle savaşı durumudur.

doğal ışık [Fr. *lumière naturelle*] [Lat. *lumen naturale*] [es.t. *nuri tabii*]:

Doðal bilgi yetisi. Bu anlamda: 1- (Plotinos ve Augustinus'ta) İnsanın içinde bulunan ve bilgi elde etmeye olanak sağlayan "ışık". 2- (Descartes'ta) Tanrı'nın insana verdiği bilme yetisi. // Usun doğrulara dolayısız ve apaçık olarak varmasını sağlar.

doğüstü [Alm. *Übernatürlich*] [Fr. *surnaturel*] [Ing. *supernatural*] [es.t. *fevk-at-tabia*]: 1- Doðanın üstünde olan. 2- Doða yasalarına bağlı olmayan. 3- Doða gerçeklikleriyle açıklanamayan.

doğru [Alm. *wahr, richtig*] [Fr. *vrai*] [Ing. *true*] [Lat. *verus*]: 1- Gerçege uygun olan. 2- (Mantıkta) Düşünme yasalarına uygun olan.

doğruluculuk [Alm. *Wahrhaftigkeit*] [Fr. *véracité*] [Ing. *veracity*] [Lat. *veritas*] [es.t. *sıdk*]: Doðruyu söyleyen kimseñin öz belirtisi, niteliði. Bir insanın söz ve eylemleriyle kani ve inançlarının, düşünüşünün uyusması. Bir insanın kendi kendisiyle uyum içinde oluşu. Özü, sözü bir olan kimseñin durumu.

doğrulama [Alm. *Verifikation*] [Fr. *vérification*] [Ing. *verification*] [es.t. *tahkik*]: Bir varsayımin doğruluðunu denetlemek için, deney ve mantıksal tanıtlama yoluya yapılan işlemlerin tümü.

doğrulamak [Alm. *verifizieren*] [Fr. *vérifier*] [Ing. *verify*]: Bir önermenin doğruluðunu ya da yanlışlığını saptamak ereðile olayları inceleyip araştırmak.

doğruluk [Alm. *Wahrheit, Richtigkeit*] [Fr. *vérité*] [Ing. *truth*] [Lat. *veritas*] [Yun. *alétheia* = açık olma, kendini açık olarak ortaya koyma durumu] [es.t. *hakikat*]: 1- Düşünçenin gerçekle uyusması. Yargı ve önermelerin gerçekle uygun olması, verilmiş bir olguyla uyusması (îçeriksel doğruluk). 2- Düşünçenin kendi kendisiyle uyum içinde olması, çeliþik olmaması (biçimsel doğruluk –bicimsel mantıkta-). // Leibniz doğruları ikiye ayırr: Olu doğruları (vérités de fait): Deneye dayanan doğrular. Bunlar zamana bağlıdır, belirli koşullar altında, belirli bir zaman nok-

doğurtma

tasında gerçekleşmiş olmakla içerik kazanırlar (deneysel doğruluk). Us doğuları (vérité de raison): Doğruluk nedeni yalnızca usta bulunan, zamanla bağlı olmayan, zamandışı olan, her zaman her yerde geçerli olan doğrular (mantıksal doğruluk). Olgu ve us doğruları kavramlarını ilkin Leibniz kullanmıştır.

doğurtma [Alm. *Maieutik*] [Fr. *maieutique*] [Ing. *maieutics*] [Yun. *maieutike tekhnē*] = doğurtucu, doğum yardımcısı, doğurtma sanatı, ebelilik] [es.t. *istilât, sanat-i tevîlî*]: Sokrates'in, karşısındaki sorular sorarak onun ruhunda saklı bulunan tinsel güçleri ve bilgileri çekip çıkarma yöntemine (bunu annesinin ebelik sanatına benzeterek) verdiği ad.

doğuştan [Alm. *angeboren*] [Fr. *inné*] [Ing. *innate*] [es.t. *vehbi, fitri*]: Bir varlığın doğasında bulunan, doğuktan sonra kazanılmış, öğrenilmiş şeylerin sonucu olmayan, doğuşla birlikte var olan. // Şunlar doğuştan getirilebilir: 1- Olmuş bitmiş biçimde doğuşla birlikte var olan bir özelilik (ör. bir sakatlık). 2- Doğuştan var olan ve geliştirilmemesi olanağı bulunan bir yetenek (ör. müzik yeteneği). 3- Doğuşla var olan, ama bilinc-lendirilmeye gereksinmesi olan. bkz. **doğuştan ideler**

doğuştan ideler [Alm. *angeborene Ideen*] [Fr. *idées innées*] [Ing. *innate ideas*] [Lat. *ideae innatae, notiones innatae*] [es.t. *vehbi, fitrifîkîrlər*]: İnsan usunda baştan beri yerlesik olan ideler ve kavramlar; a. Bütün insanlarda ortak olan kavram ve ideler. b. Duyular deneyle kazanılmayan ya da temellendirilemeyen ideler ve kavramlar (ör. matematisel kavramlar). (Descartes'da) Deneyden edinilmemiş olan, ruhumuzda önceden yerlesik olarak bulunan düşünceler ya da tasarımlar (ör. Tanrı düşüncesi). Descartes'a göre bilinc olayları ve bilginin önsel biçimleri doğus-tandır; yalnız Descartes "doğuştan ideler" derken, insanın birtakım düşünceleri dünyaya "hazır olarak" birlikte getirmiş olduğunu anlamaz, bu gibi düşünceleri geliştirebilmek için insanda doğuştan bir yatkınlık olduğunu söylemek ister.

dokograflar bkz. **öğretici düzenleyicileri**

dokuzluklar [Alm. *Enneaden*] [Yun. *ennéas = dokuz*]: Plotinos'un yapıtlarına verilen ad. // Öğrencisi Porphyrios, Plotinos'un ölümünden sonra kalan yazıları her birinde 9 bölüm bulunan 6 kitapta bir araya toplamış, bu yüzden yapit "dokuzluklar" adını almıştır.

dönüşümcülük [Alm. *Transformationstheorie, Deszendenztheorie*] [Fr. *trans-formisme*] [Ing. *transformism*] [es. t. *istihaliye*]: Yaşayan türlerin, yalın biçimlerden karmaşık biçimlere doğru evrimle gelişerek or-

duygu ahlaklı

taya çıktığını öne süren öğreti. bkz. **evrimcilik I, Darvincilik, Lamarkçılık**

durum [Alm., Fr., Ing. *Situation*] [Lat. *situs* = yerlesik olan, konulmuş olan] [es.t. *vaziyet*]: 1- (Genel olarak) a. Belli bir zamanda, belli bir yerde belli bir çevrede bulunma; belli bir çevreye konulmuş olma. b. Bir insanın çevresiyle somut bağlantısı. 2- (Aristoteles'te) On kategoriden biri: duruşu beliren ilinek. (Ör. İnsanın oturuyor, koşuyor durumda olması.) 3- (Günümüz felsefesinde) İnsanın kendisini içinde bulduğu somut gerçeklik. // Bu gerçeklik kendisine önceden belli olanaklar açar, öte yandan da olanakları kapar.

duyarlık [Alm. *Sensibilität, Sinnlichkeit*] [Fr. *sensibilité*] [Ing. *sensitivity*] [es.t. *hassasiyet*]: 1- Duyular yolu ile algılama yetisi; duyu izlenimlerini alma yeteneği. 2- (Kant'ta) Görüler sağlayan yeti; insanda bilgiyi sağ-layan, bilgiyi oluşturan iki yetiden (duyarlık ve anlık) biri. // Duyarlık ile nesneler bize verilir, anlık ile bu nesneler üzerinde düşünürler ve kavramlar oluştururlar.

duygu [Alm. *Gefühl*] [Fr. *sentiment*] [Ing. *feeling, sentiment*] [es.t. *his*]: 1- Yeniçağın uslu felsefesindeki anlamı: (Leibniz'te) karışık tasarımlar, bulanık, karanlık düşünüm ve duyma. 2- Anlık ve istencin yanında, duyma yetisi, hazz ve acıyi duyabilece olarak beliren üçüncü temel yetiene verilen ad. 3- Kendine özgü bir ruhsal devinin ve devinimlilik. Bu anlamda du-ygu: a. Belirli bir seye yönelik özel bir duygusal; b. Tümyle duygusal duygular olabilir. Anlam ve kökenine göre daha kesin ayırmalar da yapılabilir: 1- Bedenin belli bir yerinde yerleşmiş olan duyumlar (duyu organları aracılığı ile); bunlar bir noktadadır, süresizdir ve duyum yönünden sürekli ilişkiler yoktur. 2- Taşıyıcı temel yaşama duygusu; temel yaşama duygulukları ve temel duygulanımlar bunun özünü oluştururlar. 3- Özel ruhsal duygular (üzüntü). 4- Kendini ve kendi değerini duyma (aşağılık duygusu). 5- Tinsel duygular; a. durumsal (mutluluk), b. bir seye yönelik, özellikle estetik, tinsel-düünsel (şâşma, hayranlık) ve ahlâksal-toplumsal duygular (ödev duygusu, saygı).

duygu ahlaklı [Alm. *Gefühlsmoral*] [Fr. *moral du sentiment*] [es.t. *his ahlâki*]: Ahlâksal isteme ve eylemlerin güdüllerini duyguda, eğilimde, duygulanımlarda gören ahlâk felsefesi. // Bu anlayışta, insanda bir ahlâk duygusunun (moral sense) varlığından söz edilir; burada özellikle iyi için duyulan duygusal, daha geniş anlamda, duygusal duygusu ve güzele, uyumlu olana duyulan estetik duygular söz konusudur. Başlıca temsilci-

leri: en önemlileri Shaftesbury ve Hutcheson olanı ve "İngiliz Ahlaklıları" diye adlandırılan filozoflardır.

duygusalık [Alm., Fr. *Sympathie*] [Ing. *sympathy*] [Yun. *sympatheia*] [es.t. *tecazüp*]: 1- Birlikte duyulanım, bir şeyi birlikte yaşama, birlikte duyma; başkasının duygularını paylaşma. 2- Bir insanın bir başkasına karşı doğrudan doğruya bir eğilm duyması; bu eğilm belli bir nedene dayanımayabilir, onu iyice tanımadan da olabilir.

duygulanım [Alm. *Affekt*, *Affektion*] [Fr., Ing. *affection*] [es.t. *teessür*]: 1- Etkilenme. 2- Duyarlığın devinime geçisi. 3- Dış nedenlerle bir ruh durumunun değişmesi. 4- Tutkudan daha düzenli, ama daha gücsüz olan seçkin bir eğilm.

duygululuk [Alm. *Empfindlichkeit*] [Fr. *sensibilité*] [Ing. *sensitivity*, *sensitiveness*] [es.t. *hassasiyet*]: (Genel olarak) Duyumları yaşama yeteneği. 2- Uyarımları alıcılıktaki incelik. 3- Çabuk, kolay heyecanlanma eğilimi; hafif bir alınma, kırılma.

duygusal [Alm. *sentimental*, *empfindsam*] [Fr., Ing. *sentimental*] [es.t. *hissi*]: 1- Duyguya ilişkin olan; duyguya dayanan. 2- Duygunun ağır bastığı, aşırı etkilediği (şey ya da insan).

duygusal düşünme [Alm. *emotionales Denken*]: Bilgiye dayalı düşünmenin yanında, duygusal yaşamdan çıkan ve onuna belirlenen düşünme.

duygusallık [Alm. *Empfindsamkeit*, *Sentimentalität*] [Fr. *sentimentalité*, *sensibilité*] [Ing. *sensitivity*, *feeling*]: Duyumların ve duyguların ağır basması, aşırı bir biçimde insanı etkilemesi durumu.

duyu [Alm. *Sinn*] [Fr. *sens*] [Ing. *sense*] [Lat. *sensus*]: [es.t. *hasse*]: Uyarımları alma yetisi. // Başlıca duyarlar olan görme, işitme, tatma, koklama ve dokunma duyarları, duyu organları aracılığıyla alınır. Ayrıca basınç ve ısı duyarları, denge duyusu, uzay duyusu, zaman duyusu, yön duyusu gibi duyarlar da vardır.

duyulur [Alm. *sensibel*] [Fr., Ing. *sensible*] [Lat. *sensibilis*] [es.t. *mahsus*]: Duyularla algılanan, duyarla verilmiş olan gerçeklige ilişkin (Mundus sensibilis = duyulur dünya, algılanan dünya, göründüler dünyası).

duyum [Alm. *Empfindung*] [Fr., Ing. *sensation*] [es.t. *ihsas*]: Bir duyu organının uyarılmasıyla oluşan psiko-fizyolojik olay (ışık duyumu, gürültü duyumu vb.). Felsefe ve ruhbilimde: a. Duyumlama edimi. b. Algıları oluşturan, doğrudan doğruya verilmiş gereç. c. Yapma çözümlerle

elde edilen ya da araştırılan, algının en yalın kurucu parçaları; bu kurucu parçalara en yalın belli uyarımlar karşılıktır.

Dirimbilimsel fizyolojik olarak: Bir canlının bir anlık bir devinim ya da organ durumunun bir özeğe bildirilmesi.

duyumculuk [Alm. *Sensualismus*] [Fr. *sensualisme*] [Ing. *sensualism*] [es.t. *ihsasiye*]: Bütün bilgilerin yalnızca duyumlardan geldiğini, duyu algılarına dayandığını ileri süren öğreti.// Formülünü Locke'ın şu ünlü tümcesinde bulur: "Daha önce duyularda bulunmayan hiç bir şey anlıkta yoktur." 2- (Ruhbilimsel açıdan) Bütün ruhsal olayları duymulara geri götürün (indirgeyen) anlayış. 3- (Ahlak felsefesi açısından) Yaşamın anlam ve ereğini duyu hızlarında bulan öğretüler. Duyumculğun ilk çağda temsilcileri, Kyrene Okulu ve Epikurosçulardır. Yeniçağda ise özellikle Locke ve Condillac'tır.

duyumsuzluk [Alm., Fr. *Apäthie*] [Ing. *apathy*] [Yun. *apatheia*] [es.t. *fikdanı-hassasiyet*]: 1- (Genel anlamda) Duygusuzluk; az ve yavaş tepki gösteren ve bunun sonucu duygulandırıcı nedenlere karşı kayıtsız kalan insanın niteliği. 2- (Stoa felsefesinde) Bilge kişinin kendini eğitme ülküsü olarak, duygularından bağımsızlık, usa uygun olmayan duygular karşısında özgür olma ve böylelikle → sarsılmazlık ereğine ulaşma durumu.

duyusal [Alm. *sensitiv*, *empfindlich*] [Fr. *sensitif*] [Ing. *sensitive*] [es.t. *hissi*]: 1- En küçük bir uyarıma tepki gösteren. 2- Duyularla alınan hazırlara ilişkin olan.

duyusal duyumlar: Görme, işitme, koklama, tad alma, dokunma, deri (basınç, isi) duyuları; kinestetik duyular (devinim, durum); acı ve organ duyuları (açlık) olarak ayrılırlar. Her duyunun belli bir duyum niteliği (yeşil, acı, sert), belli bir duyum yoğunluğu (göz kamaştırıcı, mat) ve belli bir duyum süresi vardır.

duyuüstü [Alm. *übersinnlich*]: 1- Duyularla verilmeyen. 2- Algılama yoluyle değil, düşünme ile kavranan. 3- Duyuların, bununla ilgili olarak deney dünyasının dışında bulunan.

dünya [Alm. *Welt*] [Fr. *monde*] [Ing. *world*] [Lat. *mundus*]: 1-a. Birbiriyile yasal bağlantısı olan, bir düzene belirlenmiş tek tek şeylerin ve olayların bütünü. (Ör. öbür dünya-bu dünya, duyular dünya-düşünürler dünya, dışdunya-ıçdunya, göründüler dünyası - kendinde şeyler dünyası; gelip geçici dünya - ideler dünyası.) b. Aynı yasalara ve aynı düzene bağlı olan nesnelerin, varlıkların oluşturduğu bütün. (Ör. Bitkiler dünyası,

hayvanlar dünyası vb.) 2- Üzerinde yaşadığımız yeryüzü gezegeni. 3- İnsan varoluşunun içinde yer aldığı çevre. 4- Bilincin bağılılık kavramı; bilincin dışında kalan nesnelerin oluşturduğu bütün (nesneler dünyası).

dünya görüşü [Alm. Weltanschauung]: Evrenin ve yaşamın anlamını, erekini, değerini, insan varlığını ve davranışlarını bütünüyle kavramağa çalışan genel düşünce; evrene toplu bir bakış. Bu bağlamda: 1- Bir insanın davranış, değerlendirme, düşünüş ve eylemlerinde dile gelen, yaşam üzerindeki kanıtlarının bütünü. 2- Dünya ve gerçeklikte insan ve insanların yaşıtları açısından toplu bakış. (Bu bakış kuramsal ve bilimsel sonuçları göz önünde bulundurmaz.) 3- Dünyaya ve insanın dünyadaki yerine felsefe açısından toplu bir bakış. Dizgesel olarak özellikle fizik ötesi doğa felsefesi, insanbilim, ahlâk felsefesi, tarih felsefesi ve din felsefesi çerçevesinde ele alınıp işlenmiştir.

düşlem [Alm. Einbildung, phantasie] [Fr. fantaisie] [Ing. fantasy] [Lat. ve Yun. phantasia] [es.t. hayal]: Karşılığında bir gerçeklik bulunmayan görüşel tasarımlar.

düşen gücü [Alm. Einbildung, Phantasie] [Fr. fantaisie] [Ing. fantastic] [Yun. ve Lat. phantasia] [es.t. muhayyile, hayal gücü]: 1- Görüsel tasarım gücü, tasarım etkinliği, hayalgücü, yaratıcı hayalgücü. 2- Düş kurmak anlamına: algılanan içimizde etki yapacak denli yoğun bir biçimde ruha almak, içimizde kurmak.

düşünce [Alm. Gedanke] [Fr. pensée] [Ing. thought] [es.t. fikir]: 1- Düşünme ediminin içeriği. 2- Düşünmenin ürünü olan: düşünülen içerik; bu içerik düşünme ediminden çözülebilir ve örneğin yazılı olarak saptanabilir ya da bir başkasına aktarılabilir. 3- İlke, yönetici sav.

düşüncel [Alm. ideel] [Fr. idéal, ideal] [Ing. ideal] [es.t. iftikâri]: 1- Gerçekte olmayıp, yalnızca düşünceye tasarım biçiminde var olan. 2- Yalnızca düşünce ile kavrana bilen.

düşüncellik [Alm. Idealität] [Fr. idéalité] [Ing. ideality] [es.t. iftikâriyet]: Nesnel gerçekliği olan varlığın karşısında salt düşünce (idea) ya da tasarım olarak varlık.

düşünme [Alm. Denken] [Fr. pensée] [Ing. thought] [Lat. cogitare, cogitatio] [Yun. noein; dianoia] [es.t. tefekkür, fikir]: 1- (Geniş anlamda) Aristoteles'in öne sunduğu biçimyle, insanı hayvandan ayıran belirgin öznitelik: Duyum ve izlenimlerden, tasarımlardan ayrı olarak usun bağımsız ve kendine özgü eylemi; karşılaşmalar yapma, ayırma, bir-

leştirmeye, bağlantıları ve biçimleri kavrama yetisi. // Usun bu eyleminin ürünü düşüncedir. Düşünceler ancak düşünmenin yaratıcılığı içinde gerçekleşirler. Düşünmenin belli bir biçim almasıyla düşünce oluşur; bu da ancak dil yoluyla olur. Düşüncenin dille sıkı bir bağlılığı vardır. Düşünceler sözcükler dökülemiyorsa, düşünme biçim almamış, düşünce olmuş demektir. Düşünme gerçek nesnelere yönelik olursa somut düşünme, düşüncel (ideal) nesnelere yönelik veya soyut düşünme adını alır. 2- (Dar anlamda) Mantıksal- biçimsel olarak: Anlığın yanlış yapmadan işlemesi. Her düşünmede a. düşünen bir özne; b. ruhsal düşünme olayı; c. düşünülmüş olan düşünce içeriği; d. düşüncenin dile getirildiği deyiş biçim; e. düşüncenin yönelik konu yer alır. Düşünme olayını, ruhbilim; düşünmenin bilgideki görevini, bilgi öğretisi; kavramsal olana bağlantısını, mantık; varlıklı bağlantısını, fizikötesi; toplum-daki yerini, toplumibilim araştırır.

düşünme biçimi [Alm. Denkform]: 1- Değişik içeriklerden bağımsız olarak düşünce bağlantılarının mantıksal biçimi. 2- (Kant'ta) Bir şey üzerine düşünmenin temel biçimleri: → kategoriler.

düşünme özgürlüğü [Alm. Denkfreiheit] [Fr. liberté de pensée] [es.t. tefekkür hürriyeti]: Düşünmenin dış baskı ve yasaklarla sınırlanılmayı, bunların etkisinden bağımsız ve yalnızca kendinden sorumlu oluşu. b.kz. Özgürlük

düşünme yasaları [Alm. Denkgesetze] [Fr. lois de l'esprit] [Ing. laws of thought] [es.t. fikir kanunları]: I. (Ruhbilimde) Ruhsal bir olay olarak düşünme eyleminin kendilerine göre olduğu kurallar. Doğru olması gereken bir düşünmenin belli koşullar altında nasıl gerçekleştiğini gösteren kurallar. II. (Mantıkta) Doğru düşünmenin ilkeleri: 1- Özdeşlik ilkesi (principium indentitatis): Her kavram kendi kendisiyle özdeştir. 2- Çelişmezlik ilkesi (principium contradictionis): Birbirini karşısına konmuş iki çelişik yargı aynı zamanda doğru olamaz. (Birinin yanlış olması gereklidir.) 3- Üçüncüün olamazlığı ilkesi (principium exclusi tertii): Birbirini karşısına konmuş iki çelişik yargı aynı zamanda yanlış olamaz. (Birinin doğru olması gereklidir, çünkü bir üçüncü olanak yoktur.) 4. Yeterli neden ilkesi (principium rationis sufficientis): Her yarğının yeterli bir nedeni olması zorunludur.

düşünülür dünya [Alm. intelligible Welt] [Fr. monde intelligible] [Ing. intelligible world] [Lat. mundus intelligibilis] [Yun. kosmos noetos] [es.t. makul âlem]: (Intelligibilis: duyuları aşan yeti olarak yalnızca anılıklar,

usla kavranan; mundus intelligibilis: Yalnızca salt usla kavranan dünya; karşıt kavramı: mundus sensibilis: duyulur dünya.) 1- (Platon'da) İdealar dünyası. 2- (Kant'ta) Duyarlığa gereksinme duymadan ancak salt usla erişilebilen ideeler dünyası, noumenon'lar (kendinde şeyler) dünyası. // Kant'a göre insan, bilgide duyarlılık sınırlı olduğundan "kendinde şeylerin" bilgisine erişemez; ama ahlâk alanında salt us kilgili olarak istenç belirleyebildiğinden kendine bir düşünülür dünya yaratabilen, bu da "erekler ülkesi"dir: Nedensellik yasasının geçerli olduğu görüngüler dünyasından ayrı olarak, aynı zamanda us varlığı olması bakımından insanların içinde bulunduğu özgürlük ve ahlâk dünyasıdır.

düşünüş [Alm. *Gesinnung*]: İnsanın özellikle eylemlerine yön veren ahlâksal tutumu ve düşünme biçimi. bkz. **düşünüş ahlâkı**

düşünüş ahlâkı [Alm. *Gesinnungsethik*]: 1- (Kant'ta) Ahlâk kavramı olarak başarı ahlâkı'na karşı kullanılan terim: ahlâksal yargılama başarıyı değil, düşünüşü temel alan görüş. // Kant'a göre ahlâk yargıları bir davranışın (eylemin) başarısına, sonucuna göre değil, o eylemin arkasındaki, o eylemi ortaya koyan, o eyleme temel olan düşünüşün niteliğine göre verilmelidir. Ahlâk eylemleri yalnızca düşünüşe göre değerlendirilmelidir. Bu da Kant'ta istemenin iyi olması, ahlâk yasasına uygun olmalıdır. Modern ahlâkçılarda düşünüşün iyi olması ise, insanı eyleme iten güdüller arasındaki bağlantıların iyi kurulması, yüksek güdüllerin aşağı güdüllere üstün tutulmasıdır.

düşünüyorum, öyleyse varım [Lat. *cogito ergo sum*]: (Descartes'ta) Öznenin iç algıda kendi bilincine varıp kendi varoluşunu dolaylısız bir biçimde kavramasını dile getiren temel önerme. Bu önerme varlıktan değil de ben'den kalkan bir yeni düşünüşün de çıkış noktası olmuştur.

düzen [Alm. *Ordnung*] [Fr. *ordre*] [Ing. *order*] [es.t. *nizam*]: 1- Bir çok öğrenin, içinde her birinin belli bir yeri bulunan bir birlîk kurmak üzere az ya da çok sağlam bir biçimde bir araya konuluşu. 2- Bir çokluğun bir ereğe, bir amaca göre sıraya konuluşu. 3- (Toplumsal alanda) Yurttaşların umuması gereken kurallar toplamı; yurttaşların bu kurallara uması durumu. 4- (Siyasada) Toplumsal yaşama ilişkilerinin bir halkın öntelîjine uygun olarak hukuk temelleri üzerine kurulması.

düzenlesik [Alm. *Koordinaten*] [Fr. *coordonné*] [Ing. *coordinates*] [es.t. *münitesik*]: Bir sınıfamada aynı düzen ve aynı sırada bulunan; bir kavramın aynı biçimde aynı sırada altına konan (kavramlar). (Ör. Alman ve Fran-

sız kavramları, aynı biçimde Avrupalı kavramının altına konmakla düzeneşiktirler.)

düzenleşim [Alm. *Koordination*] [Fr., Ing. *coordination*] [es.t. *tertip, tanzim*]:

1- Aynı sıradaki nesne ya da kavramların birbiri yanında oluşu, eşdüzende oluşu. 2- Bir sınıfamada aynı sırada bulunan iki ya da daha çok kavramın (bir cinsin iki türünün) bağıntısı. bkz. **düzenleşik**

düzgü [Alm. *Norm*] [Fr., Ing. *norme*] [Lat. *norma*] [es.t. *kaide, numune*]: 1- Yargılama ve değerlendirmelerin kendisine göre yapıldığı ölçüt; uygulması gereklî olan kural, yônerge. // Felsefede ahlâk, estetik ve mantık düzgülerini söz konusudur, bu yüzden bu felsefe dalları düzgü koyucu (normatif) olarak adlandırılır.

dynamis bkz. **gizilgûç**

E

E : Biçimsel mantıkta tümel olumsuz önermelerin simgesi. (Ör. "Hiç bir insan kanalı değildir.")

edilgin [Alm. *passiv*] [Fr. *passif*] [Ing. *passive*] [Lat. *passivus*] [es.t. *münfall*]: Alicı durumda olan, etkin olmayan. Karşılık b.kz. **etkin**

edim [Alm. *Akt*] [Fr. *acte*] [Ing. *act*] [Lat. *actus*] [Yun. *energeia*] [es.t. *fißl, amel*]: 1- (Skolastik felsefede) Aristoteles'in *energeia* = gerçekleşme, etkinleşme kavramının çevirisi. Her değişme a. olanaklı; b. tamamlanmak üzere, gerçekleştirmek üzere; c. tamamlanmış durumda olabilir. Aristoteles gizli olmayı, olabilir durumda olmayı dile getiren a ile bu değişmenin sonucu olan gerçekleşmiş olmayı dile getiren c arasında bulunan b durumunu genellikle *energeia* olarak belirtir. 2- (Yeni Felsefede) İnsan bilinc ve eyleminin tek tek davranışları; edimin varlığı, gerçekleşmeye dayanır; nesnel olarak verilmiş değildir, ancak gerçekleştirmede kavrulanır olur. Her edimin özünde bir şeye yönelme, bir şeye erek edinme vardır.

edimsel [Alm. *aktuell*] [Fr. *actuel*] [Ing. *actual*] [es.t. *bilfall*]: Gerçek olan; etkili olan; olabilir durumda olmanın karşılığı olarak edim durumunda olan.

edimselleştirme [Alm. *Aktualisierung*] [Fr. *actualisation*] [Ing. *actualizing*]: Edimsel kılma; olabilirliği edime çevirme, gerçekleştirme.

efendi ahlaklı [Alm. *Herrenmoral*]: Nietzsche'nin egemen, özgür, güçlü insana özgü olan ve yaşamla dolup taşma, hoşgörü, kendine güven, gurur, yürekşiz ve dar kafalı olan her şeyi küçük görme, acımadama, aldirıssızlık gibi özellikler taşıyan yaşama tutumuna verdiği ad. Karşılık b.kz. **köle ahlaklı**

egoizm b.kz. **bencillik**

egosantrizm b.kz. **beniçincilik**

egzistansiyalizm b.kz. **varoluşçuluk**

Elealılar

eğilim [Alm. *Neigung*] [Fr., Ing. *inclination*] [Lat. *inclinatio*] [es.t. *temayül*]: Bir nesneye, bir varlığa karşı duyulan duyguların belirlendiği tutum; duyguların etkisiyle belii bir ereğe girişme isteği. // Ahlak felsefesinde Kant "eğilim ahlaklı"nın karşısına kendi "ödev ahlaklı"nı koyar. Oysa, örneğin Schiller ödev ve eğilimin uyumunu ülkü olarak görür.

eğitim [Alm. *Erziehung*] [Fr., Ing. *education*] [es. t. *terbiye*]: 1- (Geniş anlamda) İnsanın yeteneklerinin, özellikle ahlak yetilerinin geliştirilmesi için ona yön ve biçim verilmesi; bu yolda yapılan bilinçli ya da bilinçsiz etkilerin tümü. 2- (Dar anlamda) İnsan gelişimini düzenli, bilinçli olarak yönetilişi ve etkilenışı.

eğitimbilim [Alm. *Erziehungswissenschaft*] [Fr. *science de l'education*] [es.t. *ilm-i terbiye*]: Eğitimin özünü ve ana biçimlerini, görevlerini ve yollarını araştıran bilim. // Bu bilim dâlı, bilinçsiz eğitici etkileri de içine alan tüm eğitim gerçekliğinin bilimidir. Genellikle belirli bir düzen içinde yürütülen bilinçli eğitimin bilimi olan eğitimilden (pedagoji) daha kuşatıcıdır.

eidetik b.kz.: 1- **öze yönelik**. 2- **özbilim**.

Einfühlung b.kz. **özdeşleyim**

eklektik b.kz. **seçmeci**

eklektizm b.kz. **seçmecilik**

eksoterik b.kz. **dışrak**

eksoterikler b.kz. **dışrakçılar**

ekspresyonizm b.kz. **dışavurumculuk**

élan vital b.kz. **yaşama atılımı**

Eleacılık [Alm. *Eleatismus*] [Fr. *Eléatisme*] [Ing. *Eleatism*] [es.t. *felsefe-i Elyavîye*]: 1- Salt düşünme ile var olanın niteliklerini türetmeye çalışan Elealıların kurduğu öğreti. // Bu öğretide yalnızca saltık olanın, değişim olanın, yalnız düşüncenle kavrulanın var olduğu öne sürültür; oluş, çokluk, görünebilir olan yadsınır ya da görüntü olaraak açıklanır. 2- Temelini Elealılarda bulan, oluşa karşıt olarak varlığın değişmez, böülünen bir durağanlık olduğunu ileri süren, gerçekliğin özünü değiştiren varlıklarda gören görüş.

Elealılar [Alm. *Eleaten*]: Elea'da yetişen ve orada öğretim yapan Yunan filozofları. (Xenophanes, Parmenides, Zenon, Melissos.) // Varlık kavramını ilk kez bunlar felsefenin temel kavramı yapmışlardır.

eleştiri

eleştiri [Alm. *Kritik*] [Fr., *critique*] [Ing. *critical*] [Yun. *kritike(tekhne)*] = ayırt etme, yargılama, eleştirmeye (sanatı) [es.t. *tenkit*]: 1- (Genel anlamda) Bir insanı, bir yapımı, bir konuyu, doğru ve yanlış yanlarını bulup göstermek erekçilikle inceleme işi. 2- (Felsefede) Özellikle bilginin temellerini ve doğruluk durumunu inceleme, sınıma, yargılama. (Bilgi eleştiris.) 3- (Kant'ta) Usun yargılanması, eleştirilmesi. // Burada insan usunun sınırları söz konusu edilir. İnsan usunun deneyden bağımsız olarak salt kendi kendine neyi başarıp neyi başaramayacağı araştırılır. Eleştirilen bilgi değil, us yetisinin kendisidir.

eleştircilik [Alm. *Kritizismus*] [Fr. *criticisme*] [Ing. *criticism*] [es.t. *intikadiye, tenkidiye*]: 1- İnsan bilgisinin sınırı üzerine felsefe bilinci ve bu bilincin uyruk tutulması. 2- Kant'ın us ve bilginin sınırlarını ve olağanları saptamak üzere, özellikle → dogmacılığın ve → kuşkuculuğun karşısına koymuş felsefe yöntemi.

empirizm bkz. **deneycilik**

empresyonizm bkz. **izlenimcilik**

enerji bkz. **erke**

en gerçek varlık [Lat. *ens realissimum*]: Skolastik'te Tanrı'nın tanımlayıcı adlarından biri.

Enneadlar bkz. **dokuzluklar**

Ens a se bkz. **kendiliğinden var olan**

Ens realissimum bkz. **en gerçek varlık**

entelekheia [Alm. *Entelechie*] [Fr. *entéléchie*] [Ing. *entelechy*] [es.t. *kemal-i evvel*] [Yun. *entelekheia* < en = içinde, telos = erek, ékhein = sahip olmak]: 1- (Aristoteles'te) Kendisini görünüşlerinde gerçekleştiriren öz, özdeğe biçim veren, olağan gerçeklikle çeviren etkin ilke. 2- (Yeni doğa felsefesinde) Hans Driesch'in ileri sunduğu, özdeksel olmayan, uzaysız olan gerçeklik ilkesi. // Organizmadaki bütünlüyici süreci açıklamak için kullanılır.

enthymema bkz. **örtük tasım**

en yüksek iyi [Alm. *das höchste Gut*] [Fr. *le souverain bien*] [Ing., Lat. *summum bonum*] [es.t. *hayır-ı âlâ*]: 1- (Öznel açıdan) İnsan çabalarının en yüksek ereğii. 2- (Nesnel açıdan) Varoluşun son ereğii. 3- Değerli olanların nesnel aşama döneminde en yüksek basamakta olan değer. (Ör. Skolastik Tanrı; Kant'ta erdemle bağlantı içinde mutluluk.) bkz. **mutluluk**

epagoge bkz. **tümevarım**

erekbilim

Epikurosçuluk [Alm. *Epikureismus*] [Fr. *épicurisme*] [Ing. *Epicurism*] [es.t. *Epikuriye*]: 1- Yunan filozofu Epikuros'un öğretisi. 2- Epikuros'un düşüncelerinin (çoğunlukla kaba bir biçimde) yaşama ilkesi yapılması. Hazlara, sevinçlere yönelik bir yaşamın ereli edinilmesi. // Oysa Epikuros yalnızca hazzi değil, mutluluğu ve sevinç dolu, acidan kurtulmuş bir ruh dinginliğini aramaktadır. Bu çabası duyusal hazzi arama sanılıp yanlış anlaşılmıştır. Gerçekte Epikuros'un kendisi (günlük dilde kullanılan anlamda) Epikurosu değildir.

epistemoloji [Alm. *Epistemologie*] [Fr. *épistémologie*] [Ing. *epistemology*] [Yun. *episteme* = bilim; *logos* = öğreti]: 1- Bilim öğretmeni. (Fransızca sözcüğün kök anlamına uygun olarak kullanılır.) Bilimlerin koyduğu soruları inceleyen felsefe dalı. // Bilim felsefesi ile eşanlımlı. Ancak bilim felsefesi bilimlerin tarihini felsefe açısından inceler, Epistemoloji ise çeşitli bilimlerin ilkelerini, varsayımlarını ve sonuçlarını eleştirek inceler, onların mantıksal kökenini (ruhbilimsel değil!), nesnel değerini belirlemeye çalışır. (Almancada da epistemoloji, bilgi öğretmeni, bilim öğretmeni anlamına gelir, ancak az kullanılan bir terimdir.) 2- → Bilgi kuramı. (İngilizce konuşan ülkelerde bu anlamda kullanılır. Oysa Fransızcadan bilgi kuramının teknik terimi, Yunanca *gnosis*'ten türetilmiş olan → *gnoséologie*'dır.)

epokhé bkz. **yargısızlık**

erdem [Alm. *Tugend*] [Fr. *vertu*] [Ing. *virtue*] [Lat. *virtus*] [Yun. *arete*] [es.t. *fazilet*]: 1- İstencin ahlaksal iyiye yönelmesi. 2- İnsanın tinsel ve ruhsal yetkinliği. // Felsefe tarihi boyunca erdem kavramına değişik anımlar verilmiştir. Filozofların ahlak öğretileri, genellikle erdeme -ahlaksal iyiye- verdikleri anlafla birbirinden ayrılırlar. Platon'dan beri temel erdemler olarak şunlar sayılır: bilgelik, yiğitlik, doğruluk, ölçülülük.

erek [Alm. *Zweck*] [Fr. *fin*] [Ing. *end, purpose*] [Lat. *finis*] [Yun. *telos*] [es.t. *gaye*]: Gerçekleştirmek üzere tasarladığımız ve erişmek istedığımız şey.

erekbilim [Alm. *Teleologie*] [Fr. *téléologie*] [Ing. *teleology*] [es.t. *mebhâs-i gayât*]: 1- Evreni ereklerle araçlar arasında bir ilişkiler dizgesi olarak gören felsefe öğretisi. 2- Yalnızca insan eylemlerinin değil, tarih ve ve doğa olaylarının da, bütünü olduğu gibi tek tek olayların da ereklerle belirlenmiş ve yönetilmiş olduğunu kabul eden öğreti.

erekçilik

erekçilik [Alm. Finalismus] [Fr. finalisme] [Ing. finalism] [es. t. gaiye]: a. Her şeyin bir erekle belirlendiğini, bir ereğe yöneldiğini; b. her şeyin bir erekçilik yasasına göre olup bittiğini kabul eden görüş.

erekçilik [Alm. Finalität] [Fr. finalité] [Ing. finality] [Lat. finis = son, erek] [es.t. gaiyet]: Bir erekle belirlenmiş olma; bir ereğe yöneltmiş olma. Karşılık bkz. **nedensellik**

erekSEL neden [Alm. Endursache] [Fr. cause finale] [Ing. final cause] [Lat. causa finalis] [es.t. gai illet]: Temelde bulunan erek; varılmak istenen ereğe götüren neden. Bir şeyin kendisi için yapıldığı şey, sonda yer alarak etkileyen neden, kendi uğruna bir şeyin olması yüzünden nedene dönen erek.

eristik bkz. **didişim**

erk [Alm. Macht] [Fr. pouvoir, puissance] [Fr. power] [es.t. iktidar, kudret]: Fiziksel güçten ayrı olarak düşünülen, bedensel, ruhsal, tinsel yönden biçimleyici ve etkileyici herhangi bir güç; yapabilme gücü.

erke [Alm. Energie] [Fr. énergie] [Ing. energy] [Lat. actus] [Yun. energeia] [es.t. kudret]: 1- (Aristoteles'te) Bir olağanın gerçekleşmesi; gerçek durumuna gelmesi. Karşılık bkz. **gizil güç**. 2- (Doğa bilimlerinde) İş başarma gücü, bir direnmeyi yenme gücü.

erkenin korunması yasası [Alm. Energiesatz] [Fr. principe de la conservation de l'énergie]: (I.R. Mayer'in kurduğu ilke) Fizik yasası. Bu yasaya göre: Dünayadaki enerji miktarı azalmaz, yalnızca değişir, biçim değiştirir.

erkinçilik [Alm. Liberalismus] [Fr. libéralisme] [Ing. liberalism] [Lat. liberalis = özgür bir insana yakışan] [es.t. serbestiyel]: 1- Herkese bulunç, inanç, düşünce özgürlüğü tanınmasının gerekliliğini savunan, özgür düşünüse bağlı dünya görüşü. // Felsefe açısından bireyciliğe yakındır; toplum değerlerine karşı kişi değerlerine daha çok ağırlık verir. Kesin biçimini İngiliz ve Fransız Aydınlanmasında bulmuştur. 2- (Siyasal doğrultu olarak) 19. yüzyılda tutucu eğilimlere karşı kentsel soyluların ilerleme çabalarını dile getiren görüş. 3- (Ekonomi öğretisi olarak) Bireyin özgürlüğünü ve ekonomik güçler arasında özgür yarışmayı savunan, bireyler, sınıflar ve uluslar arasındaki ekonomik ilişkilere devletin karışmamasını isteyen öğreti. (Bu bakımdan hem devletçiliğin hem toplumculuğun karşısıdır.)

erk istenci [Alm. Wille zur Macht] [Fr. volonté de puissance] [es.t. irade-i kudret]: (Nietzsche'de) Başkalarının istenç güçlerini kendi değerlendirme ve istemeleri doğrultusunda zorlayan istenç.

eşdeğerli

Eros (Yun. Eros = Eski Yunanlıkların sevgi tanrısı; Afrodit'in oğlu. Her türlü yaratmanın ana ilkesi): Platon'un Symposium (Şölen) ve Phaidros dialoqlarında geliştirdiği, güzele duyan ilgiyi belirten kavram. // Bu ilgi haz duyma için değil, güzelde bir şey ortaya koymak, yaratmak içinidir; Eros aynı zamanda ölümsüz olana doğru yönelisin güdücüsü ve duyusal dünyadan ideler dünyasına doğru felsefi bir yükseliş tutkusudur.

eskatoloji bkz. **öbür dünya bilgisi**

esoterik bkz. **içrek**

esoterikler bkz. **içrekçiler**

esoterizm bkz. **içrekçilik**

esrime [Alm. Ekstase] [Fr. extase] [Ing. ecstasy] [Yun. ekstasis] [es.t. vecit]: Kişinin kendinden geçmesi; duyular dünyanın dışına çıkararak kendini Tanrı'yla birleşmiş sayması durumu.

essentia bkz. **öz**

estetik [Alm. Ästhetik] [Fr. esthétique] [Ing. aesthetics] [Yun. aisthetiké (epistemē) = duyumbilimi, öğretisi] [es.t. bediyyat]: 1- (Yun. kök anlamına uygun olarak) Duyulur algılar öğretisi. // Kant'ta "transsensual estetik" duyarlığın → önsel ilkelere bilimiştir. 2- Baumgarten'in "duyusal yetkinliği" öğretisini geliştiren "Aesthetica" (2 cilt, 1750-1758) adlı yapıtından bu yana güzelci araştıran bilim dalı. ("Güzelin bilimi") // Estetik yalnız sanattaki güzeli, dolayısıyla yalnız sanat felsefesi değil (sanat felsefesi estetiğin ancak bir bölümdür), doğadaki güzeli de kapsar; öte yandan yalnız güzel nesneyi değil, aynı zamanda güzelin öznel-ruhsal yaşıtanını ve yaratılışını da içine alır. Gerçekte güzel ve sanat Platon'dan beri felsefi düşünmenin konusu olmuştur. Ama ilkin aydınlanma filozofu Baumgarten'den bu yana estetik, felsefeyi ayrı bir dal olarak geliştirmiştir. Estetiği geliştirenler Kant, Hegel ve romantik filozoflar olmuştur.

esadılı [Alm. homonym] [Fr. homonymie] [Yun. homonymia = adı aynı olan]: Adı bir olup türlü nesneleri belirten; birden çok anlamı olan (sözcük). Bugün bu terim yerine → eşeseli terimi kullanılıyor.

eşdeğerli [Alm. äquivalent] [Fr. équivalent] [Ing. equivalent] [Lat. aequivalens = eş değerli, değerce eş olan] [es.t. muadil]: 1- Bir başka değerin yerine konabilen (değer). 2- (Mantıkta) Kaplamı ve anlamı aynı olan, ama tanımlarında değişiklik gösteren (önerme ve terimler). Aralarında mantıksal eşitlik bulunan (terim ya da önermeler). (Ör. A B'nin babasıdır ve B A'nın oğludur.). **eşgeçerli** ile eşanlamlıdır.

eşdeğerlilik

eşdeğerlilik [Alm. Äquivalenz] [Fr. équivalence] [Ing. equivalency] [es.t. muadelet]: Eşdeğerde olma durumu.

eşgeçerli [Alm. äquipollent] [Fr. équipollent] [Ing. equipollent] [Lat. aequipollens = aynı ölçüde geçerli olan < aequi = eşit, pollere = geçerli olmak] [es.t. muadil]: bkz. eşdeğerli

eşitlik [Alm. Gleichheit] [Fr. égalité] [Ing. equality] [Lat. aequalitas] [es.t. müsavat]: Değer, yaşı, hak, ödev vb. lerinde eşit olma.

toplumsal eşitlik: Yasalarla tanınmış hak ve yükümlülüklerde bütün yurttaşların eşit olması, öððesligi.

siyaset eşitlik: Yurdun yönetimine katılma haklarında (seçme ve seçilme) bütün yurttaşların eşit olması.

fırsat eşitliği: Bireylere toplumsal yaşamın her alanında (eğitim, kültür, ekonomi vb.) kendilerini geliştirebilmeleri için eşit olanaklar sağlanması. Eşitlik ilkesini gerçekleştirmeye isteği türlü derecelerde olabilir: Ahlaksal bir gereklilik olarak insanları eşit kişisel haklar tanıtmaktan, bireyleri mekanik bir biçimde her yönde eşit kılmasına deðin uzanabilir.

eşsesli [Alm. äquivok] [Fr. équivoque] [Ing. equivocal] [Lat. aequivocus < aequus = eşit, öððes; vox = ses]: Ses bakımından birbirinin aynı, ancak anımları değişik olan sözcüklerin niteliði. Çokanlamalı olan sözcükler (Ör. Kara, baþ, kaç, çalmak.)

eşsöz [Alm. Tautologie] [Fr. tautologie] [Ing. tautology] [Yun. tautologia < tauton, to auton = aynı; logos = söz] [es.t. iade-i mana]: Aynı içeriði aynı anda türlü sözcüklerle anlatma. // Şu biçimlerde ortaya çıkar: a. Açıklamalı ya da kanıtlamalı üzere verilmiş bir önermenin, gerçekte, söylemiş olduğu öððe ya da eşdegerde terimlerle yinelemesi. b. Tasimda, tanıtlanması gerekenin tanıtlama sırasında kullanılması. bkz. **kısrat döngü**. c. Bir önermede konu ile yüklenen aynı kavramı dile getirmesi, yüklenen konu kavramının dışına çıkmaması.

ethik [Alm. Ethik] [Fr. éthique] [Ing. ethics] [Lat. ethica] [Yun. Ethike < ethos = töre, ahlâk] [es.t. ilm-i ahlâk]: Ahlak felsefesi. Ahlaksal olanın özünü ve temellerini araþtiran bilim, insanın kişisel ve toplumsal yaşamındaki ahlaksal davranışları ile ilgili sorunları ele alıp inceleyen felsefe dalı. // "İyi nedir?" ya da "ne yapmalıyız?" gibi soruları kendisine ödev olarak koyan felsefe dalı olarak da belirlenebilir. Ethik'in türleri: **özerk (autonom) etik:** Ahlak yasasını insanın kendisinin koyması; **yaderk (heteronom) etik:** Yasanan başka bir yerden gelmesi; **biçimsel (formel) etik:** Ahlak eylemlerinde uyulması gereken

eudaimonia

genel biçimsel bir ilkenin kabul edilmesi; *içeriksel (materiel) etik:* Değer, erek ve amaçların belli somut bir düzeninin kabul edilmesi; değerlerin ve eyleme ereklerinin içerikçe belirlenmesi; *düşünüş etik'i:* Ahlak eylemini o eylemin arkasındaki düşünüþe göre değerlendirir; *baþarı etik'i:* Ahlak eylemini arkadaki düşündür ne olursa olsun, sonucuna başarısına göre değerlendirir; *ödev etik'i ve eğilim etik'i;* önsel (*a-priori*) etik ve deneyel (*empirik*) etik; betimleyici etik ve düzgü koyucu (*normatif, kurallar koyan*) etik; bireysel etik ve toplumsal etik vb.

etken [Alm. Faktor] [Fr. facteur] [Ing. factor] [es.t. âmil]: Etki yapıcı, belirleyici gücü olan.

etki [Alm. Wirkung, Effekt] [Fr. effet] [Ing. effect] [Lat. effectus] [es.t. eser, tesir]: → Nedenin baþılılaþık kavramı. 1- Nedensellik bağlantısı içinde: a. Bir nedenin sonucu olarak düşünülen olay. b. Bir nedenin doğurduğu gerçek olay. 2- Bir şeyin verdiği izlenim. (Ör. Etki yapmak, iyi bir etki yapmak.)

etkin [Alm. aktiv] [Fr. actif] [Ing. active] [es.t. faal]: 1- Eylemde bulunan. 2- Etki yapan. Karşıtı bkz. **edilgin**

etkinçilik [Alm. Aktualismus] [Fr. actualisme] [Ing. actualism]: 1- (Genel anlamda) Tüm varlığın etkinlik olduğunu, bu etkinliğin bir taşıyıcıyı gerektirdiðini ileri süren felsefe öğretisi. // En tutarlı temsilcisi Fichte'dir. Karşıtı bkz. **tözcülük**. 2- (Özel anlamda) Başlıca temsilcisi Gentile olan İtalya yeni idealizminin adı. bkz. **yeni idealizm**

etkinlik [Alm. Aktivität, Tätigkeit] [Fr. activité] [Ing. activity] [es.t. faaliyet, failiyet]: 1- Eylem gücü, etki gücü. 2- Eylemde bulunanın, etkin olanın niteliði. 3- Etkide bulunmak için yapılan atılım. // Eylemden ayrıldığı, eylemin daha somut olusudur.

etmen [Alm. Agens, das Wirkende] [Fr. ïng. agent] [Lat. agens] [es.t. âmil]: Etki yapan, devindiren; itici güç; etkinlik iklesi.

eudaimonia (Yun. eu-daimon = iyi bir daimon'u olan; kendisinde daimon'un göründüğü kimse; daimon = insanın yaşamını kuþatzen, insanın yaþantılarının içine sokulan güç): Ruhun iyi bir durumda olması. Başlangıçta mutlu bir alnyazısı anlamında kullanılmış. Sonraları dinsel anlamından sıyrılarak: a. Dışardan etki yapan bir şey olarak (diþ dünyanın yaþama koşullarına göre mutlu olma); b. İnsanın ruhunda yaþayan bir şey olarak anlaþılmıştır. Bu ikinci anlama ile eudaimonia, artık ahlak terimi olarak, özellikle Sokrates'ten sonraki felsefeyen temel kavramı olmuştur. bkz. **mutluluk**

eudaimonizm bkz. mutçuluk

Euhemerosçuluk [Alm. Euhemerismus] [Fr. euhémérisme] [Ing. Euhemerism]: Tanrıların yalnızca Tanrılaştırılmış büyük insanlar, kahramanlar olduğunu öne süren Yunan filozofu Euhemeros'un öğretisi.

evetleme [Alm. Bejahung] [Fr., Ing. affirmation] [Lat. affirmatio] [es.t. içap, tasdik]: Mantıksal bir yargıda yüklenin özneye olan olumlu bağlantısı; önermenin olumlu olması; önermede yüklenin olumlu olarak konması.

evetleyici [Alm. bejahend-affirmativ] [Fr. affirmatif] [Ing. affirmative] [es.t. mucibe, icabi, vücubü]: (Mantıkta) Olurlayan, evetleyen (yargı).

evirme [Alm. Konversion] [Fr., Ing. conversion] [Lat. conversio] [es.t. akis]: (Mantıkta) Bir önermede özne ile yüklenin yerlerinin değiştirilmesi ile yapılan önerme: "Her S P dir. Her P S dir." // Önermede nicelik değişmemiyeva evrime yalnız evrimeverdir; tümel olumsuz ve tikel olumlu önermeler yalnız olarak evrilebilirler: "Hiç bir insan ölümlü değildir. Hiç bir ölümlü insan değildir."; "Kimi filozoflar dalgındır. Kimi dalgınlar filozofur." Ama önerme, yargının niteliği değişerek de evrilebilir; bu durumda evirme ile elde edilen önermenin kapsamı evrilen önermeden az olur; "Bütün kareler dörtgendir." önermesinde evirme: "Kimi dörtgenler karedir." biçiminde yapılar, çünkü bütün dörtgenler kare değildir.

evolusyonizm bkz. evrimcilik

evren [Alm. Kosmos] [Fr., Ing. cosmos] [Yun. kosmos] [es. t. kainat]: 1- Gerçekliğin tümü. 2- Gök cisimlerinin tümü. Uzaysal gerçekliğin tümü. 3- (Pythagoras'tan beri) Düzenli, birelilikli bir yapı oluşturan bütünü. Düzenli, uyumlu birlik.

evrenbilim [Alm. Kosmologie] [Fr. cosmologie] [Ing. cosmology] [Lat. cosmologia] [Yun. kosmologia] [es.t. kevniyat]: Evrenin oluşumunu, yapısını inceleyen felsefi ve bilimsel öğreti. (Hem fizikötesinin hem de doğa felsefesinin bir dalıdır.)

evrendoğum [Alm. Kosmogonie] [Fr. cosmogonie] [Ing. cosmogony] [Yun. kosmo-gonia] [es.t. kiyaniyat, teşekkül-i âlem] 1- Evrenin oluşumu, kökeni, doğuşu, yaratılışı. 2- Evrenin oluşumu ve gelişmesi üzerine bilim öncesi söylencel (mitolojik)-dinsel öğreti.

evrim [Alm. Entwicklung, Evolution] [Fr. évolution] [Ing. evolution] [Lat. evolutio] [es.t. tekâmülie]: Olanakların içten dışa doğru gerçekleşmesi. 2- Başlangıçta belirsiz olarak bulunan bir ilkenin yavaş yavaş kendini gerçekleştirdip gelişmesi ve sonunda oluşarak ortaya çıkması. 3- Bir

ereğe doğru sürekli olarak adım adım ilerleyen ve kendi içinden oluşan değişme. (Dış nedenlerle belirlenmiş bir değişimden karşıtı.) 4- Ne belli bir anlamla belirlenmiş olarak, ne de bir ereğe yönelik olarak yavaş ve basamak basamak oluşan (değşim, dönüşüm). 5- Birim almıştan, az belirgin olandan biçim almışa, tam belirgin olana giden değişim. 6- Yavaş ve sürekli ya da sıçramalı, atılımlı olarak bir biçimden öbür biçim'e, bir türden öbür tür'e giden değişim (dönüşüm). 7- (Fizikötesinde) a. Tanrı'nın kendisini dünya olarak gerçekleştirmesi (Nicolaus Cusannus'ta, panteismde). b. Oluşan, değişen gerçeklikler olarak ide ve tin. Bunlar oluş sürecine girmelerile değerden düşmezler, tersine daha zenginleşirler, somut, canlı bir gerçeklik kazanırlar. (Alman idealizmine olduğu gibi.) 8- (İnsan yaşamı ve tarihinde) a. Belirsiz nedenlerden gikan bireysel, organik bir gelişme. (Aydınlanmanın karşıtı olarak romantizde görürlür.) b. Birelîğin, birbirlerini dışarda bırakan karşıtlara bölünmesi yoluyle kendiliğinden oluşan etyîsimsel bir devinim; bu karşıtlar daha yüksek bir birelîkten ortadan kaldırılarak birleştirilirler; bu birelîkten de yeni yeni karşıtlar çıkar. (Alman idealizmine, özellikle Hegel'de ve etyîsimsel özdeşçilikte böyledir. bkz. etyîsim. c. Gelecek-teki bir ereğe doğru usa uygun ilerleme süreci. d. Bulucu, sinayıcı, yenileyi yaratıcı olış (Nietzsche ve Bergson'da). 9- Gelişme: a. Zaman dışı, matematisel ilişkilerde. (Ör. Noktanın gelişmesi olarak çizgi.) b. Düşünce alanında bir çözümleme anlamında: açarak ortaya koyma = bir düşünencenin mantıksal olarak geliştirilmesi.

evrimcilik [Alm. Evolutionismus] [Fr. évolutionisme] [Ing. evolutionism] [es.t. tekâmülie]: Evrim öğretisi. Her şeyi evrim açısından değerlendiren dünya görüşü. 1- Üst biçimlerin alt biçimlerden bir evrime olduğunu dile getiren bilim ve felsefe öğretisi. Dönüşüm öğretisi ile eşanlı: Lamarck, Darwin vb.ının, türlerin doğal bir dönüşümle birbirinden türediğini ileri süren öğretitleri. 2- Spencer'in ileri sürdüğü dirimibilimsel evrim öğretisinin genişletilmiş biçimi: Bu öğretiye göre, evrim yasası cansızlar dünyasından düşünceye, insanın kurduğu kurumlara deñin her gerçek olana egemendir. İnsan anlayışının hayvanlarinkine üstünlüğü evrimisel bir dönüşümün sonucudur; ahlâk bilinci de bir evrim ürünüdür.

eylem [Alm. Aktion, Handlung] [Fr. action, activity] [es.t. fiil]: İnsanın bir dış nedenle değil de, doğrudan doğuya kendisinin gerçekleştirdiği davranışları. Bir istenç edimi; bir istemenin, bir tasarrının, bir düşünüşün, bir kararın gerçekleştirilmesi. Bilinçli insanın istemesinin ürünü.

eyləmcilik

eyləmcilik [Alm. Aktivismus] [Fr. activisme] [Ing. activism] [es.t. *fiiliye*]: İnsan yaşamı ve düşüncesinin başlıca gerçekliğinin etki, eylem ve yapıp etmelerde olduğunu öne süren öğreti ve dünya görüşü. // Felsefe tarihinde değişik biçimlerde ortaya çıkmıştır: a. (Fichte'de) → doğmacılığa, → doğalcılığ ve → özdekciliğe karşı düşüncel biçimde temellendirilir b. (Nietzsche'de) → anlıklılığa karşı gerçekçi-istenççi biçimde temellenidirilir. c. (Marx ve Lenin'de) Bütün kuramsal dünya görüşlerine karşı, gerçekçi-özdekciliği biçimde, dünyayı tanımak, yorumlamak değil de, değiştirmek isteyen bir dünya görüşü olarak belirilir.

eyləmek [Alm. handeln] [Fr. agir] [Ing. act, operate] [Lat. agere]: I. Temel anlamı: 1- Kılaklı etkinlik, etkin olmak. 2- Bir şeyi gerçekleştirmek ya da değiştirmek üzere bilincli istenç edimi; bir erek yöneltmiş bilincli bir etkinlik. (Her türlü otomatik tepki ve sürüklənişin karşılığı.) II. Aşamalarına göre: 1- Üzerinde düşünmeden içgüdüyle yapılan, ama "ben"le belirlenmiş, ereğinin bilincinde olan eyleme. 2- Bir erek güden usa uygun eyleme. 3- İçgüdü, erek ya da ilgilerle (çırkarlarla) belirlenmiş eylemin karşısına olarak, koşulsuz olanla belirlenmiş eylem. (Ör. ahlaksal eylem.) III. Yönüne göre: Eylemle ortaya çıkan dejismenin dış ya da iç dünyaya ilişkin olmasına göre: 1- dış, 2- iç eylem olarak ayrılır.

eytişim [Alm. Dialektik] [Fr. dialectique] [Ing. dialectic] [Yun. dialektike] [es.t. *fenn-i münazara, cedel, ilm-i cedel, ilm-i hitâf ü cedel*]: 1- (Kavramsal yöntem) Bir kavramdan öteki kavrama çalışmaları ortadan kaldırarak ilerleyen mantıksal düşünme yolu: a. (Sokrates'te) Doğuya varmak, kavamları açıklığa kavuşturmak, belirlemek ve bunların kesin tanımlarını bulmak için karşılıklar içinde ilerleyen karşılıklı konuşma yöntemi. b. (Platon'da) İdealın bilgisine vardırın yol; en yüksek bilim; mantıksal yöntem. c. (Aristoteles mantığında) Tanıtlama yolu. 2- Usun içine düştüğü çalışmaları öğretisi. Bu yönden özellikle Kant'ta: Koşulsuz olana, salt olana ulaşmak isteyen usun zorunlu olarak içine düştüğü çalışmaları. 3- Usun gelişmesi yasası (Alman idealizmi). Buna göre özellikle Hegel'de usun ve tinsel gerçekliğin karşılıklarından gecerek ilerlemesi ve kendini bulması. // Eytisinin temellendirilişi: Çalışma ve karşılıklar yalnızca olumsuz değildir; onlarda olumlu, ileriye götürücü, yaratıcı güç de vardır, karşılıklardan bir birleşim de doğar. Hegel'in geliştirdiği üçlü yöntem: thesis- = koyum, sav- antithesis = karşı koyum, karşı sav - synthesis = birlikte koyum = birleşim. Bu son evrede birbirine karşı olan şeyler birleşirler, birbirleriyle uzlaşırlar. İnsanlık

eytişimsel özdekcilik

tarihi Hegel'e göre eytişimsel bir konuşturma gibidir; bu konuşma, söz -karşılız daha yüksək bir birlilik içinde ilerler, ama bu birlilik de yeniden bir karşılığın çekirdeği olur ve böylece daha ilerideki gelişmelere doğru itici bir gücü içinde bulundurur. Bu devinim ve ilerleme içinde us kendi kendini açar. Dünya tarihi böylesce mantıksal ide'nin gelişmesidir. 4- Marx'ın eytişimsel özdekciliğinde ekonomik gelişme yasasını dile getirir. Marx da Hegel gibi, dünyanın gelişmesinin eytişimsel bir biçimde olduğunu söyler, ama bu gelişmeyi idelerden kalkarak değil, insanın daha aşağı doğa katmanlarından (ığdırıcı) kalkarak açıklar. Bir tarih döneminin belirleyen, o dönemin ekonomik yapısıdır ona göre. Toplumdaki gerçek itici güçler, ekonomi ile ilgili güçlerdir. Tarihin gidişi de bir ekonomi savaşıdır, bütün tarih sınıflarının savaşıdır. Büyük eytişimsel üçlü adım Marx'a göre: Anamalcılık (kapitalizm) (thesis) – emekçiler buyurganlığı (proletarya diktatörlüğü) (antithesis) – sınıfız toplum ve herkese eşit mutluluk (synthesis) basamaklarından oluşur.

eytişimsel özdekcilik [Alm. Dialektischer Materialismus] [Fr. matérialisme dialectique] [Ing. dialectical materialism]: Marx'ın, Engels'le birlikte geliştirdiği, Hegel'in eytişimsel gelişmeye düşüncesini ilke olarak alıp, bunu, kendi deyişle, "başsağdı" eden, felsefe öğretisi: Evreni devinim içindeki özdektenden olmuş bir bütün olarak gör önüne alan "evren üzerine genel kuram". Bu kuramda şu ilkeler yer alır: a. Evrenin yapısı özdekseldir; özdekk, bilincin dışında ve bilincin bağımsız bir gerçeklik olarak vardır; evrenin varoluş biçimde devinimdir; evren olmuş bitmiş bir şey değil, eytişimsel biçimde ilerleyen bir süreçtir; olaylar arasındaki bağlantılar, özdekk devinim olan özdeğin zorunu gelişme yasasını kurarlar. b. Gelişme süreci yalnızca niceliksel bir değişimde olmalıdır değil, niceliksel değişimlerden niteliksel değişimlere geçen bir ilerleme olarak belirir. İnsanın bilinci de gerçekliğin eytişimsel yapısı ile bağlantı tıCONDUR. Düşünce, gelişmesinde yetkinliğin en yüksek derecesine erişmiş bir özdeğin ürünüdür; başka deyişle düşünce kendisi de doğanın bir ürünü olan insanın beyninin ürünüdür, beyn de düşüncenin organizatör; düşünce gerçekliği yaratmaz, tam tersine düşüncel olan insan kafasına aktarılmış özdekk başka bir şey değildir. c. Evreni ve yasalarını bilme olanağını yadsayan idealizme karşı olarak eytişimsel özdekcilik, evren ve yasalarının tümü ile bilinebileceği ilkesinden kalkar. Deneyle doğrulanmış bilgilerimiz nesnel bir doğruluğu gösterirler. Evreni, olayların birbirine bağlı olduğu, birbirlerini karşılıklı koşullandırdıkları birlikli bir bütün olarak elanın bu kuramda, evrende bilinemez diye bir şey yoktur, yalnızca henüz bilinemeyen şeyler vardır, onlar da bilim ve teknik aracılığı ile bulunacak ve bilinmeyeceklerdir. bkz. eytişim, tarıhsel özdekcilik, Marksçılık

fizikötesi

(yaşama felsefesi). c. Varoluşun özgürlüğü ve tarihselliği temelinden kalkarak koşulsuz olana, salt olana varma (varoluşçu felsefe). Felsefe iki temel bölüme ayrılır: 1- Sistematisk felsefe: Bunun da temel dalları: fizikötesi ya da varlıkbilim (ontoloji), mantık, bilgi öğretisi, ahlâk felsefesi (ethik) ve estetik (sanat felsefesi); ayrıca bunlara ek olarak tarih felsefesi, kültür felsefesi, toplum felsefesi, dil felsefesi, hukuk felsefesi, din felsefesi, doğa felsefesi vb. dallar. 2- Felsefe tarihi: a. Filozofların yaşam ve öğretilerinin tarihi. b. Felsefeyi ve felsefe yapıtlarını çağların ve toplumların kültürel, toplumsal bağlantıları içinde kavramaaya ve ortaya sermeye çalışan düşünce tarihi. c. Felsefe sorunlarının tarihi. d. Tarih dönemlerine göre ayrılmış felsefe tarihi e. Felsefe akımlarını ele alan felsefe tarihi vb.

felsefi antropoloji bkz. insanbilim 2

fenomen bkz. görünüş

fenomenalizm bkz. görünügcülük

fenomenizm bkz. görünügcülük

fenomenoloji bkz. görünügbilim

fetişizm bkz. tapınçaklık

figür [Fr. Ing. figure] [Lat. figura]: (Mantıkta) Orta terimin bulunduğu yere göre tasımı aldığı biçim. 4 tasım figürü vardır: 1. Figürde orta terim büyük önermenin (1. öncülü) öznesi (konusus), küçük önermenin (2. öncül) yüklemidir. 2. Figürde orta terim iki önermenin de yüklemidir. 3. Figürde orta terim iki önermenin de konusudur. 4. Figürde orta terim büyük önermenin yüklemi, küçük önermenin konusudur.

fiksyonizm bkz. yapıntıcılık

finalizm bkz. erekçilik

fizikötesi [Alm. Metaphysik] [Fr. métaphysique] [Ing. metaphysics] [Yun. Meta ta physika] [es. t. mabad-et-tabiiye]: Varlığın son temelleri, özü ve anlamı üzerine öğretüler. // Aristoteles'in ilk felsefe (prote Philosophia), adını verdiği "bütün var olanlar için ortak iklkeleri" araştıran yapıtı, sonradan Aristoteles'in yapıtları bir araya toplanırken "Fizik" (Physika) ten sonrada "fizikten sonra", "fizikten öte" anlamına gelen fizikötesi (Meta ta physika) adını almıştır. İlk Yeni Platoncular, rastlantıyla verilen bu adın, içерik bakımından doğayı aşan anlamına işaret etmişlerdir. Fizikötesi türlü biçimlerde ortaya çıkar: a. Var olanların kendisi üzerine öğreti (varlıkbilim). b. Evrenin özü üzerine öğreti

fatalizm bkz. yazgıcılık

faydacılık bkz. yararcılık

felsefe [Alm., Fr. Philosophie] [Ing. philosophy] [Yun. philosophia < *philia* = sevgi, *sophia* = bilgi, bilgelik]: Bilgi, bilgelik sevgisi. // Var olanların varlığı, anlamı ve nedeni üzerine sorularla ortaya çıkmış. Önceleri dinin ve söylencelerin yanıtladığı bu sorular, eleştirel bir düşünmenin ve gözlemanın konusu yapılınca felsefe doğmuştur. Philosophos sözcüğü ilkin Herakleitos'ta görülüyor (Herakleides Pontikos, bu sözcüğü ilkin Phthagoras'ın kendisi için kullandığını söylese de güvenilir bir kaynak değil); ama philosophia terimi kesin anlamını Platon ve Aristoteles felsefesinde kazanmıştır. Platon'a göre felsefe, doğuya varmak, var olanı bilmek için düşünmenin yöntemi bir çalışmasıdır. Aristoteles'te felsefe, var olanın ilk temellerini ve ilkelerein araştıran bilimdir, kısaca: ilkelere bilimdir. Sonradan felsefe değişik anımlar kazanmıştır: 1- Bilimlerin anası olarak felsefe: a. Nesnelerin temeline inmek üzere yapılan bilimsel araştırmada kimildatıcı, yönetici güç. b. Bilimlerin ön ve temel bilimi. 2- (Özellikle 19. yüzyılın ortalarından beri) Tek tek bilimsel araştırmaları bilimsel araçlarla bütünləyen ve yetkinleştirən çabalardır: a. Tüm bir evren tablosuna varmak üzere bilimler arasında bağlantı kurma. b. Bilimsel bilginin ilkelere, varsayımları ve yöntemleri üzerine eleştirel düşünme. c. Bilimsel araştırmalarla insan yaşamı arasında bağlantı kurma. 3- Kendine özgü araştırma yöntemleri geliştiren bilimsel-kavramsal düşünmenin kuşatıcı, bağımsız, kendine özgü biçimi: çözümleme, eytisim, özbetimlemesi (görünübili-fenomenoloji), yorumlama (hermeneutik), varoluşu uyandırma (varoluşçuluk) vb. 4- Bütün bilimsel bilgileri aşma olarak: a. Karşıtlar içinde birliğe varma (Alman idealizmi). b. Kuramsal olarak artık temellendirilemeyen, usdu (irrasyonel) olan, kişisel yaşantıların ve yaşamın derinliklerinden çıkan değerlere ve değerler düzenevine varma

formalizm

(evrenbilim). c. İnsan üzerine öğreti (felsefi insanbilim ve varoluşçu felsefe). d. Tanrı'nın varoluşu ve özü üzerine öğreti (Tanribilim). e. Kant'ın bilgi bakımından fizikötesini eleştirip "kilgili usun üstünlüğü" ilkesi ile ahlak alanında kurduğu ahlak fizikötesi.

Fizikötesi a. Spekulatif olabilir: En yüksek bir genel ilkeden tüm gerçekliği çıkarmak ister. b. Tümevarımsal olabilir: Tek ek bilimlerin sonuçlarından bir bireşime varmaya çalışarak bir evren tablosu ortaya koymak ister.

formalizm b.kz. **birimcilik**

G

geçerlilik [Alm. *Geltung*]: Bir kavramın, bir yargının mantık ya da değer kuramı (anlamı ve değeri) bakımından onaylanabilir olması. // Felsefe kavramı olarak Lotze ve Güney-Batı Alman Kantçı Okulunca (Windelband - H. Rickert) idelerin, doğruların, değerlerin "varlık-biçimi"ni belirtmek için kullanılmıştır: Bunların bir yandan bir özne için geçerli, yani bağlayıcı (zorunlu) olmaları, öte yandan da gerektirdikleri olgusal onaylamadan bağımsız, nesnel olarak geçerli olmaları gereklidir. Lotze için doğrular, ister yalnızca düşünülmüş olsunlar, ister herhangi bir yerde gerçekleştirilmiş olsunlar, aynı ölçüde geçerlidirler. Güney-Batı Alman Felsefe Okulunda; gerçi doğru (mantık), iyi (ahlak) ve güzel (sanat) değerlerinin salt geçerlilikleri vardır, ancak gerçeklikleri yoktur.

gelenekçilik [Alm. *Traditionismus*] [Fr. *traditionalisme*] [Ing. *traditionalism*] [es.t. *ananeyiye*]: 1- a. Geleneklere aşırı değer verme eğilimi. b. Eski kimiş olana, alışkanlıklara, eski inanışlara yakınlık duyan yaşama tutumu. 2- (Özel anlamada) 19. yüzyılda Fransa'da katolik bilginlerce (Bonald, de Maistre vb.) Aydınlama'ya karşı geliştirilen, doğruluğun gelenekle, özellikle kilise gelenegiyle bilinmeyeceğini öne süren öğreti.

gelgeç istek [Alm. *Velleität*] [Fr. *velléité*] [Ing. *velicity*] [Lat. *velle* = istemek] [es.t. *zaif iradé*]: İstenci etkileyebilecek güçlüğükçe olmayan, gelip geçici isteme.

genel [Alm. *allgemein*] [Fr. *général*] [Ing. *general*] [Lat. *generalis* = cinse bağlı, cinsle ilgili] [es.t. *umumi*]: Cinsle, türlü ilgili olan; bir türün, bir cinsin bütün nesnelerini içinde toplayan; bir nesne sınıfının bütün nesnelerini toplayan. 1- Azlık, çokluk ya da bütünlüğü belirlemeden bir sınıfta birçok bireylere (ya da her biri bölünmez bir bütün kuran bir çok öbeklere) uygun düşen. // Genel: a- Hem bireysele, hem tekile, hem de tikelkarşittir. b. Söz konusu düşünencenin kapsamının genişlik ya da darlığına göre genellik dereceleri vardır. (Ör. Beslenme, yer değiştirmeden daha genel bir görevdir.) 2- Bir sınıfın bireylerinin

büyük bir bölümne uygun düşen. // "Genellikle", "genel olarak" deyimleri günlük dilde de bu anlamda kullanılır. Genellikle dendiginde kuraldınsa yer var demektir. Bu anlamda genel hem tümele hem kuraldınsa karşıttır. 3- Bir sınıfın bütün bireylerine uygun düşen. (Ör. genel bir yasa.) Skolastikler ve günümüzde onlara bağlı olanlar geneli bu anlamda alırlar. Onlara göre tümel, genel kavramları belirtir. Port-Royal mantığı tümel önermeleri bu anlamda kullanmıştır, aynı zamanda "genel önermeler" deyimini de aynı anlamda kullanırlar.

Genelin tümelden ayrimi: Genellik terimlerin içeriklerine bağlıdır, bu yüzden genelligin bicimsel bir özelliği yoktur, tümelilik ise önermelerin bicimsel bir özelliğidir. Modern mantıkçılara göre, tümel kavramını iyice belirtmek için, genel sözcüğünde de açıklık getirmek zorunludur. Tümel önermeler tikel önermelerin karşıtı olduğu gibi, genel önermeler de belirli ya da özel önermelerin karşıtıdır. Bir önermede bir ya da bir çok değişken ya da belirlenmemiş terim varsa o önerme geneldir. Ör: "VII. Charles, Reims katedralinde kutsallaştırıldı." tekil bir önermedir; "Bütün Fransa kralları, R. k. inde kutsallaştırıldılar." tümel bir önermedir. Her iki önerme de belirli dir ve değişmez bir anlamı vardır. Ama "Fransa kralı, R. k. inde kutsallaştırdı." denirse, "Fransa'nın hangi kralı?" diye sorulacaktır. "Fransa kralı" terimi Fransa'da ne kadar kral varsa o kadar ayrı değeri olan, değişebilen bir terimdir. Önerme krallardan kimileri için doğru, kimileri için yanlışdır. (Oysa tümel önerme, "Bütün krallar..." önermesi kesinlikle ya doğru ya yanlışır.) Böylece "Fransa kralı..." gibi belirsiz ve değişebilen bir önerme bir genel önermedir. Günlük dilde de "Çok genel konuşuyorsun," dediğimizde karşımızdakının belirli, kesin bir şey söylememiş olduğunu belirtmek isteriz.

genelleştirme [Alm. Generalisation] [Fr. généralisation] [Ing. generalization] [Lat. generalis = genel] [es.t. tamim]: Tek tek ya da özel durumlardan genel bir yasanın, önermenin çıkarılması.

genesis bkz. oluş

gerçek [Alm. real, wirklich] [Fr. réel] [Ing. real] [Lat. realis] [es.t. hakiki, vakti]: 1- Düşünülen, tasarımlanan, imgelenen şeylere karşıt olarak, var olan. 2- Bilinçten bağımsız olarak var olan.

gerçekçilik [Alm. Realismus] [Fr. réalité] [Ing. realism] [Lat. realismus] [es.t. hakikiye]: I. 1- Düşünmenin temeli ve eylemenin ölçüsü olarak gerçeklige bağlanan görüş ve tutum. 2- Sorunları yarar açısından ele alan

tutum. II. (Felsefe kavramı olarak) Bilinçten bağımsız bir gerçekliğin var olduğunu benimseyen görüşler. 1- (Fizikötesi açısından) Skolastik felsefedeği kavram gerçekçılığı, Platon'un idealar öğretisine bağlı olan görüş: Tümel kavramların bilincin dışında kendine özgü gerçek bir varlıkları olduğunu öne sürer. (Ortaçağda karşıtı: adçılık ve kavramcılık.) 2- (Bilgi kuramı açısından) Bilen özneden bağımsız olarak var olan bir gerçekler evreninin bulunduğu ve bu gerçekler evreninin bilgisine algı ya da düşünme yolu ile erişebileceğimizi kabul eden öğretüler. Karşıtı bkz. **idealizm**. 3- Bazı modern matematikçiler matematik kavramlarının dışımızda gerçekten var olduğunu söyleyerek Platon'un idealar öğretisini canlandırmışlardır. 4- (Estetikte) Sanat yapının gerçekin yansıtılmasını olduğunu öne süren görüş.

gerçeklik [Alm. Wirklichkeit, Realität] [Fr. réalité] [Ing. reality] [Lat. realitas] [es.t. şeniyet]: 1- Gerçek olan, var olan şeylerin tümü. // Bu anlamda gerçekliğin şu türleri vardır: a. Bilinçten, tasarımlardan bağımsız olan varlık. (Düşünmüştür, düşünmiş şeylerin karşıtı.) b. Belli bir zaman bağlantısı içinde yaşanmış olan, yaştı ve deneylerde somut olarak karşılaşılan şeyler. 2- Olağın karşıtı. 3- Bilimsel araştırmalarda her türlü özel ögenin karşısında nesnel olarak geçerliği olan şey.

gidimli (düşünme) [Alm. diskursiv] [Fr. discursif] [Ing. discursive] [Lat. discursivus] [es.t. bahsi, istidlâli]: Bir tasarımdan ötekine geçerek, çıkarımlar yaparak, bir önermeden ötekine mantıksal bir yolla ilerleyerek, parçalarından bütünlüğü olan bir düşünce kuran düşünme yolu. Karşıtı bkz. **sezgisel (düşünme)**

gizem [Alm. Mysterium, Geheimnis] [Fr. mystère] [Ing. mystery] [Yun. mysterion] [es.t. sırr]: 1- Duyuları aşan; usumuzun doğal durumunda, varoluşu ve özü bize kapalı, saklı kalan şey. 2- Doğaüstü inanç doğruları.

gizemcilik [Alm. Mystizismus] [Fr. mysticisme] [Ing. mysticism] [es.t. tasavvuf]: Tinsel tutum ve düşünüs; yaşama doğrultusu olarak: 1- Karanlık, gizemle yüklü olana duyulan aşırı eğilim. 2- Açık olmayan, gizemsel düşünme biçimi. 3- Tanrısal sezgi yoluyla, algılanamayan doğaüstü gerçekleri yaşama. 4-Tanrı'ya erişme çabalarının tümü. 5- Yüksek bir gücü kavramak ve eylemlerini bu güç'e göre düzenlemek için gerçekliğin üstüne yükselme eğilimi.

gizemsel [Alm. mystisch] [Fr. mystique] [Ing. mystic, mystical] [Yun. mystikos < myein = gözlerini yummak, kapamak] [es.t. tasavvuf]: Duyusal

algılardan koparak gizem dolu iç aydınlığa erişmeye ilişkin. Bu bağlamda: 1- Her türlü özne-nesne ayrimını, ikiliğini kaldırarak bir olma durumu. (Yalnızca Tanrı'yla değil, doğuya da olabilir.) 2- Tanrı'yla bir olma, birelşme, kendini Tanrı'da yaşama durumu. 3- Yüksek tinsel güçler aracılığıyla Tanrı'yu görme, Tanrı'ya erişme durumu. 4- Gizem dolu eylemler ya da ruhsal alıştırmalarla Tanrı'ya erişme yöntem ve tekniğine ilişkin.

Gizemsel Tanrıbilim ve felsefe: a. Gizemsel yaşamı kavrınırılar birbirimde açıklama ve ortaya koyma. b. Tarihsel öğretüler aracılığıyla gizemsel yaşıntıların az ya da çok dizgesel olarak işlenmesi (17. yüzyıl).

gizilgüz [Alm. *Potenz*] [Fr. *potentiel*] [Ing. *potentiality*] [Yun. *dynamis*] [Lat. *potentia* = güç, olsanak, saklı güç] [Yun. *dynamis*] [es.t. *kuvvet-i mekniye*]: (Genel anlamda) Edim olarak değil de, güç olarak var olan, henüz gerçekleşmemeyen, ama gerçekleştibilecek olan, olsanak durumunda olan. Karşıtı bkz. *erke*; *edim*. 1- (Aristoteles'te) Bir şeyi yapma, özellikle bir şeyi oluşturma olağası; Yun. *energeia* = erke, gerçekleştirmeye gücü ve *entelekhia* = biçimleyici ilkenin karşıtı olarak salt olarak. (Ör. Bir mermer parçasında Apollon heykeli olmak üzere bir gizilgüz vardır.) 2- Eylem yeteneği, atılma zorlayan güç.

gnoseoloji [Alm. *Gnoseologie*] [Fr. *gnoséologie*] [Ing. *gnoseology*] [Yun. *gnosis* = bilgi; *logos* = öğreti]: Bilgi kuramı, bilgi öğretisi. Yunanca *gnosis*, episteme ile eşanlamlı; bilgi, bilim demek. Gnoseoloji ve epistemoloji terimlerinin somut anıtlarının aynı oluşu ve çeşitli dillerde bu terimlerin ayrı anıtlarda kullanıldığı, bulanıklığa yol açmıştır. Gnoseoloji ve epistemoloji genellikle kendi koşulları ve sonuçları içinde bilgi olaylarını (fenomenini) inceleyen felsefeyin bu bölümünde verilen adlar. Bilgiyi inceleme: İki bölüm ayrılabılır. 1- Yöntem öğretisi, yöntem bilimi (metodoloji) ya da bilim öğretisi (bunu Fransızlar epistemologie ile karıştır). Bilimsel ilkelere, temel kavramları, yasaları, konut ve varsayımları eleştiririp inceler. 2- Bilgi kuramı. Fransa'da gnoséologie bilgi kuramı (=théorie de la connaissance) anlamına kullanılır. İngilizce'de bilgi kuramının tam karşılığı "epistemology" olmakla birlikte "gnoseology" terimi de, bilginin kökeni, yapısı, sınırları ve geçerliliğini araştırması bakımından bilgi kuramını karıştır, ama özel bilimlerin temel kavramlarını, konutlarını, ve varsayımlarını (öndayanaklılarını) inceleyen yöntem öğretisinden ayırlır. Almanca'da Gnoseologie, bilgi öğretisi (= Erkenntnislehre) ile karıştır; N. Hartmann, Gnoseologie terimine daha özel bir anlam vermiş, bunu bilgi kuramının temel

parçası olarak görmüştür. Bu görüşünü özellikle özne ile nesne arasındaki bilinci aşan bilgi bağlantısı öğretisine uygulamıştır.

gnostikler (bilinirciler) [Alm. *Gnostiker*] [Fr. *gnostiques*] [Ing. *gnostics*] [Yun. *gnostikoi* = bilenler < *gnosis* = bilgi, *gnostikos* = bilgiye ilişkin] [es.t. *irfanîyan*]: İ. S. 1. yüzyıldaki dinsel felsefe akımlarına ve tarikatlarına verilen ad. // Bunlar Yunan felsefesindeki düşünceleri, Hellenistik çağdaki gizem dinlerinin ve doğu dinlerinin tasarımlarıyla birleştiriyorlar ve kilisenin öğretisinde, Tanrı'nın ve Tanrısal şeylerin daha yüksek bir plandaki bilgisi için yalnızca bir ön basamak buluyorlardı. Özellikle de kurtuluşu spekulatif bilgide arıyorlardı.

gnostisizm (bilinircilik) [Alm. *Gnostizismus*] [Fr. *gnosticisme*] [Ing. *gnosticism*] [Yun. *gnosis* = bilgi] [es.t. *irfanîye*]: İnsanla Tanrı arasındaki ilişkiye spekulatif bilgilere bağımlı kılan öğretüler.

gönüöl [Alm. *Gemüt*]: 1- (Geniş anlamda) Duyguların, ruhsal kırıdanmaların, iç çabalaların taşıyıcısı. 2- (Gizemcilikte) Kişiyi Tanrı'yla, insanla ve dünyaya içten ilişki içine koyan, ruhun derinliklerindeki güç. 3- Duygu bağılılığı yetisi: duygunun bağlılık, birlikteki duyuran kavrayıcılığı.

görecilik [Alm. *Relativismus*] [Fr. *relativisme*] [Ing. *relativism*] [es.t. *izafîye*]: 1- Bütün bilgilerin göreli olduğunu öne süren öğreti. 2- (Ahlâkta) Genel geçer, salı ahlâk değerleri olmadığını, bütün değerlerin çağlara, toplumlara, kişilere, kültür durumlarına, yaşama biçimlerine göre değiştiğini öne süren öğreti.

göreli [Alm. *relativ*] [Fr. *relatif*] [Ing. *relative*] [Lat. *relativus*] [es.t. *izafî*]: 1- Bir başka şeye bağlı olan; bir başka şeye göre olan. 2- Bir başka şeye bağılılığı ile tanımlanabilen (büyüklik, uzaklık gibi). 3- Koşullu, ancak belli koşullarla, belli ilişkiler içinde geçerli olan. Karşıtı bkz. *saltık*

görelilik [Alm. *Relativität*] [Fr. *relativité*] [Ing. *relativity*] [es.t. *izafiyet*]: 1- Göreli olma durumu. 2- Sınırlı bir geçerlilik.

görelilik kuramı [Alm. *Relativitätstheorie*] [Fr. *théorie de la relativité*] [Ing. *theory of relativity*] [es.t. *izafiyet nazaryesi*]: Klasik fizigin saltık olarak gördüğü kimi şeyleri, uzay-zaman içinde → düzenleşik bir dizgenin seçilmesine bağlı, bu seçimin de gözlemeviye göre değiştirdiğini ileri süren, Einstein'in kurduğu fizik kuramı. // Bu kurama göre uzay-zaman büyülükleri, gözlemeçinin duruş noktasına ve devinim durumuna bağlıdır; örneğin bir uzaklığın ölçülmüşünde, bu uzaklığa oranla devinimsiz duran bir gözlemevi ile, devinim durumunda olan bir gözlemeçinin varacakları sonuç ayrı olacaktır. Öyleyse ölçmelerde gözlemevi ile duruş

noktasını hep göz önünde bulundurmak zorundayız. Öte yandan klasik fizigin göreli saydığı kimi şeyleri de görelilik kuramı saltık sayar. (Ör. Uzaya ışığın hızı.)

görev [Alm. *Funktion*] [Fr. *fonction*] [Ing. *function*] [Lat. *functio* = yerine getirme, gerçekleştirmeye] [es.t. *üfule, vazife*]: 1- Bir organın başarısı, gördüğü iş, etkinlik biçimi. (Ör. Görme gözün görevidir.) 2- Bir etkenin değişmesiyle öteki etkenin de değiştiği bağılılık ilişkisi; özellikle iki dizi arasındaki yasal bağlantı.

görü [Alm. *Anschauung*] [Fr. *intuition*] [Lat. *Intuitio, Intuitus < in-tueri* = içini görme] [es.t. *hads, tehadüs*]: Dolaylı kavrama, birden kavrama. 1- Bir şeyin içini doğrudan doğruya görme; dolaylı kavranan doğruların bilgisi: a. (Spinoza'da) "scientia intuitiva" olarak en yüksek bilgi türü; b. Husserl'de öz görüşü, öz görüleme; öze yönelik kavrama. 2- Duyusal algının dışına çıkan görme, tinsel görüleme; bu anlamda Platon'da idea'ları görmelerin başlayarak Plotinos, skolastik, gizemcilik, Cusanus (*visio intellectualis*), Spinoza üzerinden Alman idealizminin "anıksal gör"sune degen ulaşmıştır. bkz. **sezgi**

görüngü [Alm. *Erscheinung, Phänomen*] [Fr. *phénomène*] [Ing. *phenomenon, appearance*] [Yun. *phainomenon*] [es.t. *hadise*]: 1- (Genellikle) Duyularla algılanabilen her şey. // "Kendinde şey"in (Ding an sich, chose en soi, thing-in-itself) bağılılık kavramı. Görüngü, hem gerçek varlıktan, hem de salt görüntüden ayrıt edilir. 2- (Fizik ötesinde) Kendinde var olan salt bir gerçekliği ortaya koyan. Örneğin Platon için duyulur dünya (görüngüler dünyası) duyulur üstü olan idealar dünyasının (Platon'a göre gerçek dünya), yani usla bilinen düşünürler dünyasının (noumenon'lar dünyasının) görüntüsüdür. Leibniz için de uzay içindeki cisimler dünyası duyulur üstü olan tinsel → monad dünyasının "iyi temellendirilmiş bir görüntüsi"dür. 3- (Kant'ta) "Olabilir deneyin konusu" olan her şey görüntüdür. Duyularla bağlı insan usu yalnızca görüntüleri (*phainomenon*) bilebilir, onların arkasındaki kendinde şeyleri (*noumenon*) bilemez. 4- (Fichte'de) Görüngü, ben'in etkinliğinin ürünüdür. 5- (Görüngübilimde) Yalnızca düşünülen, dolaylı olarak bilinen içeriklere karşıt olarak, doğrudan doğruya görülenen, yaşanmış olan içerikler. Bu anlamda, bir gerçek var olan (ör. kendi iç edimlerimiz) ya da özü bakımından kavranmış bir nesne de (ör. üçgen) görüntü olabilir.

görüngübilim [Alm. *Phänomenologie*] [Fr. *phénoménologie*] [Ing. *phenomenology*] [Yun. *phainomenon* = görünüş; *logos* = bilim, öğreti]: I. → Gö-

rüngüler bilimi, öğretisi. Bu anlamda: 1- (Kant'ta) Algılanan görüngüler öğretisi. (Kant bu sözcüğü "Doğabilimin Fizikotesi Temelleri" adlı yazısında kullanmış, ama "eleştiri"lerinde artık kullanmamıştır. 2- (Hegel'de) → Eytisimsel gelişmesi içinde bilincin geçirdiği evrelerin fizikotesi açısından ortaya konuluğu ("Phaenomenologie des Geistes"). 3- Bilinc olaylarının çözümlemesi ve betimlenmesi (betimleyici ruhbilim-Brentano). II. E. Husserl'in kurduğu felsefe okulu. Husserl'in olgu bilimlerinin karşısına koymuğu özbilimi. Öz, görüngülerin dolaylı görüleme (özü görüleme, öz görüşü) ile kavrulan idelere ilişkin içeriğidir; ama görüngübilim özü kendisi üzerine bir bilim değil, "öz görüşü", öz görüleyen bilinc üzerine bir bilimdir; bilincin en önemli niteliği de "yönelimlilığı" (Intentionalität) dir, bilincin bir şey üzerine bilinc olması, bir şeye yönelik olmasıdır. Buna göre gerçekliğin bir "kendiğindenliği" yoktur, gerçeklik yalnızca yönelinen, bilincine varılan, görülen bir şeydir. Görüngübilim, bir felsefe dizgesi olmaktan çok, bir yöntemdir, bu yöntem de, özü görüleme, özgüleme geri gitme, salt bilince bir indirgemedir (reduktion); bu da ayrıca içine almakla başarırlar: Duyularla algılanan nesnelerin ötesinde bulunan düşüncel (ideal) özlükler alanın yükseltilmek, nesnenin özünü kavrayabilmek için, bir yoğun rastlantı ya özü olmayan niteliklerle yüklü olan olgular dünyasını bir yana bırakmak, ayrıca içine almak gerekdir. Bu, olgular dünyasının varlığını ortadan kaldırma ya da ondan kuşku duyma anlamına gelmez; yalnızca yöntem gereği bir yargı vermemle, bir sırt çevirmedir. Bu yolla Husserl felsefeyi kesin bir bilim olma basamagini çıkaracagına inanır. Husserl'den sonra M. Scheler, görüngübilim yönteminin özellikle değerler alanına uygulamıştır. Görüngübilim akımının başka ünlüleri: A. Pfänder, M. Geiger, E. Stein. Husserl'in en önemli öğrencilerinden Heidegger görüngübilimi → varlıkbilime çevirmiştir.

görüngüçülük [Alm. *Phänomenalismus*] [Fr. *phénoménalisme, phénoméisme*] [Ing. *phenomenalism*] [es.t. *zahirîye*]: 1- Gerçek olanın yalnızca → görüngüler olduğunu öne süren, görüngülerin arkasında "kendinde şey"in varlığını yadsayan görüş (nesnel görüngüçülük). // Bu anlamı Fransızca'da, Renouvier'in ortaya attığı, "phénoménisme" sözcüğü ile karşılaşılır. Başlıca savunucuları: Renouvier, Shadworth, Hodgson. 2- Görüngülerin arkasında "kendinde şey"in bulunduğu, ancak insanların bunun bilgisine erişemeyeceğini savunan görüş (eleştirel görüngüçülük). // Başlıca temsilcisi: Kant. 3- Yalnızca bilinc içeriklerinin var olduğunu, bunların da ancak öznel olarak temellendirileceğini, dış-

dünyada bunlara karşılık olacak nesnel bir gerçeklik olmadığını ileri süren görüş (öznel görünügcülük).

gözlem [Alm. Beobachtung] [Fr., Ing. observation] [es.t. müşahede]: Bir nesne ya da bir olayın, niteliklerini bilmek amacıyla, dikkatli ve planlı olarak ele alınıp incelenmesi. // Gözlem bütün deney bilimlerinin başlica dayanağıdır, ama eleştirlenmeden geçerli olamaz; çünkü en kesin gözlem bile a. eksiksiz yapılamaz; b. varsayımlara dayanır.

güç [Alm. Kraft] [Fr. force] [Ing. power] [Lat. fortitudo] [es.t. kuvvet]: 1- Fiziksel, düşüncel ve ahlâksal bir etki yapabilme ya da bir etkiye direnebilme yeteneği. a. Ağır bir cismi kimildatabilme yeteneği: kas gücü. b. Etki ve güçlülük İlkesi: karakter gücü, direnme gücü, düşünme gücü, bir kanıtın gücü (idée force = kimildatıcı, yönetici güç). 2- Fizik-ötesi kavramı olarak: a. İtme ve çarpımada dıştan mekanik etki yapan şey; b. Bireylerde türlü biçimlerde ortaya çıkan itici, etki yapıcı ve biçimlendirici olan şey. (Leibniz'de temel etkinlik İlkesi; Herder ve Nietzsche'de de temel kavram.) 3- Bir şeyin yapılmasını tüzeye, anlaşmaya değil de, baskın yoluya sağlayan etkinlik. (Ör. Güce dayalı devlet.)

gündü [Alm. Motiv] [Fr. motif] [Ing. motive] [Lat. movere = kimildatmak, devindirmek] [es.t. saik]: 1- Bir istenç eyleminin nedeni, kimildatıcı. 2- (Sanat alanında) Sanat yaratmalarının kimildatıcısı.

güdülenim [Alm., Fr., Ing. Motivation]: İstencin güdüleri belirlenmesi.

gündümibilim [Alm. Kybernetik] [Fr. cybernétique] [Ing. cybernetics] [Yun. kybernetike; kybernetes = dümenci, yönetici, yöneticili]: 1- (Ampère'in bilimleri sınıflamasında) Yönetim sanatını inceleyen siyasa bilimi. 2- (Günümüzde) a. → Bilişim (information) teknigi ve bilimi b. Her türden (teknik, dirimbilimsel, ekonomik, toplumsal ve benzeri alanlarda) işlevleri denetleme, düzenleme, dengeleme ve programlama İlkeleri üzerine bilim. // Düzenleme, denge kurma İlkesine göre olur. Örneğin, bir işi düzenleyicisinde bir duyarlı o andaki işi ile olması gereken işiyi karşılaştırır ve duruma göre soğuk ya da sıcağa aygıtı ayarlayıp dengeler. c. Kendi kendini denetleyen makineleri kurma teknigi, öğretisi (bilgi sayilar teknigi). Organizmalara, hesap makinelerine, toplumlar uygulanan denetleme ve düzenleme olayları, denge kurma dizgesine ve bilişileri aktarmaya dayanır. Lojistik ve biliş kuramı ile güçlenen gündümibilim, Amerika'da dirimbilime ve toplumbilime de uygulanmaktadır. Makineler aracılığıyla canlı varlıkların görevlerini en iyi biçimde ortaya çıkarma tekniği olan gündümibilim, ne yalnızca makinelerle, ne de yalnızca canlı

varlıklarla ilgilidir, tersine bunların ortak yapılarıyla ilgilidir. Bu ortak yapı, elektronik beyinle dirimbilimdeki → benzeşen (analog) İlkeleri yeni bir çıkış noktası olarak araştırma alanına verir. N. Wiener ("Cybernetics or control and communication in the animal and the machine"), insan beyinin elektronik hesap makinesinin ilkili dizgesi ile aynı yapıda olduğunu göstermeye çalışır. Felsefe açısından gündembilim: Hemen her zaman, ilerideki bir gelişme ya da → bulgusal araştırma amacıyla yapılmış kurgusal (fiktif) bir kabulle -kendilerine bilinc yüklenemeyen dizgelerde (teknik ya da dirimbilim dizgeleri) bilinc sürecinin kabulu ile- bağlantı içindedir. Gündümibilimin kendine özgü felsefi anlamı; kavrayışı aşan İlkelerin ortaya çıkarılmasında bulunur; bu İlkeleri, düzenleme ve bilgi verip alma işlemlerini ödev olarak koyan ve onların çözümünü matematiks biçimde tanıtlayan bütün dallarda kendilerini gösterirler. Gündümibilimin önemi, insan gücünün yerini kendi kendine işlemler yapan ve denetleyen makinelerin almışındadır.

güncel [Alm. aktuell] [Fr. actuel] [Ing. actual] [es.t. filli]: İçinde bulunan an için bir anlamı, bir önemi olan; konuşulan anda ortaya çıkan ya da var olan.

güzel [Alm. schön] [Fr. beau] [Ing. beautiful] [Yun. kalos]: (Sözcüğün somut anlamı: Görmeye ilgili, göze hoş görünen). Estetiğin temel kavramı; değer yargılarının ana kavamlarından biri. Güzel, genellikle uyumlu birlik olarak kabul edilir. Platon'dan beri güzel üzerine çeşitli öğretiler geliştirilmiştir.

H

habitus [Lat. *habitus*] [Yun. *heksis*]: Aristoteles'ten gelen ve skolastığın de kullandığı terim. Bir tür nitelik; sürekli bir davranış biçimi; kalıcı ve sürekli durum. // Aristoteles'te erdem bir heksistir. (Ör. Ölçüllülük: Her zaman ölçüyü davranışan kimse sonunda ölçüyü davranışlı alışkanlık haline getirmekle erdemli bir kimse olur; ölçüülü o kimse için bir heksis, bir tür ikinci doğa olmuştur.)

halkerki [Alm. *Demokratie*] [Fr. *démocratie*] [Ing. *democracy*] [Yun. *demokratia*, *demos* = halk, *kratos* = erk, egemenlik] [es.t. *hükümet-i amme*]: 1- Halkın kendisini yönetmesi ya da halkın halk adına yönetilmesi. // Bu yönetimde hükümet, gücünü yurtaşların tümünü içine alan halkın istencinden alır. Hükümet ve devlet işlerinin yürütülmesi, ya yurtaşların tümünü toplanmasıyle (eski Yunan kent-devletlerinde olduğu gibi) ya da doğrudan doğruya halkın seçtiği temsilciler ya da görevliler eliyle olur. 2- İnsanın saygınığına değer veren; kişilerin karşılıklı anlaşış içinde birbirlerine özgürlük tanımlarını ve bütün için sorumluluk duymalarını birlikte yaşamayan temeli olarak alan yaşama biçimi.

haz [Alm. *Lust*] [Fr. *plaisir*] [Ing. *pleasure*] [Yun. *hedone*]: 1- Duygunun, içinde bulunduğu durum bakımından temel niteliklerinden biri; acının karşıtı olarak hoşlanma, tad alma. 2- İstek duyulan bir şeyi elde etmeden doğan hoşnuttuk duygusu. 3- Bir şeyden duyusal ya da tinsel sevinç duyma. bkz. **hazcılık**

hazcılık [Alm. *Hedonismus*] [Fr. *hédonisme*] [Ing. *hedonism*] [Yun. *hedone = haz*] [es.t. *lezzetيء*]: 1- Yaşamın anlamını hazda bulan dünya görüşü. 2- Haz=hedone'yi ahlâk ilkesi olarak kabul eden; ahlâk eyleminin eréğini ve ölçegini hazda bulan ahlâk öğretisi. // Burada ya a. bir anlık duyusal haz, ya da b. sürekli haz (tinsel haz) söz konusudur.

Kyrene Okulunun kurucusu olan Aristippos hazcılığın da kuruusu sayılır. Aristippos'a göre haz veren şey iyidir, acı veren de kötü. Haz ile iyi aynı şemdir. İnsan her şeyden sevinç duymaya çalışmalı, her

yaşama durumunda iyiye, sevincin kaynağını bulmak istemelidir. Ancak Aristippos'un göz önünde bulundurduğu bir anlık haz duygusudur. Bu öğredi daha tinsel biçimde Epikuros'ta da karşımıza çıkarıyor. Ona göre de, birçık iyi hazır, "Haz bütün eylemlerimizin ereği olmalıdır". Ancak Epikuros mutluluğun temelini ruhun dinginliğinde bulur, tinsel hazları duyusal hazların üstünde görür ve en yüksek erek olarak koyar; çünkü yalnız tinsel hazlar gelip geçici olmayan hazlardır, sürekli bir ruh durumu sağlarlar.

hedonizm bkz. **hazcılık**

Hegelcilik [Alm. *Hegelianismus*] [Fr. *hegelianisme*] [Ing. *Hegelianism*]: 1- Hegel ve ona bağlı olanların oluşturduğu, özellikle "salt idealizm" ve "eytişimsel yöntem" anlayışlarıyla belirlenen felsefe akımı. bkz. **eytişim**. // 2- Hegelci Okul: 1830-40 yılları arasında Almanya'da en yaygın olan felsefe okulu Hegelci okuldu. Bu da Hegel felsefesine kapalı, mantıksal bir dizge olusundan, yünteminin ve ilkelerinin türlü dallara uygulanabilmesinden ileri geliyordu. Hegel'in ölümünden hemen sonra Hegelci okul türlü yönlerde ayrılmış; özellikle Hegel'in din ve siyasa sorularında kesin bir tutumunu olmayı okulun ikiye ayrılmasına, Sağ Hegelcilerle Sol Hegelcilerin ortaya çıkışmasına yol açmıştır. Tutucu-Hıristiyan sağ kanadın savunucuları: Gabler, Hinrich vb. olmuştur. Sol kanadın savunucuları: Richter, Ruge, (son dönemde) Bruno Bauer, Strauss, Feuerbach, Marx'tır. Bu kanat Strauss ve Feuerbach'la sonunda özdeksi akrımla birleşmiş; Marx ve Engels'le birlikte Hegelcilik → tarihsel özdekleşenliğin temel öğelerinden biri olmuştur. 3- Hegel düşüncesini 20. yüzyılda eytişimsel yöntem açısından yeniden ele alan akım. // Bu akım genellikle "Yeni Hegelcilik" olarak adlandırılır; yalnız Almanya'da değil, özellikle Fransa, Ingiltere, İtalya, Hollanda, İskandinavya, Amerika ve Rusya'da da yaygın kazanmıştır. Bugün Hegel'in "tinin göründübilimi (Phänomenologie des Geistes) genç Marx'ın felsefe çalışmaları ile birlikte düşünce yaşamında önemli bir rol oynuyor. Almanya dışında özellikle Fransa ve İtalya'da bugün Hegel-Marx sorunu önsözarda görünyör.

Herakleitosçuluk [Alm. *Heraklitismus*]: Gerçekliğin asıl özünü öncesiz-sızasız oluşturan, bu oluşun kendini karşıtlarda ve karşıtlar içinden gecerek gerçekleştirdiğini savunan, Yunan filozofu Herakleitos'un temellendirdiği görüş. Karşıtı bkz. **Eleacılık**

hermeneutik yorumlama

heterojen**heterojen** bkz. **ayrışık****heteronomi** bkz. **yaderlik**

heyecan [Alm., Fr. Ing. *Emotion*] [Lat. *emovere* = devinmek]: İç ya da dış uyarımlarla ortaya çıkan ruhsal devinim; duyu devinimi. Heyecan: a. kalıcı, sürekli (ör. karasevda); b. geçici bir coşkunluk niteliğinde (ör. sevinç); c. belli bir şeye yönelik (ör. korku) olabilir.

hic et nunc [Lat. *hic et nunc* = burada ve şimdi]: Nesnelerin, olayların zaman ve uzay yönünden belirliliğini göstermek için kullanılan terim.

hiççılık [Alm. *Nihilismus*] [Fr. *nihilisme*] [Ing. *nihilism*] [Lat. *nihil* = hiç] [es. t. *ademyun mezhebi*]: (Genel olarak) a. Var olan görüşlere, değerlere, düzene karşı çıkan; b. Hiç bir değer tanımayan görüşlere verilen ad. // Şu biçimleri vardır: 1- (Kuramsal alanda) Her türlü bilgi olanğını yadsıyan, sorunsal olmayan ve kendisinden kuşkulandırmayan hiç bir şeyin olmadığını öne süren görüş (= eleştireci ve kuşkucu hiççılık). 2- (Ahlak alanında) Ahlak kurallarını ve değerlerini tanımayan görüş. 3- (Siyasa alanında) a. Yeni bir toplum düzeni kurmak isteğiyle eski, yerleşik düzeni bütünüyle yadsıyan görüş. b. Her türlü siyasal düzeni yadsıyan, toplumun birey üzerinde hiçbir baskısını kabul etmeyen görüş; bu biçimini anarşizm ve salt bireycilikle bireşir.

hiçlik [Alm. *Nichts*] [Fr. *néant*] [Ing. *non-being*] [Lat. *non ens*] [es.t. *adem*]: 1- Yadsıma sonucu, gerçekteki belirlenimlerin, özelliklerin, durumların ortadan kaldırılması sonucu bir şeyin var olmayışı (göreli hiçlik). 2- Varlığın eksikliği, olmayışı, yokluğu (salt hiçlik).

hilozoizm bkz. **canlı özdekkılık****hipotetik imperatif** bkz. **koşullu buyruk****hipotetik yargı** bkz. **koşullu yargı****hipotez** bkz. **varsayımdır****historizm** bkz. **tarihselcilik****hiyerarsi** bkz. **aşama düzeni**

homo faber (Lat.): Yapıcı insan; becerili insan; çalışan, araçlar yapan varlık; doğalcı, olgucu ve pragmatik bir insan anlayışının formülü. // Bu anlayış, insanda herhangi bir yüksek yetinin, ayrı bir özel us yetisinin varlığını kabul etmez; böyle bir ayrıcalığı yoktur insanın; insanla hayvan arasında bir öz ayrılığı değil, bir derece ayrılığı vardır yalnızca; insan ilk planda us varlığı (*homo sapiens*) değil, bir içgüdü varlığıdır. İnsan yalnızca çok gelişmiş bir canlı varlığıdır. Bu canlı varlığın da, özel-

hypostaz

likle araç kullanmadada özel bir becerisi vardır. Dil ve kavramlar da, bu anlayışa göre, yalnızca birer araçtır.

homojen bkz. **bağdaşık**

homo mensura (Lat.): Protagoras'ın "İnsan her şeyin ölçüsüdür." önermesinin kısaltılmış formülü.

homo oeconomicus (Lat.): Yalnızca ekonomik çıkarlarla belirlenmiş insan. // Ekonominin kendine özgü yasalarını aydınlatmak için, klasik ekonomi bilimi böyle bir insan tipini varsayar.

homo sapiens (Lat.): Us yetisi olan insan; us sahibi yaratık. Anaksagoras'tan Hegel'de uzanan geleneksel insan anlayışının kavramsal formülü. Karl von Linné (Isveçli doğa araştırıcısı) "Systema naturae" yapısında bu deyimi kültür dönemi insan için kullanmıştır. Burada sapiens = us sahibi insanın hayvanlar dünyasından olan özel ayrimini belirtir.

hoşgörü [Alm. *Toleranz*] [Fr. *tolérance*] [Ing. *tolerance*] [Lat. *tolerantia* < *tolerare* = katlanmak] [es.t. *müsamaha, tesamüh*]: 1- Başkalarının düşünce ve kanılarını hoşgörme, onların da geçerliliklerine karşı tepki göstermemesi. 2- Başkalarının düşünce ve kanılarını özgürce dile getirmesini ve düşüncelerine göre yaşamamasını hoşgörme tutumu. // Batı dünyasında özellikle 16. yüzyıldan beri din baskısından kurtulmayla dinsel sorunlar karşısında hoşgörü başlamıştır. (Nicolaus Cusanus'un "De pace fidei" adlı yapıtı yol açıcı olmuş, sonradan Bodin, Spinoza, Locke, Voltaire bu konuda etkili yapıtlar vermişlerdir.)

hukuk felsefesi [Alm. *Rechtsphilosophie*] [Fr. *philosophie du droit*]: Hukukun özünü, kökenini, geçerliliğini, ilkelerini, ödevlerini; yaşam ve bilimler bağlamı içindeki yerini felsefe açısından açıklamaya çalışan felsefe dalı.

hümanizm bkz. **insancılık****hylemorfizm** bkz. **özdekkılıcılık****hypostaz** bkz. **dayantı**

i : Biçimsel mantıkta, tikel olumlu önermelerin simgesi. (Ör. "Bazı insanlar kara gözlüdür.")

İçdaralması [Alm. *Angst*] [Fr. *angoisse*] [Ing. *anguish*]: Belirli bir neden olmadan duyulan, belli bir nedene bağlanamayan, tersine başlıca niteliği belirsizlik olan korku; sürekli bir kaygı, daralma duygusu. // İçdaralması, varoluşu felsefeyi temel kavramlarından biridir. Özellikle Kierkegaard ve günümüzde Heidegger içdaralmasını varoluşun yokluk (hiçlik) karşısında temel durumu olarak öne sürmüştür. Kierkegaard'da içdaralması insanın kendi varoluşunu uyandırma aracıdır. Heidegger'e göre de ancak içdaralması, varoluşu yokluk uğurumunun önüne koyar. Ancak yokluk uğurum üzerinde bulunan, kendi varoluşu için kaygılanmış olan kimse var olanın (Seinde) dar sınırını aşip varlığa (Sein) adım atabilir ve ancak bu korku içinde kalmaya yüreği olan kimse, kendinde olan iç çekirdeği, kendi varoluşunu aşağı çıkarır.

İçduyu [Alm. *innerer Sinn*] [Fr. *sens interne*] [Lat. *sensus interior*]: 1- Kişiin, kendi ruhsal durumlarının ve iç yaşantılarının dolayısı olarak bilincine varması. 2- (Locke'ta) Kişinin kendi özel edimleri ve yetenekleri üzere düşünmesi; dış duyunun karşıtı. 3- (Kant'ta) Kendi kendini içten algılama yetisi. // Kant, zamanı, kendi kendimizi ve kendi durumumuzu görülemediği olanaklı kılan, içduyumun biçimi (form) olarak belirlemiştir.

İçdunya [Alm. *Innenwelt*] [Fr. *monde interne*] [es.t. *dahili âlem*]: Bilincin dışında olan şeylerin karşıtı olarak: bilincin içinde olan şeylerin tümü. 2- Kişiin iç yaşantılarının oluşturduğu bütün. Karşıtı b.kz. **dışdunya**

İçeriksel değerler ahlaklı [Alm. *materiale Wertethik*]: Kant'ı bicimsel ahlak felsefesine karşı M. Scheler ve N. Hartmann'ın geliştirdiği, ahlak değerlerinin içerikçe belirlenmiş olduğunu öne süren öğreti. // Kant'a göre içerikçe belirlenmiş değer, salt iyi olamazdı; oysa Scheler ve Hartmann'a göre, değerlerin içeriğini belirlenmiş olması, onların saltılığını ortadan kaldırırmaz.

İçerme [Alm. *Implikation*] [Fr., Ing. *implication*] [Lat. *implicatio*] [es.t. *tazam-mun*]: Mantıksal bağıntı olarak, bir şeyin başka bir şeyi kendi kapsamı içine alması. // Bu anlamda: a. Bir bilgi konusunu kendisinden zorunlu olarak çikan bir başka bilgi konusunu içerir. (Ör. Yerçekimi yasası, cisimlerin düşüşünü içerir.) b. Kapsamı daha geniş olan kavram, kapsamı içine giren bütün kavamları içerir. (Ör. Cins kavamları tür kavramlarını, tür kavamları birey kavamlarını içerir.)

İçgödü [Alm. *Instinkt*] [Fr., Ing. *instinct*] [Lat. *instinctus*] [es.t. *sevkatabii, garize, insiyak*]: Bir hayvan türünün bütün bireylerinde kalıtım yoluyle belirlenmiş olan ve yaşamın korunmasına yaranan bilimsiz eyleme ve davranış biçimi. // İçgödüler öğrenilmeyez, deneme yoluyla kazanılmazlar; bu davranış biçimleri her hayvan türünde başkadır, ama bir türün içinde bireysel ayrılıklar göstermezler.

İçinde bulunma [Alm. *Inklusion, Einnschließung*] [Fr., Ing. *inclusion*] [Lat. *includere = içinde bulunmak*] [es.t. *dahil bulunma*]: Belli bir nedenin belli bir sonucu içinde bulundurması. Cinsle tür arasındaki bağıntı. (Karşıtı: dışında bırakma, dışında tutma = *exclusio*) b.kz. **tekelçi yargılar**

İçkin [Alm., Fr., Ing. *immanent*] [Lat. *immenens = içinde kalarak, içinde olarak < in = içinde; manere = kalmak-transiens (şükün) = bir şeyin ötesine geçerek, "ağarak"ın karşıtı*] [es.t. *mündemci*]: 1- Yalnızca bilincte olan, yalnızca bilinc içeriği olarak var olan (sey). (Bilincde içkin.) 2- Deney içinde kalan, deneyi aşmayan (sey). (Deneyde içkin.) 3- Dünya içinde, dünyada olan (sey). (Dünyada içkin.)

İçlem [Alm. *Inhalt*] [Fr. *compréhension*] [Ing. *comprehension*] [Lat. *comprehensio*] [es.t. *tazammun*]: → Kapsamın bağlılık kavramı. Kavramın ya da o kavramı dile getiren terimin içinde topladığı belirlenimlerin tümü. Kavramı kuran nitelik ve özelliklerin toplamı. Bir konuya verilebilecek yüklemlerin bütünü.

İçrek [Alm. *esoterisch*] [Fr. *ésotérique*] [Ing. *esoteric*] [Yun. *eso = içerde, içte*] [es.t. *bâtnî*]: 1- Belirli bir insan topluluğunun dışında kimseye bildirilmeyen, yalnızca sınırlı, dar bir çevreye aktarılan (her türlü bilgi, öğreti vb.). 2- Özelliğle eski Yunan okullarında, yalnız okul içinde, okulun kendi öğrencileriyle sürdürulen, kapalı, gizli öğretim biçimi. Karşıtı b.kz. **dışrak**

İçrekçiler [Alm. *Esoteriker*] [Fr. *esotériques*] [Yun. *esoterikos < eso = içerde, içte*] [es.t. *bâtnî, dahili, mektum, hafî*]: Eski Yunan felsefesinde bir öğretinin içine değin sokulmuş, derinine inmiş olan, gizemlerini bilen kişiler. Karşıtı b.kz. **dışrakçılar**. // İçrekçi, dışrakçı kavamları, gizemler dininden çıkmıştır; bu dinde, son gizleri bilenlerle onların dışında kalan başlangıçtakiler arasındaki karşılığı belirtir.

içrekçilik

içrekçilik: Bilimin yaygınlaştırılamayacağını, ancak seçkin yetişkinlere bildirilebileceğini savunan öğreti.

idea [Alm. *Idee*] [Fr. *idée*] [Ing. *idea*] [Yun. *idea* < *idein* = görmek] [es.t. *fikir, misal*]: 1- (Platon'da) Değişmez öz, şeylerin ilkorneği. Uzay ve zamanın ötesinde, özneden dışında, kendiliğinden var olan; duyularla değil, yalnızca tinsel olarak → animsama yoluyle kavranabilen, duyularla yalnızca görünüleri (gölgeleri) algılanabilen asıl gerçeklik. 2- (Aristoteles'te) Görüngülerin değişkenliği içinde bir ve aynı olarak kavranan; tek tek nesnelerin özü olan şey. Nesnelerin biçimlendirici ilkesi (*entelekhia*) olan ideaların görünüleri dünyası dışında bir varlıklar yoktur, bunlar duyu dünyasının içinde yer alırlar. Aristoteles'te idea, öz kavramı, tümel kavram anlamına da gelir. 3- (Augustinus ve Hıristiyan ortaçağında) Tanrı'nın, dünya için örnek olacak yaratıcı düşüncesi. 4- (Stoa'da, adıllarda, yenice Fransız ve İngiliz felsefesinde- Descrates, Locke, Hume, Berkeley-) Bilinc içeriği, tasarım, düşünce. 5- (Kant'ta) Deneyi aşan us kavramı; düzenleyici ilke olarak koşulsuz olan; gerçeklik dünyasında karşılığı olmayan, duyularda kendisine karşılık olan bir şeyin verilmemiği zorunlu bir us kavramı: a. Bizi duyuların dünyasının üzerinde çıkaran şey olarak, yükseliş dünçue; erişilmesi gereken şey; b. Hiç bir zaman tam olarak gerçekleştirilemeyecek olan, hep yalnızca ülkü, yalnızca gereklik, yalnızca erişilmesi istenen erek olarak kalan. 6- (Fichte, Schelling, Hegel ve Ranke'de) Tarihsel etken: a. İnsanda ancak bilinçle ortaya çıkan tinsel güç ve yönelim. Bu anlamda bir çağın, bir tarihsel olayın temel ilkesi. b. Belli bir tarihsel sürecin somut ereğii, aynı zamanda görevi. c. (Hegel'de) Etyimsel süreç içinde kendini açan, din, sanat ve felsefede dile gelen dünçue. // → Tarihsel özdekkilik, Hegel'le karşılık içinde, ideayı ekonomik ilişkilere bağlı görür. Tarihin gidişini belirleyen dünçue değildir bu görüşe göre, tam tersine ideaları belirleyen alt yapıdır (Marx); oysa idealist tarih anlayışı, tarihsel olayların itici gücünü düşüncelerde arar (Ranke). 7- (Husserl'de, Platon'a bağlantı içinde) Öz görüşünde verilmiş olan salt öz.

ideal bkz. 1- ülkü. 2- düşüncel. 3- ülküsel.

idealite bkz. düşüncellik

idealizm [Alm. *Idealismus*] [Fr. *idéalisme*] [Ing. *idealism*] [es.t. *mefkürecilik, iftikâriye*]: I. (Genel anlamda) Ülküculük: a. Bir ülküyle belirlemiş olan ve bu ülküye çıkar gütmenden bağlı kalan yaşama biçimii ve dünya görüşü. b- Ülkülerin gücüne inanma. Özel biçimleri: 1- (Ahlâk açısından) Bir insanı dış görünüşü, başarısı ve eylemlerinin sonuçları

ile değil, yalnızca düşünsü ve ahlâk karşısındaki iç tutumu ile değerlendiren görüş. 2- (Kılgı alanında) Dünyayı olduğu gibi kabul eden gerçekçi görüşe (realizm) karşıt olarak, gerçekliği tasarım (idea) ve ülkülere (ideal) göre biçimlendirmek isteyen görüş.

II. (Felsefede) 1- (Fizikötesi açısından) Gerçekliğin özünü yalnızca göründüğü olarak kabul ettiği cisimler dünyasında değil, özdeksel olmayan varlıkta arayan, nesnel gerçekliği → idea, us, tin olarak belirleyen ve Özdeği düşünencen (tinin) bir görünüş biçimii olarak inceleyen görüş; → özdekkiliğin ve → doğalcılığın karşıtı. Duyuların dünyasının, görünümlerin arasında hiç bir koşula bağlı olmayanı, saltık olanı bulmaya çalışan öğreti. Böylece gerçekliğin asıl özünü a. Değişmez olan, zamanlısı olan idealarda ya da idealların nesnel alanında (Klasik Yunan idealizmi); ya da b. tin, us ve onun yaratıcı biçimlendirme gücünde ve özgürlükte araştırır (Alman idealizmi). 2- (Bilgi kuramı açısından) Nesneyi özneye, bilineni bilene bağlı kılan görüş. // Bu görüşe göre özne nesneyi belirler ve onu oluşturur: a. Bireysel özne, bireysel bilinc söz konusu olabilir, var olmak = algılanmış olmaktadır (Berkeley). b. Genel bir özne, genel bir bilinc söz konusu olabilir; bu, bireysel ben'i aşar, salt tin olarak genişler (Alman idealizmi); özdekk ve doğa yalnızca bilincin, tinin bir ürünüdür; us, özneler, özneden yarattığı biçimler dizgesi olarak anlaşılır (öznel idealizm-Fichte); doğa olaylarının arkasında yaratıcı bir güç saklıdır, asıl gerçeğin kendisi yaratıcı ve yapıcıdır, doğa özninin bir ürünü olmayı, doğanın kendisi de bir güçtür. böylece us nesnel bir dizge olarak anlaşılır (nesnel idealizm-Schelling); özne-nesne karşılıkunun arasında us, salt bir dizge olarak ortaya çıkar, ide, us, tin bütün var olanların temelinde bulunan ilkedir, varlık bu ide'nin kendini açması, belli bir ereğe doğru gelişmesidir (salt idealizm-Hegel). 3- (Ahlâksal açısından) a. İyi ideasını, ya da değerleri en yüksek şey olarak belirleyen görüş. b. (Kant'ta) Başarı, mutluluk, yarara baksızızın, hiç bir koşula bağlı olmayan salt gereklilığı ölçü olarak koyan görüş (yararlılık ve mutluluğun karşıtı). c. Us - duyarlık, özgürlük - doğa gerginliğinde kendini gerçekleştiren insanın, ahlâkin temeli, olan özgürlüğü, erişilmesi gereken biricik ödev ve insan yaşamının anlamı olarak görmesi gereğini savunan anlaysış (Fichte).

Kant'ın transsensual idealizmi: Bizden bağımsız bir dışdünyanın varlığını yadsımayan Kant, gerçekliği bilinenin bağımsız bir → kendinde şeyler dünyası olarak kabul eder, ama bilgimiz deneyle sınırlıdır, biz yalnız görüngüler dünyasını bilebiliriz, kendinde şeyleri görüleyemeyiz.

ideleştirme

çünkü bunlar hiç bir zaman duyular yolu ile bize verilemezler. Deney ve yaşantılarımızı belirleyen de bilgi yetimizin kalıplarıdır, duyarlığın bu kalıpları da zaman ve uzaydır, bunların bir gerçekliği yoktur, kendinde şey olarak nesnelerin belirlenimi ve koşulu olamazlar, ama zaman ve uzayın duyularımızı aşan düşünceliği (transsensual idealitesi) vardır, böylece bütün görüntüleri şeyin kendisi olarak değil, salt tasarımlar olarak kabul etmemiz gereklidir. Ama bu transsensual idealizm deneysel gerçekliklilik aynı zamanda, çünkü dış görülerimize uzaya gerçek bir şeyin karşısına olduğunu kabul eder.

ideleştirme [Alm. *Ideation*-*Ideeierung*] [Fr. *idéation*] [Ing. *ideation*] [es.t. *tefkir*]: İdeaların, tasarımların, kavramların oluşumu. → Görüngübilimde: Öz görüşü, öz görüleme. İdea olarak bir şeyin salt özünü dolaylı kavranması, görülenmesi; buna "idelestiren soyutlama" da denir.

ideologlar [Alm. *Ideologe*] [Fr. *idéologue*] [Ing. *ideologue*]: 1- Fransa'da, fizikötesini ortadan kaldırarak tinsel bilimleri insanbilime ve ruhbilime dayandırmayı amaçlayan, Condillac'a bağlı felsefe okulunun savunucuları. 2- Gerçekliği olmayan, soyut düşüncelere (idelere) bağlanan kişiler.

ideoji [Alm. *Ideologie*] [Fr. *idéologie*] [Ing. *ideology*] [es.t. *ilm-i suver-i akiye*]: 1- Terimin yaratıcısı Destutt de Tracy'ye göre ideoji, "ideler bilimi" dir, idelerin (geniş anlamıyla bilinc olaylarını), idelerin niteliklerini, yasalarını, gösterdikleri anıtlarla bağlantılarını ve kökenlerini inceler. 2- (Küçültücü anlamda) Gerçekliği olmayan, soyut düşüncelere dayanan kuram. 3- Kendine özgü verilere dayanarak gelişini sanan, gerçekte ise toplumsal ve ekonomik olayları dile gelişen, ancak bunun bilincinde olmayan, hiç değilse bu toplumsal olayların kendisini belirlediğini hesaba katmayan kuramsal düşünsünce. Bu anlam özellikle Marksçılıarda çok kullanılır; onların diliyle, bir çağın, bir toplumun düşünsüneler (idelere) dünyası, bilinc yapısı toplumsal-ekonomik ilişkilerin ürünüdür, idelerle ilgili üstyapısıdır.

idola [Alm., Ing. *Idol*] [Fr. *idole*] [Lat. *idola*] [Yun. *eidolon*] [es.t. *sanem*]: Put, imge, kuruntu. (Felsefede) F. Bacon'un "Yeni Organum"unda kulandığı kavram. İnsanın doğasında yerlesik olan ya da sonradan kazanılmış olan ve gerçek biligi engelleyen önyargılar. (Ör. idola fori = çarşı idoller, kamusal ve toplumsal yaşamın belirlediği önyargılardır; bunların kaynağı da dildir. Geçmiş çağların dilde kalıplasaan görüşleri bizim için birer önyargı olmuşlardır.)

ilinek

ikicilik [Alm. *Dualismus*] [Fr. *dualisme*] [Ing. *dualism*] [Lat. *dualis ten*]

[es.t. *sünaiye*]: Birbirinden ayrı, birbirinden bağımsız, birbirine geri götürülemedi, birbirinin yanında ya da karşısında bulunan iki ilkenin varlığını kabul eden görüş. // Şu türleri vardır: 1- (Dinsel görüşte) İki Tanrı'nın (biri iyi, biri kötü) var olduğunu öne süren anlayış (Mani dini). 2- (Tanrıbilimde) İnanç ve bilgi, yaratıcı ve yaratılan karşılığını savunan görüş. 3- (Fizikötesinde) Varlık ve oluşun, idea ve görünüğünün, beden ve ruhun, ben ve ben-olmayanın, bilinc ve cisimler dünyasının birbirine karşıt ilkeler olarak var olduğunu inanan görüş. 4- (Ahlâk felsefesinde) Usu ve duyarlığı, ödev ve eğilimi birbirine karşıt ilkeler olarak benimseyen görüş. Karşıtı bkz. **tekçilik**

ikilem [Alm. *Dilemma*] [Fr. *dilemme*] [Ing. *dilemma*] [Yun. *dilemma*] [es.t. *kiyas-i mukassim*]: 1- (Mantıkta) Karşidakının iki yandan kısırlaması: A olunca B ve C nin de olması zorunludur, ama ne B ne de C vardır, öyleyse A yoktur. 2- (Genel olarak, "kıskacı", "kışırma" anlamında) Her iki durumda doğru hareket edemeyecek iki olanak arasında bulunup, bunlardan birini yapmaya, istemediğim halde beni zorlayan durum.

ileri söyleme [Alm. *Behauptung*] [Fr. *Assertion*] [Lat. *assertio* < *asserere* = sağlamlaştırmak, güven vermek] [es.t. *iddia*]: Bir önermenin doğru olduğunu bildiren düşünme edimi. Tanıtılması ya da kanıt birlikte verilmemiş olan, ama sonradan tanıtanabilecek olan bir önermenin geçerliliğini öne söyleme. Bu önerme olumlu bir yargı da olabilir, olumsuz bir yargı da.

ilerleme [Alm. *Fortschritt*] [Fr. *progrès*] [Ing. *progress*] [Lat. *progressus* < *gressus* = yürüme, adım; *pro* = onde, ileriye] [es.t. *terakki*]: Daha iyi, daha yetkin, daha değerli, daha yüksek bir duruma doğru basamak basamak oluşan gelişme.

 ilinek [Alm. *Akzidenz*] [Fr., Ing. *accident*] [Lat. *accidens* = rastlantısal olan, çıkış gelen] [Yun. *symbebeks*] [es.t. *araz*]: 1- Bir nesneye zorunlu olarak bağlı olmayan, onun özünde bulunmayan; rastlantı ile olan nitelik. // Platon-Aristoteles açımlayıcısı Yeni Platoncu Porphyrios, Eisagoge adlı yapıtıntında ilineği şöyle tanımlar: "Konu (özne) değişmeksizin ortaya çıkabilen ya da yok olabilen şey." Bu tanım sonradan bütün mantıkçılara kabul edilmiştir. İlinekler iki türlüdür: Ayırılır ve ayırmaz ilinekler. (Ör. Uymak insan için ayırmaz bir ilinektir. Kara renkli olmaksa, zenci için ayırmaz bir ilinektir.) 2- (Aristoteles'te) Bir konuya bağlı olan ve o konu olmadan kendisi var olamayan şey; kendi başına var olamayan, bir taşıyıcıyı, bir tözü ge-

rektiren şey; tözün niteliği. (Ör. Aklık nesneden bağımsız olarak var olamaz.) Karşılık ve bağlılık kavramı: bkz. **töz**

ilineksel [Alm. *akzidentell*] [Fr. *accidentel*] [Ing. *accidental*] [es.t. *arazî*]: 1- Değişen, rastlansal olan, ilinekle ilgili olan, özle ilgili olmayan, Karşılık: özle ilgili = *essentiel*. 2- (Bir şeye) bağlı olan, bağımsız olmayan. Karşılık: tözle ilgili = *substantiel*.

ilke [Alm. *Prinzip*, *Grundsatz*] [Fr. *principe*] [Ing. *principle*] [Lat. *principium*] [Yun. *Arkhē*] [es.t. *mebde*, *umde*]: Başlangıç; ilk olan; kendisinden başka bir şeyin çıktıgı temel, köken; dayanak; temel neden, ilk neden. // İlkeler su türlerde ayrılır: 1- Biçimsel ilkeler (genel kurallar). (Ör. Mantikıta düşünce yasaları: gelişmezlik ilkesi vb.) 2- İçeriksel ilkeler: Bilgi içeriğini belirleyen ilkeler. (Ör. Fizikte enerjinin korunması ilkesi.) 3- Fizikötesi ilkeler (varlık ilkeleri): Yaşamın, gerçekliğin en yüksek koşulları, en yüksek temelleri türlü filozoflarda değişir. (Ör. Thales'te su, Pythagoras'ta sayı, Platon'da idea vb.) 4- Nedensel ilkeler: Bütün olup bitenlerin en yüksek nedenleri. 5- Bilgi ilkeleri: Her türlü bilginin en yüksek koşulları. 6- İstenç ilkeleri ya da kılaklı ilkeler: Ahlak eylemiinin en yüksek kuralları a. genel ve nesnel geçerliği olan yasalar, buyruklar. b. Yalnızca birey için, kişi için geçerli olan öznel ilkeler (maxime).

ilkel [Alm. *primitiv*] [Fr. *primitif*] [Ing. *primitive*] [Lat. *primitivus* < *primus* = ilk] [es.t. *iptidai*]: 1- Zaman bakımından en eski olan, ilk olan. 2- Gelişmesinin başında bulunan; daha gelişmemiş olan. 3- (Estetikte) Yalın, salt bir nitelik gösteren, yapmacıksız olan.

ilkörnek [Alm. *Archetyp*] [Fr. *archétype*] [Ing. *archetype*] [Yun. *arkhé-typos*] [es.t. *enmuzec-i evel*]: Her şeyin ona göre yapıldığı düşünülen temel ilke. *Mundus archetypus*: Gerçeklik dünyasında her şeyin kendilerine göre biçimlendiği idealar, ilkörnekler dünyası.

im [Alm. *Zeichen*] [Fr. *signe*] [Ing. *sign*] [Lat. *signum*] [es.t. *ışaret*]: Bir başka şeyi gösteren, bir şeyi anlatan, dile getiren şey; algılandığında belli bir şeyin tasarımlını bize uyandırın şey. // Doğal imde, imle imlenilen arasında doğal bir bağlam vardır; yapma (uzlaşımzsal) imde anlam saptanmıştır. bkz. **simege**

imbilim [Alm. *Semiotik*] [Fr. *sémiotique*, *sémiologie*] [Ing. *semiotic*] [Yun. *sema*, *semeion* = im]: İmler bilimi. 1- Bildirisme amacıyla kullanılan her türlü im dizgesinin yapısını ve işleyişini inceleyen bilim. 2- (Matematiksel mantıkta) İmler kuramı, özellikle imlerin dildeki kullanımları ya da dile uygulanması.

imege [Alm. *Bild*, *Vorstellung*] [Fr., Ing. *image*] [es.t. *hayal*]: Bir nesneyi doğrudan doğruya yeniden tanıtmaya yarayacak bir biçimde göz önüne seren şey, duyu organları ile algılanmış olan bir şeyin somut ya da düşüncel kopyası.

imeglem [Alm. *Einbildungskraft*] [Fr., Ing. *imagination*] [Lat. *imaginatio*] [Yun. *phantasia*] [es.t. *muhayile*]: 1- Bir nesneyi, o nesne (karşımızda) olmaksızın tasarımlama yetisi. // İmgelem: a. Yaratıcı olabilir, tasarımları kendisi yaratır. b. Yansıtıcı olabilir, zihinde önceden bulunan tasarımları anımsar. 2- (Kant'a) Görü ile düşünme, duyarlık ile anlık arasındaki gerçek aracı; görüdeki çokluğu bir tasarım durumuna getiren, böylelikle de her bilgili olanaklı kılan önsel koşul.

immoral bkz. 1- **ahlâksız**, 2- **törenanızmadır**

immoralizm [Alm. *Immoralismus*] [Fr. *immoralisme*] [Ing. *immoralism*] [es.t. *ahlâksızlık mezhebi*]: bkz. **törenanızmadık**

imperatif bkz. **buyruk**

inan [Alm. *Glaube*] [Fr. *foi*] [Ing. *faith*] [Lat. *fides*] [es.t. *iman*]: 1- (Özellikle dinsel anlamda) Bir bağlanmadan doğan güven; Tanrı'ya duyulan sınırsız güven. 2- Görünmez olanı içten inanma; saklı olanı, daha açığa çıkmamış olanı duyma. 3- Bilinmeye bağılmaz. 4- Kişisel inanmanın içeriği; inanılan doğruların tümü.

inanç [Alm. *Glaube*] [Fr. *croyance*] [Ing. *belief*] [es.t. *itikat*]: Bir şeyi güvenle doğru şayma tutumu. Bu anlamda: 1- Yeterince gereklisi bulunmayan, kesin olmayan bir şeyi doğru şayma; us yoluyle genel geçer bir doğrulama yapmadan, başkasının tanıklığı üzerine kurulmuş kanıtları, hiç bir kuşku duymaksızın onaylama. 2- Öznel olarak yeterli olan, ama nesnel olarak yeterli olmayan gerekçelerden ötürü bir şeyi doğru şayma. // Bu: a. usa uygun, b. duygulara uygun, c. istemeye uygun bir kani ve onaylama olabilir. 3- Bütün yapıp etmelerimizin temelinde bulunan yaşamadan gelen zorunlulukla dış dünyanın (nesnelerin, başka benlerin, Tanrı'nın) var olduğunu kabul etme; bilimsel, ahlâksal, estetik ve fizikötesi açıklamalarda, önermelerin doğruluğunu onaylama. 4- (Hume'da) Alışkanlık kavramı ile bağlılık içinde temel kavramlardan biri: Bir algı ya da anıya bağlı duyu; Hume'a göre var olma, algılanmış olma ile aynı şey olduğundan var olma algılamadan edinilen bir inancdır. 5- Kişisel düşünmeye dayanmayan, ortaklaşa düşüncenin yansısı olan onaylama ve inanç. (Sanı olarak inanç) 6- Yabancı bir yetkenin etkisiyle bir şeyi doğru şayma; bu anlamda inanç, inanılan, özellikle dinsel alanda doğru şaylan şeydir.

indeterminizm**indeterminizm** bkz. **belirlenmezcilik**

indirgeme [Alm. *Reduktion*] [Fr. *réduction*] [Ing. *reduction*] [Lat. *reductio*] [es.t. *ırca*]: Geri götürme. 1- (Mantıkta) İkinci, üçüncü ya da dördüncü tasım figürlerinden birinin (Baroco ve Bocardo) birinci figürün dört kipinden birine (Barbara, Celarent, Darii, Fero) geri götürülmesi. 2- Görüngübilim yöntemi. bkz. **görüngübilim**

individualizm bkz. **bireycilik**

insan [Alm. *Mensch*] [Fr. *homme*] [Ing. *man*] [Lat. *homo*] [Yun. *anthropos*]: (Genel olarak) Usu olan canlı varlık. Bir yandan canlı varlıklar, hayvanlar alanının bir üyesi, türü; öte yandan onu aşan bir varlık; dik yürüyen, ellerini kullanan, beyni özel bir biçimde gelişmiş olan, özelleşmiş organları olmayan, çevresini değiştirebilen, dünyaya ve evrene açık olan, konuşan ve yaratıcı düşünme yeteneği olan, deney dünyasını aşabilen, kendinini ve evrenin bilincine varmış olan, eylemlerinden sorumlu olan varlık.

insanbılımcılık [Alm. *Anthropomorphismus*] [Fr. *anthropomorphisme*] [Ing. *anthropomorphism*] [Yun. *anthropos* = insan, *morphe* = biçim] [es.t. *müşebbihe*]: İnsanın niteliklerinin başka bir varlığa, özellikle Tanrı'ya aktarılması.

insanbilim [Alm. *Anthropologie*] [Fr. *anthropologie*] [Ing. *anthropology*] [Yun. *anthropos* = insan, *logos* = bilim] [es.t. *beşeriyat*]: I. Canlı varlık olarak insanı ve onun gelişim tarihini araştıran ve betimleyen doğa bilimi. II. Felsefi insanbilim: 1- Somut yaşamı ve gerçeklik içindeki yeri bakımından insanın özü ve özünün kuruluşu üzerine felsefi-bilimsel öğreti. İlk belirtileri Kant ve Herder'de; 19. yüzyılda Carus ve Lotze'de görülür, 20. yüzyılda yenileyen ve geliştirilenler: Max Scheler, Plessner, Gehlen; Amerikan pragmacılarından: James, Dewey. Felsefi insanbilim, a. bilimlerin elde ettiği bilgileri, birliği olan bir insan形象inde birleştirmeye, doğa bilimlerinin ve tinsel bilimlerin sonuçları arasında bir bağlantı kurmağa çalışır; b. kendi felsefi açıklamaları ve çözümlemeleriyle insan varlığını özünü kavramaya ve bundan ötede de insan varlığının anlamını fizikötesi açısından yorumlamaya girişir. 2- İnsan varlığının bir felsefesi olmak savı ile ortaya çıkan felsefe: a. Bütün felsefi soru sormaların kaynağı olan yeni bir ilk felsefe (*Philosophia prima*), bir felsefe dalı olduğunu ileri sürer, b. Felsefenin bütünü olmak savındadır: Çünkü bütün felsefi sorular şu soruya geri götürülebilir: İnsan nedir?

insanlık

insancılık [Alm. *Humanismus*] [Fr. *humanisme*] [Ing. *humanism*] [Lat. *humanus* = insanca, insana özgü, insana ilişkin]: İnsanlığa, insana yaraşır bir yaşam ve düşünmeye ulaşmak için çabalamak. Bu bağlamda: 1- (Genellikle) Kavramın en geniş anlamında, insanın değer ve saygılığına, insan olmaya, insanlığa olan us inancı. 2- Batı kültürünün ve eğitiminin Eski Yunan kültürüne dayanmasından yola çıkarak bu kültür kalıtının bilimsel olarak yeniden canlandırılması düşüncüsü. // Roma'da Yunan kültürü bir eğitim kaynağı olmuştur (Cicero). Ortaçağ'da da Yunan ve Romalı yazarların çalışmalarını yenileme çabaları sona ermedi, bu çabalalar Doğuşçagında (Renaissance) büyük ölçüde geliştirildi. Böylece bilim ve eğitim skolastikten ve kilisenin yetkesinden kurtularak yeni bir kültür ülküsü gerçekleştirmeye başladı. (Bu ülkü Erasmus'a doruguña eritti); XVIII. yüzyl sonu ve XIX. yüzyl başında insancılık yeni bir biçim kazandı, özellikle Herder, Winckelmann, W. von Humboldt ve Goethe'nin temsil ettikleri bu evreye "yeni insancılık" adı verilir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Werner Jeager'in yönetiminde, Antikçaşa olan ilişkileri yeniden belirleme çabalalarına da "Üçüncü insancılık" denir. 3- (Yukarıdaki görüşlerle hiç bir bağlantısı olmadan) Yararcılığı belirli –özellikle İngiliz filozofu F. S. Schiller'in canlandırdığı– biçimde kullanılan özel felsefe terimi: Protagoras'ın "İnsan her şeyin ölçüsüdür," formülünü çıkış noktası olarak alan; insanda, insanın gereksinme ve ereklerinde, bilginin ve doğruluğun ölçüğünü bulan anlayış.

insaniçincilik [Alm. *Anthropozentrismus*] [Fr. *anthropocentrisme*] [Ing. *anthropocentrism*] [Yun. *anthropos-khentron*] [es.t. *İi-l-beşeriye*]: İnsanı dünyanın ve dünyadaki olayların özeği yapan ve her şeyi insana bağlayan görüş.

insanlık [Alm. *Humanität, Menschheit*] [Fr. *humanité*] [Ing. *humanity*] [Lat. *humanitas*] [es.t. *beşeriyet, insaniyet*]: I. 1- Tüm insanları içine alan bütün. 2- İnsanı insan yapan, insanın doğasını kuran niteliklerin tümü. II. 1- İnsanın değerini, saygınlığını veren öz; insana yaraşır yaşama ve düşünme ilkesi. 2- İnsancıl olma; insanları sevmek; insan sevgisi. 3- Temelini antik kültür ürünlerini benimsendeme bulan ve insanlığı kendi içinde yetkin bir yetişimin ereğii olarak koyan eğitim ülküsü. // Antikçağdan beri süregelen insan üzerindeki görüşlerde, "insanlık" kavramından, insanın, hayvanlık yanından ayrı olarak "insanlığı", en geniş anlamıyla insan niteliklerinin tümü anlaşılır; insanı insan yapan bu nitelikler doğaca verilmişlerdir ve insanı, insan olmanın anlamı ve ereğii olarak insanlıkla

ilgili olanı bilmek ve bu bakımından bilinçlendirmekle yükümlendirirler. Böylece "insanlık ülküsü" bir eğitim ülküsü olarak belirir. Daha Helenistik çağda, sonra da yeniçağda türlü biçimlerde dile gelen "insanlık ülküsü" iki noktada toplanır: a. Usun insana özgü olduğu inancından, usu oluşturanın eğitim bakımından gerekliliği sonucu çıkar; çoğunlukla da doğa bilimleri ve teknik bir yana bırakılır. b. "İnsanlığın" insanı hayvandan ayıran tinsel yeti olarak bütün insanları kuşalttığını kabul eden bu anlayıştan bir ahlâksal ödev çıkar: "Genel insanlığı" (insana özgü olanı) soysop, din, ulus, irk ve yuruk ayrılığına bakmadan, her insanda tanımak ve uyandırmak. Böylece insanlık ülküsü yoluyle, usun aydınlanması, hoşgörü, siyasal eşitlik (yasalar karşısında eşit olma), ayrıca köleliğin kaldırılması ve toplumsal adaletin sağlanması gerçekleştirilmiş olur. Antikçağdan beri görülen insanlık ülküsü, ilk belirgin örneğini Cicero'nun tinsel kültür "culta animi" özleminde verir; Doğuçağında (Renaissance) sonra da yeniçağda doruguña erişir: özellikle Herder, Schiller ve W. von Humboldt insanda insanlığın gelişmesini; insanın ruhsal ve tinsel yetilerinin (duyu ve us yetilerinin) uyumlu bir biçimde geliştirilmesini insanın son ereği olarak sayarlar.

instrumentalizm bkz. araççılık

intellekt bkz. anlık

intellektualizm bkz. anlıklılık

intelligentia (Intelligenz) [Fr. intelligence] [Eng. intelligence] [Lat. intelligentia]: 1-> Anlak. 2- Bir ulusun tinsel yönetici tabakası. 3- Ortacag düşüncesinde: a. Tinsel töz (Tanrı en yüksek intelligentia'dır); b. Çoğu olarak (intelligentiae), salt tinsel özler (özdegi olmayan salt biçimler) olarak düşünülmüş olan melekler için kullanılan terim.

intuisyon bkz. 1- görü, 2- sezgi

intuisyonizm bkz. sezgicilik

irade bkz. istenç

ironi bkz. alaylılama

irrasyalizm bkz. usdışıcılık

irrasyonel bkz. usdışı

İskoçya Okulu [Alm. Schottische Schule] [Fr. école écossaise]: [Eng. Scottish philosophy] [es.t. İskoçya Mektebi], Felsefesini → ortak duyunun verilerine dayandıran, insan sağduyusunun gerçekliği doğrudan doğruya bileyebileceğini kabul eden, 18. yüzyılda İskoç filozofu Reid'in kurduğu

felsefe okulu. Bu okul, "sokaktaki adam"ın gerçekçi inançlarına dayalı bir bilgi kuramı (common sense realism) geliştirmiştir. bkz. ortakduyu

istenç [Alm. Wille] [Fr. volonté] [Eng. will] [Lat. voluntas < velle = istemek, volo = istiyorum] [es.t. irade]: 1- İtici güç: Yapabilme gücü; özgürlüğünü içinde bulunduran isteme. 2- Biliç yetisi: İnsanın tasarımları ve görüşleri üzerinde bilinçli bir düşünüp taşınma ile, seçerek ve tavır alarak eyleme karar verme yeteneği. 3- Duygu ve eğilimlere değil, usa dayalı isteme; usa uygun bir erek ve amaç koyma yeteneği; isteme ve eylemleri usa belirleme gücü. 4- İstenilmış olanı gerçekleştirmeye karar verme ve yerine getirme gücü. 5- Yaşamın özgür, ussal bir özle kendini bilinçli olarak gerçekleştirmesi.

istençılık [Alm. Voluntarismus] [Fr. volontarisme] [Eng. voluntarism] [Lat. voluntas = irade] [es.t. iradiye]: Usa ve bilmeye değil de istence üstünlük tanyan, ruhsal olarylari ve bilgi sürecinin temelinde istenci goren felsefe ve ruhbilim öğretisi. // Terim olarak ilkten Tönnies kullanmış. Ama daha ortacagda istenççi doğrultuda olan filozoflar var. Augustinus bütün ruhsal yetilerde istencin bulunduğuunu, giderek hepsinin istençten başka bir şey olmadıklarını ileri sürer. Duns Scotus'a göre istenç düşünmenin üstündedir. Kılaklı usa üstünlük tanyan Kant'a göre, salt değerli olan yalnızca işi istençtir. Fichte istenç evrenin salt yaratıcı ilkesi sayar. İstenç fizikotesi dizgesinin temeli yapan Schopenhauer'e göre (istençciliğin klasik filozofu sayılır) her gergeçin temel ilkesi istençtir. En yüksek iyi olarak yaşamayı gören Nietzsche'ye göre, yaşamın olduğu her yerde güclülük istenci de vardır, dünyanın özü güclülük istençidir.

itki [Alm. Impuls, Trieb] [Fr. impulsion] [Eng. impulse] [Lat. impulsio < pulsio = itme; in = içinde, karşı, doğru] [es.t. ilca]: İnsani bir biliç çabası gerektirmeden yaşama atılımına yönelten, onu kendiliğinden eyleme iten, devindiren güç (beslenme itkisi, üreme itkisi, ayrıca, güclülük etkisi vb.); uygulama alanı genişletilerek tinsel güçler için de kullanılır (bilgi itkisi, özgürlük itkisi).

iyi [Alm. gut] [Fr. bien] [Eng. good] [Lat. bonus] [Yun. agathos] [es.t. hayır]: 1- (Geniş anlamında) a. İşe yarar, ereğine, özüne uygun, doğru yapılmış; doğasına uygun. b. İstenmeye değer olan. c. Değere yönelik, değere ilişkin, değerle belirlenmiş, değerli. 2- Ahlâkin ve ahlâk felsefesinin temel kavramı: Ahlâksal değer; ahlâksal olanın olumlu ana niteliğini gösteren özel kavram; ahlâkça değerli olan (karşıt kavramı: kötü). Ahlâk felsefesinde şu anımlarda kullanılır: a. (Skolastikte) Tanrı'nın istemiş olduğu dünyadaki varlık düzeni ile uyum. b. (Kant'ta) İstençin, içerik

iyimserlik

bakımdan değil de, yalnızca ahlâk yasasınca belirlenmiş olan biçimsel niteliği. 3- Somut kişi ya da edim değeri. // İyi, değerler içinde yüksek değerleri seçmede ortaya çıkar. Buna karşılık kötü, aşağı değerlerin yeğ tutulmasında kendini gösterir. Ayrıca: "Yararlı olan iyidir." (yararcılık) ya da "Haz veren iyidir." (hazcılık) görüşleri.

iyimserlik [Alm. *Optimismus*] [Fr. *optimisme*] [Ing. *optimism*] [es.t. *nikbinnlik*]: 1- (Genellikle) Her şeyi en iyi yanından görern, her durumda iyi bir çıkış yolu uman dünya görüşü. 2- (Antik ve skolastik felsefede) Her var olanın değeri olduğunu, her kötüünün bir eksiklik olduğunu kabul eden öğreti. 3- (Leibniz'de) Bu dünyanın olabilecek bütün dünyaların en iyisi olduğunu öne süren görüş. 4- (Hegel'de) Gerçekliğin usla düzenlenmiş ve usla yönetilmekte olduğunu savunan görüş. 5- (Rousseau'da) İnsanın doğadan iyi olduğu görüşü. 6- İnsanlığın doğal bir ilerlemesine, bütün durum ve koşulların iyiye doğru gideceğine inanan öğretüler.

izlenim [Alm. *Eindruck*] [Fr., Ing. *impression*] [Lat. *impressio*] [es.t. *intiba*]: Dolayız olarak alınan biliç içeriği; duyu organlarının bir uyarı sonucu ortaya çıkan duyum.

izlenimcilik [Alm. *Impressionismus*] [Fr. *impressionisme*] [Ing. *impressionism*]: 1- (Felsefede) Yalnızca duyu izlenimlerini ve duyularını gerçek olarak kabul eden bilgi öğretisi. 2- (Sanatta) İzlenimci denilen sanatçı, yazar ve eleştirmenlerin kuram ve yöntemi; izlenimciler soyut kurallara ve uzun uzun düşünmeye baş vurmadan, doğrudan doğruya izlenimlerine dayanarak yol aldıklarını ileri süreler. 3- (Resim sanatında) Fransız sanatçılardan kurdugu bir akım: Gerçeklikten doğrudan doğruya alınan kişisel izlenimleri, dolayız olarak yansıtma çalısan resim sanatı. Sonradan başka sanat dallarına da geçmiştir.

K

kabala [Alm. *Kabbala*] [Fr. *cabale*] [Ing. *cabala*] [ibr. *Kabbalah* = alınmış şeyler; gelenek]: Yahudilerin yazılı olarak konulmuş olan Tanrısal yasaları yanında ağızda geçen dinsel buyrultuları. İbranî felsefesinin ve söyleme (mîthos) yazılarının toplamı. // Tarihleri kesin bilinmiyor; en eskisi (8. ya da 9. yüzyıl) evrenin yaratılışı ile ilgilidir.

kalıcılık [Alm. *Subsistenz*] [Fr., Ing. *subsistence*] [Lat. *subsistētia*]: Tözün kendi bağımsızlığı içinde var olma biçimi; tözün varoluşunu sürdürmesi ilkesi. Karşıtı bzkz. **ayrılamazlık**

kanıt [Alm., Fr., Ing. *Argument*] [Lat. *argumentum, arguere* = göstermek, tanıtlamak, açıklamak] [es.t. *delil*]: Tanıtlanmanın temeli, bir tanıtlanmanın dayandığı önerme; bir anlatımın doğru ya da yanlışlığının temelini ortaya koymada dayanılan önerme.

kanon [Alm. *Kanon*] [Fr., Ing. *canon*] [Yun. *kanon*] [es.t. *kanun, kaidə*]: Belli bir alanda geçerli olan kural ve ilkelerin toplamı.

kanonik: Epikuros'un mantığa verdiği ad.

Kantçılık [Alm. *Kantianismus*]: Kant'ın felsefesini çıkış noktası olarak alan düşunce doğrultuları. // Bunlardan biri, Kant'ın kurdugu transsensual idealizmi, öbürü de eleştirel bilgi öğretisini temel olarak alır.

kaos [Alm., Fr., Ing. *Chaos*] [Yun. *khaoś=uçurum, dipsiz uçurum*]: Evrenin, düzene girmeden önceki biçimden yoksun, uymusuz ve karışık durumu.

kapsam [Alm. *Ümfang, Extension*] [Fr., Ing. *extention*] [Lat. *extensiv*] [es.t. *şümul*]: (Mantıkta) Bir kavramın ve o kavramı dile getiren terimin içeriği varlıkların ve bireysel olayların tümü, kavram altında toplanan şeylerin tümü. // Bir yükleme konu olarak verilebilen terimler onun kapsamını gösterir. (Ör. Bütün insanlar, hayvanlar, bitkiler "canlı" kavramının kapsamı içine girerler. Kapsam büyükçe içerik küçülür, içerik büyükçe kapsam küçülür.)

karakter

karakter [Alm. *Charakter*] [Fr. *caractère*] [Ing. *character*] [Yun. *kharakter* = oyulmuş, çizilmiş, kalıpla basılmış < *kharassein* = yarmak, oymak, çizmek] [es.t. *seciye, hasısa*]: 1- (Genel anlamda) Bir nesnenin, bir bireyin kendine özgü yapısı, onu başkalarından ayıran temel belirti; bireyin davranış biçimlerinin bütünüünü belirleyen ana özellik. 2- (Ah-lâk felsefesinde) Kişiinin kendi kendisini egemen olmasına, kendi kendisile uyum içinde bulunmasını, düşünüş ve eylemlerinde tutarlı, sağlam kalabilmesini sağlayan özellikler bütünü.

karar [Alm. *Entscheidung*] [Fr. *décision*] [Ing. *decision*]: 1- Aralarında bir seçme yapma zorunluluğu olan olanaklıdan birini seçme edimi ve bu edimin sonucu. 2- Kişinin, yaşamın önemli ayrıç noktalardan içine düşüğü gerilim ve bunun sonucu yapılan seçme.

karşılıklı [Alm. *reziprok*] [Fr. *réciproque*] [Ing. *reciprocal*] [es.t. *mütekabiliyet*]: 1- Eşitlik gibi her iki yönde geçerli olan (bağlantı). (Ör. a b ye eşitse b de a ya eşittir.) 2- Koşullu önermelerde koşulun sonuç, sonucun koşul olmasıyla kurulan (önerme). (Ör. Bir üçgen eşkenarsa üç açısı birbirine eşittir; bir üçgenin üç açısı birbirine eşitse o üçgen eşkenardır.) 3- Kapılamalar aynı olan (kavramlar). (Ör. eşkenarlı üçgen-eşkenarlı üçgen.) bkz. **esgeçerli, esdeğerli**

karşılıklıoluş [Alm. *Wechselzeitigkeit*] [Fr. *réciprocité*] [Ing. *reciprocity*] [Lat. *reciprocus* = aynı yoldan dönen] [es.t. *mütekabiliyet*]: 1- Karşılıklı olma durumu. 2- (Kant'ta) Bağıntı kategorilerinden biri: topluluk kategorisi; eyleyenle edilgen olan arasındaki iki yönlü etki-tepki ilişkisi.

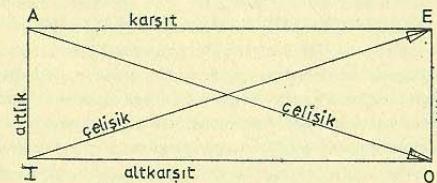
karşıolum [Alm. *Gegensatz, Opposition*] [Fr. *opposition*] [Lat. *oppositio*] [es.t. *tezat, tekabül, muhalefet*]: I. (Mantıkta) 1- Birbirinin karşısında bulunan, birbirini karşılıklı olarak dışta bırakan iki kavram ya da yargı arasındaki bağlantı. // Özel biçimleri: a. Çelişik karşıolum: Burada bir kavram, ötekinin doğrudan doğruya değiştirilmesidir (ak - ak olmayan). b. Karşıt karşıolum: Burada aynı tür içinde bir dizinin en belirgin parçaları karşı karşıyadır (ak-kara). c. Göreli karşıolum-ilişkilerin karşıolumu: Bağılılık kavramlar arasındadır (baba-oğul). d- Yoksunluk bildiren karşıolum: Bir yetkinlik ve onun eksiksliği arasındadır (gören -kör). e. Düşüncenin belli koşullar altında kaçınılmaz biçimde içine düşüğü çatıştı. Karşıt kavramlar aynı konuya ilgili olarak aynı zamanda etvlenemedikler halde değiillenebilirler. Çelişik kavramlar aynı konuya ilgili olarak aynı zamanda etvlenemedikleri gibi değiillenemezler de:

- 1) K, S ise P değildir.
- 2) K, P ise S değildir.

karşıolumların örtüşmesi

Ama K ne S ne P olmayıabilir; burada P ile S karşıt kavramlardır. Bunların çelişik kavramlar olmaları için, yukarıdaki iki önermeye şu iki önermeyi de katmalıdır:

- 3) K, S değilse P dir.
 - 4) K, P değilse S dir, yani K, ya S dir, ya P dir.
- 2- Aynı özne ve aynı yüklemi olan, ama a. nicelik ya da kapsam (A ve I, E ve O); b. nitelik (A ve E, I ve O: karıştır); c. hem nitelik, hem nicelek (A ve O, I ve E: çelişik) bakımından ayrı olan önermelerin durumu: Bütün öğrenciler çalışmaktadır. Hiç bir öğrenci çalışkan değildir.

Bazı öğrenciler çalışmaktadır. Bazi öğrenciler çalışkan değildir.

Günlük dilde çoğulukla birbirine karıştırılan karşıt ve çelişik kavramları iyice birbirinden ayırmak gereklidir; tümel olumlu önerme ile tümel olumsuz önerme birbirlerine karıştırırlar, ama bu karşıolum bir çelişime olmayıp bir karışılıktır (*contrariatus*); tümel olumlu önermenin çelişiği olan karşıolum tikel olumsuz önermedir. (Şemaya bkz.)

II. Varlıkbilim (fizikötesi açısından) 1- Gerçeklikteki çatışma; türlü güçlerin birbiriley çatışması: Bir istenç ile başka bir istenç, bir güçle başka bir güç arasındaki karşıolum. 2- Varlığın kendi içindeki ulaşma (kutuplaşma) durumları (soluk alma-verme, eril-disil). 3- Yaşamın ve tının kimıldacı, devindirici itilimi, dürtüsü ve ileri götürün yaraticı gücü (özellikle J. Böhme'den Alman idealizmine degen Alman fizikötesinde). 4- Eytisimsel karşıolum: Bir varlığın (say) karşılına dönüşmesi (karşısay) ve bu yolla daha yüksek bir birliğe (bireşim) ulaşması; say ile karışış arasındaki ilişki. bkz. **eytişim, örtüşme**. 5- Bireşim yer vermeyen, varoluşsal bir karar gerektiren bir seçenekin iki kanadı arasında "ya-ya da" biçiminde beliren ilişki.

karşıolumların örtüşmesi bkz. **örtüşme**

karşıt [Alm. *konträr*] [Fr. *contraire*] [Eng. *contrary*] [Lat. *contrarius*] [es.t. *zit*]:
1- Birbirlerinin bicimsel (çelişik) olarak değil, içeriçe karşısına konmuş (kavamlar). (Ör. Ak-kara, doğru-yanlış karşıt kavamlardır; oysa ak'ın çelişigi aklı olmayanıdır.) 2- Öznesi ve yüklemi aynı olan, ama biri olumlu öteki olumsuz olan iki tümel önermenin birbiri karşısındaki durumu. (Ör. "Bütün insanlar ölümlüdür." "Hiç bir insan ölümlü değildir." Olumsuzluk yüklenin içinde de dile getirilebilir: "Bütün insanlar ölümsüzdür." gibi.)

karşılık [Alm. *Gegensatz*] [Fr. *contrariété*] [Lat. *contrarietas*] [es.t. *tezat, ziddiyet*]: → Karşıtlar arasındaki → karşıolum.

karşılık kuralı: İki karşıt önermenin aynı zamanda doğru olamayıcağını, ama aynı zamanda yanlış olabileceğini belirten kural. bkz. **karşıt**

kategori [Alm. *Kategorie*] [Fr. *catégorie*] [Eng. *category*] [Lat. *praedicamentum*]:
(*مُتَّفِقٌ*) [Yun. *kategoria* = öznitelik; yüklem; bir nesneye yüklenen nitelik]:
1- (Aristoteles'te) Var olan üzerindeki deyiş bicimleri. // Kategoriler öğretisinin kurucusu olan Aristoteles 10 kategori ayırtır: Bir önermede konu üzerinde ancak bu 10 kategoride göre bir şey söylenebilir: töz, nicelik, nitelik, görelilik (bağıntı), yer, zaman, durum, iyelik, etki, edilgi.
2- (Kant'ta) Her deneyin önsel koşulu olan salt anlık kavamları. // Anlığın, duyarlıklı alınan duyu gereçlerini bağlayıp birleştiren 12 kategorisi vardır: a. nicelik: birlilik, çokluk, bütünlük; b. nitelik: gerçeçlik, hıçlık, sınırlama; c. bağıntı: töz-ilnek, neden-etki, topuluk (karşılıklı etki); d. modalite: olağan-olanaksızlık, var olma-var olmama, zorunluluk-rastlantı. Aristoteles'te kategoriller hem varlığın hem düşünmenin özellikleri olduğu halde, Kant'ta yalnız düşünmenin özellikleridir.

kategorik bkz. **koşulsuz**

kategorik imperatif bkz. **koşulsuz buyruk**

katharsis bkz. **arınma**

kavram [Alm. *Begriff*] [Fr. *concept, notion*] [Eng. *conception, notion*] [Lat. *conceptus, notia*] [Yun. *logos, énnoia, horos, noema*] [es.t. *mefhum*]: 1- Nesnelerin ya da olayların ortak özelliklerini kaplayan ve bir ortak ad altında toplayan genel tasarımlı; tek bir nesnenin (bireysel kavram) ya da bir nesneler sınıfının (genel kavram) özünü belirleyen, birbirileyile bağlantılı niteliklerin ya da özel belirtilerin (özelliklerin) bir sözcükte düşünülmüş olan birleşimi. 2- (Klasik mantıkta) Yargı ile çıkarımın sonradan üzerinde kurulacağı en yalın, en temel öğe. (Gerçekte

ise kavram düşünmenin bir başlangıç noktası olmayıp, düşünmenin kendisini topladığı, yoğunlaştiği bir noktadır; düşünmenin bir bütne, bir bireşime, bir birliğe dönüşmüş biçimidir.) // Klasik mantık için kavamlar çoğunlukla nesne kavamlarıdır ama bunun yanında ilişki ve görev kavamlarından da söz edilebilir (de, üzerine, eğer, ancak vb.). **Nesne kavamları:** Bir nesnenin özünü, kurucu özelliklerini düşünce ile belirtip kavramaya çalışan kavamlar. Nesne kavamları bireysel olup tek bir nesneyi (Kızılmak) göz önünde bulundurabilirler, o zaman bireysel kavamlar adını alırlar. Bir nesne öbeğinin ortak özellikleriyle ilintili olduklarından, bunları tür kavamları denir (dere, çay, irmak). Ortak özellikleri olan tür kavamlarından cins kavramı kurulur; her cins kavramı yeniden daha yukarı bir cins kavramının tür kavramı olabilir ve bu, böylece oluşan kavram piramidinin en yukarıdaki en son cins kavramına kadar gider. Bu piramit bir kavamlar dizgesidir. Bu dizgede boyuna daha yukarı, daha genel cins kavramına doğru yükseliyor. En son cins kavramında kavamlar dizgesi doruguña ulaşır ve bundan kavram çözümlemesi (Lat. *divisio*) tersine olarak daha aşağı cinslere, türlere inilir ve sonunda artık bölnemeyen bireylere ulaşılır.

kavramcılık [Alm. *Konzeptualismus*] [Fr. *conceptualisme*] [Eng. *conceptualism*]
[es.t. *mefhumîye*]: Ortacağın son dönemindeki → adçılık çığıri. Tümellerin kendi başına varlıklarını olmadığını, bunların düşünsel varlıklar olarak yalnızca bilinc tasarımları olduğunu öne süren öğreti.

kavranılamazlık [Yun. *akatalepsia*]: Doğrunun ölçüsü olmadığını ileri süren kuşkuçu görüşün sonucu olan durum. Bir sorunun çözümünü araştırmanın ilkece gerekliliği görülmemesi durumu.

kavrayış [Alm. *Apprehension*] [Fr. *appréhension*] [Lat. *apprehensio*] [es.t. *tasavvur-i sazec*]: 1- Bir algı içeriğinin doğrudan doğruya kavranması. 2- (Kant'ta) Algı türlerinin bir tasarım olarak birleşmesi, salt görüde bir araya konması.

kayra [Alm. *Gnade*] [Fr. *grâce*] [Eng. *grace*] [Lat. *gratia*] [Yun. *kharis*] [es.t. *inayet*]: Tanrı'nın insana iyilik getirici, kurtarıcı ilişkisi için kullanılan, özellikle dinsel bir kavram. Tanrı'nın insanı koruyuculuğu ve esirgeyiciliği. Hristiyanlığın temel kavramı: Tanrı'nın insanı sevgi dolu düşünüşü için kullanılan kavram. // Felsefe tarihinde Augustinus'ten beri kayra ve özgürlük arasındaki ilişki sorusu önem kazanmıştır. Skolastikte bu soru doğanın kayra yoluyle yetkinleşmesi öğretisiyle yanıtlandırılmıştır. Luther'de ise "Herseye gücü yeten Tanrı" düşüncesiyle bu sorun sonuna degen götürüldü. Çağımızda, N. Hartmann'da ise bu soru tam ters

kendiliğindenlik

doğrultuda yanıtlanıyor: "Bir sorumluluğun, bir özgürlüğün olabilmesi için Tanrı var olmamalıdır."

kendiliğindenlik [Alm. Spontaneität] [Fr. spontanéité] [Ing. spontaneity] [Lat. *spontaneus* = kendiliğinden] [es.t. *tavyet*]: 1- Dıştan bir belirlenme ile değil, kendi kendine olan etkinlik; doğrudan doğruya kendi iç itilimle etkin olma yeteneği. 2- (Kant'ta) Duyarlılığın alıcılığını karşı, anlığın etkin oluşu.

kendiliğinden var olan [Lat. *ens a se*]: Skolastikte Tanrı'nın tanımlayıcı adlarından biri.

kendinde [Alm. *an sich*] [Fr. *en soi*] [Ing. *in-itself*] [Lat. *in se*] [Yun. *kath' hauto*] [es.t. *bizatihî*]: Kendi öz varlığında; başka bir şeyle ilgisi, ilişkisi olmadan.

kendinde şey [Alm. *Ding an sich*] [Fr. *chose en soi*] [Ing. *thing in itself*] [es.t. *bizatihî şey*]: Bilen özneden, bilinçten bağımsız olarak kendi başına var olan, denevin ötesinde bulunan şey. Bu anlamda: 1- (Aristoteles'te ve skolastik felsefede) → Tözle eşanlamı. 2- (Kant'ta) → Noumenon'a eşanlamı, düşündeden bağımsız olarak var olan. Bize verilmiş olan, şeyin yalnızca görünüşüdür, kendinde şey bilinmez kalır. 3- (Hegel'de) Eytimsel sürecin açılmamış olan temel aşaması. 4- (Görüngübilimde) Düşüncenin, bilincin bağılaşık kavramı. Bilinç her zaman, bir şeyin bilincidir.

kesikli [Alm. *diskontinuierlich*] [Fr. *discontinu*] [Ing. *discontinuous*] [es.t. *munfasıl, mütekattî*]: Sürekliğinin eksik, bağlantıların kopuk, aralıklı olma niteliği. Karşılıtı b.kz. sürekli

kesinlik [Alm. *Gewissheit*] [Fr. *certitude*] [Ing. *certainty, certitude*] [Lat. *certitudo*] [es.t. *yakın, mevsukiyet*]: Bir bilginin, bir kanının kuşkuya düşmeden onaylanması durumu. Bu anlamda: 1- (Öznel kesinlik) Düşüncenin hiç bir yanlışlık kaygısı olmadan bir kanıya katılması durumu. Burada kişisel bir kanı olarak (ahlâksal ve dinsel) inancın kesinliği söz konusudur. Bu tür kesinlik nesnel güvenceden yoksundur, bunu gerekli görmez de. 2- (Nesnel kesinlik) Bir bilginin, bilgi temelleri ve konu üzerindeki nesnel görüşlere dayanan güvenilirliği geçerliği. Nesnel kesinlik a. dolaylı bir yolla (belgeler ya da çıkarımlar) sağlanabilir- tarihçe ve mantıkta olduğu gibi-. b. dolayız bir yolla, algılara, yaşantılara dayanarak sağlanabilir.

kılgılı [Alm. *praktisch*] [Fr. *pratique*] [Ing. *practical*] [Yun. *praktikos* < *prattein* = eylemek] [es.t. *ameli*]: 1- Eyleme ilişkin. (Ör. Kuramsal felsefe-

kışı

ye karşı olarak kılgılı felsefe.) Karşılıtı b.kz. kuramsal. 2- Eylemede denenen, eylemede yaşanan. 3- Gerçeklere uyan. 4- Ereğe uygun, kul lanaklı. 5- (Kant'ta): "Özgürliğin olanaklılığı her şey."

kılgılı us [Alm. *praktische Vernunft*] [Fr. *raison pratique*] [Ing. *practical reason*] [es.t. *ameli akıl*]: (Kant'ta) Ahlâk eylemini belirleyen us; olması gerekeni bilme ve bununla da eylemlerimizi yönetme yeteneği. b.kz. us

kısrı dönük [Alm. *Zirkelbeweis*] [Fr. *circle vicieux*] [Lat. *circulus vitiosus*] [es.t. *devr-i batıl, fasıl daire*]: Ancak A ile tanıtlanabilen ya da tanımlanabilen B ile yeniden A yi tanıtlamaya ya da tanıtlamaya girişme biçimindeki mantıksal yanılıgı. (Ör. A doğru söylüyor, çünkü doğru sözlüdür; A doğru sözlüdür, çünkü doğru söylüyor.)

kibernetik b.kz. güdümbilim

kip [Alm. *Modus*] [Fr. *mode*] [Ing. *mode, mood*] [Lat. *modus* = ölçü, kural] [es.t. *hal, tavır, cihet*]: (Klasik mantıkta) Tasimin çıkarım kuralları. // Her tasim belli bir kipe göre kurulmuştur ve tasimin kipi ile → figürü arasında bir ilgi vardır. 4 tasim figüründe toplam olarak 19 tasim kipi vardır: barbara, celarent vb.

kiplik [Alm. *Modalität*] [Fr. *modalité*] [Ing. *modality*] [Lat. *modus* = kip] [es.t. *müveccehiyet*]: Varlığın ya da olayların varoluş biçimleri, tarzı; bir şeyin nasıl var olduğu, nasıl olup bittiği, ya da nasıl düşünüldüğünün türlü biçimleri. // Kiplik kategorileri: Olanak, gerçeklik, zorunluluktur; buna karşılık olan yargilar da: belkili (problematik), yalnız (assertorik), zorunlu (apodiktik) yargılardır.

kısı [Alm., Ing. *Person*] [Fr. *personne*] [Lat. *Persona* = tiyatrodada oyuncunun oyunu gereği yüzüne takıldığı maske; sonrasında oyuncunun üzerine aldığı rol, daha sonra da insanın öz niteliği, öz çizgileri anlamını almış.] [es.t. *sahis*]: 1- (Skolastik felsefede klasik tanımını Boethius vermiştir:) Ussal varlığın bölünmez tözü. 2- (Görüngübilimde) Tinsel edimler özeği (M. Scheler). 3- Oluşumunu özgürlüğe dayatan, kendini kendisi kuran bireysel öz. 4- Yaşamın gidişi içinde tek beni kuran birlik. 5- Kendini "sen" in karşısında bir "ben" olarak yaşayan öz; ya da bir "sen" olarak "ben" in karşısına çıkabilecek öz. 6- Başkalarına olan davranışlarında ortaya çıkan ben (Jung).

ahlâksal kişi: Sorumlu ve hesap verme yeteneği olan ben.

tüzel kişi: Doğal kişi olmaksızın, hak ve ödevlerin bağımsız taşıyıcısı sayılan kişi (yasalarla göre kurulmuş birlikler, dernekler, ortaklıklar, kamusal örgütler).

kişilik

kişilik [Alm. Persönlichkeit, Personalität] [Fr. personnalité] [Ing. personality] [es.t. şahsiyet]: 1- Kişinin özünü kuran, kişiyi kişi yapan şey. 2- Bireyin tinsel ve ruhsal niteliklerinin, özelliklerinin toplamı.

kişisel [Alm. persönlich, personal] [Fr. personnel] [Ing. personal] [es.t. şahsi]: 1- Kişiye ilişkin olan. 2- Tek kişiye özgü, bireye ilişkin olan.

kişiselcilik [Alm. Personalismus] [Fr. personnalisme] [Ing. personalism] [es.t. şahsiye mezhebi]: 1- Kişiyi en yüksek evren ilkesi olarak gören fizikötesi öğreti. 2- Kişisel bir Tanrı'ya inanma. Karşıtı bkz. **tümtancılık**. 3- İnsanın temel belirlemesini özne-nesne karşılaşlığında değil, ben-sen bağlantısında arayan öğretmenler. 4- Yaşamın ve tarihsel gelişmenin anlamını ve en yüksek değerini kişiliğin oluşmasında gören ahlak ve tarih felsefesi görüşleri.

kıyetizm bkz. **dingincilik**

komünizm [Alm. Kommunismus] [Fr. communisme] [Ing. communism] [Lat. communis = ortak]: 1- Bütün insanların eşitliği ve eşit haklılığı ilkesine dayanan; gelecekte, sınıfısız bir toplumda, eşit yaşama koşulları içinde "herkese gereksinmesine göre" ilkesini gerçekleştirmeyi erek olarak kılan toplum öğretisi. 2- (Marksılıkta): Özel mülkiyetin kaldırılması, üretimi araçları ve ürünlerde ortaklık, sınıfların ortadan kalkması yoluya sağlanan ekonomik, siyasal ve toplumsal eşitlik. bkz. **tarihsel özdlekçilik, Marksılık, özdekkilik**

Konfüyüscülük [Alm. Konfuzianismus] [Fr. confucianisme]: Çin bilgesi Konfüyücü ve okulunun felsefe ve ahlak öğretisi.

konut [Alm., Fr. Postulat] [Ing. postulate] [Lat. postulatum] [es.t. mevzuə]: 1- Kuramsal olarak kanıtlanamayan, ama düşünce gidişinde varsayılmak olarak zorunlulukla geçerli sayılan önerme. (Apaçık olan → belitten ayrı.) // Kant'ta, özgürlük, Tanrı ve ölümsüzlük salt kilgili usun konutlardır; bunlar us ideleri olmak bakımından gerçi kuramsal olarak tanıtlanamazlar, ama önsel-salt olarak geçen bir kilgili us yasasına (ahlak yasası) ayrılmaz bir biçimde bağlı olmakla geçerli sayılırlar. 2- (Modern matematiğe) Varsayılmak olmak konusu bir ya da daha çok önermelerden kalkarak, bunlardan mantıksal sonuçlar çıkarılan varsayımsal-tüm-dengeli bir dizgedeki (Axiomatik) konutlara da belit denir.

kosmogoni bkz. **evrendoğum**

kosmoloji bkz. **evrenbilim**

kosmos bkz. **evren 3**

koşutluk

koşul [Alm. Bedingung] [Fr., Ing. condition] [Lat. conditio] [es.t. şart]: 1- Bir başka şeyin kendisine bağlı olduğu, bir başka şeyi olanaklı kılan şey. 2- Belli bir nedensel bağlantıda etkinin ortaya çıkışmasını sağlayan etken. (Aynı nedenler ayrı koşullar altında aynı etkileri yaparlar.) // Neden-den ayrimi sudur: Neden etkiyi yaratıcı şemdir, koşulsa etkinin ortaya çıkışının nedeni değildir, etkiyi yaratmaz, ama nedenin etkiyi yaratmasını sağlar.

koşullu buyruk [Alm. hypothetischer Imperativ] [Fr. impératif hypothétique] [Ing. hypothetical imperative] [es.t. şartlı emir, cümle-i emriye-yi şartı]: (Kant'ta) Bir koşula bağlı olan; bir başka şeye erişmek için yapılması gerekeni, erişilmesi istenen erişe bir araç olarak bir şeyi buyuran buyruk. (Ör. "Sağlığını korumak istiyorsan ölçülü yaşa.") Karşıtı bkz. **koşulsuz buyruk**

koşullu yargı [Alm. hypothetisches Urteil] [Fr. jugement hypothétique] [Ing. hypothetical judgement] [es.t. şartlı hüküm]: Bir koşulla sonucu arasındaki bağlantılı dile getiren yargı. // Formülü: Q = R ise S = P. (Ör. İslı O nin altına düşerse, su donar.) Karşıtı bkz. **koşulsuz yargı**

koşulsuz [Alm. kategorisch] [Fr. catégorique] [Ing. categorical] [Yun. kategorikos] [es.t. hamlı]: Hiç bir koşula bağlı olmayan; kesin olarak geçerli olan.

koşulsuz buyruk [Alm. kategorischer Imperativ] [Fr. impératif catégorique] [es.t. mutlak emir]: Hiç bir koşula bağlı olmayan, salt olan; bir eylemi başka herhangi bir eylekle bağıllık kurmadan, yalnızca kendisi için, nesnel zorunlu olarak buyuran, anlamı doğrudan doğruya kendisinde olan buyruk. // Koşulsuz buyruk (kategorik imperatif) eylemin kendisine uygacı ilke ve biçimini saptar. Bunu da Kant söyle anlatır: "Ancak aynı zamanda bir yasa olmasını isteyebileceğin bir ilkeye (maxim) göre eyle." Birer ahlak yönèresi, ahlak öğütü olan → koşullu buyruklara karşı yalnızca koşulsuz buyruk bir ahlak yasasıdır. bkz. **koşullu buyruk**

koşulsuz yargı [Alm. kategorisches Urteil] [Fr. jugement catégorique] [Ing. categorical judgement] [es.t. mutlak hüküm]: Bir yüklenimin özneye bağlantısını kesin olarak evetleyen ya da değilleyen yargı: S P dir; S P değildir.

koşutluk [Alm. Parallelismus] [Fr. parallelisme] [Ing. parallelism] [Yun. parallelos = birbirle yanında bulunan, giden] [es.t. müvazat]: (Genellikle) Türülü şeylerin uyum içinde gidişi. 1- (Fiziktesinde) Düşünme ve var olmanın birlikte giden uyumu, 2- (Mantık ve dilbilgisinde) Dilin bi-

çimleri ile düşüncenin biçimleri arasındaki uygunluk. 3- Psiko-fizik alanda) a. Beden ve ruh olaylarının karşılıklı bir etki olmadan, uyum içinde yan yana yürümeleri. b. Her ruh olayına belli bir fizyolojik olayın karşılık olması. (Bunlar gerçekte bir ve aynı olayın iki yüzüdür.)

köktencilik [Alm. *Radikalismus*] [Fr. *radicalisme*] [Ing. *radicalism*] [es.t. *cezriye*]: I. 1- Ele aldığı konunun son nedenlerine, köklerine dek inen düşünme biçimi. 2- Yaşama biçimlerini, yaşama ilişkilerini eleştirip kökten değiştirme eğiliminde sonuna dek giden görüş. 3- Bir gerçeği ya da bir düşünceyi, hiç bir ö düün vermeden, yalnızca belli bir ilkeye bağlı kalarak sonuna dek sürdürme tutumu. II. Felsefi köktencilik (İngiliz ve Fransız dillerinde): Bentham, J. Mill ve J. S. Mill gibi bir İngiliz filozoflar öbeğinin siyasa, ekonomi ve felsefe öğretmenleri; başlıca ilkeleri: ekonomik erkincilik (serbest ticaret), bireyselcilik (individualizm), usulculuk (rationalizm), yararcılık (utilitarizm).

köle ahlaklı [Alm. *Sklavenmoral*]: Nietzsche'nin, acıma, alçak gönüllülük, sabır, korku, büyük olan her şeye karşı güvensizlik gibi özellikler taşıyan yaşama tutumuna verdiği ad. Kzk. efendi ahlaklı

kötü [Alm. *Böse, Uebel*] [Fr. *mal*] [Ing. *evil, wrong*] [es.t. *şər*]: iyinin karşıtı olan. 1- Değersiz bulmanın, kinamanın, ayıplamanın konusu olan her şey; istencin yasaya uygun bir biçimde karşı gelmeye ve elinden geldiğince değiştirmeye hakkı olduğu her şey. 2- Ahlak değerlerine ve törel istence karşı olan her şey. Bu anlamda: a. Düzen bozucu ve yıkıcı olarak beliren şeyler. b. Olumsuzluk ve yadsıma ilkesi olarak beliren şeyler.

kötümserlik [Alm. *Pessimismus*] [Fr. *pessimisme*] [Ing. *pessimism*] [Lat. *pessimus* = en kötü] [es.t. *bedbinlik*]: 1- (Genellikle) Her şeyi en kötü yanından alan, her durumu karanlık gören ve hep en kötüyü bekleyen dünya görüşü. Karşıtı kzk. iyimserlik. a. Kuşkucu bir tutum dile getirebilir. b. Kendi kendini ya da çağını eleştirek hoşnutsuzluğu dile getirebilir. 2- (Felsefedeki özel anımları) a. Tüm olarak dünyayı özünde kötü bulan öğretmenler (fizikotesi kötümserlik-Schopenhauer). b. İnsanı özünde kötü bulan öğretmenler. c. Dünyada ve dünya tarihinde kötüünün iyiye üstün geldiğini ileri süren öğretmenler. d. İnsanlığın ekonomik ve toplumsal sorunlarında yetkin bir çözüm yolu bulunamayacağını ileri süren öğretmenler.

kural [Alm. *Regel*] [Fr. *règle*] [Ing. *rule*] [lat. *regula* = kendisiyle doğru çizgi izlenebilen < *regere* = doğru çizgi üzerinde yönetme] [es.t.

kaide]: 1- Bir işlemde iyi bir sonucun nasıl sağlanacağını gösteren yönerge. 2- Bir formül, bir önerme ile dile getirilmiş, saptanmış; buyrultu: belli bir durumda yapılması gereken şeyi gösteren ya da buyuran yönerge. // Yasadan ayrılığı, olağandışına yer vermesidir. (Ahlâkta, mantıkta, sanatta kabul edilmiş olan kuralar.) 3- Düşünme ve eylemenin öznel ilkesi.

kuram [Alm. *Theorie*] [Fr. *théorie*] [Ing. *theory*] [Yun. *theoria, theorein* = gözlemek, bakmak] [es.t. *nazariye*]: 1- Yarar sağlamayı ya da uygulamayı amaçlamayan salt bilgi. 2- Belli gerçekleri açıklama, yorumlama ya da belirleme biçiminde ortaya çıkan; olayları denememiş, yalnızca düşünce ile kurulmuş temeller üzerine oturtan, ama olaylara egemen olarak yeni olguları bulma yolunu gösteren bilimsel öğreti. 3- (Yeni bilim ve felsefede) Deneyle karşılık içinde, düşünce ile kazanılmış bilgi, belli olayların ilkelerden kalkarak bilimsel olarak açıklanması ve tek tek bilgilerin genel yasalar altında toplanması, kendilerinden her türlü yasalığın ve tek tek olayların çıkarılabileceği ilkelerde göre düzenlenmesi.

kuramsal [Alm. *theoretisch*] [Fr. *théorique, théoretique*] [Ing. *theoretic*] [Yun. *theorikos* = kurama ilişkin; *theoretikos* = gözlemeyi, incelemeyi seven] [es.t. *nazari*]: 1- Kurama ilişkin. 2- Kavramsal düşünme ile bilgiye yonelen. 3- Ereği uygulama değil, kuram olan (öğretiler). // Aristoteles'in bilimleri sınıflamasında, matematik, fizik, Tanrıbilim kuramsal bilimlerdir. Kant'ta kuramsal us; var olanı bilme yeteneği anlamında kullanılır.

kuruntu [Alm. *Einbildung*]: Temelsiz sanı. (Ör. İnsanın kendisi ve kendi degeri üzerine olan boş kanısı.)

kuşak [Alm. *Generation*] [Fr. *génération*] [Ing. *generation*] [Lat. *generatio* < *generare* = doğurmak] [es.t. *nesil*]: 1- (Genellikle) Aşağı yukarı aynı yillarda doğmuş olup aynı çağın koşullarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, yazıları yaşamış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişilerin topluluğu. 2- (Tarih felsefesinde ve kültür tarihinde) Yeni bir anlayışta yeni bir yaşama duygusunda, yeni biçimlerde birleşen, eskiden belirgin çizgilerle ayrılan kişilerin topluluğu.

kuşkuculuk [Alm. *Skeptizismus*] [Fr. *scepticisme*] [Ing. *skepticism*] [Yun. *Skeptesthai* = gözlemek, incelemek] [es.t. *hisbaniye, reybiye*]: 1- Düşünsel tutum olarak: a. Kesin bir tutumda olmama, karar verememe. b. Kuşkuya ilke yapma; her degerden, anlatımdan, öğretiden, inancdan ilkece kuşku duyma. 2- Yöntem olarak; apaçık olan doğruya,

kesin bilgiye varmak için, sağlam bir dayanak bulana dek, bütün bilgilerin gözden geçirilerek eleştirilmesi, sınanması. (Ör. Descartes'ta). 3- Felsefe çığırı olarak: Gerçekliğin özünü bilmenin olanaklı olmadığını ileri süren öğretüler: a. Salt, köktenci kuşkuluk; her türlü bilgi olağanlığını yadsır. b. Ölçülü, görelî kuşkuluk; yalnızca belli alanlarda bilgi olağanlığını kaldırır. // Kuşkulugun kurucusu Elisli Pyrrhon'dur. Yeniağdaki temsilcileri: Monraigne, Bayle, daha ilimli olarak Hume.

kutsal [Alm. heilig] [Fr. saint] [Eng. saint, holy] [Lat. sanctus] [es.t. kutsî, mukaddes]: 1- Tanrı'ya adanmış olan. 2- Tanrısal olan, bütün var olanların, yeryüzüne ilişkin olanın üstünde yükselen, ondan bütünüyle başka olan. 3- Ahlâksal yetkinliğe ulaşan, bu yolla Tanrı'ya yakınılaşan kişilerin niteliği (azizler, evliyalar, ermişler).

küçük önerme [Alm. Minor, Untersatz] [Fr. mineure] [Eng. minor, premiss] [Lat. minor propositio] [es.t. sugra]: (Tasında) Öncülerden küçük olanı; küçük terimi içinde bulundurani ve doğal olarak büyük önermeden sonra geleni. (Koşullu tasında) Büyük önermede öne sürülen koşulun gerçekleştiğini ya da gerçekleşmediğini bildiren önerme:

- Bir cisim elmas ise camı keser.
- Bu cisim camı kesmiyor.
- Öyleyse bu cisim elmas değil.

küçük terim [Alm. Unterbegriff] [Fr. mineur] [Eng. minor (term)] [Lat. minor terminus] [es.t. küçük had]: (Tasında) Kapsami daha küçük olan ve sonuç önermesinde özne olan terim:

- İnsan ölümlüdür.
- Sokrates insandır.
- Sokrates ölümlüdür.

Sokrates küçük terimdir. S ile gösterilir.

kültür [Alm. Kultur] [Fr., Eng. culture] [Lat. cultura < colere = bakmak, özenmek] [es. t. hars]: 1- (En dar anlamda) Bedenle ve ruhla ilgili belli yetileri geliştirmek: Kültürfizik = Beden yapısını bakımla geliştirme; matematik kültürü = Matematik bilgisini geliştirme. 2- (Daha geniş anlamda) Eğitim görmüş ve bu eğitimle beğenisi, usavurma ve eleştirmeye gücü gelişmiş bir kişilik kazanmış durumda olma. 3- Bir toplumun, kendi iç yasalarına göre, biçim kazanması ve gelişmesi. Nietzsche kültürü, bir ulusun bütün yaşama biçimlerinde birlikli bir ıslup kazanması diye tanımlar. 4- Bir toplumun yaşama biçimlerinin çeşitli alanlarda

olgunlaşması. 5- Tarihin sürekliliği içinde insanlar yoluyle ve insanlarda gerçekleşen tinsel biçimlenme süreci; insanın tinsel başarıları ve yaratışları. 6- Tüm olarak tinsel ve törel yaşam; geniş bir toplumun bütün alanlarında ortak olan dinsel, ahlâksal, estetik, teknik ve bilimsel nitelikteki toplumsal olayların bütünü. Kültürün çeşitli alanları: a. Gerçekliği işlemenin çeşitli biçimleri (tarımdan teknîge deðin). b. Birlikte yaşama biçimleri (toplumsal, eğitimsel, ekonomik, siyasal). c. Özel yaşama biçimleri. d. Tanrı, dünya ve insan üzerinde şanti, bilgi ve betimlemeler (söylenece, din, dil, sanat, felsefe ve bilim bakımından).

kültür çevresi [Alm. Kulturreich] [Fr. aire de civilisation]: 1- (Felsefe kavramı olarak) Somut bir kültür bağlamı, bir kültür bütünü. 2- (Budunbilimde) Belli kültür değerlerinin ve ürünlerinin, bir uygarlığın yayıldığı alan.

kültür felsefesi [Alm. Kulturphilosophie]: Kültür olaylarını, kültür alanlarını, kültürün özünü, yapısını, gelişmesini, bu gelişmenin anlamını, sıralama düzenini, değer yasalarını açıklayan felsefe çâbalarının tümü. // Kültür tarîh içinde gerçekleştiğinden coğulukla tarih felsefesi ile de özdeştilir. Kültür felsefesi uğraşları –bu adla olmasa da– Sokrates öncesine dek geri gider, özellikle sofistlerde doğal olanla (physis) konulmuş olanın (thesei) ayrılmazı biçiminde belirir. Sofistlerin uğraşı alanı olan koyumlar (thesei) bir kültür felsefesinin uğraşı alanından başka bir şey değildir. Ama kültür felsefesi kesin biçimini 18. yüzyılda kazanmıştır. (İtalya'da: Vico; Fransa'da: Rousseau, Voltaire; Almanya'da: özellikle Herder, Dilthey.) Rousseau'da kültür felsefesi kültür eleştirisini biçimine girmiştir. Kültür değerleri eleştirisi biçiminde de Nietzsche'de, daha sonraları Spengler vb. da da karşımıza çıkar.

kültür insanbilimi [Alm. Kulturanthropologie]: Kültürün taşıyıcısı, yaratıcısı olarak insan üzerine öğreti; felsefi insanbilim ile kültür bilimleri arasında bağlantı kurmaya çalışır.

Kynikler Okulu [Alm. Kyniker, Kynismus] [Fr. cynique, cynisme] [Eng. Cynics, Cynism] [Yun. kyon = köpek, kynikos = köpeksi] [es.t. Kelbiye]: Yaşamın biricik ereğini hiç bir şeye gereksinme duymama ve kendi kendileyle yetinme, kısaca salt özgürlük olarak erdemde bulan Sokratesçi Yunan felsefe okulu. // Kurucusu Antisthenes'tir. Okul Kinosarges'te kurulduğu için Kynikler okulu diye adlandırılmıştır. Başka bir kanya göre de Kynik adı, kyon = köpek'ten türemiştir. Köpek gibi olmayı dile getirir. Kynikler uygarlık değerlerini hor gördükleri ve yaşama biçimleri her türlü kuralın dışında olduğu için bu adı almışlardır.

Kyrene Okulu

Kyrene Okulu [Alm. *Kyrenaiker*] [Fr. *cyrénaïsme*] [Ing. *Cyrenaics*] [es.t. *Kayrevaniye*]: Haz veren her şeyin iyi, acı veren her şeyin kötü olduğunu öne süren, istencin biricik erekini, insan için en doğal bir duyguya olan haz olarak gören Sokratesçi Yunan felsefe okulu. // Kurucusu Kyreneli Aristippos'tur. Aristippos hacizilik öğretisini sofistlerin duyumculuğu üzerine kurmakla birlikte gerçek hazzı götüren biricik aracın bilgi (Sokratesçi öğe) olduğunu söyler.

L

Lamarkçılık [Alm. *Lamarckismus*] [Fr. *lamarckisme*] [Ing. *Lamarckism*]: Lamarck'ın → dönüşümcülük öğretisi: Türlerin değişmezliği görüşüne karşı olarak, türlerin ilk biçimlerinin yavaş bir değişim geçirerek çevreye uyduğunu öne süren öğreti. bkz. **dönüşümcülük**

liberalizm bkz. **erkincilik**

logos [Yun. *legein* = söylemek, konuşmak]: Yunanca'daki ilk anlamı söz, sonradan düşünce, kavram, us, anlam, evren yasası anımlarını da almış, Herakleitos'tan beri felsefenin temel kavramlarından biri olmuştur. 1- Söz, anımlı söz; sözün anlamı. 2- (Mantıksal olarak) a. Deyiş, b. Kavram. c. (Platon ve Aristoteles'ten beri) Bir şeyi anlaşılır kılan mantıksal temel. d. Mantıksal olanın birliği e. Bilim ilkesi. 3- (Ruhbilimsel olarak) a. (Yunan felsefesinde) İnsan ruhunun usla ilgili bölümü. b. (Yeni insanbilimde) Yaşamın bilincin güçlerinin karşısında etkin bilinc ilkesi. 4- (Fizikötesinde Herakleitos ve Sto'a'dan beri) Evren usu, evren yasası. 5- (Tanrıbilimsel olarak) a. Tanrı sözü. b. (Hellenizm felsefesinde) Tanrı ve evren arasındaki aracı. c. (Augustinus'tan beri) Her bilgiyi olanaklı kıلان Tanrısal ışık; bilgi kaynağı.

lojistik [Alm. *Logistik*] [Fr. *logistique*] [Ing. *logistic*] [Yun. *Logistike* (tekhnē) = hesap sanatı < *logistikos* = hesapla ilgili, hesaba dayalı]: Sembolik mantık, matematisel mantık, cebirsel mantık. // Bu terimi ilk İtelson, Cenevre Uluslararası Felsefe Kurultayında öne sürmüştür (1904). bkz. **mantık 6**

M

M : Klasik mantıkta tasimin orta terimini gösteren im.

madde b.kz. özdeş

makrokosmos [Yun. *makros* = büyük, *kosmos* = evren]: Evren bütünü.
Karşıtı b.kz. mikrokosmos

maksim [Alm., Fr. *Maxime*] [*İng. maxim*] [*Lat. maxima regula* = en yüksek kural, temel kural] [*es.t. kaide-i külliye, mesel*]: 1- Ahlak ilkesi. 2- (Kant'ta) Tek kişinin, kendi isten ve eylemlerini belirlemek üzere koyduğu ahlak ilkesi; genel geçer olan nesnel ahlak yasasının karşısına, öznel → ilke.

Makyavelizm (Machiavelizm) [Alm. *Machiavellismus*] [Fr. *machiavellisme*] [*İng. Machiavellism*]: Devlet uğraşına her şeyin yapılabileceği ilkesini benimseyen, Machiavelli'nin "Il Principe" (Hükümdar) adlı yapıtına dayanarak ortaya konmuş siyasa öğretisi. // Bu öğreti hiç bir şeyden çekinmeyen güç ve güçlük siyasetini dile getirir; devletin yönetimi ve güçlendirilmesi için her yola başvurulabilir; ahlak, töre ve din devlete bağlıdır, devletse bunlara bağlı değildir.

manîheizm [Alm. *Manichäismus*] [Fr. *manicheisme*] [*İng. Manichaeism*]: Kurucusu Manî'nin adını alan din öğretisi: Eski İran'daki iyi ve aydınlichkeit bir güçle kötü ve karanlık bin güç arasındaki savaş tasarısına dayanır.

mantık [Alm. *Logik*][Fr. *logique*][İng. *logic*][Yun. *logike (tekhnē)*]: I. a. Doğru düşünme sanatı ve bilimi. b. Doğru düşünmenin yolu ve yöntemi. c. Mantıksal düşünme yeteneği. II. En geniş anlamıyla: Düşüncenin ve düşüncenin varlık biçimlerinin, öğelerinin, biçimlerinin, türlerinin, olanaklarının, yasalarının ve düşünce bağlamlarının bilimi.

Mantığın temel biçimleri: 1- Geleneksel biçimsel (formel) mantık: Düşünmenin içerik bakımından doğruluğunu değil, biçimsel doğruluğunu göz önünde bulundurur; düşünce biçimlerinin bir çözümlemesidir (Aristoteles, "logike" sözcüğünü bu anlamda kullanır, mantık karşılığı

"analitik" der); verilmiş önermelerden başka önermelerin çıkarılmasının kurallarını saptar. Öğeler öğretisi ve yöntem öğretisi olarak ilière ayrıılır; öğeler öğretisi: kavramlar, yargilar, çıkarımlar ve mantığın temel ilkelerini; yöntem öğretisi: kanıtlama yollarını, yöntemleri ve bilimlerin genel kuruluşu ilkelerini araştırır; bilimlerin ilerlemesi ve gelişmesiyle kapsamı ve önemini artırmıştır, giderek mantığın yanında ortaya çıkan bir bilim öğretisi olarak oluşmuştur; bu yeni bilim öğretisi Bacon ve Descartes'tan bu yana, yeni bir şey öğretmeye tasının karşısına konmuştur. 2- Ruhbilimsel mantık (19. yüzyıl): Düşünmeyi ruhbilimsel açıdan (bilinc içeriklerinden kalkarak) kavramaya çalışır. 3- Transsensual mantık (Kant ve Yeni Kantçılık): Düşünmenin salt biçimini inceleyen biçimsel mantıkta ayrı olarak bilginin mantıksal koşullarını göstermeye çalışır. 4- Varlıkbilimsel (ontolojik) mantık: a. Genel olarak: Düşünme biçimlerini varlık biçimleriyle eşit kılar. b. Hegel'de doğa've tınn te melinde bulunan öz-birimleri ve öz-bağamları öğretisi; ancak bu mantıksal dizeğe değmez bir öz olarak değil, tersine logos'un → etyîsimsel bir biçimde ileriye doğru giden bir gelişmesi olarak kendini gösterir (etyîsimsel mantık). 5- Dil mantığı: a. İlk Aristoteles'te, sonra Stoşa'da, → adınlıkta ve yeniden → görüngübiliimde değişik biçimlerde anlam çözümlerileyi ve giderek (ruhbilimciliğe karşı olarak) salt mantık biçiminde (Bolzano, Brentano, Meinong, Husserl), ayrıca modern deneyicilerde ve analitik felsefede karşımıza çıkar (Carnap, Wittgenstein); b. Yorumlayıcı (Hermeneutik) mantık: mantıksal biçimleri ve bağlantıları kendi başına bir şey olarak değil de, konuşma ve düşünme biçimleri olarak ele alır ve bu biçimleri sözün (konuşmanın) canlı durumu içinde, deyişlerin somut yorumlanması yoluyla kavramaya çalışır (H. Lipps). 6- Matematsel mantık (simgesel mantık, lojistik, modern mantık): Kavramları sözcüklerle değil, imlerle göstererek işlem yapan mantık. İlk Leibniz'de karşımıza çıkar (*logica mathematica*), dizgesel temelendirilisi: 19. yüzyılın ikinci yarısında Boole, Schröder ve Frege ile; geliştirilmesi: Russell ve Whitehead, ayrıca Carnap ve H. Scholz ile. Mantığı matematsel yöntemle kesin, güvenilir ve salt olarak temellen dirmeye çalışır, dili çok anlamlılığında kaçınmak için, doğal dil yerine tek anlamlı ve mantıksal hesaplara elverişli yapma bir imler-simgeler dili kojar. 7- İki değerli mantık: Aristoteles'e dayanan klasik mantık iki değerlidir; iki değer tanır. Bu değerler günlük dilde dendigi gibi doğru ve yanlış değil de, doğru ve doğru olmayandır. (Ör. A doğrudur - A doğru değildir; biri doğru ise öteki zorunlu olarak yanlıştır, ikisi dışında başka bir olanak yoktur.) 8- Çok değerli mantık: İki değerden

mantıkçılık

daha çoğunu, çoğunlukla da üç değer tanır: doğru, yanlış, olanaksız (P. Février); doğru, yanlış ve belirsiz (Reichenbach).

mantıkçılık [Alm. *Logismus*] [Fr. *logicisme*] [Ing. *logicism*]: 1- Mantıksal olanın kendine özgülüğü ve bağımsızlığı üzerine öğreti. 2- Salt mantıksal olanın tek yanı olarak ağır basması. 3- Evrenin mantıksal biçimde düzenlenmiş olduğunu öne süren öğreti.

mantıklaşdırıcılık [Alm. *Logizismus*] [Fr. *logicisme*] [Ing. *logicism*]: 1- Mantıksal olana aşırı değer verme. 2- (Ruhbilimciliğin karşısında) Mantiği ruhbilimden bağımsız olarak kurma ve onun ruhbilime üstünlüğünü öne sürme eğilimi. 3- (Matematikleştirmeye karşı olarak) Matematiği mantiğa indirgeme, mantiğin bir dalı olarak ele alma eğilimi.

Marburg Okulu [Alm. *Marburger Schule*] [Fr. *école de Marbourg*]: Varlığın mantıksal bağıntıların bir örgütü olduğunu öne süren, gerçekliği kavramsal, matematsel yolla kavrayan bir lojistik geliştiren Yeni Kantçı okul. // Bu okulun kurucusu H. Cohen, geliştiricileri P. Natorp ve E. Casirer'dir. Bu akım → özdekcilik ve → doğalcılığın karşısında, bilgi eleştirisi ve bilim kuramı doğrultusundadır. Bu okulun ayrıca ahlak felsefesi, sanat felsefesi, dil, din, söylecibilim araştırmaları da vardır.

Marksılık [Alm. *Marxismus*] [Fr. *marxisme*] [Ing. *Marxism*]: Karl Marx ve Friedrich Engels'in geliştirdiği, "bilimsel toplumculuk" doğrultusundaki felsefe, toplum ve ekonomi öğretisi. // Marksçılar felsefelerini etiçimsel özdekcilik olarak adlandırırlar. Marksçılığın dayandığı temel, insanlığın tarıhsel ve toplumsal gelişmesinin ekonomik güçler ve ilişkilerle belirlenmiş olduğu ve dünşince ile ilgili tinsel güçlerin de bunların bir yansımıası olduğu görüşündür. Ekonomik ilişkiler ve bununla ilgili tinsel biçimler ile kültür, altyapı ve üstyüapı olarak bağlantı içindedirler, birbirleriyle nedensel bir bağılılık içinde bulunurlar. Marksçılığın felsefe bakımından temel ilkesi sudur: İnsanın bilinci varlığını değil, tam tersine toplumsal varlığı bilincini belirler. Dünşince ve biliç insan beyninin ürünleridir, insanın kendisi de bir doğa ürünüdür, çevresi içinde ve çevresi ile birlikte gelişir; insan toplumu da kültür ile birlikte bir doğa parçasıdır; insan tarihi de neden-ekti bağlantıları içinde ve etiçimsel bir biçimde gelişir. Evren olmuş bitmiş bir şey değil, ilerleyen bir süreçtir; etiçim de Marx'a göre, gerek dışdünyadaki, gerek insan düşüncesindeki genel devinin yasası -bu devinin özdeğin varoluş biçimidir- üzerindeki bilimdir. Hegel'in karşıtlıklar içinde ilerleyen etiçimsel değişmesi Marx'da sınıfların savaşına çevrilmiştir. Sınıfların savaşı öğretisi de Darwin'in öğretisinde kendisine dayanak bulur.

modern mantık

Doğadaki yaşama savaşını Marx insan toplumlarına da aktarmıştır. Bilimsel toplumculuk da sonunda bir doğa bilimi biçimine girer. bkz. **tarihsel özdekcilik, özdekcilik, etiçim**

matematsel mantık bkz. **mantık** 6

materyalizm bkz. **özdekcilik**

mathesis universalis [Lat. *universalis = evrensel*] [Yun. *mathesis = bilme, bilim, kesin bilim olarak matematik*]: Descartes, Leibniz ve çağımızda Husserl'in bilgi ülkesi olan, bütün bilimlerin kendisine dayandığı, bilgimizin bütün konularını kesin matematsel biçimde kavrayabilen evrensel bilim. // Bu ülküyü ortaya atanlar, biçimsel mantiği ve bilim öğretisini bütün bilimlerin dayandığı temel sayılar, bütün bilgilerimizin matematsel bir kesinliğe, seçiklige ulaşılmasını erek olarak görürler.

mekanikçılık [Alm. *Mechanismus*] [Fr. *mécanisme*] [Ing. *mechanism*] [es.t. *mihanikeye*]: 1- (Fizikte) Bütün fiziksel olayları uzay ve uzaya yer değiştirmelerle açıklayan görüş. (Ör. İsunun mekanikçi açıklanışı.) 2- (Dirimobilimde) Canlı varlıklar, organik olayları mekanik yasalara göre açıklamaya çalışan öğreti. (Özel bir yaşama güclünün varlığını kabul eden → dirimselciliğin karşısı.) 3- (Fizikötesinde) Demokritos'un atomculuğunda temelendirilmiş olan mekanik-doğa ve evren görüşü. Cansız cisimlerin devinin ve etkilerinin mekanığını tüm gerçeklik olaylarının öz örneği sayan ve ruhsal-tinsel olayları da ancak nedensel-mekanik açıdan ele alan dünya görüşü.

metafizik bkz. **fiziktesi**

methexis (Yun.): Pay alma, katılma. Platon'un → idea öğretisinde algılanan nesnelerin idealarla olan ilişkisini belirlemekte kullandığı terim: Nesneler idea-ya-bu gerçek varlığa- katılmakla, ondan pay almakla belli bir şey olurlar.

mikrokosmos [Yun. *mikros = küçük, kosmos = evren*]: Küçük evren. Evrenin bir parçada yansımmasını dile getirir. (Ör. İnsan bir küçük evrendir. Modern fizikte de atom mikrokosmos olarak adlandırılır.)

mistik bkz. **gizemsel**

mistikim bkz. **gizemcilik**

mitoloji bkz. **söylecibilim**

mitos bkz. **söylenece**

modern mantık bkz. **mantık** 6

modus

modus bkz. **kip**

monad [Alm., Fr., Ing. *Monade*] [Yun. *monas* = bir olan]: 1- (Eski Yunan felsefesinde) Bölünmez birlik (Platon'da idea). 2- (Giordano Bruno da) Fiziksel ve ruhsal gerçekliğin öğelerinden her biri. 3- (Leibniz'de) Artık bölünemez bir birlik olan sonsuz sayıdaki tözlerin her biri.

moralist bkz. **ahlâkçı**

moralizm bkz. **ahlâkçılık**

morfoloji bkz. **biçimbilim**

mutçuluk [Alm. *Eudämonismus*] [Fr. *eudémarisme*] [Ing. *eudaemonism*] [Yun. *eudaimonismos*] [es.t. *istisadiye*]: Yaşamın anlamını mutlulukta bulan, insan eylemlerinin son ereğî olarak mutluluğu gösteren ahlâk öğretisi. // Mutluluk kavramına verilen anlamla göre mutçuluk öğretileri türlerde ayrılır: a. Hazcılık: Duyusal hazırlara bağlanan mutçuluk. b. Bireysel mutçuluk: Tek kişinin mutluluğuna bağlanan mutçuluk. c. Toplumsal mutçuluk: Toplumun mutluluğunu, iyiliğini erek olarak alan mutçuluk. Bu sonuncusu "Olabildiğince çok insanın olabildiğince çok mutlu olması." düşüncesiyle kesin formülünü bulur ve yarar açısından ele alınarak → yararlılığı (utilitarizm) varır.

mutluluk [Alm. *Glück*] [Fr. *bonheur*] [Ing. *happiness*] [es.t. *saadet*]: 1- Genellikle insanların kendilerine en yüksek erek olarak koymakları değer. Bilinci dolduran tam bir doygunluk durumu. İstek ve eğilimlerin tam bir uyumu ve doygunluğu. Değerli şeylerin bolluğu içinde alınan nesnel durum. 2- Kişiisel mutluluk düygüsü: a. durum olarak; b. bir kezlik bir yaşıntı olarak. 3- Ahlâk felsefesinin ana kavramlarından biri; özellikle klasik eskiçağ ahlâkinin temel kavramı: a. Bireyin mutluluğu. b. Toplumun mutluluğu. 4- Kant'ta mutluluk erişimiği güç bir ülkedür; bunun karşısına Kant mutluluğa lâiyik olma değerini ulaşılabilir bir erek olarak koyar.

N

neden [Alm. 1- *Ursache*, 2- *Grund*] [Fr. 1- *cause*, 2- *raison*] [Ing. 1- *cause*, 2- *reason*] [Lat. 1- *causa*, 2- *ratio*] [es.t. 1- *illet*, 2- *sebep*]: I. Gerçek neden (illet). 1- Bir olayın gerçek nedeni. Bir şeyi etkileyen, oluşturan, doğuran; → etkinin bağıllılık kavramı; gerçek etkilere ve değişimlere yol açan etkileme. ("A B nin nedenidir." dendiğinde, "A nin varoluşu B nin varoluşunun nedenidir." denmek istenir.) Eskiçağda ve Dekartçılarda bugündünden daha geniş anlamda kullanılmıştır. Aristoteles nedeni dört ayrı anlamda kullanır: a. Biçimsel neden (*causa formalis*): Biçim veren neden. b. Özdeksel-içeriksel neden (*causa materialis*): Gerçekte bulunan özdeksel neden; özdeksel koşul; etkilemenin temeli, değişmeyeñ özdegi; kendisinden bir şeyin oluşu şey. c. Etkileyici neden (*causa efficiens*): Başlangıçta bulunan edici, yapıcı, etkileyici neden. d. ErekSEL neden (*causa finalis*): Bir son, erek giden neden. Günümüzde nedenin yalnızca bu son iki anlamı kalmıştır. Etkileyici neden, bir başka olayı doğuran, bir olayı ya da bir eylemi yaratan varlığı göstermek için; erkekSEL neden de, bir edimi gerçekleştirmek üzere güdülen ereğî göstermek için kullanılır. 2- Bir özün, bir varlığın olağının varlık koşulu olarak varlık nedeni, var olma nedeni (Lat. *ratio essendi-ratio possibilisitatis*). Ancak burada olsusal olay henüz söz konusu değildir. böyle bir olay için gerçek neden (*causa*) olması zorluludur. 3- Hareket nedeni, kimildatıcı neden, güdü (motif). İstememin, eyleminin ruhsal nedeni. II. Mantıksal neden (sebep): 1- Kensisinden, başka bir yargının, başka bir önermenin, başka bir kavramın zorunlukla çıktığı yargı, önerme ya da kavram. Temel, dayanak, gerekc. (Bağıllılık kavramı: *sonuç=consecutio*.) 2- Doğrulayıcı neden, doğrulama, gerekc: Bir şeyi haklı göstermek üzere öne sürülen kanıt. (Bu kanıt iyi olmayı bilir de.) 3- Bilgi nedeni (*ratio cognoscendi*): Bir şeyin bilinmesini sağlayan neden. (Ör. Termometrenin yükselmesi ısı artışının saptanması için bilgi nedenidir;

nedensellik

termometre isının yükselmesinin gerçek nedenini açıklamaz, yalnızca onun bilinmesinin nedenidir.)

nedensellik [Alm. *Kausalität*] [Fr. *causalité*] [Ing. *causality*] [Lat. *causalitas*] [es.t. *illijet*]: → Nedenle → etki arasındaki bağlantı. Nedensellik yasası: Her olayı bir nedeni olduğunu dile getiren yasa. Nedensellik ilkesi: Nedenle etki arasındaki bağlantının zorunluluğunu dile getiren ilke. Formülü: Her etkinin zorunlu olarak bir nedeni vardır. Nedensellik ilkesi ve nedensellik yasası türlü biçimlerde temellendirilmiş ve açıklanmıştır: İlkın Demokritos olayların nedensel bağlantısının sözünü etmiştir. Aristoteles "ortaya çıkan her şeyin, bir şey yolüyle bir şeyden, belli bir şey olarak ortaya çıktığini" söyler. Doğa bilimlerinin gelişmesiyle nedensellik açıkkık kazanmıştır (Bacon, Galilei, Kepler vb.). Hume, nedensellik kavramını eleştirerek, nedenselliğe inanmanın çağrışımlara ve alışkanlıklara dayandığını öne sürmüştür. Kant nedenselliği, düşünmemizin önsel biçimi olan → kategorilerden biri olarak belirler; Kant'a göre nedensellik bilgi için zorunlu olan bir kavramdır, deneyden gelmez, ama yalnızca duyular dünyada (görünüler dünyasında) geçerlidir. Mill, Spencer vb. nedenselligin yalnızca deneyden geldiğini ve tümeworld yoluyla kazanıldığını öne sürerler. Yeni fizikçiler nedensellik ilkesinin uygulanmasının sınırlılığına karşıdır; onlara göre nedensellik bir varsayımdır, bir araştırma ilkesi → bulgusal ilke olarak, olasılık kuralları olarak yararlanılabilir. Özdeşçiler nedenselligin yalnızca doğada değil, yaşam olaylarında, ruhsal yaşamda ve tarihte de (toplumsal, ekonomik nedensellik) geçerli olduğunu savunurlar.

nefret [Alm. *Hass*] [Fr. *haine*] [Ing. *hate*]: Bir şeye yönelik duygusu. Kişiye karşı: Birinin kötüüğünü istemeye varan tutku; yok etme isteğine varan bir yadsıma; bu yüzden nefretin en yüksek derecesi öldürmeye isteyen nefret olarak adlandırılır. Şeylere (nesnelere) karşı: Sevmeme; uzaklaştırmayı, ortadan kaldırmayı isteme (yalandan nefret, matematisken nefret, hayvanlardan nefret vb.).

nesne [Alm. *Objekt*, *Gegenstand*] [Fr. *objet*] [Ing. *object*] [Lat. *objectum* = karşısında bulunan, karşıya konan] [es.t. *sey*]: 1- (Genellikle) Karşımızda bulunan şey. 2- Öznenin bağılılaşık kavramı olarak, özne ediminin, bilincin kendisine yöneldiği şey: a. Kendisine yönelik, düşünülen, tasarılanan nesne, kendisine yönelen bir edim olmadan var olmayan şey; bilinçte, düşünme nesnesi (konu) olarak düşünme olayının karşısında bulunan şey; düşüncel (ideal) nesne. b. Özne ediminden, bilinçten,

nitilik

bağımsız olan gerçek (real) nesne; gerçeklik olarak, dışdünyanın bir parçası olarak bilincin karşısında duran şey.

nesnel [Alm. *objektiv*] [Fr. *objectif*] [Ing. *objective*] [es.t. *afaklı, şeyî*]: 1- Nesneye ilişkin olan. 2- Nesne ile uyusan, nesne ile uyum içinde olan. 3- Bireyin kişisel görüşünden bağımsız olan. 4- Genel geçer olan, her düşünce için geçerli olan. 5- Bireyüstü olan, örneğin nesnel tin: a. Bireyleri aşan, ama aynı zamanda onları birleştiren tinsel yaşam alanı (sanat, bilim, ahlâk, hukuk). b. Tinin, öznenin dışına çıkan ürünleri, yapıtları, kuruluşları.

nesnelleşme [Alm. *Objektivation*] [Fr. *objectivation*] [es.t. *afakileşme*]: Öznel olanın, nesnel olan, özneden ayrılmış olan bir varlık içinde ortaya çıkması. Bütün kültür ürünlerini, bütün tinsel yapıtlar, tinin, kültürün nesnelleşmeleridir.

nesnelleştirme [Alm. *Objektivierung*] [Fr. *objectivation*] [Ing. *objectivation*] [es.t. *afakileştirme*]: 1- Öznel olanın, ya da bir düşüncenin (idenin) gerçekleşmesi. 2- Öznel olanın saptanması.

nesnellik [Alm. *Objektivität*] [Fr. *objectivité*] [Ing. *objectivity*] [es.t. *afaklılık, şeyilik*]: 1- Özneden bağımlılık, nesnenin kendisine uygunluk. 2- Öznenin kendi duyu, görüş ve önyargılardan uzakta kalarak ve herhangi başka bir etki altında da kalmaksızın bir nesneyi kavrama niteliği. 3- Genel geçerlik. 4- Bireyüstü gerçeklik.

nicelik [Alm. *Quantität*] [Fr. *quantité*] [Ing. *quantity*] [Lat. *quantitas*] [Yun. *posofei*] [es.t. *kemiyet*]: Ölçülebilin, azalıp çoğalabilen büyüklük; nice, ne kadar, ne büyülükte sorularının karşılığı. // Aristoteles'den beri nicelik temel anlatım biçimlerinden (kategori) biridir. Mantıkta bir önermenin tümel ya da tikel oluşu onun niceligidir.

nihilizm bkz. **hiççılık**

nirvana (Sanskritçe): Budizmin "kurtuluş" için kullandığı terim. Her türlü isteklerden, tutuklardan, duygularından kurtulup, ben'in ortadan kalktığı en yüksek ruh durumuna erişme.

nitelemede çelişki [Lat. *contradiction in adiecto*]: Bir terimle ona katılan, ona eklenen nitilik arasındaki çelişki. (Ör. köşeli silindir, yuvarlak üçgen.)

nitilik [Alm. *Qualität, Beschaffenheit*] [Fr. *qualité*] [Ing. *quality*] [Lat. *qualitas*] [Yun. *poioies*] [es.t. *keyfiyet*]: 1- Bir nesnenin yapısını belirleyen, bir şeyle ya da böyle yapan özellik; nite, ne gibi, nasıl sorularının karşılığı. // Aristoteles'ten beri nitilik düşüncenin temel anlatım biçimlerinden

noema

(kategori) biridir. 2-(Mantıkta) Bir önermenin olumlu ya da olumsuz olusu. Yargılar niteliklerine göre evetleyici, değilleyici ve sınırlayıcı olurlar.

noema (Yun.): Düşünce; düşünme içeriği. Düşünme ediminden (Yun. *noesis*) ayırmak üzere özellikle Husserl'in kullandığı kavram. Noema (düşünce içeriği), Husserl'de, *noesis*'in (düşünme ediminin) ayrılmaz bir bağılaşık kavramıdır.

nominalizm bkz. **adçılık**

norm bkz. **düzgü**

noumenon (Yun.): 1- Duyularla algılanan şeylerin (\rightarrow görünüğü = *phainomenon*) karşılaştırarak usla kavranan şey. 2- (Kant'ta) Duyulur görününe değil, duyuüstü bir görünün konusu olan şey; görünüğü karşıtı; algılanan bir özneyle herhangi bir bağlantısı olmaksızın var olan gerçekler dünyası. Noumenon ancak duyarlığa gereksinme duymaksızın görülebilir; şeyleri doğrudan doğruya kavrayabilen bir anlık, Tanrısal bir us için vardır. İnsan duyularla bağlı olduğundan böyle bir kavramı görüleyemez, onu düşünebilir yalnızca.

nous [Lat. *intellectus*]: Us, tin. 1- (ilk Anaxagoras'ta): Evreni düzenleyici, özdeksel olmayan ilke. 2- İnsanın en yüksek yeteneği. a. (Platon'da) idealara yönelik düşünme-us edimleri. b. (Aristoteles'te) Kuramsal ve kılaklı düşünme gücü. 3- a. Düşünmenin ilkesi ve gelip geçici olmayan tözü. b. (Plotinos'ta) Usla kavranan dünyanın, idealar alanının ilkesi.

○: Biçimsel mantıkta tikel olumsuz önermelerin simgesi. (Ör. "Bazı insanlar kara gözlü değildir.")

obje bkz. **nesne**

okkasionalizm bkz. **aranedencilik**

olanak [Alm. *Möglichkeit*] [Fr. *possibilité*] [Ing. *possibility*] [Lat. *possibilitas, potentia*] [es.t. *imkân*]: Olabilirlik; bir şeyin olabilirliği. 1- (Nesnel olarak) Belli koşullarda gerçek olabilecek olan. 2- (Öznel olarak) Belli varsayımlar koyarak gerçekleştirilebileceği düşünülen şey.

olasılık [Alm. *Probabilität*] [Fr. *probabilité*] [Ing. *probability*] [Lat. *probabilis* = olası, denebilir] [es.t. *ihtimalîye*]: Bilginin ancak \rightarrow olasılık değeri olduğunu, salt doğrunun bilinmeyeceğini, bilginin yalnızca olasılığa erişebileceğini ileri süren kuramsal-kuşkucu öğreti.

olasılık [Alm. *Wahrscheinlichkeit*] [Fr. *probabilité*] [Ing. *probability*] [Lat. *probabilitas*] [es.t. *ihtimaliyet*]: I. (Felsefede) Doğruluğa yaklaşım derecesi. Bu anlamda: 1- Ortaya çıkması zorunlu olmayan bir olayın ortaya çıkma olasığının en yüksek derecesi. 2- O zamana deðin yapılan deneylerle bir olayın ortaya çıkışmasını beklenmesi, ama yine de salt bir kesinliği bulunmaması durumu. 3- Bir şeyin doğru sayılması için yeterince nedenlerin bulunmaması durumu. II. (Matematikte) Güvenilirliğin sayı ile belirlenmesi; böylece belli bir olayın ortaya çıkabilme olaslığı hesap edilebilir. (Ör. Bir zar atmada altıyi tutturmadı 1/6 olasılık vardır.)

olgu [Alm. *Faktum*] [Fr. *fait*] [Ing. *fact*] [Lat. *factum* = yapılmış olan] [es.t. *vakı*]: Düşünülülmüş olanın karşıtı, olmuş olan, gerçek olan, gerçekleşmiş olan.

olguculuk [Alm. *Positivismus*] [Fr. *positivisme*] [Ing. *positivism*] [es.t. *ispatiye*]: Araştırmalarını olgulara, gerçeklere dayayan, fizikötesi açıklamaları kuramsal olarak olansız, kılaklı olarak yararsız gören; deneye denet-

olgu doğruları

lenmeyen soruları sözde soru olarak niteleyen felsefe doğrultusu. // Terim olarak, A. Comte'un felsefeye getirdiği bir kavramdır. Olguculuğun temel kavramı olan olgu olgular arasında türlü anamlarda kullanılmıştır; ancak hepсинin birleştiği, doğa bilimlerinin evren tasarımasına ve yöntemlerine uyma zorunluluğudur. Olguculuğu dizge olarak kuran A. Comte'dur, ama Comte'dan önce D. Hume, d'Alembert ve Turgot da aynı doğrultudadırlar; başka temsilcileri: Mill, Spencer, Mach, Avenarius vb.

olgu doğruları bkz. doğruluk

oligarşı bkz. takımerki

olumlu [Alm. positiv] [Fr. positif] [Ing. positive] [es.t. müspet, vücubi]: 1- Evetleyici. (Değilleyicinin karşıtı.) 2- Onaylayıcı, doğrulayıcı. 3- Güvenilir olan. Karşıtı bkz. olumsuz

olumsal [Alm. contingent] [Fr. contingent] [Lat. contingens] [es.t. mümkün]: Rastlantısal olan; ne zorunu ne de olansız olan; olabilir de olmamış olabilecek olan (şey).

olumsallık [Alm. Kontingenz] [Fr. contingence] [Ing. contingency] [Lat. contingētia] [es.t. imkân]: Olumsal olanın niteliği; olumsal olma durumu; kendine var olma ilkesini bulundurmayanın, zorunlu olmanın niteliği. Karşıtı bkz. zorunluluk. Felsefede özellikle Fransız filozofları (Renouvier, Boutroux) bu kavramı işlemişlerdir. Boutroux'ya göre doğa yasaları olumsallık niteliği taşırlar.

olumsuz [Alm. negativ] [Fr. négatif] [Ing. negative] [es.t. menfi]: 1- Bir şeyi yadsıyan. 2- Değilleyici; öne sürülen bir savın yanlışlığını ortaya koyan (yargı).

oluş [Alm. 1- Werden, 2- Genesis] [Fr. 1- devenir, 2- genèse] [Ing. 1- becoming 2- genesis] [Lat. fieri < in fieri = oluş halinde] [Yun. genesis] [es.t. 1- sayruret 2- tekevvün]: I. Değişme süreci. Bu anlamda: 1- Bir durumdan öteki duruma geçiş. 2- Olanaktan gerçekliğe geçiş. 3- Sürekli değişim olayı. 4- Değişmez, zamandışı olan öze karşılıklı içinde, gerçekliğin değişen, değişim içinde olan öz belirtisi. 5- Değişmez olan, olmuş bitmiş varlıklı karşılıklı içinde, yaşamın oluşma, gerçekleşme, kendisini tamamlama niteliği. II. İncelenen bir konunun (bir varlığın, bir görevin, bir kurumun) oluşu; göz önüne alınan andaki durumuna得分 gelişip oluşma biçimi. Yaşamın oluşumu, doğuşu ya da gelişmesi. Ayrıca: Tevrat'ın dünyanın oluşunu anlatan birinci kitabının başlığı.

ortaklaşalık

oluşum [Alm. Bildung] [Fr. formation] [es.t. teşekkül]: İnsan ruhu ve düşüncesinin kültür değerlerine tam bir anlayışla katılabilecek bir biçimde tinsel gelişmesi ve biçimlenmesi. İnsanın belli ülkülere ve belli örneklerle göre yetişmesi. // Gerçek oluşum son bulmuş bir şeý değil, durmadan gelişen canlı bir oluşturur.

ontoloji bkz. varlıkbilim

ontolojik kanıt bkz. Tanrı

ontolojik mantık bkz. mantık 4

onur [Alm. Würde, Menschenwürde] [Fr. dignité (humaine)] [Ing. dignity] [Lat. dignitas] [es.t. haysiyet]: İnsanın, duyan, düşünen ve özgür bir varlık olarak taşıdığı değer, insan olarak insanların değeri. // Kant'a göre onurlu bir varlık olması dolayısıyle insan hiç bir zaman bir araç olarak kullanılmamalıdır.

organon (Yun.): Alet, araç. Aristoteles'in mantıkla ilgili yapıtlarının bütününe verilen ad. Aristoteles'in kendisinin mantık için kullandığı terim "analytik"dir. Aristoteles'te mantık doğru düşünmenin yöntemi ve sanatı, bilimlerin yöntemidir. Organon denmesinin nedeni de bu anlamla ilgili: Doğru düşünmenin aleti; bilimsel bilgiye götüren araç.

ortakduyu [Alm. Gemeinsinn] [Fr. sens commun] [Ing. common sense] [Lat. sensus communis] [Yun. koine aisthesis] [es.t. hiss-i müşterek]: 1- (Aristoteles ve skolastik felsefede) Çeşitli duyu organlarının verilerini birleştiriren, başka bir deyişle, aynı nesneden duyu器官ların her biri ile alınan türlü duyuimleri düzenleştirerek o nesneyi tek ve aynı nesne olarak algılanır kılan yeti. 2- a. Belli bir çevrede edinilmiş ve herkesçe kabul edilebilir diye düşündürülen kanıların toplamı. b. (Özellikle İskoçya Okulu) Bilgi ve ahlâkin kaynağı olarak sağlam insan anlığı. bkz. İskoçya Okulu

ortaklaşalık [Alm. Gemeinschaft] [Fr. communauté] [Ing. community] [es.t. cemaat]: Ortak olanın öz belirtisi. Ortaklaşa edinilen özdeksel ve tinsel değerlere dayalı toplumsal ilişkiye. Bu anlamda: (Genel olarak) Araclarında bir ortaklık bulunan insan obegi. 2- İnsanların birlikte yaşamlarının belirli temel biçimlerine verilen ad: Tönnies'in "Gemeinschaft und Gesellschaft" (Ortaklaşalık ve Toplum) adlı yapıttan beri, insanların doğal, organik birlikteklilerinin çeşitli biçimlerine verilen ad (aile, soy, ulus). Uşa uygun, istence dayanan, istendiğinde çözülebilken bir erek bağlılığı olan toplum'dan ayırt edilir.

orta terim

orta terim [Alm. *Mittelbegriff*] [Fr. *moyen terme*] [Ing. *middle (term)*] [Lat. *terminus medius*] [es.t. *mutavassit had*]: (Tasımda) Büyük terimle küçük terim (öncüler) arasında bağlantı kuran aracı terim; bunun sonucu olarak iki öncülde de bulunan, ama sonuç önermesinde bulunmayan terim:

İnsan ölümlüdür.
Sokrates insandır.
Öyleye Sokrates ölümlüdür.
İnsan, orta terimdir. M ile gösterilir.

yazrı *مُنْسَخٌ*

Ö

öbek [Alm. *Gruppe*] [Fr. *groupe*] [Ing. *group*]: 1- Görüller bir biçimde bir-biriyle az çok sıkı bağlılığı olan şokluk. 2- Toplumbilimin temel kavramı olarak: Toplumun en dar biçimine verilen ad.

öbür dünya bilgisi [Alm., Fr. *Eschatologie*] [Ing. *eschatology*] [Yun. *eschaton* = son, sonuncu; *logos* = öğreti] [es.t. *ilm-ül-ahiret*]: Evrenin ve insanlığın sonu ile ilgili öğretüler.// Tek insanın sonu ile ilgili olarak ölümden sonraki yazgı (bireysel öbür dünya bilgisi); dünyanın sonu ile ilgili olarak, ölülerin dirilmesi, kıyamet günü ve öbür dünya konularını işler (genel öbür dünya bilgisi).

ödev [Alm. *Pflicht*] [Fr. *devoir*] [Ing. *duty*] [Yun. *deon, katheton*] [Lat. *officium*] [es.t. *vozife*]: Yapmak zorunda olduğumuz, yapmamız gereken şey; ahlâkça yükümü olduğumuz şey. Ödev duygusu: 1- Ödevlere karşı sorumluluk duygusu. 2- İstemelerimizin belirleyicisi olarak ahlâk ya-sası üzerine bilinc (Kant).

öge [Alm. *Element*] [Fr. *élément*] [Ing. *element*] [Lat. *elementum*] [es.t. *unsur*]: 1- (Genel olarak) Bir bileşliğin en yalın parçalarından biri. Yapıçı öge olarak bölünmez temel parçalar. 2- (Mantıkta) Bir sınıfı (ya da bütüne) bağlı olan bireylerin her biri. 3- (Bilgi öğretisinde) Kavram ve yargılara (bilgi öğeleri). // Bir bilimin öğeleri bu bilimin ilkeleri ve ilk önerme-leridir. (Özellikle tûmdengelimli bilimlerde, örneğin geometride.) 4- (Fizikötesinde) Ana özde, ilk özde (Thales için su). // Antikçağda Empedokles'ten beri dört temel öge kabul edilir: Toprak, su, ateş, hava. Pythagorasçular ve Aristoteles bunlara beşinci öge olarak "aether'i eklemiştir.

öğretici düzenleyicileri [Alm. *Doxographen*] [Yun. *doksographoi*]: Antik çağda filozofların düşüncesi ve kanılarını toplayıp sorunlara göre düzenleyerek yazan yazarlar (Diogenes Laertius).

öğretim bilgisi [Alm. *Didaktik*] [Fr. *didactique*] [Ing. *didactics*] [Lat. *didac-tica*] [Yun. *didaskein* = öğretmek] [es.t. *fenn-i talim ü tedris*]: 1- Öğ-

öke

retme sanatı; öğretme bilimi. 2- Eğitibilimin öğretim konusu ile ilgili bölümü.

öke [Alm. *Genie*] [Fr. *génie*] [*Ing. genius*] [Lat. *genius* < *gigno* = yaratıyorum, meydana getiriyorum] [es.t. *dâhi*]: Yaratıcı yeteneğin en yüksek derecesine ulaşmış kişi.

ökelik [Alm. *Genialität*] [Fr. *genialité*] [es.t. *dâhilik*]: Yaratıcı yeteneğin yeni olanaklara yol açan en yüksek derecesi. // Ökelik ile yeteneği karıştırılmamak gereklidir. Yetenekli kişi ancak kendi olanaklarının sınırı içinde en yüksek düzeye ulaşabilir; öke ise bu sınırı aşarak yeni olanaklar yaratır.

ölçüt [Alm. *Kriterium*] [Fr. *critérium, critère*] [*Ing. criterion*] [Yun. *kriterion* < *krinein* = ayırma, yargılama] [es.t. *misdak, miyar, kistas*]: 1- (Genel olarak) Ayırma ve yargılama aracı; doğruluğu yanlıştan ayırt etme aracı. 2- (Mantık ve bilgi öğretisinde) Bilgide doğruluğu ya da yanlışlığı ayırma aracı. // Ölçüt olarak geçerli olanlar: a. **Bıçimsel:** mantıksal çelişmezlik ilkesi. b. Konuyle uygun düşme; kavramla görünen (algının) örtüşmesi; apaçık olus.

önceden kurulmuş uyum: Leibniz'in, gerçekliğin düzenini dile getirmek üzere kullandığı terim. // Bu düzen karşılıklı etki ya da gerçek etkileşimlerden oluşmamıştır; tam tersine, Tanrı bu düzeni önceden kurmuş, bütün → monad'ların yaşam ve tasarımların içerikleri arasındaki uyum ve sıralamanın düşüncel dizgesi olarak önceden belirlenmiştir. "Tanrı bütün varlıklar sürekli bir uyum içinde bulunacağ gibi düzenlemiştir." Leibniz'e göre böyle bir uyum içinde bulunacağ gibi düzenlemiştir. Leibniz'e göre böyle bir "önceden kurulmuş uyum" ruh ile beden arasında da bulunur. (Ruhun monad'ları ile bedenin monad'ları arasında hiç bir nedensellik bağlantısı yoktur.) Ruh ile beden işleyişleri baştan beri birbirine ayarlanmış iki saate benzer,larında önceden kurulmuş bir uyum vardır.

önçel [Alm. *Antecedent*] [Fr. *antécédent*] [*Ing. antecedent*] [Lat. *antecedens* = önde giden] [es.t. *mukaddem*]: (Mantıkta) Sonucun çıkarıldığı önerme ya da önermeler. (Ör. tasımda: büyük ve küçük önerme.) // Her içermeye içeren terim önceldir, içeriilmiş olan → ardıdır. Varsayımsal bir yığında koşulu bildiren önermeye (A doğru ise) **önçel**, koşullanmış önermeye de (B de doğrudur) **ardıl** denir. bkz. **ardıl**

öncesizlik-sırasızlık [Alm. *Ewigkeit*] [Fr. *éternité*] [*Ing. eternity*] [Lat. *eternitas*] [es.t. *ezeliyet-ebediyet*]: 1- Başı sonu olmayan süreklilik. 2- Varlığın tam bir çöküğü. Bu çökük, zaman ve zamansızlığı kendinde

önsel

bulundurur, başı ve sonu olmayan bir biçimde uzanır, kendi dışında artık hiçbir şey yoktur. Tanrı'nın öncesiz-sonrasız varoluşu (her anda hazır oluşu). 3- Zamanın dışında olanın belirlenmişliği. 4- Zamanın mutlak olarak ortadan kaldırılması ve yadsınması. 5- Zamandan bağımsız olan; idelerin, sayıların, mantıksal olguların zamansızlığı. 6- Çağların değişikliğini zaman içinde aşma, ya da bunu öne sürme. (Ör. Sonsuz barış.) 7- Zamanı aşma (Schelling).

öncüler [Alm. *Prämisse*] [Fr. *prémisses*] [*Ing. premiss*] [Lat. *præmissa*] [es.t. *mukaddemət*]: Tasımda kendilerinden sonucun çıkarıldığı önermeler.

önerme [Alm. *Satz*] [Fr. *proposition*] [Lat. *propositio*] [es.t. *kaziye*]: (Klasik mantıkta) → Yargının sözlerle dile gelişti; doğru ya da yanlış olabilen bir anlatım. // Modern mantıkçılar doğru ya da yanlış olabilen anlatım yanında belirsiz kalın bir anlatım da bulunuğuna dikkatli çekmişlerdir. Önerme mantıksal terim olarak temel anlamını modern mantıkta kazanmıştır. B. Russell önermeden "İlk planda bir şeyi ya doğru olarak ya da yanlış olarak dile getiren sözler kuruluşu."nu anlar; örneğin: $2 \times 2 = 4$ de $2 \times 2 = 5$ de birer önermedir; "Sokrates bir insandır." "Sokrates bir insan değildir." de birer önermedirler; önemli olan önermeden önerme görevini ayırmaktır. Önerme görevi bir anlatımda bu anlatımı kuran bir ya da daha çok belirsiz parçayı, bu parçalara değer yüklenliğinde bir önerme kılacak olan anlatımdır. Ör. "X bir insandır." X belirsiz kaldığı sürece bu önerme ne doğrudur ne yanlış; X e bir değer veriliirse bundan doğru ya da yanlış bir önerme çıkar.

önsel [Alm., Fr., Ing. *a priori*] [Lat. *a priori* = önde, önceden olan] [es.t. *kabili*]: Deneyden bağımsız olan, ama deneye canlandırılabilen, bilincine varılabilen (bilgi); deneyin ötesinde geçerliği olan (bilgi). // Önsel bilgi, Platon'dan beri felsefede üzerinde durulan bir sorundur. Yeni çağ bilgi öğretisinde önsel (*a priori*) ile → sonsal (*a posteriori*) temel bir kavramı ikilisidir: 1- Bilginin iki kaynağı öğretisinde önsel şunları eşanlamalıdır: a. Düşünceden, ıstan gelen, kavramsal olan. b. Doğustan. c. Kendiliğinden (spontan) oluşan; sonsal ise bunların karşıtı olan kavramlarla bir sayılır: a. Duyusal deneyden gelen. b. Edinilmiş. c. Alınmış. 2- Kant bu karşılığı yeniden ortaya koyup derinleştirmiştir. Kant önsel deyince, deneyi olanaklı kılan anılar; çünkü ona göre her bilgi zaman bakımından deneye başlar, ama yalnız deneyden türemez. Bu anlayışta önsel=kavram, düşünce değildir, çünkü önsel olan görüşler de (uzay ile zaman) vardır; bunlar da deneyi olanaklı kılan biçimler, koşullardır. 3- Çağımızda görüngübilim ve bu içgiri önsel olarak özü

görme ilkesi, önseli yalnız kavramsal olana bağlılığından ayırmamış, onun biçim ilkeleriyle olan ilişkisini de kesmiştir. Bu anlayışta önsel, doğrudan doğruya görülen özlüklerin niteliklerini, öz bağlamlarını ve öz ilişkilerini, hem de özellikle içerişleri bakımından belirleyen bir terim olmuştur. Kant'ın biçimsel önsel'ine (*formal a priori'sine*) karşı içerişsel bir önsel ileri sürülmüştür. Ayrıca duygusal önselden (*emotional a priori*), değer önselinden (M. Scheler, N. Hartmann) ve dinsel bir önselden de (R. Otto, Troeltsch) söz edilir.

önsezi [Alm. *Ahnung*] [Fr., Ing. *pressentiment*] [es.t. *hissikablelvuku*]: Temellendirilemeyen duyu. Verilmemiş olanın, bilinmeyenin, özellikle gelecekle ilgili olanın önceden duyulması, doğru gibi sayılması. Yeni felsefede Jabobi ve Fries önsesiyi, duyulurüstü olanın duyusu olarak, deneyle sınırlı bilmenin karşısına koymuşlardır.

önyargı [Alm. *Vorurteil*] [Fr. *préjugé*] [Ing. *prejudice*] [Lat. *praejudicium*] [es.t. *itikat- batıl, peşin hüküm*]: Bir şeyi yeterince bilmenden varılmış kani; önceden verilmiş yargı.

örtülük [Alm. *implizite*] [Fr. *implicite*] [Ing. *implicit*] [es.t. *zimni*]: Örtülü, kapalı olarak içeriilmiş olan. bkz. içерme

örtülü tasım [Alm. *Enthymem*] [Fr. *enthymème*] [Ing. *enthymeme*] [Yun. *enthymema* = Düşüncede (*en thymo*) tutulan] [es.t. *kiyas-ı matvi*]: Öncülerden birinin açık olarak dile getirilmeyip düşüncede tamamlandığı tasıma verilen ad. // Burada ya büyük önerme eksiktir: "Yalan söyleyorsunuz, öylese size güvenilemez"; ya küçük önerme eksiktir: "Yalan söyleyenlere güvenilemez; öylese size güvenilemez"; ya da sonuç eksik olabilir: "Yalan söyleyenlere güvenilmez; oysa yalan söylediniz".

örtüşme [Fr. *coincidence*] [Ing. *coincidence*] [Lat. *coincidentia*] [es.t. *tetabuk*]: İki şeyin birbiriley tam olarak uyusması; iki olayın aynı zamana rastlaması. Karşıtlıkların örtüşmesi (Lat. *conincidentia oppositorum*): İlk olarak Nicolaus Cusanus'un kullandığı bir kavram, düşünce olarak eskidir. Karşıtlıkların örtüşmesi şu anlamlarda kullanılır: 1- Fizikötesi ve dinsel anlamda bütün karşıtların kökçe bir birlikte geri gitmesi. 2- Önermedeki gelişmeyi eytisimsel bir biçimde kaldırın düşünce ve varlık ilkesi. 3- Nicolaus Cusanus'ta, Tanrı, karşıtlıkların örtüşmesidir. Cusanus'a göre, sonluda gelişen sonsuzda birdir (daire ve doğru çizgi); dünün yanının kendisi de Tanrı'da örtüşen karşıtlıkların dışlaşması olarak belirir.

öykünme [Alm. *Nachahmung*] [Fr., Ing. *imitation*] [Lat. *imitatio*] [Yun. *mimesis*] [es.t. *taklit*]: Örnek alınan şeyi yeniden yapma.

öykünme kuramı [Alm. *Nachahmungstheorie*] [Fr. *théorie de l'imitation*]: Sanat yaratmalarının ilkesinin öykünme (= mimesis) olduğunu öne süren kuram (Aristoteles).

öz [Alm. *Wesen*] [Fr., Ing. *essence*] [Lat. *essentia*] [Yun. *ousia*] [es.t. *zat, mahiyet*]: 1- Varlığın aslini kuran şey; temel özellik. Karşılık b.kz. ilinek. 2- Bir şeyin ne olduğu, nasıl olduğu olgusu; bir şeyi o şey yapan, öyle olusunu sağlayan şey; bir varlığın yapısını kuran şey. Karşılık b.kz. varoluş. 3- Kalıcı, değişmez olan, gelip geçici olmayan, her zaman var olmakta olan varlık. Karşılık: Değişen, değişmekte olan varlıklar. 4- Bir şeyin bireysel ve gerçek olan kendine özgü biçimi; kendine özgü belirtisi. 5- Fizikötesinin konusu olarak: Kendinde varlık. Karşılık b.kz. görünüş. 6- İç, çekirdek. Karşılık: dış, kabuk.

özbilim [Alm. *Eidetik*] [Yun. *eidostan*]: (Husserl'de) Olgu biliminin karşısına olarak düşünülen, öz görüşünde verilmiş olanın bilimi. b.kz. görünüşbilim II

özdeğek [Alm. *Materie*] [Fr. *matière*] [Ing. *matter*] [Lat. *materia, materies*] [Yun. *hyle*] [es.t. *madde*]: (Yalın anlamıyla) İnsanın çalışmasıyla bir erek uğruna biçim verdiği ya da yararlandığı doğal cisimler, nesneler. (Felsefede) 1- Temel özelliği yer kaplama olan varlık (Descartes). 2- (Tin, ruh ve düşünün karşıtı olarak) Duyularla algılanan cisimleri kuran töz; cisimsel olanın parçalanmaz bozulmaz tözü. 3- (Aristoteles felsefesinin özel kavramı olarak) Ancak bilim yoluyle gerçeklik kazanacak olan, henüz belirsiz olanak durumundaki şey: a. İlk özdeğek (*hyle protoprima materia*) salt özdeğek, bütün şeylerin temelde bulunan (*hypokeimenon-substratum*), kendiliğinden var olmayan, ancak biçimle etkinleşen gerçeklik. b. Son özdeğek (*hyle eskhate*) ya da ikinci özdeğek (*materia secunda*): Bütün almış özdeğek.

özdekbîcimcilik [Alm. *Hylemorphismus*] [Fr. *hylémorphisme*] [Ing. *hylemorphism*] [Yun. *hyle* = madde; *morphé* = biçim]: Özdeğek ve biçimin, gerçekliğin iki ilkesi olduğunu öne süren öğreti (Aristoteles ve Aquinolu Thomas).

özdeçilik [Alm. *Materialismus*] [Fr. *materialisme*] [Ing. *materialism*] [es.t. *maddiye*]: 1- Her türlü gerçekliğin -yalnızca nesnel değil, ruhsal ve tinsel olan gerçekliğin de -özünü ve temelini özdekte gösteren, özdektan başka hiç bir tözün bulunmadığını öne süren dünya görüşü. // Özdeğevrenin ilkesi yapan eski Yunan atomcularından Leukippus ve Demokritos'tan beri özdeçilik türlü biçimlerde ortaya çıkar. İngiltere'de 17.

yüzyılda Hobbes, Fransa'da 18. yüzyılda Lamettrie ve Holbach, Almanya'da 19. yüzyılda Ludwig Büchner'le en yüksek düzeye ulaşmıştır. 2- (Ahlak felsefesinde) Yalnızca yararlı ve haz veren şeyleri erişilmeğe değer sayan, içeriksel-özdeksel değerler dışında kendi başına var olan bağımsız bir değerler alanını kabul etmeyen dünya görüşü.

özdeksel [Alm. *materiell*] [Fr. *matériel*] [Ing. *material*] [es.t. *maddi*]: Özdeğe ilişkin olan. bkz. özdeks. Karşılık bkz. tinsel

özdeksizcilik [Alm. *Immaterialismus*] [Fr. *immaterialisme*] [Ing. *immaterialism*] [es.t. *gavr-i maddiye*]: 1- Özdeğin kendine özgü bir gerçekliği olmadığını kabul eden öğreti 2- Evrenin temelinin ve genellikle gerçekliğin özünü cisimsel olmadığını öne süren öğreti. 3- Ruhun cisimsel olmadığını öne süren öğreti. (Özdeksizcilik teriminin yaratıcısı olan Berkeley, bu sözcüğü kendi felsefesi için kullanmıştır.)

özdeş [Alm. *identisch*] [Fr. *identique*] [Ing. *identical*] [Lat. *identicus* = aynı olan] [es.t. *ayni*]: Bir ve aynı olan; bir ve aynı anlamla gelen. (Ör. Sabah yıldızı ile akşam yıldızı özdeştir, çünkü aynı yıldızdır. Bir birey zaman içinde değişimeler geçirse de bir ve aynı bireydir, kendi kendisiyle özdeştir.)

özdeşleyim [Alm. *Einfühlung*]: İçten duyma. Kendi duygularını nesnelere aktarma; kendini bir başkasının tasarımlar dünyasının içine yerleştirme; kendini başka bir varlığın, örneğin bir manzaranın ya da sanat yapıtının içinde duyma. // Bu anlamda özdeşleyim, estetik yaştanın temel ögesidir.

özdeşleyim kuramı [Alm. *Einfühlungstheorie*]: Başkasının duygularını özdeşleyim yoluyla açıklamaya, yaşıtları verilmiş duyusal bağlamlar içine yansıtarak açıklamaya çalışan kuram. // Bu kurama göre, algılanan nitelikler, algılanan nesnelere ilişkin değilidir, inceleyicinin o nesneye aktardığı kendi duygularıdır. Theodor Lipps bu öğretiyi savunaların başındadır.

özdeşlik [Alm. *Identität*] [Fr. *identité*] [Ing. *identity*] [Lat. *identitas*] [es.t. *ayniyet*]: Kendi kendisile aynı olma; değişen durumlarda kendi kendisi kalma, aynı kalma. // Özdeşlik eşitlikle karıştırılmamalıdır; birbirine eşit olan iki şey, özdeş değildir. (Ör. İki masa birbirinin aynı, birbirine eşit olabilir, ama bunlar özdeş değildir.)

özdeşlik felsefesi [Alm. *Identitätsphilosophie*] [Fr. *philosophie de l'identité*] [Ing. *identity-philosophy*] [es.t. *ayniyet felsefesi*]: Varlık ve düşünce, doğa ve tin, nesne ve özne karşıtlıklarının en derin evren temelinde özdeş

oldukları kanısına dayanan felsefe öğretisi. // Salt usta aşılan bütün bu karşıtlıklar bir ve aynı temel özün türlü görünüş biçimlerinden başka bir şey değildirler. Bu öğreti türlü biçimlerde, Parmenides, Herakleitos, Spinoza, Alman idealizmi ve Schelling'de karşımıza çıkar. Felsefe terimi olarak Schelling ortaya atmıştır.

özdeşlik ilkesi [Alm. *Identitätsprinzip*] [Fr. *principe d'identité*] [Ing. *law of identity*] [Lat. *principium identitatis*] [es.t. *ayniyet prensibi*]: 1- (Varlık-bilimde) "Her nesne kendi kendisiyle özdeştir." biçiminde dile getirilen ilke. 2- (Mantıkta) Mantığın dört büyük temel önermesinden biri: Her kavram kendi kendisiyle özdeştir; formülü: A = A; bir önermenin doğruluk değeri olduğu gibi kalır. bkz. düşünce yasaları, özdeşlik

özel [Alm. *Besondere*] [Fr. *spéciale*] [Ing. *special*] [es.t. *hususi*]: 1- Genelden ayri olan; bir nesneler öbegine ya da tek bir nesneye özgü olan. 2- (Mantıkta) Cinse karşıt olarak türle ilgili olan.

özerlik [Alm. *Autonomie*] [Fr. *autonomie*] [Ing. *autonomy*] [Yun. *autos* = kendi; *nomos* = yasa] [es.t. *muhtariyet*]: (Genel olarak) Bir kişinin, bir topluluğun kendi uygacı yasayı kendisinin koyması. Bu bağlamda: 1- Kendine özgü bir yasası olma. (Ör. Organik yaşamın, anorganik olan karşısındaki özerliği.) 2- Dıştan bir yetkenin koyduğu kurallara, eleştirmeden uyuma yerine, kendi kendini yöneten tüzel ve töresel özgürlük. 3- Kant'ta ahlak felsefesinin temel ilkesi; ahlak düzgülerinin salt us istencinden çıkarılması.

öze yönelik [Alm. *eidetik*] [Fr. *eidétique*] [Yun. *eidostan*]: (Husserl'de) İde-lerle ilgili olan, nesnelerin özne ilgili olan, ideal özlükle ilgili olan. // Husserl'in indirgeme (reduktion) yönteminde öze yönelik indirgeme (ayraç içine alma = Einklammerung): Nesnelerin özünü kavrayabilmek için, bütün rastlantılarıyla birlikte gerçek dünyayı, uzay ve zamanla ilgili bilirlerimler bakımından nesnede bulunan herşeyi, özellikle bireysel varoluşu, gelip geçici edimleriyle yaratıcı ben'in kendisini bile ayraç içine alma.

özgecilik [Alm. *Altruismus*] [Fr. *altruisme*] [Ing. *altruism*] [Lat. *alter* = başka, özge] [es.t. *diğerkâmlık*]: Başkalarının iyiliğini yaşama ve eyleme ilkesi yapan görüş. // Bu terimi felsefeye kazandıran Auguste Comte'dur. Ona göre özgecilik, insanlığın ahlak ve kültür bakımından gelişmesinin koşuludur.

özgülük [Alm. *Eigenschaft*] [Fr. *propriété*] [Ing. *property, propriety, ownership*] [Lat. *proprietas*] [es.t. *hassa*]: Bir nesneye özgü olan şey. Şu türleri vardır: a. Öze ilgili olan; bir nesnenin onsz olamayacağı özgüyük-

ler. b. Öze ilişkin olmayan (ilineksel); rastlantısal olan özgürlükler.
c. Özel olan; yalnız o nesnede ortaya çıkan özgürlükler. d. Genel olan;
başka nesnelerde de bulunabilen özgürlükler. (Ör. İnsanda a. us, b. ak
ya da kara olma, c. gülebilme, d. iki ayaklı oluşu.)

özgür istenç [Alm. *Willensfreiheit*] [Fr. *libre arbitre*] [Ing. *free will*] [Lat. *liberum arbitrium*] [es.t. *irade-i cüziye*]: İstencin özgür oluşu; insanın isteme ve karar verebilmeye özgürlüğü. Din felsefesinde: Tanrı istenci (irade-i külliye) karşısında insanın istencini (irade-i cüziye) dile getirir. Felsefedeki anlamı için bkz. **özgürlük**

özgürlük [Alm. *Freiheit*] [Fr. *liberté*] [Ing. *liberty, freedom*] [Lat. *libertas*] [es.t. *hürriyet*]: 1- Bağlı olmama; dışardan etkilenmemiş olma; engellenmemiş olma; zorlanmamış olma. 2- Her türlü dış etkiden bağımsız olarak insanın kendi istencine, kendi yasasına, kendi düşüncesine dayanarak karar vermesi (seçme özgürlüğü). 3- İnsanın kendi istemesi, kendi istenci ile eylemde bulunabileme olağlığı; insanın dıştan engellenmeden etki yapabilmesi.

İstenç özgürlüğü: İnsanın istemelerini kendisinden başka bir şeyin engellemediği olması, ya da başka bir şeycce kendisinin dışında bir istemeye zorlanmamış olmasıdır. İnsan istenci özgürdür demek, insanın istemelerinin nedeni insanın kendisindedir, demektir. İnsan, istemelerinde özerk ise özgürdür. İstemelerin kendisi engellenmişse ya da insan bir başkasına, bilerek ya da bilmeyerek, herhangi bir istemeye zorlanmışsa, insanda istenç özgürlüğü eksik demektir. (Ör. Uyutum yoluyle uyuşturulmuş insanda, istemelerin kendisi engellenmiş ya da kötürlükleştirilmiştir. Ayrıca istemeleri insana ailesince, çevresince, toplumca aşılmış olabilir.

Kişisel özgürlük: İstenç özgürlüğü ile bağlantılı. Bir insan isteme, düşünme ve eylemlerinde bir başkasına engellenmiyor ya da bir şeye zorlanmıyorsa, kendi istemesi içinde hareket ediyorsa, o insanın kişiliği özgür olarak gelişmiş demektir. Öyleye özgürlük, insanın kişiliğinin, kendi özünü ve kendi davranış biçiminin etkili olmasından. Bu anlamda istenç özgürlüğü de kişiliğin istemeye temel olmasından başka bir şey değildir.

Düşünme özgürlüğü: İnsanın dış etkilerden kurtularak düşünme özerliği kezabilmesi. Her türlü baskından, özellikle dinsel inançlardan bağımsız olarak düşünebilme. Ancak, düşünme özgürlüğünden anlaşılan yalnızca bağımsız düşününebilme yeteneği değildir, (düşünmenin ken disi baskı altına alınamaz); düşündüğünü başkaları karşısında dile getire-

bilmektir aynı zamanda. Düşünme özgürlüğü, öyleyse, yazma ve söyleme ile birlikte gider. Düşünme özgürlüğü, en kesin anlamıyla basın özgürlüğünde gerçekleşir.

Törel bilinc özgürlüğü: Bir insanın kendi törel bilincine göre davranışabilmesi; özellikle dinsel inançlarında özgür olması. Herhangi bir dine bağlı olma ya da olmamada özgür olması.

Eylem özgürlüğü: (Zorunluluğu değil, baskının karşıtı olarak) Dış baskılardan, özellikle başka birinin baskısından bağımsız olarak kendi isteğine göre davranışabilmek hak ve gücü. Başlıca biçimleri: 1- Fizik özgürlük: Her türlü dış baskından bağımsız olarak hareket edebilme yetisi. (Ör. Hapiste yatanın fizik özgürlüğü kısıtlanmıştır.) 2- Ruhbilimsel özgürlük: Dış güçlerce belirlenmeden, insanın kendi doğasının eğilimlerine göre hareket edebilmesi durumu. 3- Ahlaksal özgürlük: Kendi kendini belirleyebilme yetisi. İnsanın ahlak eylemlerini başkasının zoru ile değil, kendi istenci ile gerçekleştirmesi. İnsanın eylemlerinden sorumlu olabilmesi için özgürlük, ahlâkin önkosuludur. Bu bakımdan bir sorumluluğun olabilmesi için, ahlâksal özgürlüğün temelinin kişisel özgürlük olması gereklidir. Bu özgürlük baskıcı dışarıda bırakır, ama yükümlülüğü değil. 4- Toplumsal özgürlük: Yasaların koruyuculuğu altında ve yasaların sınırları içinde başkalarının özgürlüğünü kısıtlamadan hareket edebilme. Toplumsal özgürlüğü temeli de kişisel özgürlüktür. J.J. Rousseau toplumsal özgürlüğü, insanın kendi yasalarını kendisinin koymasında görür. Kant da Rousseau'nun bu ilkesinden kalkarak özgürlüğü usun → özerk olusunu sağlamıştır. Marksçı görüşte özgürlük toplumsal zorunlukla özdeşleştirilmiştir. "Doğaya boyun eğerek (doğa yasalarına uyarak) ona egemen olunabilir." (Bacon) düşündesinden kalkan Marksçuların görüşüne göre; doğada zorunluk gerçeklikte olduğu gibi, toplum yasalarını yürüten de zorunluluktur. Gerçekte özgürlük diye bir şey yoktur. Ancak bu zorunluluğu gören özgür olabilir.

Doğal özgürlük: İnsanın çevresini değiştirebilmesi yeteneği. Hayvan çevresine uyar, insansa çevresini değiştirip ona biçim verebilir.

özne [Alm. *Subjekt*] [Fr. *sujet*] [Ing. *subject*] [Lat. *subiectum*] [Yun. *hypokeimenon* = alta düşen, alta bulunan] [es.t. *fol, mevzu*]: Hypokeimenon-subject terimi Aristoteles'te, sonra da ortaçağda tòz anlamına kullanılır; ancak 17. yüzyıldan beri bugünkü anlamını kazanır, ruhbilim ve bilgi kuramı açısından "ben" anlamını alır: kendini ben-olmayanın, nesnenin (object'in) karşısında bulan, karşısına koyan; ya da karşısına konduğu,

öznel

kendini karşısında bulduğu nesneye bilme ve eyleme ereğî ile yönelen birey. Ruhbilim açısından: ruhsal yașantıların taşıyıcısı, düşünen, tasarımlayan, bilen, duyan, isteyen ben. Bilgi kuramı açısından: Bilen, bilmeye yönelen, ama kendisi bilgi nesnesi olmayan varlık. Mantık-dilbilgisi açısından: Yüklemîn taşıyıcısı = özne; kendisi üzerine bir şey söyleyen = konu.

öznel [Alm. *Subjektiv*] [Fr. *subjectif*] [Ing. *subjective*] [Lat. *subjectivus*] [es.t. *enfûsi*]: 1- Özneye ilişkin olan. 2- Özne'de temellendirilen, özneyle belirlenmiş olan, özne için geçerli olan. Karşılık bkz. **nesnel**

öznelcilik [Alm. *Subjektivismus*] [Fr. *subjectivism*] [Ing. *subjectivism*] [es.t. *enfûsiye*]: 1- (Genel anlamda) Özneyi her şeyin ölçüsü yapma eğilimi; bütün değer ve gerçeklik yargılardırın bireysel bilinc edimlerine indirgeme eğilimi. 2- (Bilgi kuramı açısından) Bütün bilgilerin öznel olduğunu ileri süren görüşler: Burada özne a. genel bir özne, genellikle bilinc, b. bireysel özne, tek kişinin ben'i olarak anlaşılabılır. 3- (Fizikötesi açısından) Bütün evrenin tasarırm olduğunu ya da tinsel, ruhsal öznelerden başka hiç bir gerçekliğin bulunmadığını ileri süren görüş. 4- (Ahlâk felsefesinde) Bütün değerlerin öznel olduğunu kabul eden görüş. 5- (Estatistikte) Sanat yargılardırın bireysel beğenileri dile getirdiğini ileri süren görüş.

öznitelik [Alm., Fr. *Attribut*] [Ing. *attribute*] [Lat. *attributum*] [es.t. *sifat-i zatiye*]: 1- Bir var olanın özle ilgili, kalıcı, zorunlu, yapıcı niteliği; temel belirti; yüklem. Ancak bir töze bulunan, bir taşıyıcıyı gerektiren, değişken ve rastlantısal olandan (ilinekten) ayrı olarak özce töze bağlı olan şey. // Aristoteles, bir nesnenin kendisinden ayrı düşünülemyen niteliklerini rastlantısal olandan ayırrarak özle ilgili, zorunlu nitelikler, öznitelikler olarak adlandırır. Thomas'ta da öznitelik aynı anlamdadır. Skolastikler Tanrı'nın özniteliklerinin sözünü ederler. Descartes'ta da öznitelik tözün temel niteliği anlamadır. Spinoza tözün değişmez varlık biçimleri olarak öznitelikleri değişken kiplerden (*modus*) ayırr. Ona göre töze (Tanrı'da) sonsuz öznitelikler vardır, ama insan ancak iki tanesini bilmektedir: Düşünme, bilinc (*cogitatio*) ve uzam (*extensio*). 2- (Mantıkta) Bir özneye ilişkin olarak etwerten ya da dejillenen nitelik. // Yüklemden ayrılığı, modern mantıkçılara, yüklem'in daha geniş olmasıdır. (Öznitelik: özneye "dir" koşacılı ile bağlı olan; yüklem: özneye ilişkin olarak etwerten şey; örnegün: "İnsan memelidir." önermesinde "memeli" özniteliktir; "İnsan düşündür." önermesinde "düşünür" yüklemidir. Ama bu ayırma iyi temellendirilmemiştir. bkz. **yüklem**

P

Peripatetikler [Alm. *Peripatetiker*] [Fr. *péripatéticien*] [Ing. *Peripatetics*]

[Yun. *peripatetikos* = gezineler] [es.t. *Meşaiyun*]: Aristoteles'in yanداş ve öğrencileri. // Aristoteles felsefe tartışmalarını ve konuşmalarını bir aşağı bir yukarı gezinerek yaptığı için, okulu Peripatos adını almıştır.

Pironculuk [Alm. *Pyrrhonismus*] [Fr. *pyrrhonisme*] [Ing. *Pyrrhonism*] [es.t. *Pironiye*]: Yunan filozofu Pyrrhon'un kurduğu kuşkucu okul ve düşunce doğrultusu. // Temel kavramı → yargızılık (epokhe) ve ondan çıkan → sarsılmazlık (ataraksia)dır. bkz. **kuşkuculuk**

Pitagorasçılık [Alm. *Pythagoreismus*] [Fr. *pythagorisme*] [Ing. *Pythagoreanism*] [es.t. *Fisagoriye*]: Pythagoras ve ona bağlı olanların felsefe, matematik, ahlâk ve din öğretisi. // Bu öğretinin en belliğin görüşleri: a. Sayı varlığın ilkesidir; nesnelerin özü "varlığın ana özdegi" sayılır. b. Evren yasası uyumdur. İlk Pythagorasçular evrene, onda egemen olan uyum ve düzenden dolayı "kosmos" demişlerdir. c. Ruhlar birbirini değiştirecek yeniden dünyaya gelirler. Dünya görüşleri ikinci (dualist) dir: Düşünme ile duyuları, bedenle ruhu, nesnelerin matematiksel biçimleri ile algılanan görünüşlerini kesin olarak ayırrılar.

Platonculuk [Alm. *Platonismus*] [Fr. *platonisme*] [Ing. *Platonism*] [es.t. *Eflatuniye*]: Platon'un kurduğu, sonradan kendisine bağlı öğrencilerinin geliştirdiği; duylular dünya ile asıl gerçeklik olan → idealar dünyasının karşılığı üzerine temellendirilmiş idealist felsefe öğretisi.

postulat bkz. **konut**

pozitivizm bkz. **olguculuk**

pragmacılık [Alm. *Pragmatismus*] [Fr. *pragmatisme*] [Ing. *pragmatism*] [Yun. *pragma* = 1- eylem; 2- yararlı]: 1- Doğruluğu ve gerçekliği tek yanlı olarak yalnızca eylemlerin sonuçları ve başarıları ile değerlendiren felsefe öğretisi; eylemin bilgi ve düşünceye ilkece üstünlüğü görüp

problematik

şü. // Usun temel görevi bize şeyleri tanıtmak, şeyler üzerine bilgi vermek değil, onlar üzerinde eylemde bulunmamızı sağlamaktır. 2- (Dar anlamda) 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında Amerika ve İngiltere'de ortaya çıkan düşünce doğrultusu: Doğruluğun ölçütünü bilginin uygulanmasında görür; bu anlayışa göre, yaşama yararlı olan, onu ileri götüren iyidir. (Başlıca temsilcileri: C.S. Peirce, Dewey, James, F. S. Schiller.) Ahlak felsefesi bakımından → yararcılıkla, bilgi kuramı bakımından → araççılıkla özdeştir: Bilgi ve doğruluk yaşam için yalnızca birer araçtır.

problematik bkz. **belkili**

problematik yargı bkz. **belkili yargı**

psikanaliz bkz. **ruhsal çözümleme**

psikoloji bkz. **ruhbilim**

psikolojik mantık bkz. **mantık 2**

R

rastlantı [Alm. *Zufall*] [Fr. *hasard*] [*İng. chance, hazard*] [es.t. *tesadüf*]: açıklanamayan, beklenilmeyen, önceden kestirilemeyen bir olayın ortaya çıkışı.

relatif bkz. **göreli**

relativizm bkz. **görecilik**

res [Lat. *res* = şey]: Res cogitans = düşünen varlık, düşünen öz, bilinc; res extensa = yer kaplayan varlık. (Descartes felsefesinin tin ve özdeksizliği iki temel kavramı.)

Rigveda (Sanskritçe): Hint din tarihinin en eski kaynakları.

ruh [Alm. *Seele*] [Fr. *ame*] [*İng. soul*] [Lat. *anima*] [Yun. *Psyche* = soluk alma, soluma, üfleme]: 1- Bedeni etkin kılan canlılık ilkesi, bedenen yaşama gücü, yaşama soluğu. 2- Doğal-canlı yaşam ilkesi; Aristoteles'te bedeni canlandıran ilke, bedenin → entelekhia'sı. 3- Töz olarak: a. Ölümüş ruh. (Beden yalnızca onun tutsak yeri sayılır.) b. Usun, düşünmenin, tinin yeri. c. Yalın, özdeksiz olmayan tinsel töz. 4- Öznel ilke olarak: a. Usa karşı gönül ve isteme ilkesi. b. Bireysel kişilik çekirdeği. 5- Bilinc olaylarının toplamı; ben'in birliği. 6- Dolaylısız, bilingaltıdan gelen yaşam itkilerinin, yaşama durumlarının taşıyıcısı. (Özellikle modern yaşama felsefesinde tin ve bilince karşı duran bir şey olarak ortaya çıkar (Klages). 7- (Bilimsel anlamda) organizmaya sıkı sıkıya bağlı yaşıntıların –özellikle duyu ve itkilerin– toplamı (tinin karşıtı olarak).

ruhbilim [Alm. *Psychologie*] [Fr. *psychologie*] [*İng. psychology*] [Yun. *Psyche* = ruh; *logos* = bilim, öğreti] [es.t. *ruhiyat*]: 1- Felsefenin bir bölümü olarak: (ilkin Aristoteles bağımsız bir konu olarak ele almıştır). a. Ruh fizikotesi: Ruhun özünü, ölümüslüğünü, bedenle ve Tanrı ile ilişkisini araştıran öğretmenler. b. Usa ve ruh yaşıntılarına dayanan ruhbilim öğretmenleri; bunlar da giderek duyum, tasarım, bellek, düşünme, duyu, istenç ruhbilimleri olarak ayrılırlar. ç. (Hume'un geliştirdiği) Çağrışım ruh-

ruhbilimcilik

bilimi olarak kendine özgü bir bilimsel temele dayanmaya çalışır; buradan yeni bir ruhbilim ortaya çıkar. 2- Felsefeden kopmuş olan, bağımsız bir bilim olarak: ruhsal olayları, dış dünyanın olaylarına benzer bir biçimde, aynı yasaların egemen olduğu iç dünya olarak düşünüp doğa bilimlerinin yöntemleriyle inceler. 19. yüzyıldan bu yana ruhbilimsel araştırmalar çok gelişmiş ve türlü dallara ayrılmıştır: çocuk ruhbilimi, hayvan ruhbilimi, toplumsal ruhbilim vb. Ayrıca ruhbilim araştırmaları günümüzde fizyoloji araştırmaları ile de bağlantı içindedir. 3- Yeniden felsefeye dönen ve bir felsefi insanbilim biçiminde gelişen ruhbilimsel öğreti olarak şu biçimlerde karşımıza çıkar: a. Tinsel bilimlerin bir dalı olarak anlama yöntemini geliştiren ruhbilim (Dilthey ve ona bağlı olanlar). b. Yapısal ruhbilim (Gestalt psikolojisi) araştırmaları (Ehrenfels, Köhler, Krueger vb.). c. Bilinçaltı ruhbilimi ve ruhsal çözümleme (Freud, Adler, Jung vb.). d. Bedenle ruh arasındaki bağlama dayanarak insanın yapısını beden-ruh birlliğinde gören öğreti (Kretschmer). e. Davranış ruhbilimi (özellikle Amerikalı araştırmacılar geliştirmiştir. Behaviorism). f. Karşılaştırmalı ruhbilim: çocuk, gençlik ruhbilimi ve toplumsal ruhbilimle, giderek hayvan ruhbilimi ve ilkeler ruhbilimi (Lévy-Bruhl) denen ruhbilimle bağlantı içindedir.

ruhbilimcilik [Alm. Psychologismus] [Fr. psychologisme] [Ing. psychologism] [es.t. ruhiyatçılık]: 1- Özellikle tinsel ve kültürel olayları (din, sanat, ahlak vb.) tek yanlı olarak yalnızca ruhbilimsel açıdan inceleme ve açıklama. 2- Ruhbilimi bütün bilimlerin ve felsefenin temeli yapma eğilimi. 3- Mantıksal ruhbilimcilik: Mantığı ruhbilim ile eşit kılan, mantığın temelini ruhbilimde bulan öğreti.

ruhsal çözümleme [Alm. Psychoanalyse] [Fr. psychanalyse] [Ing. psychoanalysis] [Yun. *psykhe* = ruh, *analysis* = çözümleme] [es.t. tahsil-i ruh]: Freud'un geliştirdiği, ruh sağlığında kullanılan bir klinik araştırma yöntemi ve sonradan yine Freud'un bu yöntemin verdiği sonuçlara dayanarak kurmuş olduğu ruhbilim öğretisi. // Ruhsal çözümleme yöntemi, ruhun derinliklerinde, bilinçaltında kalmış olan tasarımlar, istek ve karmaşaları (kompleks) bulup ortaya çıkarmayı böylesce bunların ruhu tedirgin ve hasta eden basklarını gidermeyi amaçlar. Bu yönteme çalışan Freud, tüm ruhsal, tinsel ve kültürel yaşamı içe itilmiş olan cinsel itkilerin biçim değiştirmesi, incipit yükselmesi olarak açıklayan bir öğreti kurmuştur. Adler, cinsel itkinin yerine temel itki olarak → güçlülük itkisini koymuştur.

s
saçma [Alm., Ing. Absurd] [Fr. absurde] [es.t. abes]: Mantık kurallarını bozan, tersine çeviren. // Saçma bir düşünce, öğeleri birbirini tutmayan, birbirile bağdaşmayan düşüncedir. Saçma bir yargı kendi içinde tutarsız olan ya da tutarsızlığı içeren bir yargıdır. Saçmayı anlamsızdan ayırmak gereklidir. Çünkü saçmanın bir anlamı vardır, ama bu anlam çelişktir, yanlıştır. Oysa anlamsız olan ne doğru ne de yanlışdır.

sağduyu [Alm. Gesunder Verstand] [Fr. bon sens] [Ing. good sense, common sense] [es.t. hasse-i selime]: 1- (Descartes'da) Doğru ile yanlısı birbirinden ayırmada doğru yargılama gücü. Uslu eşanlamlı. 2- (Günümüzde) Günlük yaşamda iyi yargılama gücü. (Verdiği yargılardan her zaman doğruluk beklenemez.)

sağın [Alm. exakt] [Fr. exact] [Lat. exigere = bir şeyi tam olarak yapmak, bir ölçüye göre yapmak; *exactus* = tipatip, tamamına, yetkin; tipatip ölçülebilir] [es.t. sahib]: 1- Sözün anlatmak istenene tam karşılık olması, tam uygun düşmesi niteliği (sağın anlatım). 2- Ölçünün ölçülene çok az da olsa bir ayırım bırakmaksızın, tipatip uyması niteliği (sağın ölçü).

sağın bilimler [Alm. exakte Wissenschaften] [Fr. sciences exactes] [Ing. exact sciences] [es.t. ulum-i sahiha]: Denetlenebilir ölçü ve hesaplarla dayanan bilimler. Bunlar → sağın önermelerle kurulan bilimlerdir. Dar anlamda: Matematiğe dayanan bilimler (mekanik, fizik).

salt [Alm. rein] [Fr. pur] [Lat. *purus*] [es.t. sırf, saf, mahz]: 1- İçine, kendisine yabancı başka hiç bir şey karışmamış olan; arı. 2- Uygulamaya ilişkisi olmayan bilimler. (Ör. salt matematik.) 3- Başka bir yetkiye bağlı olmayan. (Ör. Descartes'ta salt anlık duyulara gereksinme göstermeyen, böylesce de salt olan bilgisi sağlar.) Salt us (Kant'ta): Deneyden bağımsız, içinde duyudan hiç bir şey bulunmayan us.

salt görüp [Alm. reine Anschauung] [Fr. intuition pure] [Ing. pur intuition]: Kant'ın felsefeye yerlestirdiği bir kavram. Duyum içeriklerinden arın-

saltık

mış, yalnızca duyarlığın biçimini olan görü. (Duyumlarla ve nesneyle ilişiği olan deneysel görünün karşıtı.) İçinde duyumların düzene girdikleri salt görü, bilginin önsel koşuludur. Bu gibi salt görüler -ya da görü biçimleri- Kant'a göre, uzay ile zamandır. Uzay ile zaman bütün duyuların koşuludur, ama bunlar kavram değil göründürler.

saltık [Alm. *absolut*] [Fr. *absolu*] [Ing. *absolute*] [Lat. *absolutus* = çözük] [es.t. *mutlak*]: 1- Kendi başına var olan; hiç bir şeyle bağlı olmayan; bağımsız, koşulsuz. 2- Hiç bir şeyle sınırlanmayan. 3- Başka bir şeye ilintisi olmayan. 4- (Fizikötesi anlamsa) Gerçekte olduğu gibi düşündede de hiç bir başka şeyle bağlı olmayan ve varlık nedenini kendine taşıyan şey; bunun sonucu olarak; kendi başına var olan varlık; kendinde nesne. Her koşuldan bağımsız olarak var olan. Karşılık b.kz. **görelî**

saltıkçılık [Alm. *Absolutismus*] [Fr. *absolutisme*] [Ing. *absolutism*] [es.t. *mutlakiyet*]: 1- İlkeleri, normları, kavramları dogmatik bir biçimde saltık olarak koyan görüş. 2- Saltık değerlerinin, saltık doğruların bulunduğu savunan öğreti. 3- Devlet öğretmenlerinde: Devletin gücünün sınırsız, saltık olduğunu öne süren görüş.

salt us [Alm. *reine Vernunft*]: Önsel bilgi yetisi, deneyden bağımsız bilme yetisi için Kant'ın kullandığı terim; içinde duyuyla ilgili hiç bir şey bulunan us. b.kz. **us**

sanat [Alm. *Kunst*] [Fr., Ing. *art*] [Lat. *ars*] [Yun. *tekhnē* ile eşanlamlı; Yunanca *tekhnē* sözcüğü, ereği bir şey ortaya koyma olan, yaratma olan, doğru bir plana göre yönetilmiş bir davranış anlamına gelir. Ancak *tekhnē* sanatın yalnızca bir bölümünü karşılar.]: 1. (En geniş anlamıyla) Belli bir yetkinliğe erişтирilmis olma (ör. yemek pişirme sanatı). 2- Bir şeyi kendi İç yasalarına göre özgürce biçimlendirme yeteneği. 3- İnsanın, yarattığı yapıtlarla kendisini yücelten ve ölümsüzleştirten yaratıcı yeteneği. Sanatın temel türleri: mimarlık, resim, plastik sanatlar, müzik, söz-yazı sanatı: yazın, sahne oyunu (tiyatro) ve dans. Sanat sorunu ve sanatının yaratmaları üzerine felsefe tarihinde çok çeşitli açıklamalar yapılmıştır: yansılama = mimesis (Aristoteles), fantazi (romantikler), oyun türünden biçimlendirme atılımı (Schiller), slinge-leştirilmiş yaratma atılımı (Alman idealizmi) vb.

sanat felsefesi [Alm. *Kunstphilosophie*] [Fr. *philosophie de l'art*] [Ing. *philosophy of art*] [es.t. *felsefe-i sanat*]: Sanatın, sanat yaratmalarının ve sanat beğenilerinin özü ve anlamını konu olarak alan felsefe dalı. Estetik'ten ayrılığı: Estetik dışındaki etkenleri ve bağamları da (dinsel, ahlaklı-

karşız işe**sayı**

sal, toplumsal) göz önüne alındından, estetikten daha geniş, ama öte yandan doğadaki güzeli değil de, yalnızca sanat yapısı güzeli konu olarak alındıdan ondan daha dardır. b.kz. **estetik**

saplantı [Alm. *fixe Idee*] [Fr. *idée fixe*] [Ing. *fixed idea*] [Lat. *fixus* = sabit, değismezi] [es.t. *fikr-i sabit*]: Bilincin takılıp kaldığı, kurtulmadığı ve düzeltmediği yanlış bir tasarrım.

sarsılmazlık [Alm. *Ataraxie*] [Fr. *ataraxie*] [Ing. *ataraxia*] [Yun. *ataraksia*] [es.t. *itminan-i nefis*]: Özellikle stoa felsefesinde insanın davranışlarıyla ruhsal eğitiminin ereği, ülküsü olarak beliren ve en yüksek iyi olarak nitelenen ruh dinginliği, tutkularдан arınmış olma durumu.

sayı [Alm. *These, Thesis*] [Fr. *thèse*] [Ing. *thesis*] [Yun. *thesis* = koyum, koyma eylemi] [es.t. *müddeə*]: 1- Koyum, konulmuş olan. (Yun. *thesei* = konulmuş olan: yasalar, kurallar vb. Karşılık: *physei* = doğmuş olan, doğanın olan.) 2- Tanıtlanması gereken bilimsel öne sürüm. 3- (Kant'ta) Usun içine düşdüğü → çatışıklarda (antinomii) birinci öğe. (Karşılık: ikinci öğe = karşısav = antithesis). 4- (Hegel'de) → Eytisimsel süreçte (sav-thesis, karşısav-antithesis, bireşim-synthesis) birinci evre.

saygı [Alm. *Achtung*] [Fr. *respect*] [es.t. *hürmet*]: Bir kişiye, bir düşüne, bir eyleme, bir başarıya yüksek değer vermekten doğan özel bir duygu. // Özellikle ahlak değerlerine karşı duyulur. Ahlak felsefesinde Kant'la önem kazanmıştır. Kant ahlakın temelini ahlak yasasına saygıda bulur.

sayı [Alm. *Zahl*] [Fr. *nombre*] [Ing. *number*] [Lat. *numerus*] [Yun. *arithmos*] [es.t. *adet*]: Bir çöküğün bir birimle belirlenimi. // Sayma eylemi ile ortaya çıkar. Ama sayma zamanla ilgili bir olaydır, oysa sayının kendisi, hiç bir niteliksel belirlemişi olmadığı gibi, zaman belirlemesinden de de siyrilmiştir, zamanın dışındadır. (Felsefedede) Nicel bakımdan göz önüne alınmış şeyler topluluğunu ölçüp karşılaştırarak soyutlama ile elde edilen temel kavram. // Sira sayı: sırayı, dizeyi belirtir (birinci, ikinci); bayağı sayı: niceliği belirtir (bir, iki). Sayıyı temel ilke yapan Pythagorasçı öğretiye göre nesnelerin özü, gerçeği, varlığın ana özdeği sayıdır. Her şey sayı bağlantılarına göre düzenlenmiştir, sayılarla bilinçbilir. Aristoteles, sayıyı ölçülebilin miktar olarak tanımlar; bu yüzden "bir" henüz bir sayı değildir. Oysa Locke'a göre sayı, birimin ya da bir'in en yalın tasarımidır; birin yinelenmesinden ve bu ikisinin birleştirilmesinden 2 ile gösterilen tasarımlar oluşur. Berkeley, sayıyı bir düşünme ürünü olarak açıklar. Kant'a göre de sayı, bir anlık kavramıdır, ama somut olarak ancak zaman ve uzay kavramlarının yardımıyle gerçekleştirilebilir.

seçenek [Alm., İng. *alternative*] [Fr. *alternatif*] [Lat. *alter* = ikiden biri] [es.t. *şık, terdit*]: 1- İki olnak arasında zorunlu bir seçme yapma duru mu. Seçenekli önermeler: İkisinden birini kabul edince öteki dışarıda kalan, geçersiz sayılan önermeler. (Ör. Bir şey ya böyledir ya şöyledir. Bir şey böyledir veya böyle değildir.) 2- Seçilmesi gereken iki yoldan; iki olnaktan biri.

seçmeci [Yun. *eklektikos* < *eklegein* = seçmek]: 1- Kurulmuş olan dizgelerden değişik düşünceleri seçip alan ve bunları bireştirek kendi öğretisi durumuna getiren (yöntem, düşünce, filozof). 2- Bir öğrenci ya da dizge kurmak istemeyen, ortalıkta olan düşünceler dağarcığından kendilerine uygun gelen bir bu, bir şu düşünçeyi alarak benimseyen.

seçmecilik [Alm. *Eklektizmus*] [Fr. *eclectisme*] [Ing. *eclecticism*] [es.t. *iktitaſiye*]: Kurulmuş olan dizgelerden değişik düşünceleri seçip alma ve kendi öğretisinde bireştirme yöntemi ve bu yöntemle çalışan filozofların öğretisi.

semantik bkz. anlambilim

sembol bkz. simge

sembolik bkz. simgesel

sembolizm bkz. simgectilik

semiotik bkz. imbilim

sensualizm bkz. duyumculuk

sentetik bkz. bireşimsel

sentez bkz. bireşim

septisizm bkz. kuşkuluk

sevgi [Alm. *Liebe*] [Fr. *amour*] [Ing. *love*] [Lat. *amor, caritas*] [Yun. *Philia, eros, agape*] [es.t. *aşk*]: 1- (Genel olarak) Hoşa giden bir şeye eğilm; tutkuya dek varabilen bir ruh durumu. Türülü biçimleri: a. Karşı cinse karşı duyulan sevgi. b. Çocuğa karşı duyulan sevgi. c. Bir nedene dayanıdılmayan duygusal (sympathie). d. Uzun süre içinde oluşup gelişen kişisel gönül dostluğu. e. Doğaya vb. lerine duyulan sevgi. 2- (Felsefede) Eski Yunan felsefesinde sevgi evrende birleştirici ilkedir (Empedokles), Platon'da güzele duyulan sevgi (Eros) ideaların bilgisine götüren yoldur. Hristiyanlıkta: yardım elini uzatma anlamındaki sevgi (Caritas) ve hastalara, acı çekenlere, yoksullara duyulan sevgi (agape), yakın sevgisi, giderek hiç bir ayırma yapmaksızın tüm insanlara gösterilen sevgi (insanlık sevgisi) ve Tanrı sevgisi; çağımızda Max Scheler'in felsefesinde sevgi

temel kavramlardan biridir; Scheler'in baş sorunu olan kişiliğin asıl özü sevgi olduğu gibi, insanları birbirine bağlayan da sevgidir; kendi içine çekilmiş ayrık yaşayan kişi değil, dünyaya ve insanlara sevgi ile yönelen kişi, yine böyle kendisi gibi sevibilecek kişilerle kendini bir-duyan kişi değer taşır.

sezgi [Alm. *Anschauung*] [Fr. İng. *intuition*] [Lat. *intuitio-intuitus* < *in-tueri* = içini görme] [es.t. *təhaddüs, hads*]: 1- Bir şeyin birden açılması. 2- Bir bağlantının birden, doğrudan doğruya, aracısız bulunması (keşfedilmesi), yakalanması. 3- → Gidimli düşünmenin usavurmanın tersine, bir bütününe bir bakışta dolayız kavranması; varlıklar bize kendilerinde olduğu gibi açan bilgi; dolayız kavrama; bir anda yakalama; sezme, sezip keşfetme. Bergson'da: Gerçeği kavrama yetisi; bir anda yakalama, kavrama, sezme, sezip keşfetme. Sezgi, içgüdü ve anlağın bir bireşimidir, gerçeği birden kavramada içgüdüden yararlanır, anlak da içgüdüde uyku halinde olan bilinci uyandırır ve onu tutkularından kurtarır; öyleyse sezgi, kendi bilincine varmış içgüdüdür.

sezgicilik [Alm. *Intuitionismus*] [Fr. *intuitionisme*] [Ing. *intuitionism, intuitionism*] [es.t. *təhaddüsüye*]: 1- Sezgiye us, anlık, kavramsal düşünme karşısında üstünlük veren; sezgiyi bilginin, özellikle felsefe bilgisinin, temeli olarak gösteren öğreti (Bergson). bkz. **sezgi**. 2- (Ahlâk öğretisi olarak) Eylemlerin iyi ya da kötü oluşlarının, onların değerleri ve sonuçları üzerine herhangi bir düşünüp taşınma ile değil, doğrudan doğruya sezgiyle bilinebileceğini savunan görüş. 3- (Matematikte) Matematiğin temellerinin sezgi yoluyla doğrudan doğruya kesinlikle kavrandığını ileri süren görüş (mathematical intuitionism; kurucusu: L.E.J. Brouwer); bu görüşe göre, insan anlığının yapıcılığından doğan "matematisel varoluşlar" ancak sezgi yoluyle sınınamaz; bu görüşte matematiğin mantık ve felsefe arasında üstünlüğü de kabul edilir, çünkü ne bilim ne felsefe ne de mantık matematik için bir öndayanak olabilirler.

sezgisel [Alm. *intuitiv*] [Fr. *intuitif*] [Ing. *intuitive*]: Bütünü bir anda yakalamaya, kavramaya yönelen (düşünme yolu).

sınıf [Alm. *Klasse*] [Fr. *classe*] [Ing. *class*] [Lat. *classis*]: 1- (Mantıkta) Belli ortak belirtileri olan tek tek nesneler öbeği. 2- (Dirimbilimde) Dalların alt bölümü; her bir altbölm kendi içinde öbeklere ayrıılır. (Ör. Memeliler, kuşlar, balıklar vb.leri omurgalılar dalının birer sınıfıdır.) 3- (Toplumbilimde): a. Aralarında ortak bir kültür ve yaşama düzeyi olan bireyler topluluğu, b. Toplumun yapısında aynı ekonomik koşullar ve ilişkilerle birbirine bağlı olan tabaka.

sınıflandırma

sınıflandırma [Alm. *Klassifikation*] [Fr. *classification*] [Eng. *classification*] [es.t. *tasnif*]: Konuları ve kavramları dizgesel olarak böölümleme ve sıraya koyma.

sınır [Alm. *Grenze*] [Fr. *limite*] [Eng. *limit*] [Lat. *limitis*] [es.t. *had, hudut*]: 1- Bitim, bitme, sona erme; bir şeyin sona erdiği nokta. 2- Varlık ya da etki alanının dış çevresi. 3- Uzayda iki bölgeyi ayıracak biçimde belirtilen nokta, çizgi ya da yüzey. 4- İki zaman dönenini ayırmaya yarayan nokta. 5- Eyleme olanağının kalmadığı noktası (güçün sınırı, bilimin sınırı, usun sınırı).

sınır-durum [Alm. *Grenzsituation*]: Felsefeye Jaspers'in getirmiş olduğu bir kavram. İnsanın, varoluşunun kaldırılamaz sınırına dayandığı durum(lar). Bu durumlarda insan, varoluşun kendisini bir sınır, bir çıkmaz, bir başarısızlık olarak yaşıyor, ama ancak bununla varoluş olarak uyanır. İnsan her zaman belli bir durumda bulunur; bu durum asılmasız bir duvar gibi karşısına dikildi mi sınır-durum olur; bu durumda insan kalakkalı, ama işte bu kalakkalı varoluş olmak üzere uyanır. "Sınır-durumlarını yaşamak ve var olmak aynı şeydir." İnsanın zorunlu olarak durumlar içinde bir varlık oluşу; belli bağlantılar içinde değişmez bir belli insan olduğu olusu bir sınır-durumdur. Bu temel sınır-durum yanında şu özel sınır-durumlar var: a. Edilgin olarak: Ölüm ve acı çekme. b. Etkin olarak: Savaşma ve suç.

sınır-kavram [Alm. *Grenzbegriff*]: Bilinmeye karşı bilmeyi sınırlayan kavram; → aşkin olanı, deneyin ötesinde bulunanı gösteren, ama bununla deneye bağlı kurulamayacağını gösteren kavram. Başka deyişle: Bilgiyi sınırlayan, ama aynı zamanda bu sınırın ötesinde bir şeyin bulunduğuunu da imleyen kavram. (Ör. Kant'ta "noumenon = kendinde şey" yalnızca bir sınır-kavramdır, bilgimizin sınırını gösteren bir kavramdır.)

simge [Alm., Eng. *Symbol*] [Fr. *symbole*] [Yun. *symbolon*] [es.t. *remz*]: 1- Belli bir insan öbeğinin ulaşım yoluya kendisine belli bir anlam verdiği im. 2- Bir şeyi gösteren, bir anlamı, bir düşünüceye görülenebilir kıalan im. 3- Görülmeyen bir gerçekliği canlandıran imge ya da özdeksel nesne, örneğin, güvercin barışın simgesidir.

simgebilim [Alm. *Symbolik*] [Fr. *symbolique*] [Eng. *symbolics*]: 1- Simgelerin kullanılması. 2- İmler dili. 3- Simgelerin anlamı üzerine öğretilebilim; simgeler bilimi, simgeler kuramı. 4- Belli bir alana ilişkin simgeler bütünü ya da dizgesi.

somut

simgecilik [Alm. *Symbolismus*] [Fr. *symbolisme*] [Eng. *symbolism*]: 1- Anlatım aracı olarak simgeleri kullanma. 2- (Sanat alanında) → Doğalcılığa karşı çıkip doğrudan doğruya nesnel olarak verilmiş olanı aşarak, aşkin olanı, duyasal olmayanı, sonsuz olanı, gizemli olanı dile getirmeye ve betimlemeye çalışan akım.

simgesel [Alm. *symbolisch*] [Fr. *symbolique*] [Eng. *symbolic*] [es.t. *remzi*]: 1- Bir simge ile dile getirilen. 2- Simgeler kullanan ya da simgeler koyan. 3- Kendi başına bir değeri ya da etkisi olmayıp, bir başka şeyi anımsatan: simgesel bir topluluk.

simgesel mantık [Alm. *symbolische Logik*] [Fr. *symbolique "logique"*] [Eng. *symbolic logic*]: bkz. **mantık 6**

sistem bkz. **dizge**

skolastik (felsefe) [Alm. *Scholastik*] [Fr. *scolastique*] [Eng. *scholastic*] [Lat. *scholasticus < schola = okul*]: İnanç ile bilgiyi, kilise öğretisiyle özellikle Aristoteles'in bilimsel dizgesini uyumlu bir biçimde birlestirmeye çalışan ortaçağ felsefesi. // Ereğî, usu dinin doğrularına uygulayarak inanç konularını kavrınır kılmaktır; Aristoteles mantığına bağlılığı bu yüzdendir. Skolastik felsefe üç döneme ayrılır: 1- Erken skolastik (yaklaşık olarak 800-1200), 2- Yüksek skolastik (yaklaşık olarak 1200-1300), 3- Geç skolastik (yaklaşık olarak 1300-1500). Başlıca temsilcileri: (ilk dönemde) Johannes Scotus Eriugena, Anselmus, Abaelardus; (yüksek dönemde) İbnî Sina (Avicenna), İbnî Rûşd (Averroes); (Batı'da) Albertus Magnus, Aquinolus Thomas; (son dönemde) Ockhamlı William.

sofistler [Alm., Eng. *Sophist*] [Fr. *sophistes*] [Yun. *sophistes = bilgici*]: [es.t. *sofistaiye*]: Yunanistan'da I.O. 5. ve 4. yüzyıllarda, kamusal ve özel işlerde gençlere doğru düşünme, konuşma ve eylemeyi öğretme savı ile kent kent dolasarak para karşılığı dersler veren ve bu yolla başarılı yurttAŞ yetiştirmeyi üzerine alan kimselere verilen ad. // Bilgi anlayışında görecidirler. En ünlüleri: Protagoras (ünlü sözü: "İnsan her şeyin ölçüsüdür.") ve Görgias (ünlü sözü: "Bir şey yoktur; bir şey olsa da bilemediz; bilseydik de başkalarına bildiremezdim.")

solipsizm bkz. **tekbençilik**

somut [Alm. *konkret*] [Fr. *concret*] [Eng. *concrete*] [Lat. *concretus*]: [es.t. *müşahhas*]: 1- Belli bir zamanda, belli bir yerde bulunan, doğal, görülebilir, elle tutulabilir, duyular ya da imgelem ile algılanabilir, bütünlüğü içinde verilmiş olan bağımsız gerçeklik. 2- (Felsefede) Özneyi göz

önünde bulunduran, özneyi belirten gerçek varlık. Bu varlığa genel bir nitelik verilmesi onu soyut kılar.

somut terimler	soyut terimler
var olan	varoluş
insan	insanlık
bilge	bigelik
ak	aklık

son erek [Alm. *Endzweck*] [Fr. *fin ultime, fin dernière*] [Lat. *finis ultimus*] [es.t. *gaye-i aksa*]: Başka bir ereğe bağlı olmayan, başka bir ereğe gereksinme duymayan erek. // İnsanın belirlenimi (dinsel açıdan: tüm yaratılış) bu ereğe ulaşmakla gerçekleşmiş olur.

sonsal [Lat. *a posteriori*] [es.t. *bâdi*]: Deneyden çıkan ve deneye bağlı olan (bilgi).

sonsuz [Alm. *unendlich*] [Fr. *infini*] [Ing. *infinite*] [Lat. *infinity*] [es.t. *namüte-nahi*]: 1- Sonu düşünülemayen, sınırları tasarımlanamayan. 2- (Matematikte) Verilmiş olan her büyüklükten daha büyük olan.

sonuç [Alm. *Schluss, Schlussatz, Konklusion*] [Fr., Ing. *conclusion*] [Lat. *conc-lusio*] [es.t. *netice*]: (Mantıkta) Tasimin üçüncü önermesi; verilen öncülerden çıkarılan önerme. // Öncüler doğru ise sonuç da kesin olarak doğrudur, sonuç yanlışsa öncüler doğru olamazlar.

sorumluluk [Alm. *Verantwortung*] [Fr. *responsabilité*] [Ing. *responsability*] [es.t. *mesuliyet*]: Kişiin kendi eylemlerini ya da kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi.

sorun [Alm., Ing. *Problem*] [Fr. *problème*] [Yun. *problema < pro = öne, ballein = atmak*] [es.t. *mesele*]: 1- Bilimsel yöntemlerle çözülmek üzere ortaya atılan soru. 2- Çözümsüz kalan kuramsal ya da kılaklı her türlü güçlük.

sosyalizm bkz. **toplumculuk**

soysuzlaşma [Alm. *Entartung, Degeneration*] [Fr. *dégénérescence*] [Ing. *de-generation*] [Lat. *degeneration*] [es.t. *tereddi*]: 1- Bir türün, daha az yetkin bir duruma gelmeye, bozulmaya, dağılmaya yol açacak biçimde değişmesi. 2- Yaşama biçim ve görevlerinde gerileme ve yozaşma. 3- Doğal gelişme yeteneğinin yitirilmesi. 4- Bir organizma ya da bir organın, soyun doğal gelişmesini durduracak biçimde bozulması.

~ **soyut** [Alm. *abstrakt*] [Fr. *abstrait*] [Ing. *abstract*] [Lat. *abstractum* = çekip çıkarılmış, siyirlmiş] [es.t. *mücerret*]: → Soyutlama ile elde edilmiş

(bir kavram, bir düşünce). Soyut kavamlar: a. Nesnelerin niteliği gibi gerçekte kendi başına var olmayan, nesnelerin niteliği olarak var olan, ancak nesnelerden çekip çıkarılarak tasarımlanabilen kavamlar (büyük, mavi). b. Algılanamayan şeyleri gösteren kavamlar (tüze). c. Nesnelerin özelliklerinden siyirlmiş olan bütün genel kavamlar. Soyut düşünce: Duyulur ve algılanır olandan siyirlmiş, kavramsal düşünme ile varılan düşünce.

~ **soyutlama** [Alm. *Abstraktion*] [Fr., Ing. *abstraction*] [Lat. *abstractio < abstrahere* = çekip çıkarmak, soymak, ayırmak] [Yun. *aph-hairesis*] [es.t. *técrit*]: 1- Gerçekte ayrılamaz olanı düşündede ayıra eylemi. (Ör. Bίχι, rengi, boyutları özdektен ayırip düşünün.) 2- Geneli ve öz olanı arınmış bir biçimde elde etmek için özlü olmayan bir yana bırakma. Bir tasarımanın ya da bir kavramın nitelik ve bağıntı gibi öğelerini göz önüne almayarak dikkati doğrudan doğruya kavrama çeken düşünme eylemi. (Ör. Üçgen kavramı; üçgenin büyük, küçük, eşkenarlı ya da dik açılı olduğunu göz önüne almamak gibi.)

söylence [Alm. *Mythos*] [Fr., Ing. *mythe*] [Yun. *mythos* = söz, söylenen ve duyulan söz; masal, öykü] [es.t. *üsture*]: 1- Tanrılar, kahramanlar, önceki çağların olayları üzerine anlatılanlar, masallar, öyküler. 2- Bir toplumda öykü biçiminde canlı olarak yaşayan eski gelenek ve görenekler bağlamı, insanlığın en eski yaşıntı ve düşüncelerinde dile gelmiş olan öyküler. 3- İmgelem ürünü olarak estetik incelemenin konusu olan öyküler. 4- Ulusların en eski yaşıntılarının simgesel olarak dile gelisi (Bachofen).

söylencebilim [Alm., Fr. *Mythologie*] [Ing. *mythology*] [Yun. *mythologia*] [es.t. *ilm-i esatir*]: Söylenceler bilimi: 1- Bir halkın söylencelerini, tanrılar üzerindeki öykülerini bütünlüğü içinde toplama. 2- Söylenceler üzerinde bilimsel araştırma.

sözleşme [Alm. *Vertrag*] [Fr. *contrat*] [Ing. *contract*] [es.t. *mukavele*]: İki ya da daha çok kişinin bir şeyi yapmak ya da yapmamak üzere aralarında anlaşmalarını dile getiren bağlayıcı uzlaşma. Toplum Sözleşmesi (*Contract Social*): J. J. Rousseau'nun temel kavramı. İnsanların bir toplum kurmak, özgürlüğü ve eşitliği herkesi sağlamak için, özgürlüğü genel istence aktarmak üzere kendileriyle uzlaşmaları.

Spinozacılık [Alm. *Spinozismus*] [Fr. *spinozisme*] [Ing. *Spinozism*]: Spinoza'nın felsefe öğretisi ve düşünce biçimi: a. Bütün bireyleri tek bir tözün görünüşleri (modusları) olarak gören tek töz öğretisi. b. Bütün

spiritualizm

olup bitenlerin tek bir tözden türemesi zorunluluğu üzerine öğreti. c.
Tanrı ile doğayı özdeşleştiren → tümtanrıcılık.

spiritualizm bkz. **tinselcilik**

stoacılık [Alm. Stoizismus] [Fr. stoicisme] [Ing. stoicism] [es.t. revaklıye]:
Usun egemenliğini, doğaya uygun yaşamayı, ruhun → sarsılmazlığını →
duyumsamazlığı ve dünya yurttaşlığı ülküsünü erek olarak koyan,
Kıbrıslı Zenon'un (İ.O. 4. yüzyıl) kurduğu felsefe okulu. // Zenon, oku-
lunu Atina'da stoa Poikile'de (= resimlerle süslü, direkli bir galeri)
açtığından (stoa, Yunanca direkli galeri demektir), okul bu adı almıştır.

strüktüralizm bkz. **yapısalcılık**

süje bkz. **özne**

süre [Alm. Dauer] [Fr. durée] [Ing. duration] [es.t. müddet, sayrure]: 1– Kendi
büütün içinde alınmış, sınırlı bir zaman parçası; akıp giden zaman içinde
belli bir bölüm. 2– Yukarıdaki anlamla karıştır anlamda Bergson'un kullandığı
terim: Uzaydaki nesnelerin birbiri ardına süreksiz sıralanmasına ve
aynı zamanda şimdi noktalarının nesnel bir dizilişi olarak kabul edilen
zaman şemasına (bilimin uzay ve durum noktaları ile açıkladığı zaman
kavramına) karşı olarak, geçmiş, şimdi ve geleceğin içinde yittiği, doğ-
rudan doğruya yaşanmış olan sürekli akış.

süreç [Alm. Prozess] [Fr. processus] [Ing. process] [Lat. processus] [es.t. vetire]:
1– Belli bir sonuca ulaşan düşünce akışı. 2– Olayların ya da işlemlerin
belli bir sonuca doğru gidişi.

sürekli [Alm. kontinuierlich] [Fr. continu] [Ing. continuous] [Lat. continuum]
[es.t. mütemadi]: Kendi içinde kesintisiz olarak sürüp giden (uzay,
zaman).

sürekllilik [Alm. Kontinuität] [Fr. continuité] [Ing. continuity] [Lat. continuitas]
[es.t. temadi]: 1– (Genel anlamda) Kesintisiz olarak sürüp gitme. Sürekli
olma. 2– (Felsefede) Ayrı öğelerden kurulu olmayan bir gerçeklik kurma.
Özellikle uzay için kullanılır. Sürekllilik yasası Leibniz'de felsefenin
temel ilkesi olmuştur: Her yerde sürekli bir gidiş vardır, doğada hiç
bir sıçrama yoktur, her şey bir bütün içinde örülmüştür.

Ş

sey [Alm. Ding] [Fr. chose] [Ing. thing] [Lat. res; skolastikte: ens]: (Günlük
dilde) Herhangi bir düşünce konusunu göstermeye yarayan belirsiz
terim. (Felsefede) 1– Düşünen bilincin konusu olabilen, gerçekten var ol-
mayıp da yalnızca düşünülmüş olan her şey. Bu anlamda: düşünce nes-
nesi = ens rationis. 2– Kişiye karşı olarak: Bilinçten yoksun varlık.
3– Gerçek olan, bilincin dışında, kendi başına var olan tek nesne (ens
reale). Böyle bir var olan, tek nesne olarak niteliklerin taşıyıcısı töz
diye de anlaşılır. 4– Duyularla kavranabilen cisimsel nesne.

T

tabu [Polinezya dilinden]: Dokunulmaz olan, kendi içinde belli bir güç (mana) taşıyan; her bakımdan dokunulması yasaklanmış olan. Tabu olarak göz önünde tutulan nesne ya da kişi ya bu güçle doludur, o zaman kutsalıdır; ya da bu gücün boyunduruğu altındadır, o zaman da temiz değildir ve tehlikelidir.

tabula rasa [Lat. = Boş, üzerine hiç bir şey yazılmamış kâğıt]: Deneyci ve duyumcu öğretmenlerin, her türlü deneyden önce ruhun durumunu göstermek için kullandığı kavram. // Bu öğretmenler, bilen öznede doğuştan kavamlar ve önsel bilgiler olmadığını, her bilginin yalnızca dıştan gelen duyu izlenimlerinden oluşturduğunu savunur.

takımerki [Alm., Fr. *Oligarchie*] [Ing. *oligarchy*] [Yun. *oligarkhia* < *oligoi* = birkaç kişi, *arkhein* = egemen olma]: Birkaç kişinin egemenliği; devlet gücünün az sayıda kişilerin ya da ailelerin elinde bulunduğu devlet biçimi.

tamalgi [Alm., Fr., Ing. *Apperception*] [Lat. *percipere*] [es.t. *idrak-i dakik*]: 1- Bir tasarım ya da algı içeriğinin bilinçli olarak kavranması. Bilinçli algı 2- (Leibniz'de) Bilinsiz ve bilincaltı tasarım olan yalın algıdan ayrı olarak bir tasarımın bilince çıkarılması.

tanım [Alm., Ing. *Definition*] [Fr. *définition*] [Lat. *definitio*] [Yun. *horos, horismos*] [es.t. *tarif*]: Bir kavramın ya da bir nesnenin sınırlanması, belirlenmesi; kavramın içeriğini kuran belirtilerin gösterilmesi; bir kavramın ya da bir sözcüğün anlamının belirtilmesi. Tanım türlerinden en önemlileri şunlardır:

1- Sözcük tanımı (verbal tanım): a. Sözcüğün anlamını dildeki anlamına geri giderek belirtme. (Ör. demokrasi: halk egemenliği.) b. Bir sözcüğün anlamını bilinen başka bir sözcükle belirtme. (Ör. müselles: üçgen) 2- Ad tanımı (nominal tanım): Yanlış anlaşılmalarla yol açmamak için tanımlanacak olanı belli bir sözcüğe ya da sözcüklere bağlanarak saptama. (Uzlaşimsaldır, yasalar yazılıken ve felsefede gereklidir.) 3-

Kavram tanımı (Aristoteles'te): Bir kavramın daha yüksek yakın cinsi (*genus proximum*) ile onu bu cinsten ayırt eden tür ayrimini (*differencia specifica*) belirtme. 4- Nesne tanımı (real tanım): (nesnenin açıklaması) Aristoteles'in kavram tanımı ile örtüşür. Bir nesneyi yalnız başkalarından ayırmakla kalmayıp, anlamın iç ve özlü ayırmalarını ortaya çıkarmayı amaçlar. Nesne tanımı, kısa olmalı, gereksiz belirlemelerden kaçınmalıdır; tam olmalı, zorunlu olan bütün belirtileri vermelidir.

tanıt [Alm. *Beweis*] [Fr. *pruve*] [Ing. *proof*] [Lat. *probare* = sınamak, göstermek, tanıtlamak] [es.t. *ispat*]: 1- Öne sürülen bir şeyin doğruluğunu göstermede izlenen düşüncel süreç. 2- Tanıtlamada öne sürülen şey; tanıtmanın dayandığı temel.

Tanıtlamak: Usavurma yoluyle ya da tanık göstererek bir şeyin doğruluğunu ortaya koymak.

tanıtlama [Alm., Ing. *Demonstration*] [Fr. *démonstration*] [Lat. *demonstratio*] [es.t. *bürhan*]: 1- Öne sürülen bir savın doğruluğunu mantıksal yönteme gösterme; sonucun doğruluğunu göstermek için, doğru olarak bilinen ya da doğru所说的 öncüllere dayanarak yapılan çıkarım (kavramsal tanıtlama). 2- Görülebilir bir biçimde verilmiş olan bir nesnenin ya da bir olayın görüğe dayanarak (deney yoluyle) ortaya konması (görüsel tanıtlama).

Tanrı [Alm. *Gott*] [Fr. *Dieu*] [Ing. *God*] [Lat. *deus*] [es.t. *Allah*]: Dinsel inançta: Doğüstü ve olağanüstü nitelikleri, güçleri olan yetkin bir öz olarak en yüksek varlık. Tanrı konusunda üç temel anlayış vardır: 1- Tanrılar ya da tanrısal güçler çokluğu kabul edilir: çoktanrıcılık = politeizm. 2- Bir tek Tanrısal olan vardır, bu da evren ile aynı şemdir: tümtanrıcılık = panteizm (her şey Tanrı); Tanrısal olan evrenden daha fazla bir şemdir, evreni kuşatır: Pananteizm = herşey Tanrı'da. 3- Tektanrıcılık = Monoteizm. Yaratıcı Tanrı. Evrenin nedeni, başlatıcısı olarak Tanrı. Tanrı yalnızca evrenin nedeni, başlatıcısı olarak anlaşılmıştır, her zaman etkileyen bir Tanrı söz konusu değilse, buna yaratıcılık (deizm) denir. Bütün bu anlayışların karşısında: Tanritanımadlık = ateizm vardır. Felsefedeki ve Tanrıbilimdeki Tanrı anlayışları arasındaki temel ayrılıklar Tanrı'ya giden yoldan nerede olduğu ya da nerede aranması gerektiği sorusundan doğar. (Her zaman kesin ayrılıklar görülmeyebilir de.)

a. Tanrı'ya giden yol spekulatif düşünme aracı ile dünya üzerinden gecebilir; Tanrı ilk neden, son erek, en yüksek, en yetkin varlık, öncesi-sonrasız anlam temeli, koşulsuz ve saltık olan diye anlaşıılır. b. Eleş-

Tanrıbilim

tirel düşüncenin yardımıyle bakılacak olursa: Tanrı sınır olandır, idealist açıdan ide'dir, gerçekçi açıdan ise bütünüyle başka olandır, bundan dolayı → aşkin olandır. c. Tanrı, gizemsel yaştırdı, ruhun arınmış içtenliğinde bulunur. Bu yaşantıda ruh ve Tanrı karşılığı aşılarak ortadan kaldırılır. d. Tanrı'ya götüren bir yol da somut açınlamadır (vahiy). Burada Tanrı, evrensel ya da tarihsel ve kişisel bir biçimde (ya da aynı zamanda her iki biçimde) yaratıcı, temellendirilemez bir şeye gücü yeten olarak, ama aynı zamanda insanın karşısında koşulsuz bir "Sen" olarak bulunmaktadır. Açınlama dinleri: Hıristiyanlık (burada Tanrı, İsa'nın kişiliğinde insan biçiminde görünür), Müslümanlık (Tanrı, elçisi olan Muhammet'e Kur'an'ı indirmiştir.)

Tanrı kanıtları: Felsefede en önemlileri: 1- Varlıkbilimsel (ontolojik) kanıt: Bu kanitta Tanrı kavramından Tanrı'nın varlığı çıkarılır: Tanrı, kavramı gereği en yetkin varlıktır; var olmasayı, en yetkin varlık olmaktan çıkacaktır, çünkü varlık yüklemi olmayacağından. 2- Evrenbilimsel (kosmolojik) kanıt: Bunun çeşitli düzenlemelerine rastlanır. Bu kanıt, dünyanın deviniminden bir ilk kimildatıcı, nedenler zincirinden bir ilk neden, dünyadaki şeylerin değişkenliği, koşulluluğu ve rastlantısallığından dünyanan ilk nedeni olan, değişmez, koşulsuz, zorunlu bir varlığın bulunduğu sonucunu çıkarır. 3- ErekSEL (teleolojik) kanıt: Burada dünyadaki ereklilik ve düzenden, bu erek ve düzenleri koyan bir us varlığı olduğu sonucu çıkarılır. 4- Ahlaksal kanıt: İçimizdeki ahlâk yasasının varlığı olsusundan ve dünyadaki ahlâk düzeninden, bunların nedeni olan yüksek bir istencin varlığı çıkarılır.

Tanrıbilim [Alm. Theologie] [Fr. théologie] [Ing. theology] [es.t. ilâhiyat]:

- 1- (Genellikle) Tanrı ve Tanrılar üzerine, Tanrısal olan üzerine öğretüler.
- 2- (Dar anlamda) Tanrısal açıklamaya dayanan Tanrı öğretisi.

Tanrıcılık [Alm. Theismus] [Fr. théisme] [Ing. theism] [Yun. theos = Tanrı] [es.t. ilâhiye]: Bir Tanrıya inanma.

Tanrıtanımazlık [Alm. Atheismus] [Fr. athéisme] [Ing. Atheism] [Yun. atheos] [es.t. îlahî]: Tanrı'nın varoluşunu yadsıyan öğreti. // Bu öğretiye felsefe açısından şu anlayışlar temel olabilir: a. Gerçekin özü özdeksse, evrende Tanrı'nın yeri yoktur (özdeksilik). b- Tanrı olursa insanın özgürlüğü ortadan kalkar (idealizm). c- Yalın kuşkuculuk.

tarih felsefesi

tapınaklılık [Alm. Fetischismus] [Fr. féтиchisme] [Ing. fetishism] [es.t. putperestlik]: 1- Kendilerinde doğaüstü güçlerin bulunduğu inanılan nesnelere tapma. 2- (Cinsel alanda) Sevilen insanın kendisi yerine onun gıysilerini v.b. taparcasına sevme.

tarih [Alm. Geschichtte] [Fr. histoire] [Ing. history] [Yun. historia < historein = bilmeye çalışmak, bilmek, anlatmak]: I. Olup biten şeyler olarak tarih: 1- (En geniş anlamında) Zaman içindeki değişimlerin tümü. (Bu anlamda yeryüzü tarihinden de sözedilir.) 2- İnsanın dünyasında olup bitenler, insanlığa ilişkin olay süreçleri. 3- Sırlılılığı ve zamanlığını; planlayarak, yaratarak, eyleyerek ve inanarak geleceğe yöneltmişliği, aynı zamanda geçmiş olan bağıntısı içindeki insan varoluşunun kendine özgü bir boyutu. 4- (Dar anlamda): Geçmiş olan. a. Yitirilmiş olan, artık bulunmayan. b. Yinelenebilen, bir kezlik olan. c. Olmakta olan, zamanın gidişi içinde ortaya çıkan durumlar. d. Geçmişte olmuş olan, ama aynı zamanda şimdi de bulunan.

II. Bilgi ve bilim olarak tarih: Geçmişin incelenmesi.

1- Aktarılan gelenekler yoluyle yapılan araştırma. 2- Olayların anlatılması ya da belgelenmesi ile yapılan araştırma. 3- Tarih bilimi olarak: a. Eleştirek (eleştirel yöntemle) araştırın; b. Betimleyen ve yorumlayan incelemeler.

tarih bilinci [Alm. historisches Bewusstsein] [Fr. conscience historique] [Ing. historical consciousness] [es.t. tarih şuruu]: 1- (Genel olarak) İnsan düşünçünün kendi tarihine olan ilişkisini dile getiği olarak tarih bilgisi. Bir geçmişimiz olduğunu, bir geçmişten geldiğimizi bilme; bu, tarih bilimlerinde daha açık olarak ortaya çıkar. 2- (Dar anlamda) Tarihin geçmiş bir dünya olarak nesnel bilgisi. Tarih bilincini → tarihsel bilinçten ayırmak gereklidir. bkz. **tarihsel bilinç**

tarih felsefesi [Alm. Geschichtsphilosophie] [Fr. philosophie de l'histoire] [Ing. philosophy of history] [es.t. felsefe-i tarhiye]: Konusu tarih ve tarihsel bilgi olan bir felsefe dalı. // Deyim olarak ilkın Voltaire kullanılmıştır. (La philosophie de l'histoire, 1756); ama gerçekte tarih felsefesi tarihsel olayların nedenlerini araştırma olarak Antik felsefeye deşin geri gider. Augustinus ve G.B. Vico'nun tek tek tarih felsefesi denemelerinden sonra Herder'den Hegel'e deşin uzanan Alman düşünçesi yoluyle tam bir felsefe dalı olmuştur. Bundan sonra toplumbilim (Comte, Marksçılık, Spencer), kültür eleştirisini (Nietzsche, Troeltsch, Max ve Alfred Weber, Spengler) ve bilim kuramı (Windelband, Ric-

kert, Simmel, Spranger) ile kaynaşmıştır. Günümüzde hem bağımsız bir araştırma alanı olarak (N. Hartmann, Heimsoeth, Rothacker), hem de insanın kendisini bütün olarak yeniden anamasının dile getirilişi olarak yeniden canlanmıştır. (York von Wartenburg, Dilthey, Heidegger, Jaspers ve Ortega y Gasset.) Tarih felsefesi şu biçimlerde karşımıza çıkar: 1- Tarih fizikotesi; tarihin tüm akışının ve anlamının yorumlanması. (Buna içerkisel tarih felsefesi de denir.) 2- Kendine özgü bir varlık alanı olarak tarih varlıkbilimi; tarihin özünü ve gidişinin, yapısının, ana biçimlerinin ve tarihsel gerçekliğin kuruluş yasalarının araştırılması. 3- Yaşamın tarih açısından yorumlanması; insanın kendi tarihsel varlığının bilincine varması ve kendini anlamasının aydınlığa çıkarılması. 4- Tarihsel bilgi öğretisi, tarih biliminin bilim kuramı ve mantığı. (Buna biçimsel tarih felsefesi de denir.)

tarihsel bilinç [Alm. *geschichtliches Bewusstsein*] [es.t. *tarihi suur*]: İnsanın kendisinin tarihsel bir varlık olduğunu bilmesi; kendi üzerinde bugün de etkisi ve baskısı olan tarihselliginin bilincinde olması.

tarihselcilik [Alm. *Historismus*] [Fr. *historisme*]: 19. yılının ortalarında, özellikle Almanya'da tarih bilimlerinin bağımsız gelişme sürecinde ortaya çıkan düşünce akımı. Olayların açıklanmasında tarihe öncelik veren eğilim; tarihsel düşünme eğilimi. Bu bağlamda: 1- Bütün olayları, başarıları ve değerleri, içinde doğdukları tarihsel durumlardan ve tarihsel koşullardan kalkarak anlamaçalısan, giderek bu olayların nesnel içerişlerinin ve bugünkü anımlarının açıklanmasını da ancak bu geçmişe bakış içinde elde edeceğine inanan düşünselcimi. 2- İnsan varoluşunun özünü onun tarihselliginde gören, tarihselliği insan yaşamının canlı temeli diye anlayan, böylece de dünyayı tarih olarak kavrayan felsefi düşünme doğrultusu. // Özellikle Dilthey, York v. Wartenburg ve varoluş felsefede karşımıza çıkar; → tarihsel okul'da dorugu erişir. 3- Tarihi yalnızca kendisi için inceleme; tarih eğitimine aşırı önem vererek gelişigüzel geçmiş değerleri yeniden canlandırma uğruna bugünü feda etme. Tarih kültürü ve bilginliğinin, yaşama ve eylemeye felce uğratacak biçimde aşırılığı. 4- Tarihin ilkece olduğundan değerli görülmesi; tarih gerçeklerinin değişmez yetkeler olarak saltıklaştırılması.

tarihsellik [Alm. *Geschichtlichkeit*] [Fr. *historicité*] [es.t. *tarihilik*]: 1- Tarihsel olanın varlık biçimi. 2- Zamana bağlılık, gelip geçicilik. 3- Tarihsel koşulluluk, tarihe bağlı olma. (Ör. Tinin, törenin tarihselligi.) 4- Bir şeyin gerçekten tarihsel olarak var olduğu olgusu. (Ör. İsa'nın tarihsel-

lığı.) 5- (Varoluşculuk felsefesinde) İnsanın içinde bulunduğu özel durum, insan varoluşunun temel yasası.

tarihsel okul [Alm. *Historische Schule*] [Fr. *école historique*] [Ing. *historical school*] [es.t. *tarihi mektep*]: 1- (Dar anlamda) 19. yılının başında kurulan (Savigny, Eichhorn vb.) tarihsel hukuk okulu. Aydınlanmanın usûl hukuk anlayışına karşı, hukuk tarihsel gelişmenin bir sonucu ve ulus tının organik bir biçimde gelişmiş ürünü olarak görür. 2- (Geniş anlamda) Hamann, Herder, Möser, Lessing'le başlayan ve Grimm Kardeşler ile Ranke'nin çalışmalarında doruk noktasını bulan bilimsel gelişme; bu gelişmeyle Alman tarih bilimleri, yalnızca tek tek bilimler olarak klasik biçimlerine ulaşmakla kalmayıp, aynı zamanda yeni bir tarih bilinci ve dünya görüşü yaratmışlardır. Bu okulun yöntem ve anlayışı özellikle Hegel'in tarih felsefesi ile çatışır. Bu okulu göre, tarihte olmuş olanın başlı başına bir değeri vardır. Tarihin oluşturduğu devlet, hukuk, sanat gibi biçimler, bir ulusun ya da bir çağın özel ruhunun (tininin) yaratmaları olarak anlaşılmalıdır.

tarihsel özdekcilik [Alm. *historischer Materialismus*] [Fr. *matérialisme historique*] [Ing. *historical materialism*] [es.t. *tarihi maddecilik*]: Marksçılığın tarih anlayışına verilen ad (Engels'in koyduğu terim). Eytisimsel özdekciliğin toplum felsefesi. Eytisimsel özdekciliğin genel ilkelerini insan tarihinin belli bir alanına, insan toplumunun gelişmesi alanına uygulama. // Bu anlays , idealist, ide'den kalkan tarih fiziktesine karşıt olarak, tarihsel toplumsal gelişmeyi, bu gelişmenin temelindeki ekonomik süreçlerden, insan varoluşunun özdeksel gerçek koşullarından kalkarak kavramayı dener. Bu öğretiye göre: Bütün tarihsel ve toplumsal olayların belirleyici nedeni ve temeli ekonomik olaylardır. bkz. **eytişim, özdekcilik, eytişimsel özdekcilik**

tasarım [Alm. *Vorstellung*] [Fr. *représentation*] [Ing. *representation*] [Lat. *repräsentatio*] [es.t. *tasavvur*]: 1- (Geniş anlamda) Bilinç içeriği, algı. 2- Daha önce algılanmış olan bir nesne ya da bir olayın bilinçte sonradan ortaya çıkan kopyası (imgesi). 3- Önceden görülenmiş olana karşıt olarak salt imgelem yoluya varlık kazanan şey.

tasım [Alm. *Syllogismus*] [Fr. *syllogisme*] [Ing. *syllogism*] [Yun. *syllogismos*] [es.t. *kiyas*]: İki öncüllü çıkarım (dolaylı çıkarım): Ortak bir → orta terimle birbirine bağlanabilen iki → önermeden (iki önermede ortak bir terimin bulunması ile) yapılan çıkarım. Verilmiş iki önermeden, bu önermelerin içerdigini içinde bulunduran bir üçüncü önermeyi çıkarma işlemi. Kendilerinden çıkarım yapılan önermelere öncüller (*praemissa*),

tekanlamı

bunlardan çıkarılan önermeye sonuç (conclusio) denir. Tasımın şeması şöyledir:

$$\begin{array}{c} M - P \text{ (büyük önerme)} \\ \text{öncüler} \\ S - M \text{ (küçük önerme)} \\ \hline S - P \text{ sonuç} \end{array}$$

Büyük terim = P ile, küçük terim = S yi bağlayan orta terim = M dir. Orta terimin öncülerde bulunduğu yere göre değişen dört tasım şekli (figür), her bir şeklin de kipleri (modus) vardır (toplam olarak 19 kip). Her tasım belli bir kipe göre kurulmuştur ve tasımın kipi ile şekli arasında bir ilgi vardır:

I. Şekil	II. Şekil	III. Şekil	IV. Şekil
M — P	P — M	M — P	P — M
S — M	S — M	M — S	M — S
S — P	S — P	S — P	S — P

Örnek :

Birinci şeklin kipleri (öncülerin tümel ya da tikel, olumlu ya da olumsuz olmasına göre 4 kipe bölünür): *Barbara*, *celarent*, *Darii*, *Ferio*.

Bunlar da : a = tümel olumlu

e = tümel olumsuz

i = tikel olumlu

o = tikel olumsuz'u gösterirler.

(Ör. *Barbara* : üç a ile üç önermenin de tümel olumlu olduğunu gösteriyor.)

tekanlamı [Alm. *einheitlich*] [Fr. *univoque*] [Ing. *univocal*] [Lat. *univocus*] [es.t. *vahid-ül-mana*]: 1- Yalnızca bir anlamı olan (sözcük ya da kavram). Karşılık b.kz. **eşsesli**. 2- Belirli, kesin olarak belirlenmiş.

tekanlamılılık [Alm. *Eindeutigkeit*] [Fr. *univocité*, *univation*] [Ing. *univocation*] [Lat. *univocation*] [es.t. *tek manalılık*]: 1- Bir sözcüğün ya da bir kavramın tek, belirli bir anlamı olması özelliği. 2- Belirlilik, kesinlikle belirlenmiş olma durumu.

tekbencilik [Alm. *Solipsismus*] [Fr. *solipsisme*] [Ing. *solipsism*] [Lat. *solus* = yalnız, tek; *ipse* = ben] [es.t. *eneiye*]: 1- "Yalnız ben varım, benden başka her şey yalnızca benim tasarımlımdır." diyen; öznel ben'i bilinç

teleoloji

icerikleriyle birlikte tek gerçek, tek var olan olarak kabul eden felsefe görüşü (kuramsal bencillik). 2- Felsefede yöntem açısından çıkış noktası olarak ben'i alan görüş (yöntemsel tekbencilik). Descartes Driesch. 3- Ahlak açısından yalnızca kendinin yaşam savını tanıyan, kendi ben'in yaşamın ve gerçekliğin özeği yapan görüş (ahlaksal bencillik. Stirner).

tekçilik [Alm. *Monismus*] [Fr. *monisme*] [Ing. *monism*] [Yun. *monos* = tek] [es.t. *vahdetiye*]: 1- Gerçekliğin temeli olarak yalnızca tek bir ilkeyi örneğin yalnızca özdegi (özdeksel tekçilik), yalnızca tini (tinsel tekçilik) vb. kabul eden dünya görüşü. Tekçiliğin karşı kavramı olarak → ikiçilik; iki temel ilkeyi; çökçülük, ilkelerin ya da temel güçlerin çöküğünü kabul eder. 2- Birlilik bir dünya tablosuna varmaya çalışan dünya görüşü.

tekelci önerme [Alm. *exclusives Urteil*] [Fr. *exclusive proposition*] [es.t. *kazije-i hasral*]: Bir özneye, bütün öteki özneleri dışta bırakarak bir yüklem bağlayan önerme. Formülü: Yalnızca S P dir. (Ör. "Yalnızca bu yüzük altındır.")

tekerklik [Alm., Fr. *Monarchie*] [Ing. *monarchy*] [Yun. *Monarkhia* < *monos* = tek; *arkhein* = egemen olmak]: Tek kişinin egemenliği; devlet gücünün tek kişinin elinde bulunduğu devlet biçimi.

tekil [Alm. *Singulär*] [Fr. *singulier*] [Ing. *singular*] [Lat. *singularis*] [es.t. *müfred*]: Tek olma durumu gösteren (sözcük, terim, önerme). Karşılık b.kz. **çoğul**. Tekil kavram: Tek nesneyi gösteren kavram; tek bir birey olabilir (Sokrates) ya da bir tür olabilir (koyun).

Tekil önerme ya da yargı: Öznesi tek bir nesneyi gösteren önerme. (Ör. " Sokrates bir filozofurt.")

teknik [Alm. *Technik*] [Fr. *technique*] [Ing. *technics*] [Yun. *tekhne* = kılgsal yapabilme gücü]: 1- İnsanın, doğal güç ve gereçleri kendisi için yararlı kılma sanatı. 2- Kuramsal bilginin karşısında bilimin uygulamaları, bilimsel bilgiye dayalı uygulamalar. (Günümüzdeki anlamı budur.) Bilimin amacının bilgi olmasına karşılık, teknığın amacı ortaya bir şey koymadır, üretimidir. 3- Bir yapıt ortaya koyma, bir işi başarılarda kullanılan yöntem, yol; yaratma biçimi (düşünme tekniği, çalışma tekniği vb.).

tektanrıçılık [Alm. *Monotheismus*] [Fr. *monothéisme*] [Ing. *monotheism*] [Yun. *monos* = tek, *theos* = tanrı] [es.t. *vahdaniye*]: Tek bir Tanrı'nın varlığını kabul eden din ve felsefe öğretisi.

teleoloji b.kz. **erekbilim**

temel [Alm. *Grund, Grundlage, Fundament*] [Fr. *fondement*] [Ing. *foundation*] [Lat. *fundamentum*] [es.t. *esas*]: 1- (Genel anlamda) Bir şeyin üzerinde temellendiği, kurulduğu şey (bir evin temeli, bir kurumun temeli vb.). 2- Tinsel nitelikte bir şeyin varsayığı ve kendisine dayandığı ilke. (Matematiğin temeli, hukukun temeli, eğitimim temeli, ahlâkin temeli vb. Ahlâkin temeli, bir ahlâk öğretisinde, ahlâksal doğruların kendisinden çıkarıldığı ilkedir; (ör. Epikuros'un ahlâk felsefesinde bu ilke haz'dır). 3- Bütün bir bilgiler bağlamının kendisinden çıkarılabilirliği en genel ve en yalın önerme; en genel önermelerden ve en genel düşüncelerden kurulmuş bir dizge. (Ör. Tümevarımın temeli, kendisinden biçimsel olarak olaylardan yasalara geçme hakkının çıkarılabileceği bir ilkedir.)

temel bilim [Alm. *Grundwissenschaft*] [Fr. *Science fondamentale*] [es.t. *esas ilim*]: 1- Bütün öbür bilimler için temel koyucu ilk kavramları. 2- Düşünmenin temel biçimleri. Bunlar bütün deyiş biçimlerinde öndayanak olarak konulan kavramlardır.

temellendiririm [Alm. *Begründung*] [Fr. *fondement*] [Ing. *foundation*] [es.t. *esas*]: 1- İleri sürülen bir sav için temel, dayanak, gerekçe verme. 2- Temel dayanak: Bir şeye varoluşunu ya da varlık nedenini veren şey. 3- Kanıt, dayanak, ipucu. Bilgi ya da davranış kurallarının kendisinden türetilibileceği daha genel ve daha yalın önerme.

temellendirmek [Alm. *begründen*] [Fr. *fonder, fonder en raison*] [Ing. *ground, found*]: Sağlam bir dayanak koymak, temel koymak; bir önermeye, bir kuralı, bir gerekliliği, kendisini doğrulayacak herhangi bir şey üzerine dayamak; nedenlerini göstermek, belli gereklelerle doğrulamak.

temel önerme [Fr. *proposition fondamentale*] [es.t. *esas kazije*]: Kendisinden başka önermelerin çıkarıldığı, kendisi daha fazla geri götürülemeyen önerme. bkz. **belit**

tersevirme [Alm. *Kontraposition*] [Fr. *contraposition*] [Lat. *contrapositio = karşısına koyma*] [es.t. *aks-i mürekkep*]: (Mantıkta) Yüklemeyin çelişik kavramının örneği yapılması yoluyla bir yargının yapma olarak değiştirilmesi: "Bütün insanlar ölümlüdür.", "Ölümlü olmayanlar insan değildir."

tikel [Alm. *partikular*] [Fr. *particulier*] [Ing. *particular*] [Lat. *particularis*] [es.t. *cüzü*]: (Mantıkta) Bir türün bütün bireylerine değil de bir ya da birkaç bireyne ilişkin olan. // Önermelerin olumlu ya da olumsuz olusuna göre İ ve O simgeleri ile gösterilir. Formülü: Bazı S ler P dir; bazı S ler P değildir. Karşıtı bkz. **tümel**

tikel kavram: Kapsamına aldığı nesnelerin tümünü değil de bazılarını gösteren kavram. (Ör. Bazı insanlar, bazı aslanlar.) Karşıtı bkz. **tümel kavram**

tikel önerme: Konunun kapsamına giren bütün bireyler için değil de bazıları için belli bir şey bildiren önerme. Formülü: Bazı S ler P dir. Karşıtı bkz. **tikel önerme**

tin [Alm. *Geist*] [Fr. *esprit*] [Ing. *spirit*] [Lat. *pneuma, nous = soluk, nefes*] [es.t. *ruh*]: 1- Evren ilkesi. Özellikle stoat felsefesinde: Evren usu, evren ruhu; etki yapan, biçim veren, canlandıran ilke. 2-a. Doğal yaşam ilkesinden ayrı olarak, yüksek, doğaüstü, tanrısal ilke. b. Tanrı'nın dolayız yaratıcı etkinliği. 3- Felsefeye Anaxagoras'ın yerlesmiş olduğu "nous", Herakleitos'un getirmiş olduğu "logos" anlamında; a- Dünya'nın usa uygun düzen ilkesi; b. Zamandan bağımsız olanın, zamandışı olanın, zamansız olanın ilkesi. c. Ruhun uslu yanı. (Aynı zamanda: logistikon.) 4- Yaşamdan ayrı olarak düşünme ve biliç ilkesi (Descartes'ta *cogitatio*). 5- Düşünen insanın etkinliği; düşünce ilkesi. Özdeğer, fizik etkinliğe ve içgüdüsel etkinliğe karşı. 6- Kendini içgüdülerin belirlenmişliğinden kurtaran, özgür olan, değerlere, anlam içeriklerine kendini açan. M. Scheler'de insanı insan yapan ilke; usun yanında duyguya ve isteme emiplerini de içine alır. 7- Tin, zaman zaman usa (*ratio'ya*) indirgenerek ruha karşı olan, cansız, "yaşama düşman" bir ilke olarak görülür (Ludwig Klages). 8- Bireysel ruh anlamına (özellikle dinbilimsel anlamda) "tinler ya da us taşıyan rular" (Les *éspri*s ou *âmes raisonnables*) Tanrılığın imgeleridirler (Leibniz). Tini (*spiritus-pneuma*) ruhtan (*anima-psykhe*) ayırmak gerekir. Ruh, organik ve duyasal yaşamın ilkesidir (hayvanların da ruhundan sözedilir), tin ise yalnız insana özgü düşünme yetisidir. Ancak Türkçe'de ruh sözüğü tin yerine de kullanılmıştır, örneğin Hristiyanlıktaki "kutsal ruh" (le Saint Esprit).

tinsel bilimler [Alm. *Geisteswissenschaften*] [Fr. *sciences morales*] [Ing. *moral sciences*] [es.t. *manevî ilimler*]: Kültür bilimleri ya da insan bilimleri. Karşıt kavramı: doğa bilimleri. // İnsanın tarihsel, kültürel ve topikal dünyası ile ilgili bilimleri içine alır. İnsanının yaratmalarını

tinselcilik

(düşünce terhihi); sanat, din, devlet, iktisat, hukuk vb. gibi kültür kuruluşlarını araştıran bilimler. Buna göre: Felsefe, tarih, filoloji, toplumbilim, dinbilim, ahlâk felsefesi, sanat felsefesi, tinsel bilimlere girerler. Ruhbilim, doğabilimleri ile tinsel bilimlerin arasında sayılıyor günü müzde. Tinsel bilimlerin önemlerine eğilerek, onları bilinci olarak, özel bir yöntemle inceleme işi 19. yüzyılın ortalarında başlamıştır.

tinselcilik [Alm. *Spiritualismus*] [Fr. *spiritualisme*] [Ing. *spiritualism*] [Lat. *spiritus = tin*] [es.t. *ruhiye*]: 1- Bütün gerçekliğin özünün tin olduğunu, her gerçek olanın tinsel olduğunu ve cisimsel olanın yalnızca tinsel gerçekliğin bir görünüşü olduğunu, ya da salt bir tasarımlı olduğunu ileri süren fizikotesi öğreti. 2- (Descartes'ta) Özdektan özce ayrı bir ruhun bulunduğu öne süren görüş.

Tomasçılık [Alm. *Thomismus*] [Fr. *thomisme*] [Ing. *Thomism*]: Aquinolu Thomas ve ona bağlı olanların: a. Aristoteles felsefesi ile Hristiyan dünya görüşünü uyum içinde birleştirmeye çalışan; b. İnsan istenci ile Tanrı'nın önceden belirlenesmesini doğal-doğalüstü bir varlık düzene içinde birleştirten; c. Usun üstünlüğünü, istenç ve istenç özgürlüğü üzerindeki egemenliğini öne süren öğretileri. // Tomasçılık Katolik kilisesinin temel felsefesi olmuştur.

toplum [Alm. *Gesellschaft*] [Fr. *société*] [Ing. *society*] [Lat. *societas*] [es.t. *cemiyet*]: 1- Biliñcli bireylerden ve özellikle erârlarında örgütleşme bañları ve karşılıklı görevler bulunan kişilerden kurulu topluluk. 2- (Dar anlamda) Doçal eğilimlere deñil, sözleşmeye dayanan, belirli ereklerle ulaşmak için isteyerek kurulan, istenildiğinde dağılılan insan topluluğu, bîrliði. Bir ilke üzerine kurulmuş birlikteklilik = ortaklaşalik (Gemeinschaft - Communaute'nin karşıtı olarak. Tönnies).

toplumbilim [Alm. *Soziologie*] [Fr. *sociologie*] [Ing. *sociology*] [es.t. *içtimaiyat*]: Toplumsal olusumun ve toplumsal yaşamın özü, biçimleri, ilkeleri ve yasalarını inceleyen bilim. // Bağımsız bir bilim olarak 19. yüzyılda A. Comte kurmuştur. Türlü yöntemlerin uygulanmasıyle hızla gelişmiş ve modern düşünce dünyasında temel bir bilim olarak ortaya çıkmıştır.

toplumculuk [Alm. *Sozialismus*] [Fr. *socialisme*] [Ing. *socialism*] [es.t. *ıştirakiyun mezhebi*]: 1- (En geniş anlamda) İnsanların birlikte yaşayışlarında toplumsal adaletin sağlanması için gösterilen her türlü çaba. 2- (Kuramsal açıdan) Her insana, insana yaraþır bir yaşam sağlamak üzere, kişiler ve sınıflar arasında topluma üstünlük tanıyan görüşler. 3-

törel bilinç

Üretimi devletin düzenlemesini ve üretim araçlarının kamuâstırılmasını savunan öğreti. Karşıtı bkz. **erkincilik**. 4- (Dar anlamda) Üretimde ve üretilenenlerin dağıtımında tek tek kişilerin, sınıfların değil, toplumun yararını göz önünde bulunduran toplumsal düzen.

toplum felsefesi [Alm. *Sozialphilosophie*] [Fr. *philosophie sociale*] [Ing. *social philosophy*] [es.t. *cemiyet felsefesi*]: 1- Toplumun ve toplumsal olayların özü ve anlamı üzerinde felsefe arastırmaları. 2- Toplumun özü ve nasıl olması gerekiþti üzerindeki felsefe öğretileri.

toplumsal ahlâk felsefesi: 1- İnsanların toplumsal ilişkilerinden doğan töre ve ahlâk sorunlarını ve ahlâksal görevleri inceleyen öğretüler. 2- Toplumu ahlâklılıðın taşıyıcısı olarak gören ahlâk felsefesi. Karşıtı bkz. **bireysel ahlâk felsefesi**

toplum sözleşmesi [Fr. *contrat social*]: bkz. **sözleşme**

totemcilik [Alm. *Totemismus*] [Fr. *totémisme*] [Ing. *totemism*]: 1- İlkel budunlarda, özellikle Amerika ve Avustralya yerlilerinde belli insan topluluklarının kendilerinin bir hayvan türüyle, bazan da bir bitki ile, doğal bir nesne ile soyca akraba oldukları inancı. Bu hayvan türü ya da nesne (totem) sonradan kutsal sayılmıştır. 2- (Durkheim'da ve Freud'da) Totem inancının dinin ilkel biçimi, toteme dayanan → tabuların da ahlâkin ilkel biçimi olduğunu öne süren görüşler.

totoloji bkz. **eşsöz**

töre [Alm. *Sitte*] [Fr. *mœurs*] [Ing. *customs*] [Lat. *mos-mores*] [es.t. *örf*]: 1- Bir toplulukça benimsenmiş, yerleşmiş eyleme ve yaşama biçimlerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların tümü. 2- (Dar anlamda) Bir toplumdaki ahlâksal davranış biçimleri.

törel bilinç [Alm. *Gewissen*] [Fr. *conscience morale*] [Ing. *conscience*] [Lat. *conscientia*] [es.t. *vicdan*]: Ahlâksal bilinç, iyi ve kötü üzerine bilinç. İyi ile kötü, doğru ile yanlış ne olduğunu üzerindeki duygular, içten bir bilme. 1- İnsanın ahlâkî değerleri üzerine dolayız ve kendiliğinden yargılama yapma gücü (yetisi). 2- İnsanın kendi davranışlarının ahlâkça değerli olup olmadığı üzerine özel bilinç. Bu bilinç yapmayı ya da yapmamayı öðütleyerek, uyararak, suçlayarak, yargılayarak, onaylayarak, ve kinayarak kendine özgü bir biçimde yaşam ve eylemlerimize eşlik ediyor gibidir. 3- İçimizdeki bir ses ya da Tanrı'nın sesi olarak da yorumlanır, ama burada (özellikle son durumda) yanılan törel bilinçin de olduğunu ve törel bilincin bir savaş alanına döñebileceğini de unutmamak

törel bilinç özgürlüğü

gerek. Törel bilincin kökeni konusunda birbirine karşı iki görüş vardır: 1- Törel bilinç bir gelişme ürünüdür; hayvanda da bulunan başlangıç durumundan gelişmiş biçimine eğitim ve alışkanlık yoluyla ulaşılır. 2- a. Törel bilinç gerçekte insana özgü bir şemdir; temelini insanın özünde bulur. Ama törel bilinci insanda temellendiren anlayış da eğitimi gerekli gibi ve gelişme olağanını dışarda bırakmaz. b. Toplumda kazanılır; insanın toplumsal benliği ile ilgilidir. c. Tanrı insanı törel bilinçle donatmıştır.

törel bilinç özgürlüğü [Alm. *Gewissensfreiheit*] [Fr. *liberté de conscience*] [es.t. *vicdan hürriyeti*]: bkz. özgürlük

töretanımadır [Alm. *immoral, unsittlich*] [Fr., Ing. *immoral*] [es.t. *gayr-i ahlâki*]: Daha üstün saydığı bir töre adına geçerli töreyi tanımayan.

töretanımadılık [Alm. *Immoralismus*] [Fr. *immoralisme*] [Ing. *immoralism*] [es.t. *gayr-i ahlâkiye*]: 1- Ahlâksal değerlere, törelere ve ilkelere karşı kayıtsızlık, alâdirâşsızlık. 2- Genellikle ahlâk ilkelerini kabul etmemeye ve onlarla savaşma. 3- Belli bir çağda belli bir kültür çevresinde iyi ve kötü olarak geçerli olan değerleri ya da yürürlükte olan ahlâk görüşlerini kabul etmemeye onlara karşı savaş açma (Nietzsche).

töz [Alm. *Substanz*] [Fr., Ing. *substance*] [Lat. *substantia*] [Yun. *hypostasis, hypokeimenon* = alta bulunan] [es.t. *ceyher*]: (Yunanca'da *ousia* = öz de aynı anlamda kullanılır.) Değişen durumlar ve niteliklere karşı kalıcı olan; bir başka şeyle ya da bir başka şeye değil, kendi kendisiyle, kendi kendisinde var olan. Öznede değil, kendinde var olan. Bağımsızca kendî içinde var olan. Spinoza'nın tanımı ile "Varoluş için başka bir şeye gereksinme duymayan şey." Bağlılaşık kavramı → ilinek. Modern doğa bilimleri için töz, görüngülerin taşıyıcısı anlamında biçimsel bir kavramdan başka bir şeyle değildir.

tözcülük [Alm. *Substantialismus*] [Fr. *substantialisme*] [Ing. *substantialism*] [es.t. *ceyheriye*]: 1- Bir ya da çok tözün varlığını kabul eden öğretiler. 2- Ruhun bir töz olduğunu kabul eden öğreti. Karşıtı bkz. etkincilik

transsensual [Alm. *transzental*] [Fr., Ing. *transcendental*] [Lat. *transcendere* = aşmak, öteye geçmek] [es.t. *müteali*]: (Kant'ta) Usu eleştirmeye yöntemi; "Nesnelerde değil de, genel olarak nesneleri önsel olarak bilişimizle uğraşan her bilgi." // Bu gibi kavamlardan kurulu bir dize "transsensual felsefe"dir; deneyle ilgili kavamlardan hiç biri bu bilimde yer almaz; transsensual kavramı deneyin karşısında olduğu gibi → *transcendent* = aşkin'in da karşısıdır bir bakıma: "aşkin bilgi",

tümdengelimli

olabilir bilginin sınırını aşan bilgidir; oysa "transsensual bilgi", bu sınırları aşmayıp, araştıran bilgidir.

transsensual mantık bkz. mantık 3

tutarlı [Alm. *konsequent*] [Fr. *conséquent*] [Ing. *consequent*] [Lat. *consequens*] [es.t. *insicamli*]: Mantık kurallarına uygun olan usavurma.

tutarsız [Alm. *inkonsequent*] [Fr. *inconséquent*] [Ing. *inconsequent*] [es.t. *insicamsız*]: 1- Düşünmede mantık eksiksliği. 2- Davranışlarında kendi kendisiyle uyum kurmayan (insan). 3- İki önerme arasındaki bağlantıda ikinci birincinin sonucu gibi gösterilir, oysa gerçekte birinden böyle bir sonuç çıkarılamaz.

tutku [Alm. *Leidenschaft*] [Fr., Ing. *passion*] [Lat. *passio*] [Yun. *pathos*] [es.t. *ihtiras*]: 1- Bir insanın isteme, duyma ve düşünmesine egemen olan güçlü eğilim. 2- Uzun süreli, kalıcı ve güclü duygulanım. // Tutkular erek ve doğrultularına göre olumlu ve olumsuz, yapıcı, yaratıcı ve yıkıcı olabilirler. Olumlu tutku başarıya, olumsuz tutku kötülüğe götürür. Hegel tutku olmadan hiç bir büyük işin başarılamayacağını söyler.

tümdengelimli [Alm. *Deduktion*] [Fr. *déduction*] [Ing. *deduction*] [Lat. *deductio*] [es.t. *talil*]: 1- Varılan sonucun zorunlu ve kesin olarak geçerli olduğu (kesin sonuca vardırın) mantıksal işlem. Bu çıkarım biçiminde öncüller doğru ise sonuç önermesi de zorunlu olarak doğrudur. 2- Tümel olandan tikelin, genel olandan özelin çıkarılması. Tümel bir önerme aracılığı ile somut bir olayın bilgisine ulaşma. Tümengelimin mantıksal biçimi: tasım (syllogismus) ve tasıma dayanan kanittır. Karşıtı bkz. tümevarım. 3- → Tümengelimli yönteme eşanlımlı. 4- Tümengelimli yolla birbirine bağlı önermeler topluluğu. Deneyüstü tümengelimli (transsensual dedektion): Kant'ın kullandığı deyim. Önsel kavramların duyu dünyasındaki nesnelere nasıl uygulanabileceğini nesnelerle nasıl ilişkisi olabileceğini açıklama biçimi.

tümdengelimli [Alm. *deduktiv*] [Fr. *déductif*] [Ing. *deductive*] [es.t. *talili*]: 1- Varılan sonucun zorunlu olduğu ve kesin olarak geçerli olan çıkarım. Tümelden kalkan usavurma biçimi. 2- Gelişmesi boyunca deneye baş vurmadan çıkarımlar yapan düşünce biçimi. Tümengelimli yöntemi: Çıkarıma dayanan yöntem. Bu yönteme, doğruluğu bilinen önermelere dayanarak çıkarımlar yapıyorsa koşulsuz tümengelimli (kategorik-deductif), yalnızca varsayılmak olarak konuşmuş öncüllerde dayanarak çıkarımlar yapıyorsa koşullu tümengelimli (hypothetik deductif) denir. Varsayılmış yanlışsa, çıkarının kendisi doğru olmakla birlikte, varılan sonuç yanlış olacaktır.

tümel

tümel [Alm. *universal*] [Fr. *universel*] [Lat. *universalis*] [es.t. *külli*]: (Mantıkta) Belli bir sınıfa bağlı bireylerin tümünü içine alan. Bütün kapsamıyla alınmış olan (önerme). Bir önermenin tümelliği "bütün" ya da "her" sözcüğüyle gösterilir. Genellik bir terimin kapsamını; tümellik önermede konunun bütün kapsamıyla alındığını gösterir.

tümel kavram: Kapsamına aldığı bütün nesneleri gösteren kavram (bütün insanlar, bütün aslanlar). Karşıtı bkz. **tıkel kavram**

tümel önerme [Fr. *proposition universelle*] [es.t. *külli kazije*]: Konunun kapsamına giren bütün bireyler için belli bir şey bildiren önerme. Formülü: Bütün S ler P dir. Karşıtı bkz. **tıkel önerme**

tümevarım [Alm. *Induktion*] [Fr. *induction*] [Lat. *inductio*] [Yun. *epe-goge*] [es.t. *istikra*]: Tekil olandan, özel olandan genel olana giden, tek tek olgulardan genel önermelere varan yöntem; burada ve şimdiden gözlenilmiş olanlardan belli bir türün bütün durumları için geçerli olan yasaya gider. Tam olan tümevarım (Lat. *inductio completa*)'da olanağlı olan bütün durumlar araştırılmıştır, bundan dolayı mantıkça zorlayıcı bir niteliği vardır; tam olmayan, bundan böyle olasılık olan tümevarımdan (Lat. *inductio incompleta*) tam olanı ayırmak gereklidir.

tümtanrıcılık [Alm. *Pantheismus*] [Fr. *panthéisme*] [Ing. *pantheism*] [Yun. *pan* = her şey, hep, tüm; *theos* = Tanrı] [es.t. *vücudije*]: Tanrı ile evreni bir kılan, her şeyi Tanrı olarak göreni öğretmenlerin genel adı. // Şu biçimlerde ortaya çıkmıştır: 1- Evren bütününe (tüm evren) Tanrılık olduğunu savunan görüş. Bu anlayış Parmenides ve Ksenofanes'te vardır, daha sonra G. Bruno'da ve özellikle "Tanrı tek gerçekir." düşüncesiyle Spinoza'da rastlanır. 2- Evreni Tanrılığın bir görünüşü ve gelişmesi olarak kabul eden görüş. Hegel'de ve bir ölçüde E. von Hartmann'da görülür. 3- Tek gerçekin evren olduğunu, Tanrı'nın var olan her şeyin toplamı olduğunu öne süren görüş; Holbach ve Diderot bu görüşü savunurlar. 4- (Felsefe dışında) Doğayı canlı bir birlik olarak tasarımlayan anlayış.

tür [Alm. *Art*] [Fr. *espèce*] [Ing. *species*] [Lat. *species*] [Yun. *eidos*] [es.t. *nevi*]: 1- Birbirinden üreyen ve dirimibilimsel açıdan akraba olan canlı varlıklar öbeği. (Ör. Arslan ya da insan.) 2- Kendi içinde bir birim olan ve üzerinde cins kavramının bulunduğu mantıksal kavram. // Ama bu cins kavramı, kendi üzerinde bir başka cins varsa, yeniden tür durumuna gelir ve bu böyle sürüp gidebilir. Mantık diliyle: Bir A sınıfı, bir başka sınıfın, B sınıfının kapsamı içindeki bir bölüm kurdüğunda: B cinstir,

tüze

A da tür. (Ör. Hayvan canlı varlık karşısında türdür, aslan karşısında cinstir.)

türeyimsel [Alm. *genetisch*] [Fr. *génétique*] [Ing. *genetic*] [Yun. *genesis* = oluş]: Oluşa ilişkin olan. bkz. **olus**

türeyimsel tanım: Bir şeyi türeyişine, oluşuna göre belirleyen tanım. (Ör. Çember, bir düzlemin üzerindeki bir nokta, aynı düzlemin üzerindeki bir başka noktaya göre değişmez bir aralıkla devindiğinde ortaya çıkan çizgidir.)

türüm [Alm. *Emanation*] [Fr. *émanation*] [Lat. *emanatio*] [es.t. *sudur*]: Aşağı olanın daha yukarı olanдан çıkışması; çok olanın (her şeyin) "bir olan" dan çıkışması. Bir olan yetkin olmalıdır ve kendi varlığı içinde azalan ve değişmeden kalır, ondan türeyen ise çıkış kaynağından olan uzaklığının ölçüsüne göre gitgide yetkinliğini yitirir. Buna karşılık evrim'de (evolution) gelişmemiş bir şey, gitgide daha yetkinliğe doğru gelişir; yetkin olan yetkin olmaya da doğar. Türüm Yeni Platonculuğun ana ilkesidir. Türüm düşüncesini geliştirmiş olan Plotinos, tözce azalma olmadan olup biten türüm sürecini anlamayı kolaylaştırmak için işyan güneş imgesini kullanır. (Yun. *perilampsis* = yayılan güneş işini.)

tüze [Alm. *Gerechtigkeit*] [Fr. *justice*] [Yun. *dikaiosyne*] [Lat. *iustitia*] [es.t. *adaleť*]: Doğrunun, hakkın korunması; doğru olmanın özbelirtisi. 1- Platon ve Aristoteles'ten beri, herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme demek olan bir anaerdem. 2- (Daha dar, bireçimsel anlamda) Doğru olarak kabul edilmiş olanda uzalaşma. Herkesin hakkının yasalarla tanınmış olması. 3- (En dar anlamda) Yargıcın niteliği olarak, yürürlükte olan hukuk yasalarının kesin bir uygulanması. Ancak bu uygulama, insan yaşamındaki durumların ve ilişkilerin sonsuz çeşitliliği ve karmaşaklılığı içinde, çok kesin ve en yüksek tüze olarak görülmek istenirse, en büyük bir tüzesizliği de dönüsebilir; bu yüzden ölçülebilir sağduyuyla tamamlanmak zorundadır.

uşçuluk

ilkelerine ya da kavramlarına fizikötesi nesneler, yani deneyin ötesinde de bulunan nesneler karşılıktır. Usun bu kavramlarına da Kant "ideler" adını verir. Hegel'de: Karşıtların birliği ve bütünlüğü üzerine etişimsel düşünme yetisi.

usavurma [Alm. Vernunftschluss] [Fr. raisonnement] [Eng. reasoning] [es.t. muhakeme]: Bilinen ya da doğru olarak kabul edilen belli önermelerden başka önermeler çıkarma. // Türülü bilimlerde türlü usavurma yolları ve uygulamaları, her birinin de kendine özgü yöntemleri vardır; ama hepsi iki temel yönteme indirgenebilir: → tümdengelim ve → tümevarım. Tümdengeli bir usavurmada çıkarım zorunludur (kesin); tümevarımlı usavurmada olasılı ya da yanlış olabilir.

uşçuluk [Alm. Rationalismus] [Fr. rationalisme] [Eng. rationalism] [Lat. ratio = us] [es.t. akilie]: Us bilgisine dayanan, doğruluğun ölçütünü duylarda değil, düşünmede ve tümdengelimli çıkarımlarda bulan öğretilerin genel adı. // 1- Bilgi öğretisinde usçuluk, bilginin usa, anlığa, düşünceye dayandığını ileri sürer. Usta gerçekliğin bilgisini veren → önsel kavramlar ve önsel önermeler vardır. Eski Yunan filozoflarından birçoğu, özellikle Parmenides ve Platon usçudurlar. Yeniçağda Descartes usçuluğu temellendirmiştir. Ona göre, doğruluk duyusal algılarda değil, us kavramlarında, doğuştan kavramlarda (*ideae innatae*'de) verilmüştür. Bu gibi kavramlar matematiğin kavramları ile töz, nedensellik gibi düşünce kavramlardır. Bunlar doğustandırlar, başka deyişle usa dayanırlar, doğrulukları duyusal algıda değil, düşüncede temellendirilmektedir. Çünkü "Açık ve seçik olarak kavrana her şey doğrudur.", burada doğru, gerçek oluşu da dile getirir. Başka usçu filozoflar: Spinoza, Leibniz, Kant, Hegel. Hegel usçuluğun doğruguuna ulaşmıştır. Ona göre asıl gerçeğe, hiç deneye başvurmadan, yalnızca düşünmenin sınırları içinde kalınarak varılabilir; "Usa uygun olan gerçektir, gerçek olan da usa uygundur." 2- Tüm gerçekliğin yapısını usa dayanarak kurmaya çalışan öğretmenler (17. yüzyılda modern bilimlerle bağlılık içinde olan fizikötesi eğitimi) us ülküsü olarak. 3- Yöntem bakımdan usçuluk: a. Matematiğe ve onun yöntemlerine yönelik çalışmalar: Bilgiyi, özellikle felsefe bilgisini, az sayıda temel önermelerle, ilkelerde dayanarak, az sayıda ilkelerden çıkararak usa uygun bir dizge olarak oluşturma çabası. (Ör. Spinoza'nın "Ethica" adlı yapının alt başlığı "geometrik yönteme göre tanıtlanmış" sözlerini taşıır.) b. Salt düşünmenin içinde kalarak, yalnızca kavramın kendi kendine işlemesiyle bilginin oluşmasını sağlayan yöntem. (Ör. Hegel'in etişimsel yöntemi, kaplamı en geniş olan

umursanmayan [Yun. *adiaphora* = aldirış edilmeyen, kayıtsız kalınan]: Kyniklerden ve stoalıardan beri, ne değerli ne degersiz olanı, ahlâk yönünden kayıtsız kalınacak şeyleri belirtmek için kullanılan kavram. (Ör. Sağlık, güzellik, zenginlik vb.)

Upanişad [Sanskritçe = ustanan yanındakiler < *Upa* = yanında, *sad* = oturmak]: Vedaların son bölümü. Hint düşüncesinde felsefe ve din öğretisi.

upuygun [Alm. *adäquat*] [Fr. *adéquat*] [Eng. *adequate*] [Lat. *adæquatus*] [es.t. *mutabik*]: 1- Eşit kılınmış, birbirile uyusan. 2- Konusunu tam olarak karşılayan (düşünce).

us [Alm. Vernunft] [Fr. *raison*] [Eng. *reason*] [Lat. *ratio*] [es.t. *akıl*]: I. (Geniş anlamıyla) Duyarlığın karşıtı olarak, düşünme, anlama, kavrama yetisi; usavurma, çıkarımlar yapma yetisi; olaylar ya da kavramlar arasında zorunlu bağıntılar kurma yetisi; bağlantıları algılama ve kavrama yetisi. Bu bağlamda: 1- İnsanı hayvandan ayıran öznitelik. İnsan genellikle usu olan bir hayvan olarak tanımlanır. (Hayvanlarda belli bir anlak –intelligence– olduğu, ama us olmadığı kabul edilir.) 2- Evrenin nesnel düzén ilkesi. (Anaksogoras'ta: "nous", Herakleitos'ta: "logos"); Hegel'de: nesnel-mantıksal biçimlerin bütünü: bütün var olanların temelinde bulunan ilke.

II. (Özel anlamda) 1- Ortaçağın sonlarından 17. yüzyıla degen, bilgi yetileri olan duyu algısı (*sensatio*); us (*ratio*), anlık (*intellectus*) dizisinde, us (*ratio*) anlığa (*intellectus*) göre daha aşağı bir sıraya konmuştur, duyu algılarını kavramlar altında toplayan yeti olarak gösterilmiştir. b.kz. **anlık (*intellectus*)**: skolastik çağda akıl aynı zamanda fizikötesi bilgi yetisi olarak kabul edilen anlıktan (*intellectus*) ayrı olarak çıkarımlar yapan düşünme yetisi olarak da anlaşıılır. 2- Aydınlanma'dan, özellikle Kant'tan bu yana yukarıdaki (II, 1) anlamları tersine, us yüksek bir bilgi yetisi olarak anlaşılır; böylece us kavramlar yetisi değil, anlığın kavramlarını ilkeler altında birleştirme yetisidir, kısaca ilkeler yetisidir; usun

usdışı

kavramdan kalkarak bütün düşünülenleri birbiri ardından aynı yöntemle geliştirir; eytşim, hem düşünmenin hem de tüm varlığın (gerçegin) gelişme biçimidir; böylece eytşim Hegel'de evrensel bir yöntem olur.) c. Bilgi kazanmada ve yaşamı biçimlendirmede tek araç olarak usun tutarlı bir biçimde uygulanması (eğilim olarak örneğin modern pragmatikte).

usdışı [Alm., Ing. *irrational*] [Fr. *irrationnel*] [es.t. *gayri akıl*]: Usla kavranmayan. "Ratio"ya verilen anlamda göre değişik anlamalar alır: 1- (Ratio = neden) Temelsiz, bir nedene bağlanamayan, rastlantısal. 2- (Ratio = us) us dışı; usa yabancı; usa karşı. 3- (Ratio = bilme) Bilinmemeyen. 4- (Ratio = kavramsال;düşünme) Bilinse de kavramlarla bağlanamayan; mantıkla belirlenemeyen. 5- (Ratio = hesaplama) Hesaplanamayan. 6- (Ratio = gerçeklige egemen olma yetisi) İnsani aşan (güç).

usdışılık [Alm. *Irrationalismus*] [Fr. *irrationalisme*] [Ing. *irrationalism*]: Yaşamada ve bilgilerde usdışı öğelere tek yanlı olarak ağırlık veren görüş. // Şu türleri vardır: 1- (Bilgi öğretisinde) Görü, sezgi, sevgi, duyu ve içgündüleri bilginin kaynağı sayan görüş. 2- (Fiziktesinde) Usdışı bir evren temelinin bulunduğu kabul eden görüşlere verilen ad.

us doğruları bzk. **doğruluk**

utilitarizm bzk. **yararcılık**

uyarı ses [Yun. *daimonion*]: Sokrates'in içinde duyduğu uyarıcı ses; bu ses onu yapmaması gereken (usa uygun olmayan, kişiliği ile başdaşmayan) eylemlerden alıkoyar, ancak ne yapması gerektiğini de hiç bir zaman söylemez.

uygarlık [Alm. *Zivilisation*] [Fr. *civilisation*] [Ing. *civilization*] [Lat. *civis* = yurttaş, kentli] [es.t. *medeniyet*]: 1- (Sözcük anlamı) Barbarlık durumdan sıkık törelere bağlı olarak belirli bir yurt içinde birlikte yaşama. 2- (Sonradan kazandığı anlam) Bilim ve teknığın ilerlemesi ile yaratılan yaşama koşulları ve bunun sonucu ortaya çıkan yaşamada kolaylık sağlama, usullaşma ve yetkinleşme, yaşama biçimlerinin daha bir incelenmesi durumu. 3- (Daha geniş olarak kültür durumu anlamına) Geniş bir toplumun bütün bölgelerinde ortak olan dinsel, ahlâksal, estetik, teknik ve bilimsel nitelikteki toplumsal olayların bir bütünü.

uyum [Alm., Fr. *Harmonie*] [Ing. *harmony*] [Yun. *harmonia* = bağlam, birelilik, uygunluk; birelekte ses veren; *düzen*] [es.t. *ahenk*]: Çöküğün ve karışlığın düzenli bir birlik oluşturması. // Pythagoras ve Herakleitos'tan

uzlaşimsal

beri fizikotesinin bir temel kavramı (Plotinos, Cusanus, Kepler, Giordano Bruno); aynı zamanda ahlâk felsefesinin (Aristoteles, Shaftesbury) ve özellikle sanat felsefesinin (estetiğin) de temel bir kavramıdır. (Ör. biçim ve içeriğin uyumu.)

uyutum [Alm., Fr. *Hypnose*] [Ing. *hypnosis*] [Yun. *hypnos* = uyku] [es.t. *nevni-i sinai*]: 1- İnsanın istencinin, uyutucunun istencine bağlı ve aynı zamanda bütün başka etkilere kapalı olduğu, yapma olarak oluşturulmuş durum. 2- Bu durumun oluşturulması.

uzam [Alm. *Ausdehnung*] [Fr. *étendue, extension*] [Ing. *extension, extent*] [Lat. *extensio*] [es.t. *hayyiz*]: 1- Yer keplama; algılanan cisimsel nesnelerin temel niteliği; uzaya yerleşmiş olan ve uzayın bir bölümünü dolduran cisimlerin niteliği. // Descartes, cisimsel varlığı, düşünen varlık (*res cogitans*) olan ruhun karşısında, yer kaplayan gerçek (*res extensa*) olarak belirlemiştir.

uzay [Alm. *Raum*] [Fr. *espace*] [Ing. *space*] [Lat. *spatium*] [es.t. *mekân*]: İçinde bir cismin bulunabileceği yerlerin tümünü gösteren kavram, bütün var olanları içinde bulundurun şey. // Felsefenin temel bir kavramı olarak da eski Yunan atomcularında bile vardır. Bununla birlikte uzayın özü ve gerçekliği bakımından ne olduğu, kendinde bir varlığı olup olmadığı, yalnızca öznel bir şey mi olduğu, nesnelerden önce mi, yoksa onlarla birlikte mi bir gerçekliği olduğu, sonlu mu, sonsuz mu olduğu gibi sorular uzay, felsefenin en çok tartışılan sorunlarından biridir. Günümüzün felsefe, matematik-doğabilimi ve ruhbilim tartışmalarında değişik uzay kavramları ortaya çıkmıştır: 1- Matematiksel uzay: Algılanmaya gereksinme göstermez, yalnızca kavramlarla düşünülebilir, boyutları üçten çok olabilir. 2- Fiziksel uzay: Gerçek nesnelerin dikenlenme biçimi. 3- Algı uzayı: Algının koşulu. 4- Yaşańtı uzayı: Somut ben'le ilgili ve kişisel değerlemelerle belirlenmiş. 5- Fizikötesi uzay: Bilimlerden önce var olan ve uzay algımızın, uzay yaştırmızın bağlantılış kavramı.

uzlaşım [Alm. *Konvention*] [Fr. *convention*] [Lat. *conventio*] [es.t. *itibar*]: Belli bir çevrece kabul edilmiş olan kurallar, örneğin toplumsal uzlaşmalar; töreler, gelenekler. Felsefe tarihinde ilkin sofistler, toplumdaki yasaların, değerlerin, törelerin doğal yasa olmadığını, insanlarca konulmuş olduğunu, birer uzlaşım olduğunu ileri sürmüştürler.

uzlaşımcılık [Alm. *Konventionalismus*] [Fr. *conventionnalisme*] [Ing. *conventionalism*]: Bütün ilkelerin, kavramların, belitlerin uzlaşimsal olduğunu ileri süren öğreti. // Başlıca temsilcisi H. Poincaré'dir ("Bilim ve Varsayımlar"); ona göre özellikle geometrinin bütün belitleri uzlaşimsaldır.

uzlaşimsal [Alm. *konventionell*] [Fr. *conventionnel*] [Ing. *conventional*] [es.t. *itibari*]: Uzlaşımı dayanan.

Ü

ülkü [Alm., Ing. *Ideal*] [Fr. *idéal*] [es.t. *mefkûre*]: 1- Erek; yargı ölçüsü, kılavuz ilke; örnek, insanı duyular dünyasının üstüne yükselen en yüksek erek. 2- Yetkinliğin tümü; en yüksek, en yetkin gerçeklik. 3- Soyut olarak düşünülmüş şey.

ülkücülük bkz. **idealizm**

ülküsel [Alm., Ing. *ideal*] [Fr. *idéal*] [es.t. *mefkûrevi*]: 1- Bir ülküye uygun olan, örnek olarak geçerli olan. 2- Yalnızca ülkü olarak var olan. 3- bkz. **ideal II**.

V

vargı [Alm. *Konsequenz*] [Fr. *conséquence*] [Ing. *consequence*] [Lat. *consequētia*] [es.t. *netice*]: 1- Verilen bir → önceden (olgu ya da önerme) çıkarsama yolu ile varılan sonuç. Verilmiş öncülerden bir sonucun çıkarılması; çıkarım sonucu; varılan sonuç. A önermesine B önermesinden varılıyorsa, B doğru ise mantık yasaları gereğince A nin da doğru olarak tanıtılanması gereklidir. 2- Öncülleri sonuç önermesine bağlayan mantıksal bağıntı.

varlık [Alm. *Sein*] [Fr. *être*] [Ing. *being*] [Lat. *ens, esse*] [Yun. *to on, einai*] [es. t. *mevcudiyet*]: Felsefenin temel kavramlarından biri; ilkin Parmenides kullanmış. 1- Var olan şey; var olduğu söylenen şey; var olanın varoluşu. (Var olan şeylerle varlık arasındaki ayırım, doğru ile doğruluk arasındaki ayırım gibidir; doğru olan birçok şeyler vardır, ama doğruluk bu birçok doğrularda bir ve aynıdır.) Aristoteles'te "var olanların varlığı", var olanların çokluğu içinde ortak olan, özdeş olan. 2- Oluş ve yok oluşan karşıtı olarak: Kalıcı olan, gelip geçici olmayan. 3- Bütün var olanları içine alan en genel kavram. 4- Görüntünün karşıtı olarak gerçekten var olan. // Varlık, gerçek (real) varlık, düşüncel (ideal) varlık olarak ayrılır: Gerçek varlık çoğulukla varoluş (*existentia*) olarak, düşüncel varlık öz (*essentia*) olarak gösterilir. Gerçek varlık gerçekliğini nesnelerden, olaylardan, kişilerden alan şeydir, uzay-zaman içindedir, bireyseldir, tektir; düşüncel varlık ise uzay-zamandır, duyularla algılanamaz, elle tutulur gerçekliği yoktur; bu anlamda değerler, matematik ve mantığın kavramları düşüncel varlıklardır.

varlıkbiliim [Alm., Fr. *Ontologie*] [Ing. *ontology*] [Lat. *ontologia*] [Yun. *on, ontos = varlık*] [es.t. *mebhâs-i vücût*]: Var olan olarak var olan (yalnızca var olması açısından) üzerine öğreti, var olanın varlığı ve genel var olma ilkeleri üzerine 17. yüzyıldan beri kullanılan kavram. Konu olarak eski Yunan felsefesinden beri ele alınan ve Aristoteles'in "ilk felsefe" adını verdiği var olanların özü üzerine bilim. Felsefeye, varlık fizikötesi

karşılığı, genellikle fizikötesinin temeli olarak Christian Wolff'un getirdiği terim: temel ilkeler bilimi. Çağımızda → göründübilimle öz-bilimi olarak) ve özellikle, var olanların (değerler alanı da içinde) bilgi-den bağımsızlığını çıkış noktası olarak alan N. Hartmann'la yeniden canlandırılmıştır.

varoluş [Alm. *Dasein, Existenz*] [Fr., Ing. *existence*] [Lat. *existentia*] [es.t. *vūcūt, mevcudiyet*]: 1- Var olan, gerçekte dayalı olarak var olan, gerçek varlık; özün karşısında, bir şeyin ne olduğu, nasıl olduğu değil, var olduğu olgusu. Şöyle ya da böyle bir biçim almış her türlü özelliklerin dışında burada olma, nitelikle belirlenmemiş salt var olma olgusu. 2- (Skolastik felsefede) Her var olanın, her gerçek olanın (Tanrı'dan kum tanesine degen) gerçekliği. 3- (Dar anlamda) Uzay ve zamanca, burada ve şimdi, var olan. (Düşüncel nesnelere ve Tanrı'ya uygulanmaz.) 4- (Varoluş felsefesinde) Günüümüz varoluş felsefesinin kurucusu Kierkegaard'a bağlı olarak: Bütün var olanlardan, bütün doğal ya da düşüncel olarak verilmiş varlık düzenlerinden ve varlık bağlarından ayrılarak tek başına kalmayı, Tanrı'ya da hiçlik önünde yapayalnız olmayı göze alan insanın varoluşu; bunun yanında hiç bir zaman bir nesne gibi verilmemiş olan, hiç bir zaman olmuş bitmiş bir varlık olarak hazır bulunmayan, tam tersine yalnız özgürlük bir kendi kendini gerçekleştirme yoluya gerçek ve yaşanabilir olan, insan varoluşunun kendi kendisi olma ya da olmama olanağı; kişinin kendi kendisi olarak (kendisi ya da Tanrı önünde) salıktır bir sorumluluğu ciddiyetiyle eylemesine ve düşünmesine yol açan kaynak.

varoluş aydınlanması [Alm. *Existenzherhellung*]: Jaspers'in koymuş olduğu bir varoluş felsefesi kavramı: Yalın deneyi (yasanthiyi) aşip insanın kendine özgü varlığını aydınlığa çıkarma. Bu kavramla, insanın gerçekten ne olduğunu ve ne olabileceği anımsatmaya ve canlandırmaya çalışılır, giderek insan, nesneleştirici ve saptacı ilkelere yüz çevirerek özgür olmaya çağrılr, çünkü bu tür ilkeler, varoluşun asıl gerçekliğini, tarihselliliğini ve özgürlüğünü zorunlu olarak yozlaştırırlar.

varoluş biçimleri [Alm. *Existenzialien*]: Heidegger'in varoluş felsefesinin kavramı: İnsan varlığının ya da varoluşunun varlık (var olma) belirtileri ya da temel yapıları. // Bunlar nesnel düşünce belirlenimleri olan kategorilerin karşıtı olarak, insan varoluşuyle ilgili belirlenimlerdir. (Ör. Dünyada olma, birlikte olma, anlama, durum, kaygı, korku,) İnsanın dünyası nesnel ölçeklerle ölçülemez, niteliksel belirlenimler olan

varoluş biçimleriyle ölçülebilir ancak, Dünyada-olma uzaya ilgili bir belirlenim değil, bir varoluş biçimidir.

varoluşça [Alm. *existenzial*] [Fr. *existential*]: Heidegger'in koymuş olduğu bir varoluşçuluk felsefesi kavramı: İnsan yaşamının varlığına (var olmasına) ilişkin olan, varoluşunu kuran şey. İnsanın var olma biçimi; insan varoluşunun yapısını dile getiren. 2- Varoluşallığı içindeki kendi varoluşunu anlamalar olarak varlığı anlamaya ilişkin; varoluşallığı ilişkin.

varoluşçuluk [Alm. *Existenzialismus*] [Fr. *existentialisme*] [Ing. *existentialism*]: Çağımızın bir felsefe akımı. Varoluşçu felsefe düşüncesini temel olarak alan bütün düşünsel uğraşılara verilen ad. Danimarkalı düşünür Kierkegaard'in büyük ölçüde başlattığı, aynı zamanda felsefeyi öteden beri ele aldığı sorunları kökten yenilemeye çalışan, günümüz Avrupa'sının bir çok düşünürünün yaşadığı akım. // Varoluş felsefesinde, varlık sorunu insan olma sorunuyle bir bağlantı içine getirilir; bunun yanında felsefe yapmanın kaynağı olarak insan, varoluşu, sonluluğu, zamana bağlı olusu ve tarihselliliği içinde, yeni bir düşünme tutumu ile ele alınır; özellikle insan varoluşunun anlamı söz konusudur. Varoluşçuluk dünyada bulunan insan varoluşundan kalkarak onu kendine yabancılışmadan kurtarmayı ister; özgürlüğü içinde insanın varoluşu ve insanın kendini gerçekleştirmesi söz konusudur bu felsefede. 1- Günüümüz Fransa'sında bir felsefe-edebiyat akımı olarak biçim almıştır. Başlıca temsilcisi J. P. Sartre'a göre: "Varoluş özden önce gelir." ve her bir kimseye bir öz kazandırmayı sağlayacak özgürlükle özdeşter; "İnsan ne ise o değildir, ne olmuşsa odur." İnsan kendini kendi yapar, daha önce kazandığı bazı belirlenimlerin elverdiği ölçüde kendine biçim verir, kendini oluşturur. (Fransa'da başka temsilcileri: A. Camus, Merleau-Ponty, Simone de Beauvoir); Hıristiyan varoluşçuluğun başlıca temsilcisi: Gabriel Marcel. 2- Almanya'daki başlıca temsilcileri: Martin Heidegger ve Karl Jaspers. Heidegger'e göre "İnsanın özü varoluşundadır." yani "dünyada-olma" sindadır. Yalnızca insan "gerçek varoluş"tur. Çünkü yalnız insan var olanın (kendisinin) sınırlarını aşip varlığa adım atabilir. Yalnız insan var olan olarak kalmaz, kendini var olan olarak anlayabilir; bütün öteki şeyleri anlayabilmesinin temeli de budur. Böyle olunca → varlıkbilim bütün öteki bilimlerin dayanağıdır; Heidegger ağırlık özge ahlâk felsefesi ve → insanbilim ile ilgili sorunlar olan her varoluşçu felsefeyi karşısına bilinçli olarak bir varoluşu varlıkbilim koymak ister; böylece varlığı varoluşta arayarak felsefeyi temel sorunu olan varlık felsefesine dönmiş olur. Varlığın (Sein) araştırılması gereken yer va-

varoluşsal

rolüstür (*Existenz*). İnsanın özü varoluşunda olduğuna göre, varoluştan kalkarık varlık sorusu yeniden düzenlenmelidir. Ancak Heidegger bir varlıkbilim değil de, yalnızca ilerideki evrensel varlıkbilime olanak sağlayacak bir hazırlık olmak üzere bir "temel varlıkbilim" (Fundamentontologie) kurmak ister. Varoluş (*Existenz*) de Heidegger'e göre: İnsanın varlık sorusunu sormakla doğrudan doğruya bir bağlantı kurduğu kendi varlığıdır. Buna karşılık Jaspers, her varlıkbilimde, varoluşsal olanın bir katılıması ve yozaşması tehlikesini görür; onun yöntemi varoluşu açma, aydınlığa çıkarma (→ varoluş aydınlanması) yöntemidir; ama, kendi felsefesinin salt bir varoluş felsefesi olduğunu ileri sürmekle birlikte, kendisi de biliincin ötesine geçen (*transzendens*) bir fizikötesine yöneliyle varoluş felsefesinin dışına çıkar.

varoluşsal [Alm. *existenziell*] [Fr. *existentiel*] [Ing. *existential*]: Varoluşa ilişkin. Varoluş felsefesinin kavramı olarak; yalnız var olmaya aşağı çıkan, yalnız var olmadı kavranan ve yaşınan; insanın kendi varoluşunu kavramasına ilişkin (anlaysı̄s).

varoluşsal çözümleme [Alm. *existenziale Analytik*]: İnsanın, kendi varoluşunu kurmasına bakarak yorumlanması. İnsan varoluşunu kavrama ile ilgili çözümleme.

varoluşsal düşünme [Alm. *existenzielles Denken*]: Düşünen özneye ve onun varoluşuna kayıtsız kalan her türlü düşünmenin karşıtı olarak, kendi varoluşuyle ilgi içinde olan, ona içten bağlı olan düşünme.

varoluşallık [Alm. *Existenzialität*]: Heidegger'in kavramı: Varoluşun varlığı (var olması), insan varoluşunu kuran ve belirleyen temel yapıların bağlamı.

varoluşsal yargı [Alm. *Existenzialurteil*]: Bir seye yalnızca varoluş yükleyen yargı: "S varoluştadır." (S ist existent). Yalın bir formül kullanıldığında: "S vardır." (S ist), burada "dir" hem koşaçtır, hem de varoluşu öne sürer.

varsayı̄m [Alm. *Hypothese*] [Fr. *hypothèse*] [Ing. *hypothesis*] [Lat. *Suppositio* ile eşanlımlı] [Yun. *hypothesis*=alta konan, temel, ilke, öndayanak, koşul, varsayı̄m < *hypo* = alt, alta; *thesis* = koyum] [es.t. *fazaziye*]: 1- (Matematikte ve mantıksal çıkarımlarda) Mantıksal sonuçlar çıkarmak üzere öndayanak olarak öne sürülen önerme ya da önermeler birliği. 2- (Deneysel bilimlerde) Belli bilgilere olanak sağlamak, bağlanı̄ları anlaşılır kılmak, olayları açıklamak üzere geçici olarak konmuş

vitalizm

bilimsel öneri; olayları geçici bir açıklama biçimini; ama ancak deneyle yöntemi bir biçimde denetlendikten sonra geçerliliği kabul edilebilir. 3- Düşünmenin temellendirilmesi olarak varsayı̄m: düşünmenin, herhangi bir konuda ileri sürdürüğü bir savı tanıtlatmak üzere koyduğu öndayanak. (Bu anlamda Yeni Kantçılardan Cohen ve Natorp'ta düşünmenin temel ilkesi, temel yöntemidir.)

veda (Sanskritçe: bilme): Eski Hint kültürünün kutsal yazıları; dinsel metinler ve bunlarla ilgili açıklamalar.

vicdan bkz. **törel bilīç**

vitalizm bkz. **dirimselcilik**

yapıntı [Alm. *Fiktion*] [Fr. *fiction*] [Lat. *fictio*] [es.t. *tasni*]: 1- (Genel anlamda) Kuruntu; uduruk; udurma. Gerçekle çeliştigini, gerçeklige uymadığını bile bile, tasarlanan şey. 2- (Bilgi kuramında ve varlık-bilimde) Gerçekle uymayan, ancak belirli bir kuramsal ya da külgili amaç için kullanılması sakıncasız olan tasarımlar. // Dil bakımından yapıntı “sanki” biçiminde dile gelir. Yapıntıyi varsayımdan ayıran, varsayımin doğru olma ya da doğru olmama sorununu açık bırakmasına karşılık –varsayımda her ikisi de olabilir– yapıntıının doğru olmamasının bilerek kabul edilmesidir. 3- Gerçekle uymadığını bile bile mantık ya da sanat açısından kurulan yapı.

yapıntıcılık [Alm. *Fiktionalismus*]: Duyumlar yoluyle gösterilmeyen ve göstereilemeyen her şeyin birer yapıntı olduğunu; ancak bu yapıntıların, gerçek olmasalar da düşünme ve yaşamada gerekliliğini öne süren, Vaihinger'in geliştirdiği felsefe görüşü.

yapısalcılık [Alm. *Strukturalismus*] [Fr. *structuralisme*] [Ing. *structuralism*] [Lat. *structura* = yapı]: Son yıllarda özellikle Fransa'da gelişen, temel bir gerçeklik olarak yapıya dayanan, yapı üzerine kurulan bilim kuramı. Yapı, öğeleri birbirine ve kendisine bağlı olan, ama öğelerinin toplamından daha fazla bir şey oluşturan bir bütündür. Çıkış noktasını dilbilimden alan yapısalcılık, bu etki ile, insanbilimlerinin yöntemi olmuştur; gerçekliğin yapısını kavramada dili örnek alır, dil örneği insan davranışlarının tüm alanına, özellikle de toplumsal olaylara, belli bir yönteme uyularak, uygulanır. Yapısalci yöntem ele aldığı konuya, bütünlüğüne yapı içine koyarak, sonra da daha geniş kapsamlı yapılar içine koyarak aydınlatmaya çalışır. Bugüne dek bir yapısalci felsefe olmamıştır, ama yapısalcılığa yönelik toplumbilim, ruhbilim, insanbilim araştırmaları vardır. Yapısalcılığın başlıca temsilcileri: Dilbilimde: Saussure, Jakobson; budunbilimde: Lévi-Strauss; ruhsal çözümlemede: J.Lacon; felsefede: M. Foucault; Marksçı kuramda: L. Althusser'dır.

Yapısalcılık, yapıya (büttüne) yönelik olarak ilk 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında Ehrenfels, Wertheimer, Köhler ve Koffka'nın geliştirdikleri biçim-kuramı (Gestalttheorie)nda kendini gösterir. Biçim (Gestalt) görüde verilmiş olan bütün demektir; örneğin algı bir bütündür, bir bütünselliktir; öğelere ayrılmış olan algı birliği öğelerin toplamından daha fazla bir şeydir, bundan dolayı özel bir bütünsellik niteliği vardır, örneğin bir melodi, notaların toplamından daha fazla bir şeydir ve kendine özgü bir bütün oluşturur.

yaderklik [Alm. *Heteronomie*] [Fr. *hétéronomie*] [Ing. *heteronomy*] [Yun. *heteros* = başkası, *nomos* = yasa] [es.t. *iğtiyar*]: Kendisinin dışında, başkasının koymduğu yasaya bağlı olma. Karşısı: bkz. **özerklik**

yadsıma [Alm., Ing. *Negation*] [Fr. *négation*] [Yun. *apophysis*] [Lat. *negatio*] [es.t. *nefiy*]: Öne sürülen bir savı tanımama.

yalın (önerme) [Alm. *assertorisch*] [Fr. *assertorique*] [Ing. *assertoric*] [Lat. *asserere* den = sağlamlaştırmak, güven vermek] [es.t. *vakiye*]: Yalın olarak gerçeki dile getiren, doğru olan ama zorunlu olmayan (önerme). (Formülü: S P dir; S P değildir.)

yanılma [Alm. *Irrtum*] [Fr. *erreur*] [Ing. *error*] [Lat. *error*] [es.t. *hata*]: Yanlış olanı doğru olarak kabul etme ya da tersi.

yanılmalı tasım [Alm. *Fehlschluss, Parologismus*] [Fr. *paralogisme*] [Ing. *paralogism*] [Yun. *paralogismos*] [es.t. *kiyas-ı fasit*]: Yanılmaya dayanan tasım. // Kasıtlı olarak yapılan → yanılmadan ayrırlır. Yanlışlık, tasımın kendisinde olabilir; ya da öncüllerin yanlışlığından gelebilir.

yanılsama [Alm. *Illusion, Täuschung*] [Fr. , Ing. *illusion*] [Lat. *illusio* = yanılmak, aldanma, kuruntu] [es.t. *vehim*]: 1- Duyu yanılmazı, yanlış algılama. (Sanrı = hallucination'dan ayrılığı; algılanan şeyin gerçekten var olmasından.) 2- Yanlış tasarımlar ve umut; kuruntu. 3- Bize gerçek dünyayı bir süre için de olsa unutturan, sanat yoluyle yaratılmış görüntü. (K. Lange sanatın kökenini insanın yanılsamaya duyduğu gereksinme ile açıklamaya çalışır. "Das Wesen der Kunst", 1911.)

yanıltmaca [Alm. *Trugschluss, Fangschluss*] [Fr. *sophisme*] [Ing. *sophism, fallacy*] [Yun. *sophisma*] [Lat. *fallacia*] [es.t. *safsata*]: Doğru gibi görünen, gerçekte ise başkasını aldatmak ya da kısırtmak için bile bile doğru olmayarak yapılan çıkarım.

yanlış [Alm. *falsch*] [Fr. *faux*] [Ing. *wrong*] [Lat. *falsus*] [es.t. *hatalı*]: 1- Doğru olmayan, biçimsel düşünce yasalarına uymayan. 2- Düşünülen şeyle uyusmayan. Karşısı bkz. **doğru** 1.

Yaradıcılık

Yaradıcılık [Alm. *Deismus*] [Fr. *déisme*] [Ing. *deism*] [Lat. *deus = Tanrı*]: Tanrı'ya inanmakla birlikte, belli bir dinin dogmalarını ve ilkelere benimsenmemen; Tanrı'nın evreni yarattıktan sonra onu, kendi yasasına göre işlemek üzere kendi başına bıraklığını öne süren öğreti. // Yaradıcılık XVI. yüzyılda → Tanrıtanımlığının karşıtı olarak ortaya çıkmıştır. Sonradan, Aydınlanma döneminde kilise öğretisini eleştirek us dinini savunanların öğretisi olmuştur. Belli başlı savunucuları: Jean Bodin, Herbert of Cherbury, John Toland, Shaftesbury, Voltaire, J. J. Rousseau.

yararçılık [Alm. *Utilitarismus*] [Fr. *utilitarisme*] [Ing. *utilitarianism*] [Lat. *utlis = fayda, yarar*] [es.t. *nefye*]: 1- Yararın yaşam ilkesi yapılması. 2- Ahlaksal eylem ve davranışlarında yararın ilke yapılması: Yararlı olan iyidir: a. tek kişinin, ya da b. toplumun yararı göz önünde bulundurulur. 3- Özellikle Bentham ve J.S. Mill'in ahlak ve siyasa öğretisi, temel ilkesi: "Olabildiğince çok sayıda insanın olabildiğince çok mutluluğu."

yargı [Alm. *Urteil*] [Fr. *jugement*] [Ing. *judgement*] [Yun. *apophasis*] [Lat. *iudicium*] [es.t. *hüküm*]: Bir şeyin ya da iki şey arasındaki bağıntının gerçekliğini evetleyen ya da değilleyen düşünsel edim; dille anlatımı → önermedir. Temel formülü: S P dir. Yargının yapısı: Yargıda (önermede) a. kendisi için bir şey söylenen = konu (*subjectum*), b. bu konu üzerine söyleyen = yüklem (*praedikatum*), bu konu ile yüklemi birbirine bağlayan = koşac (*copula*) vardır. Yargı biçimleri (Aristoteles'ten gelen gelenekle, Ortaçağda ve sonra yeniden Kant'ta) dört öbekte toplanır: a. Nicelidine göre: Tümel, tikel, tekil yargilar. b. Nitelidine göre: Evetleyici ya da olumlu yargilar, değilleyici ya da olumsuz yargilar, sınırlayıcı yargilar. c. Bağıntılara göre: Koşulsuz (*kategorik*), koşullu (*hipotetik*), ayrıklı (*disjunktif*) yargilar; d. Kipligine göre: Belkili (*problematis*) yargilar, gerçeklik yargiları ya da yalın yargilar (*assertorik*), zorlu (*apodiktik*) yargilar. Kant yargları bir de çözümleyici ve bireşimsel olarak ayırmıştır: a. Çözümleyici (*analitik*) ya da açıklayıcı yargilar: yüklemi konuda zaten verilmiş olan yargilar. (Ör. "Bütün cisimler yer kaplar.") b. Bireşimli (*sentetik*) ya da genişletici yargilar: konuya konuda düşünülmemiş olan başka bir yüklem veren, konunun dışına çıkıp onu başka kavramlarla birleştiren, arasında bağ kuran yargilar. (Ör. "Cisimler ağırdır.")

yargısızlık [Yun. *epokhé ep-échein* = durmak, kendinde kalmak]: 1- (Genellikle) Yargı vermeme tutumu. 2- (Kuşkularда) Kesin hiç bir şey bilinemeyeceği için genellikle bilgiden vazgeçme ilkesi. 3- (Günümüzde)

yaşama atılımı

görüngübilimde) Bakışı salt olarak öze çevirebilmek için gerçeklik üzerinde yargı vermemle.

yasa [Alm. *Gesetz*] [Fr. *loi*] [Ing. *law*] [Yun. *nomos*] [Lat. *lex*] [es.t. *kanun*]: 1- Olaylar arasında düzenli bir bağıntıyı saptayan ve bir şeyin zorunu olduğunu dile getiren genel önerme. Olayların gidişinde olağandışına yer vermeyen, değişmezlik ve zorunluluk gösteren kural (doğa yasası). 2- Değişmezlik ve zorunluluk niteliği taşımayan, ancak bir yükümlülüğü içeren, özgür bir istence dayalı kural (gereklilik yasası). // Bu tür yasa: a- Hukukta: Toplumda bireyler arası ilişkileri düzenlemek amacıyla devletçe konmuş yönerge ve kurallar. b- Ahlakta: Törelerle ilgili davranışları düzenleyici buyruklar ve yönergeler; bir davranışın nasıl olması gerektiğini, ne yapmak gerektiğini gösteren kurallar. 3- Düşüncenin mantıksal bir değeri olması için uyulması zorunlu olan temel → belitler; mantık kuralları (düşünme yasaları).

yaşam [Alm. *Leben*] [Fr. *vie*] [Ing. *life*] [Yun. *bios*] [Lat. *vita*] [es.t. *hayat*]: Cansız özdektene de, tinsel varlıklı da ayrı olarak canlıların (organizmaların) varlık biçimi ve varlık alanı; canlıların temel özelliği. Belirtileri: kendi kendine devinim, beslenme, çoğalma, üreme, etki ve tepki gösterme. Ancak, canlı ile cansız arasındaki kesin sınırı göstermek için henüz bilimsel araçlar tam yeterli değil. Örneğin, virüslerin en aşağı basamaktaki canlı varlıklar mı, yoksa kimyasal bir özdeks mi olduğu henüz araştırma konusu; günümüzde canlı sorunu Aristoteles'in entelektüel kavramı ile ya da dirimsel etken (dirimselcilik) aracılığı ile çözülmeye uğraşılmıyor. 2- Ölümün karşısı: Varlıkların doğuslarından ölümlerine dek uzanan her türden (özellikle beslenme, çoğalma) olayların bütünü. 3- (Fizikötesi bir ilke olarak:) a. Tini, düğünçeyi de içine alan tümüyle doğal varlıklar. b. Doğa ve tini ilkesi olarak, her ikisinin kökü. c. Doğa da egemen olan tinsel güç ya da doğayı da yaratılan tanrısal güç olarak evrensel dirimselik ilkesi. 4- Özel olarak insan yaşayışı için de kullanılan terim: a. Belli bir zaman sınırı içinde yaşanmış olan bedensel, ruhsal, tinsel olayların birliği. b. Biçim kazanmış yaştırların tümü. c. Değerleri gerçekteşiren, insanın varoluşuna anlam veren ilke. d. İnsanın tinsel, tarihsel eylemlerinin tümü (Dilthey'de).

yaşama atılımı [Fr. *élan vital*] [es.t. *hayat hamlesi*]: (Bergson'da) Yaşamı ileri götüren iç güç; yaşamın her türlü yaratıcı gelişmesinde kendini belirten, yaratmadan yaratmaya sıçramayı sağlayan güç, evrenin ana, temel gücü. // Bergson bu terimi "Yaratıcı Evrim" adlı yapıtında kullanmıştır.

yaşama felsefesi [Alm. *Lebensphilosophie*] [Fr. *philosophie de la vie*] [Ing. *philosophy of life*] [es.t. *hayat felsefesi*]: → Usguluğun ve → olguculuğun usa üstünlük veren doğrultularına karşılık, doğal verilmişliği ve tarih-selliği içinde somut yaşamın araştırılmasına ağırlık veren, insan yaşamının anlamı, değeri, ereğî ve doğru yaşama biçimini üzerine öğretiler. "Düşünüyorum."un yerini "Yaşıyorum.", "genel olarak bilincin yerini "gerçek bilinc" alıyor bu öğretmenlerde. Yaşama felsefesi şu biçimlerde karşısına çıkar: 1- Dirimbilimsel yaşamayı değerden düşüren doğalci yaşama felsefesi (Darwin, Haeckel ve Nietzsche). 2- Tinsel yaşamayı her şeyin üstünde bir güç diye tanıyan idealist yaşama felsefesi (Dilthey, Bergson, Croce, Ortega y Gasset).

yaşama gücü [Alm. *Lebenskraft*] [Fr. *force vitale*] [es.t. *kuvve-i hayatı*]: 1- Dirimselci öğretmenlerce yaşamı sürdürmenin en temelli nedeni olarak kabul edilen ilke (Driesch'de entelekhia). 2- Canlılık.

yazanteri [Alm. *Erlebnis*] [Fr. *expérience vécue*] [Ing. *experience*]: 1- Kişiîliği zenginleştirdiği kabul edilen, bir anlamı olan bütün yaşanmış deneyler. 2- Kendileri aracılığı ile ben'in bir şeyin bilincine verdiği bütün ruhsal olaylar. 3- Bir kezlik olan, bir daha yinelenemeyen ruh olayları. Felsefede: 1- (Geniş anlamında) a. Doğrudan doğruya olan bilinc içeriği. b. Bilinc olayı, bilinc edimi (Husserl'in yönelikîşik yansantısı - "intentionales Erlebnis"). c. Bir şeye yönelikîşik duygusu. 2- Soyut düşünce ve kurama karşı, ben'in dünya ile doğrudan doğruya karşılaşması; gerçeklikle dolaylısız bağlantı kurması.

yazgıcılık [Alm. *Fatalismus*] [Fr. *fatalisme*] [Ing. *fatalism*] [es.t. *cebriye*]: Her şeyin alınıyazısına göre önceden belirlenmiş olduğuna, insanın bu önceden belirlenmiş olan alınıyazısını değiştiremeyeceğine inanan dünya görüşü.

yeni dirimselcilik [Alm. *Neuvitalismus*] [Fr. *néo-vitalisme*] [Ing. *neo-vitalism*]: Dirimselciliğin modern biçimi. 19. yüzyılın sonunda doğa bilimleri araştırmalarına dayanarak dirimselciliğin yenilenmesi: Nedensellik ilkesinin ve doğa bilimlerindeki yasa ilkesinin tanınması yanında yaşamın mekaniküstü olan kendine özgü bir yasalılığı da bulunduğunu kabul eden görüşler. Temsilcileri: Uexküll, Reinke, Driesch.

yeni gerçekçilik [Alm. *Neurealismus*] [Fr. *néo-réalisme*] [Ing. *new realism*]: Çağımızda Cambridge'de doğan İngiliz felsefe akımı; kurucusu: G. E. Moore. // Yeni gerçekçilik her şeyi tıtle açıklayan idealist fizikötesinin

geniş etkisine karşı yeniden bir tepki ile başlamış, özellikle Yeni Hegelci-likle, savasmıştır. Doğayı temel olarak gören yeni gerçekçiller, felsefe so-runlarını doğa bilimlerinin yöntemi olan çözümleme ile incelemek ister-ler. Felsefe dizgeleri bir yana bırakılır; mantık, bilgi öğretisi, dirimibilim ve fizik, felsefenin başlica konuları olur. Temsilcileri: G. E. Moore, B. Russell, Whitehead, S. Alexander, Broad, C. L. Morgan. Yeni olgu-luğunaya yakın olan bir başka yeni gerçekçiller öbeğinin önderliğini de A. J. Ayer yürütür.

Yeni Hegelcilik [Alm. *Neuhegelianismus*] [Fr. *néo-hégélianisme*] [Ing. *Neo-Hegelianism*]: 20. yüzyılda Hegel felsefesini yeniden canlandıran, Hegel'in eytisimsel yöntemine ve fizikötesine dayanarak kültür ve tarih felse-fesine yeni bir yön vermeye ve doğa bilimleri karşısında yeniden tinsel bilimleri güçlendirmeye çalışan akım. // Özellikle Almanya'da, ayrıca Fransa, İtalya, İngiltere, Rusya, İskandinavya ve Amerika'da gelişmiş bir akımdır. Temsilcileri: Freyer, Glockner, Litt, Bosanquet, Bradley, Croce, Gentille vb.

yeni idealizm [Alm. *Neuidealismus*] [Fr. *néo-idealisme*] [Ing. *neo-idealism*]: 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra özdekkilik, olguluk ve doğalcılığın egemenliği karşısında → idealizmi yeniden canlandırmaya çalışan akımlar. Bu adı ilkın İtalya'da → Yeni-Hegelciler (Croce, Gentille) kullanmışlardır. Başlıca temsilcileri: Lotze, Eucken, Dilthey, Yeni Kantçilar ve Yeni Hegelciler.

Yeni Kantçılık [Alm. *Neukantianismus*] [Fr. *néo-kantisme*] [Ing. *Neo-Kantianism*]: 19. yüzyılda felsefeyi çöküten kurtarmak üzere özellikle bilgi eleştirisini ve bilgi kuramı açısından Kant'a yönelen çalışmalar; en yüksek noktasına 20. yüzyılda erişir. // Çeşitli Yeni Kantçı okulları: Marburg Okulu (Cohen, Natorp, Cassirer), Güney-Bati-Almanya Okulu (Windelband, Rickert, Lask); ayrıca: Alois Riehl, H. Vaihinger ve Fransa'da: Renouvier

yeni olguluk [Alm. *Neupositivismus*] [Fr. *néo-positivisme*] [Ing. *neo-positivism*]: 20. Yüzyılda Avusturya'da M. Schlick'in öğrencilerinin kurduğu "Viyanı Okulu" (Wiener Kreis)nda doğmuş olan felsefe akımı. (Kısa sürede Avrupa ve Amerika'ya yayılmış ve gelişmiştir.) Lojistikin mate-matiksel düşünme yöntemleriyle felsefeye gövenrilir yeni bir temel sağ-lama çabasıdır. Başlıca temsilcileri: Schlick, Carnap, Wittgenstein, Reichenbach.

Yeni Platonculuk [Alm. *Neuplatonismus*] [Fr. *néo-platonisme*] [Ing. *Neo-Platonism*] [es.t. *Nev Eflatuniye*]: Platon'dan başka Aristoteles'e, sto-

alılara, Pitagorasçılara da dayanan, ayrıca doğu dinlerinden ve Hıristiyanlıktan da etkilenmiş olan, bütün bunları kendi içinde karıştırıp eriten felsefe okulu. // İ. S. 2–6. yüzyıllar arasında türlü biçimlerde ortaya çıkmıştır. Kurucusu Ammonias Sakkas sayılır, bu okulun dizgesel temellendirilişini onun öğrencisi Plotinos yapmıştır.

yeter neden ilkesi [Fr. *raison suffisant*] [Lat. *principium rationis sufficiens*] [es.t. *sebeb-i kâfi*]: Leibniz'in, düşünmenin ana ilkesi olarak gelişmezlik ilkesinin yanına koyduğu ilke. En genel biçim: Her şeyin yeter bir nedeni vardır. Mantık ilkesi olarak: Her yargının, doğru olması için, yeter bir nedene gereksinmesi vardır.

yeti [Alm. *Vermögen*] [Fr. *faculté*] [İng. *faculty*] [Lat. *facutas*] [es.t. *meleke*]: İnsanda bulunan bir şeyi yapabilme gücü (bilgi yetisi, isteme yetisi, düşünme yetisi).

yığın [Alm., Fr. *Masse*] [İng. *mass*] [Lat. *massa*] [es.t. *kütte*]: Toplumsal ruh-bilim kavramı olarak: 1- Kendi içinde ayrılmamış, ya gelip geçici duygulanımlarla (aynı türden itki, duygusal ve heyecanlar yoluya), ya da bir dış gücün etkisiyle bir bütür oluşturulan insan kalabığı. 2- Yalnızca dıştan bir örgütlenme ile bir araya gelmiş, kişiliklerinden sıyrılmış insanlar topluluğu.

yorum [Alm., İng. *Interpretation*] [Fr. *interprétation*] [Lat. *interpretare = yorumlamak*] [es.t. *tefsir*]: Bir metnin anlamı üzerine yapılan açıklama. bkz. **yorumlama**

yorumlama [Alm. *Hermeneutik*] [Fr. *herméneutique*] [İng. *hermeneutics*] [Yun. *hermeneutike < hermeneuein = yorumlamak, tekhné = sanat*]: 1- Açıklama, yorumlama sanatı. 2- Bir metni anlamaya yönelik, metin yorumlamasını konu olarak alan öğreti. 3- Yorumlayıcı bilimler olarak tarihsel-tinsel bilimlerin yöntem öğretisi. 4- Günümüzde bir felsefe kavramı olarak: a. İnsanın tarihselliği içinde felsefe açısından kendini anlaması. (Anlama yöntemi. Dilthey) b. İnsanın, varoluşuna yönelik felsefe yoluyle açıklanması ve yorumlanması yöntemi. (Ör. Heidegger'in varoluş felsefesinde.)

yönelim [Alm., Fr., İng. *Intention*] [Lat. *intentio*]: Bir şeye yönelik; bir şeye erek edinme. Skolastik felsefede: Düşünmenin bir bilgi konusuna yönelikmesi. (Yönelinen konunun gerçekte var olması gerekmek; tasarlanan bir şeye de yönelikbilir.) Brentano ile bu kavram yeniden felsefe alanına çıkmıştır; Bilinc olayın özü bu yöneliktedir. Bilinc olayları hep "bir şey üzerinde bilinc'tirler; "bir şey'i görmeden "göremem",

"bir şeyi" düşünmeden, "düşünmem"; her bilinc her zaman bir "ko-nu (nesne) bilinci"dir.

yönelimsel [Alm. *intentional*]: Görüngübilimde kullanılan terim. // a. Bir şeye yönelik olan, örneğin: yönelik edimler (*intentionale Akte*) b. Yönelinen (*intendiert*), örneğin: yönelik nesne (*intentionale Gegenstand*), düşünülmüş olan nesne. c. Yönelimsel birlik: Yönelimsel edimlerin çöküğüne karşı bir anlamın özdeş içeriği. Husserl sözcüklerin anlamını açıklamasında üçlü bir anlam çözümlemesi yapar: a. Yönelinen anlam (*intendierender Sinn = Bedeutungsintention*). b. Doldurulan, gerçekleştirilen anlam (*Erfüllende Sinn = Erfüllungsin-tention*). c. Yönelimsel anlam (*intentionale Sinn*): anlamaya yönelik, gerçekleştirilen yönelikin örtümlesi. Örneğin, pencerenin önünde oturan biri bana "Arkadaşın Ahmet geçiyor," dese, benim düşüncem belli bir yöne çevrelecek ve bende bir tasarıma belirecek; ancak bu tasarıma, caddeye geldiğim için, bir görüş ile doldurulmamıştır. a. Bu yönelik anlam henüz "boş bir yönelik"dir, b. Caddeye bakar "Ahmed'i görü-rüm, boş yönelik bir görüş ile doldurulmuş olur. c. Yönelimsel anlam, bu anlamaya yönelikle doldurulmuş olan yöneliki (Ahmed'i tasarlama, Ahmed'i görmemi) ikisinin kastettiği konuda (nesnede) örtüsür. Bilgi de ancak boş yönelikin görüş ile doldurulmasında ve bunların örtüsünde ortaya çıkar. bkz. **apaçılık**

yönelimsilik [Alm. *Intentionalität*] [Fr. *intentionalité*]: Bilincin bir konuya yönelikini, bir şeyle ilişkili kurmasını dile getiren görüngübilim terimi. // Brentano'nun skolastik felsefeden alıp kullandığı bu terimi sonradan Husserl geliştirmiştir. "Duyuyorum.", "Düşünüyorum.", "Seviyorum." gibi bilinc edimlerini dile getiren sözlerin bir anlam kazanması için bu yaşantıların bir şeye bağlanması, bir şeyle ilişkili kurması gereklidir: "Bir şeyi seviyorum." "Bir şeyi düşünüyorum." vb. Burada önemli olan, bilinc edimi ile bilinc konusu arasındaki ilişkidir. Fizik alanda bir yönelikilik yoktur; bir kaya parçası bir şeyle bağlantı kurmadan kendi içinde varlığını sürdürür. → yönelik yaşantılar ise ruhsal olaylardır, bilinc olaylarıdır.

yöntem [Alm. *Methode*] [Fr. *méthode*] [İng. *method*] [Lat. *methodus*] [Yun. *methodos*] [es.t. *usul*]: Bir ereğe erişmek için izlenen, tutulan yol. Bilimlerde belli bir sonuca erişmek üzere bir plana göre gidilen yol. (Ör. tümdengelimli, tümevarımlı yöntemler.)

yöntembilim [Alm. *Methodologie, Methodenlehre*] [Fr. *méthodologie*] [İng. *methodology*] [es.t. *usuliyat*]: Özellikle felsefe ve bilim alanında yöntem

araştırmak ve yeni yöntemler yaratmak üzere ilkeler geliştiren bilim.// Bilim olarak, ancak yenicagda ortaya çıkmıştır.

yüce [Alm. *erhaben*] [Fr. *sublime*] [Lat. *sublimis*] [es.t. *ulvi*]: Genellikle insanca ölçülerini aşan, bundan dolayı çok büyük olan. Sanat, ahlak, din, düşünce alanında üstün bulunan, kendisinde üstünlük görülen şey. // Kant'ın estetiğinin iki ana kavramından biri: Kant güzelin yanına yüceyi de temel bir estetik kavram olarak koyar. Ancak, ona göre her türlü ölümcül düşüneçin dışına çıkan, ezici büyülüklükte olan şey duyuları aşar. Bu da yüceyi duyular ile kavranan dünyanın üstüne yükseltip onu ahlak alanına kaydırır.

yüklem [Alm. *Prädikat*] [Fr. *prédictat*] [Ing. *predicate*] [Lat. *praedicatum*] [Yun. *kategorema*] [es.t. *mahmul*]: Bir önerme ya da yargıda özne üzerinde söylenen, onu evetleyen ya da değilleyen; özneye yüklenen şey. Mantıkta formülü P ile gösterilir.

Z

zaman [Alm. *Zeit*] [Fr. *temps*] [Ing. *time*] [Lat. *tempus*] [Yun. *khronos*]: Fel-sefe kavramı olarak: oluş, gelip geçiş, değişme ve süreklilik biçim; dönüsü olmayan bir doğrultuda birbirinden ardından gitme. // Zaman, sürüp giden doğru bir çizgi olarak düşünülebilir; geriye doğru sonsuza degen uzanır (geçmiş), aynı zamanda ileriye doğru (geleceğe) akıp gider. Nesnel (objektif) zaman: Ölçülebilin zaman, ama kendi içinde değil, cisimlerin devinimiyle ölçülebilir. Uzaydaki devinimlerin sıralanması, zamanın da zaman kesimlerine bölünmesini sağlar. Modern fizik nesnel zamanın olmadığını ileri sürer. bkz. **görelilik kuramı**. Öznel zaman: Zaman bilincine dayanır, yaşantılara bağlıdır; nesnel olarak ölçülemez; duruma göre, yaşanılan zaman kısa ya da uzun görünebilir.

zekâ bkz. **anlak**

zincirleme tasım [Alm. *Kettenschluss*] [Fr. *sorite*] [Ing. *sorites*] [Yun. *sorites*] [es.t. *kyyas-i müselse*]: Her birinin sonucu sonrakinin öncülü olan tasımlar zinciri. Birinci önermenin yüklemi sonra gelenin öznesi olan ve böylece, birincinin öznesi ile sonuncun yüklemesinin birleştiği sonuca degen sürüp giden çıkarımlar (tasımlar) zinciri. Ör. "Her A,B dir; Her B,C dir; Her C,D dir; Her D,E dir. Öyleyse Her A,E dir."

zorunlu (önerme) [Alm. *apodiktisch*] [Fr. *apodictique*] [Ing. *apodictic*] [Yun. *apodeiktikos*] [es.t. *zaruriye-i mutlaka*]: Zorunluluğu dile getiren (önerme) → Yalın ve → belkili önermelerin karşısında yer alır. Ör. "Üçgen zorunlu olarak üç köşelidir." Formülü: "S zorunlu olarak P dir." // Bu terim Kant'ın, yargının modalitelerini üçe bölmesiyle yaygınlaşmıştır.

zorunlu koşul [Lat. *conditio sine qua non = onsuz olunamayan koşul*]: Birakılamayan, vazgeçilemeyen koşul. Formülü: A olmazsa B de olmaz.

zorunluluk [Alm. *Notwendigkeit*] [Fr. *nécessité*] [Ing. *necessity*] [Lat. *necessitas*] [es. t. *zaruret*]: Olduğundan başka olamama durumu. 1- Mantık-

sal-matematiksel zorunluluk: Kavramların ve önermelerin mantıksal bağlantısında ve çıkarımlarında bulunur; düşünce bakımdan zorunlu doğrular → çelişmezlik ilkesine dayanan doğrulardır; çeliştiği düşünülemeyecek doğrulardır; bu anlamda zorunlu, çelişmeye düşmeden başka türlü düşünülemez olan şey. 2- Fiziksel zorunluluk: Neden-etki bağlanışındaki zorunluluk (doğa yasaları). 3- Ahlaksal zorunluluk = Bir toplumda yürürlükte olan ahlâk yasalarına uyma zorunluluğu. Burada doğal bir zorunluluk değil, gereklilik söz konusu olduğundan ahlâksal zorunluluk yükümlülük biçiminde kendini gösterir.

KAYNAKÇA

- APEL - LUDZ: *Philosophisches Wörterbuch von Dr. Max Apel*, Fünfte, völlig neubearbeitete Auflage von Dr. Peter Ludz, Berlin 1958, Gruyter.
- BRUGGER, WALTER: *Philosophisches Wörterbuch*, 13. überarbeitete und erweiterte Auflage, Freiburg 1967, Herder.
- EISLER, RUDOLF: *Wörterbuch der philosophischen Begriffe*, 3 Bde., 4. völlig neubearbeitete Auflage, Berlin 1927-1930.
- FOULQUIÉ PAUL - SAINT - JEAN, RAYMOND: *Dictionnaire de la langue philosophique*, 2 Éd. revue et augmentée, Paris 1969, Presses Universitaires de France.
- HOFFMEISTER, JOHANNES (HERAUSGEBER): *Wörterbuch der philosophischen Begriffe*, 2. Aufl., Hamburg 1955, Felix Meiner.
- LALANDE, ANDRÉ: *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, 9. Éd. Paris 1962, Presses Universitaires de France.
- METZKE, ERWIN: *Handlexikon der Philosophie*, 2. Aufl., Heidelberg 1949, F.H. Kerle.
- NEUHAEUSLER, ANTON: *Grundbegriffe der philosophischen Sprache*, München 1963.
- RUNES, DAGOBERT D: *Dictionary of Philosophy (Ancient-Medieval-Modern)*, reprinted 1956, U.S.A., Littlefield, Adams.
- SCHMIDT - SCHISCHKOFF: *Philosophisches Wörterbuch*, begründet von Heinrich Schmidt, 18. Aufl., neu bearbeitet von Professor Dr. Georgi Schischkoff, Stuttgart 1969, Alfred Kröner.
-
- ASTER, ERNST VON: *Bilgi Teorisi ve Mantık* (çev. M. Gökberk), 2. baskı, İst. 1972, Ed. F. Y.
- BATUHAN - GRÜNBERG: *Modern Mantık*, 2. baskı, İst. 1971, M. E. B.

- BRÉHIER, ÉMILE: *Histoire de la Philosophie* I-II, Paris 1950-57, Presses Universitaires de France.
- EUCKEN, RUDOLF: *Geschichte der philosophischen Terminologie*, Hildesheim 1964, Olms.
- GÖKBERK, MACİT: *Felsefe Tarihi*, Genişletilmiş 2. basım, Ankara 1967, Bilgi Yay.
- REICHENBACH, HANS: *Logistik* (çev. H. Vehbi Eralp), 1st. 1939, Ed. F. Yay.
- UEBERWEG - HEINZE: *Grundriss der Geschichte der Philosophie* Bde. I-V, 14. Aufl., Basel-Stuttgart 1958.
- UYGUR, NERMİ: *Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Problemi*, 2. baskı, Ist. 1972, Ed. F. Yay.

ALMANCA DİZİN

A

Abhängigkeit	bağımlılık
absolut	saltık
Absolutismus	saltıkçılık
abstrakt	soyut
Abstraktion	soyutlama
absurd	sacma
Achtung	sayı
adäquat	upuygun
Affekt	dugulanım
Affektion	dugulanım
affirmativ	evetleyici
Agens	etmen
Agnosie	bilisizlik
Agnostizismus	bilinemezcilik
Ähnlichkeit	benzerlik
Ahnung	sezgi
Akademie	akademi
Akt	edim
Aktion	eylem
aktiv	etkin
Aktivismus	eylemcilik
Aktivität	etkinlik
Aktualisierung	edimselleştirme
Aktualismus	etkincilik
aktuell	edimsel, güncel
akzidentell	ilineksel
Akzidenz	ilinek
allgemein	genel
Alternative	seçenek

äquivok eşesli
Archetyp ilkörnek
Argument kanıt
Aristotelismus Aristotelesçilik
Art tür
Askese çilecilik
Askетik çilecilik
assertorisch yalın (önerme)
Assoziation çağrışım
Ästhetik estetik
Ataraxie sarsılmazlık
Atheismus Tanrıtanımadalık
Atom atom
Atomismus atomculuk
Attribut öznitelik
Aufklärung aydınlanma
Augustinismus Augustinusçuluk
Ausdehnung uzam
Ausdruck dışavurum, anlatım
Aussenwelt dışdünya
Autonomie özerlik
Axiologie değer öğretisi
Axiom belit
Axiomatik belitsel dizge

B

Bedeutung anlam
Bedingung koşul
Begriff kavram
begründen temellendirmek
Begründung temellendirim
Behauptung ileri sürme
bejahend evetleyici
Bejahung evetleme
Beobachtung gözlem
Beschaffenheit nitelik
Beschreibung betimleme
Besondere özel
Bestimmung belirlenim
Bewegung devinim
Beweis tanıt

Bewusstsein bilinç
Beziehung bağıntı
Bild imge
Bildung oluşum
Biologismus dirimbilimcilik
Böse kötü
Buridans Esel Buridan'ın eşiği

C

Cartesianismus Dekartçılık
Chaos kaos
Charakter karakter

D

Darwinismus Darvincilik
Dasein varoluş
Dauer süre
Deduktion tümdengelim
deduktiv tümdengelimli
Definition tanım
Degeneration soysuzlaşma
Deismus Yaratıcılık
Demokratie halkerki
Demonstration tanıtlama
Denken düşünme
Denkform düşünme biçimi
Denkfreiheit düşünme özgürlüğü
Denkgesetze düşünme yasaları
Deontologie deontoloji
Deszendenztheorie dönüşümçülük
Determinismus belirlenimcilik
Dialektik eytisim
Dialektischer Materialismus eytisimsel özdekkilik
Didaktik öğretim bilgisi
Differenz ayrılm
Dilemma ikilem
Ding şey
Ding an sich kendinde şey
Disjunktion ayrıklık
disjunktiver Schluss ayrık çıkarım
disjunktives Urteil ayrık yargı
diskontinuierlich kesikli

diskursiv gidimli
Dogma dogma
Dogmatik dogmatik
dogmatisch dogmatik
Dogmatismus dogmacılık
Doxographen öneri düzenleyicileri
Dualismus ikicilik
dynamisch devimsel
Dynamismus devimselcilik

E

Effekt etki
Egoismus bencillik
Egozentrismus benincilik
Eidetik özbilim, öze yönelik
Eigenschaft özgülük
Einbildung düşleme, düşleme gücü, kuru
Einbildungskraft imgelem
eindeutig tekanlamlı
Eindeutigkeit tekanlamılık
Eindruck izlenim
Einfühlung özdeşleyim
Einfühlungstheorie özdeşleyim ku
rımı
Einheit birlilik
Einschließung içinde bulunma
Einteilung bölmeye
Eklektizismus seçmecilik
Ekstase esrimle
Eleaten Elealilar
Eleatismus Eleacılık
Element öge
Emanation türüm
Emotion heyecan
Emotionales Denken duygusal dü
 şünme
empfindlich duyasal
Empfindlichkeit duygululuk
empfindsam duygusal
Empfindsamkeit duygusallık

Empfindung duyum
Empirismus deneycilik
Endursache erekSEL neden
Endzweck son erek
Energie erke
Energiesatz erkenin korunması ya
 sası

Enneaden dokuzluklar
Entartung soysuzlaşma
Entelechie entelekheia
Enthusiasmus coşku
Enthymem örtük tasım
Entscheidung karar
Entwicklung evrim
Enzyklopädie ansiklopedi
Epikureismus Epikurosçuluk
Epistemologie epistemoloji
Epoche yargısızlık
equirok eşesli
Erfahrung deney
Erfahrungssätze deney önermeleri
Erfahrungsurteile deney yargıları
Erfahrungswissenschaften deney
 bilimleri

Erfolgsethik başarı ahlaklı
Erhaben yüce
Erinnerung anı
Eristik didişim
Erkenntnis bilgi
Erkenntnisgrund bilgi nedeni
Erkenntnislehre bilgi öğretisi
Erkenntnisproblem bilgi sorunu
Erkenntnispychologie bilgi ruh
 bilimi
Erkenntnisssoziologie bilgi toplum
 bilimi
Erkenntnistheorie bilgi kuramı
Erklärung açıklama
Erlebnis yaşıntı
Erscheinung görünüş
Erziehung eğitim

Erziehungswissenschaft eğitimbilim
Eschatologie öbür dünya bilgisi
Esoteriker içrekçiler
esoterisch içrek
Essentia öz
Etatismus devletçilik
Ethik etik
Eudaimonismus mutçuluk
Euhemerismus Euhemerosçuluk
exakt sajn
exakte Wissenschaften sajn bilimler
Existenz varoluş
Existenzerhellung varoluş aydınlanması
existenzial varoluşca
existenziale Analytik varoluşsal çözümleme
Existenzialien varoluş biçimleri
Existenzialismus varoluşçuluk
Existenzialität varoluşsallık
Existenzialurteil varoluşsal yargı
existenziell varoluşsal
existenzielles Denken varoluşsal düşünme
Existenzphilosophie varoluşçuluk
exklusivesurteile tekelci (önerme)
exoterisch dışrak
Exoteriker dışrakçılar
Experiment deney, deneyim
Explikation açıklama
explizit belirtik
Expressionismus dışavurumculuk
Extention kapsam
Evidenz apayıklık
Evolution evrim
Evolutionismus evrimcilik
Ewigkeit öncəsizlik-sonasızlık

F

Faktor etken
Faktum olgu

falsch yanlış
Fangschluss yaniltmaca
Fatalismus yazgıcılık
Fehlschluss yanlışlı tasım
Fetischismus tapınacakçılık
Fiktion yapıntı
Fiktionalismus yapıntıçılık
Finalismus erekçilik
Finalität erekçilik
fixe Idee saplantı
Form biçim
formal biçimsel
Formallismus biçimcilik
formell biçimsel
Fortschriftt ilerleme
freie Wille özgürlük istenç
Freiheit özgürlük
Fundament temel
Funktion görev

G

Gattung cins
Gedanke düşünce
Gedächtnis bellek
Gefühl duygusal
Gefühlsmoral duygusal ahlaklı
Gegensatz karşılık
Gegenstand nesne
Geheimnis gizem
Geist tin
Geisteswissenschaften tinsel bilimler
Geltung geçerlilik
Gemeinschaft ortaklaşalık, topluluk
Gemeinsinn ortakduyu
Gemüt gönül
Generalisation genelleştirme
Generation kuşak
Genesis oluş
genetisch türeyimsel
Genialität örelilik

Genie öreke
Gerechtigkeit tüze
Geschichte tarih
Geschichtlichkeit tarihsellik
Geschichtsphilosophie tarih fel-sefesi
geschichtliches Bewusstsein tarihsel biliñ
Geschmack begeni
Gesellschaft toplum
Gesetz yasa
Gesinnung düşüncə
Gesinnungsethik düşüncə ahlaklı
gesunder Verstand sağduyu
Gewissen törel biliñ
Gewissensfreiheit törel biliñ öz-gürülü
Gewissheit kesinlik
Gewohnheit alışkanlık
Glaube inan, inanç
Gleichheit eşitlik
Glück mutluluk
Gnade karya
Gnoseologie gnoseoloji
Gnostiker gnostikler (bilinirciler)
Gnostizismus gnostizm (bilinircilik)
Gott Tanrı
Grenzbegriff sınır-kavram
Grenze sınır
Grenzsituation sınır-durum
Grund neden, sebep, temel
Grundbegriffe temel kavramlar
Grundlage temel
Grundwissenschaft temel bilim
Gruppe obek
Gut iyi
Gut (das) değerli nesne
Güterlehre değerli nesneler öğretisi

H

Handeln eylemek
Handlung eylem

Harmonie uyum
Hass nefret
Hässlich çirkin
Hedonismus hazcılık
Hegelianismus Hegelcilik
heilig kutsal
Heraklitismus Herakleitosçuluk
Hermeneutik yorumlama
Herrenmoral efendi ahlaklı
heterogen ayrişik
Heteronomie yaderlik
Heuristik bulgulama
heuristisch bulgusal
Hierarchie aşama düzeni
Historische Schule tarihsel okul
historisches Bewusstsein tarih bilinci
historischer Materialismus tarihsel özdeşkililik
Historismus tarihselcilik
homogen bağışık
homonym eşadlı
höchste Gut (das) en yüksek iyi
Humanismus insancılık
Humanität insanlık
Hylemorphismus özdeşbicimcilik
Hylozoismus canlı özdeşkililik
Hypnose uyutum
Hypostase dayanı
Hypothese varsayı
hypothetischer Imperativ koşulu buyruk
hypothetisches Urteil koşullu yargı

I

Ich ben
Idea idea
Ideal düşüncə, ülkü, ülküsel
Idealismus idealizm
Idealität düşüncəllik
Ideation ideleştirme

Ideeierung ideeştirme
ideell düşüncel
identisch özdeş
Identität özdeşlik
Identitätsphilosophie özdeşlik felsefesi
Identitätsprinzip özdeşlik ilkesi
Ideologe ideologlar
Ideologie ideoloji
Idol idola
Illusion yanılsama
 immanent içinin
Immaterialismus özdeksizcilik
 immoral töretanıma
Immoralismus töretanıma
Imperativ buyruk
Implikation içermeye
Implizite örtük
Impressionismus izlenimcilik
Impuls itki
 indefinit belirsiz
Indeterminismus belirlenemezçilik
Indifferenz alırmazlık
individualisieren bireyselleştirmek
Individualisierung bireyselleştirme
Individualismus bireycilik
Individualist bireyci
Individualität bireysellik
Individualuation bireyleşme
 individuell bireysel
Individuum birey
Induktion tümevarım
Information bilişi
Inhalt içlem
Inhärenz ayrılmazlık
Inklusion içinde bulunma
 inkonsekvant tutarsız
 Innenwelt içdünya
innerer Sinn içdedyü
Instinkt içgüdü
Instrumentalismus araççılık

Intellekt anlık
Intellectualismus anlıqlılık
Intelligenz intelligentia
Intelligible Welt düşünülür dünya
Intention yönelim
intentional yönelimsel
Intentionalität yönelimsilik
Interpretation yorum
Intuitionismus sezgicilik
 intuitif sezgisel
Ironie alaylılama
irrational usduşı
Irrationalismus usduşıcılık
Irratum yanlışma

K

Kabbala kabala
Kanon kanon
Kantianismus Kantçılık
Kategorie kategori
kategorisch koşulsuz
Kategorischer Imperativ koşulsuz buyruk
kategorisches Urteil koşulsuz yargı
Katharsis arınma
Kausalität nedensellik
Kettenschluss zincirleme çıkarım
 klar und deutlich açık ve seçik
Klasse sınıf
Klassifikation sınıflandırma
Kohärenz bağlam
Kommunismus komünizm
Komprehension anlayış
Konfuzianismus Konfüçüsçülük
konjunktiv bitişirici (yargı)
 konkret somut
Konsequent tatarlı, ardıl
Konsequenz vargı
Kontingent olumsal
Kontingenç olumsallık

kontinuierlich sürekli
Kontinuität süreklilik
kontraktiv çelişik
Kontraposition tersevirme
 konträr karşıt
Konvention uzlaşım
Konventionalismus uzlaşmıcılık
 konventionell uzlaşımsal
Konversion evrime
Konzeptualismus kavramcılık
Koordinaten düzleşim
Koordination bağlılaşım
korrelativ bağlılık
Kosmogonie evrendogum
Kosmologie evrenbilim
Kosmos evren
Körper cisim
Kraft güç
Kriterium ölçüt
Kritik eleştiri
Kritizismus eleştircilik
kultur kültür
Kulturanthropologie kültür insanbilimi
Kulturreis kültür çevresi
Kulturphilosophie kültür felsefesi
Kunst sanat
Kunstphilosophie sanat felsefesi
Kybernetik güdümbilim
Kynismus Kynikler Okulu
Kyrenaiker Kyrene Okulu

L

Lamarckismus Lamarckçılık
Leben yaşam
Lebenskraft yaşama gücü
Lebensphilosophie yaşam felsefesi
Leib beden
Leidenschaft tutku

Liberalismus erkincilik
Liebe sevgi
Logik mantık
Logismus mantıkçılık
Logistik lojistik
Logizismus mantıklaştırıcılık
Lust haz

M

Machiavellismus Makyavelizm
Macht erk
Maieutik doğurtma
Maior büyük önerme
Manichäismus Maniheizm
Marburger Schule Marburg Okulu
Marxismus Marksılık
Masse yığın
materiale wertethik içeriksel değerler ahlaklı
Materialismus özdeğçilik
Materie özdekk
Materiell özdeksel
Maxime maksim
Mechanismus mekanikçılık
Mensch insan
Menschheit insanlık
Menschenwürde onur
Metaphysik fizikötesi
Methexis methexis (payalma)
Methode yöntem
Methodenlehre yöntembilim
Methodologie yöntembilim
Milieu çevre
Milieutheorie çevre öğretisi
Minor küçük önerme
Mittel çevre
Mittelbegriff orta terim
Modalität kiplik
Modus kip
Monade monad

Monarchie tekerlik
 Monismus tekilik
 Monotheismus tektanrıcılık
 Moral ahlâk
 moralisch ahlaklı, ahlâksal
 moralische Gefühle ahlâk duygusu
 moralischer Sinn ahlâk duygusu
 Moralismus ahlâkçılık
 Moralist ahlâkçı
 Moralität ahlâklılık
 Moralprinzip ahlâk ilkesi
 Morphologie biçimbilim
 Motiv güdü
 Motivation güdülenim
 Möglichkeit olanak
 Mysterium gizem
 mystisch gizemsel
 Mystizismus gizemciliğ
 Mythologie söylecibilim
 Mythos söylence

N
 Nachahmung öykünme
 Nachahmungstheorie öykünme kuramı
 Natur doğa
 Naturalismus doğalcılık
 Naturphilosophie doğa felsefesi
 Naturwissenschaften doğa bilimleri
 Naturzustand doğal durum
 Negation değerlendirme, yadsıma
 negativ değilileyici, olumsuz
 Neigung eğilim
 Neuhegelianizmus Yeni Hegelcilik
 Neuidealizmus yeni idealizm
 Neukantianizmus Yeni Kantçılık
 Neuplatonizmus Yeni Platonculuk
 Neupositivismus yeni olguculuk
 Neurealizmus yeni gerçekçilik
 Neuvitalizmus yeni dirimselcilik

N
 Nichts hiçlik
 Nihilismus hiçlik
 Nominalismus adçılık
 Norm düzgü
 Notwendigkeit zorunluluk
O
 Oberbegriff büyük terim
 Obersatz büyük önerme
 Objekt nesne
 objektiv nesnel
 Objektivation nesnelleşme
 Objektivierung nesnelleştirme
 Objektivitât nesnellik
 Okkasionalizmus aranedencilik
 Oligarchie takımerki
 Ontologie varlıkbilim
 Opposition karşıolum
 Optimismus iyimserlik
 Ordnung düzen

P
 Pantheismus tümtanrıcılık
 Parallelismus koşutluk
 Paralogismus yanlışlı tasım
 partikular tikel
 passiv edilgin
 Peripatetiker Peripatetikler
 Person kişi
 personal kişisel
 Personalismus kişiselcilik
 persönlich kişisel
 Personalität kişilik
 Persönlichkeit kişilik
 Pessimismus kötümserlik
 Pflicht ödev
 Phänomen Görüngü
 Phänomenalizmus Görüngüçülük
 Phänomenologie Görüngübilim
 Phantasie düşlem gücü
 Philosophie felsefe

P
 Platonizmus Platonculuk
 Plural çoğul
 Pluralizmus çokçuluk
 Polytheismus çoktanrıcılık
 positif olumlu
 Positivismus olguculuk
 Postulat konut
 Potenz gizlilik
 Prädikat yüklem
 Pragmatismus pragmacılık
 Praktisch kilgilii
 praktische Vernunft kilgilii us
 Prämisses öncüler
 primitif ilkel
 Prinzip ilke
 Probabilismus olasılık
 Problem sorun
 problematisch belkili
 Problematisches Urteil belkili yargı
 Prozess süreç
 Psychoanalyse ruhsal çözümleme
 Psychologie ruhbilim
 Psychologismus ruhbilmecilik
 Pyrrhonismus Pironculuk
 Pythagoreismus Pitagorasçılık

Q
 Qualität nitelik
 Quantität nicelik
 Quietismus dingincilik
R
 Radikalizmus köktençilik
 Rationalizmus usçuluk
 Raum uzay
 real gerçek
 Realismus gerçekçilik
 Rechtsphilosophie hukuk felsefesi
 Reduktion indirgeme
 Regel kural
 rein salt

S
 reine Anschauung salt görü
 reine Vernunft salt us
 Relation bağıntı
 relativ görelî
 Relativizmus görecilik
 Relativitât görelilik
 Relativitätstheorie görelilik kuramı
 Religionsphilosophie din felsefesi
 Revolution devrim
 Rezeptivitât alırılık
 reziproklî karşılıklı
 richtig doğru
 Richtigkeit doğruluk

S
 Satz önerme
 Schluss çıkarım
 Schlussatz sonuç
 Scholastik skolastik (felsefe)
 Schottische Schule İskoçya Okulu
 Scientismus bilimcilik
 schön güzel
 Seele ruh
 Sein varlık
 Semantik anlambilim
 Semiotik imbilim
 sensibel duylur
 Sensibilität duyarlık
 sensitiv duyusal
 Sensualizmus duyumculuk
 sentimental duygusal
 Sentimentalitât duygusalıkk
 Singulär tikel
 Sinn anlam, duyu
 Sinnlichkeit duyarlık
 Sitte töre
 Sittengesetz ahlâk yasası
 Sittenlehre ahlâk öğretisi
 Sittlich ahlâk, ahlâksal
 Sittlichkeit ahlâklılık
 Situation durum

Skeptizismus kuşkuculuk
Sklavenmoral köle ahlaklı
Solipsismus tekbencilik
Sophisten sofistler
Sozialismus toplumculuk
Sozialphilosophie toplum felsefesi
Soziologie toplumbilim
Spinozismus Spinozalıktır
Spiritualismus tinselcilik
Spontaneität kendiliğindenlik
Sprachphilosophie dil felsefesi
Stoizismus stoacılık
Strukturalismus yapısalçılık
 subaltern altık
Subalternation altıklık
Subjekt özne
 subjektiv öznel
Subjektivismus öznelcilik
 subkonträr altkarşıt
Subordination altasıralaması
subsistenz kalıcılık
Substantialismus tözcülük
Substanz töz
Substrat dayanak
 subsumption altakoyma
Syllogismus tasım
Symbol simge
Symbolik simgebilim
 symbolisch simgesel
 symbolische Logik simgesel mantık
Symbolismus simgecilik
Sympathie duygusalıktır
 synthese bireşim
Synthesis bireşim
synthetische Methode bireşimsel yöntem
synthetisches Urteil bireşimsel yargı
System dizge

T

Täuschung yanlışlama
Tautologie eşsöz
Technik teknik
Teleologie erekbilim
Theismus Tanrıcılık
Theologie Tanrıbilim
Theorie kuram
 theoretisch kuramsal
These sav
Thesis sav
Thomismus Tomasçılık
Toleranz hoşgörü
Totemismus totemcilik
Traditionalismus gelenekçilik
Transformationstheorie dönüştürme
 nüshümcülük
 transzendent aşkin
 transzental transsensual
Trieb itki
Trugschluss yanılmaca
Tugend erdem

U

Umfang kapsam
Umwälzung devrim
 unbestimmt belirsiz
 unendlich sonsuz
 universel tümel
 unsittlich ahlaksız, töretanımsız
Unterbegriff küçük terim
Unterordnung altasıralaması
Untersatz küçük önerme
Ursache neden
Urteil yargı
Utilitarismus yararcılık

Ü

übel kötü
überindividuell bireyüstü

übernatürlich doğaüstü
übersinnlich duyuüstü

V

Velleität gelgeç istek
Verantwortung sorumluluk
verbalismus boşszözcülük
Verhalten davranış
Verifikation doğrulama
 verifizieren doğrulamak
Vermögen yeti
Vernunft us
Vernunftschluss usavurma
Verstand anıktır
Verstehen anlama
Vertrag sözleşme
Vitalismus dirimselcilik
Voluntarismus istençcilik
Vorstellung形象, tasarımlar
Vorurteil önyargı

W

Wahr doğru
Wahrhaftigkeit doğruluk
Wahrheit doğruluk
Wahrnehmung algı
Wahrscheinlichkeit olasılık
Wechselseitigkeit karşılıklı oluş
Weisheit bilgelik
Welt dünya
Weltanschauung dünya görüşü
Werden oluş
Wert değer

Wertethik değer ahlaklı
Wertgefühl değer duygusu
Wertobjektivismus değer nesneliliği
Wertphilosophie değer felsefesi
Wertpsychologie değer ruhbiliği
Wertrelativismus değer göreciliği
Werturteil değer yargısı
Wesen öz
Widersprechend çelişik
Widerspruch çelişme
Wille istenç, irade
Willensfreiheit özgür istenç
Wille zur Macht erk istenç
 wirklich gerçek
Wirklichkeit gerçeklik
Wirkung etki
Wissen bilme
Wissenschaft bilim
Würde onur

Z

Zahl sayı
Zeichen im
Zeit zaman
Zirkelbeweis kısır döngü
Zivilisation uygarlık
Zufall rastlantı
Zurechnungsfaehigkeit ahlâksal sorumluluk
Zusammenhang bağlam
Zweck erek

FRANSIZCA DİZİN

A

absolu saltık
absolutisme saltılık
abstraction soyutlama
abstrait soyut
absurde saçma
académie akademi
accident ilinek
accidentel ilineksel
acte edim
actif etkin
action eylem
activisme eylemcilik
activité etkinlik
actualisation edimselleştirme
actualisme etkinlik
actuel edimsel, güncel
adéquat upuygun
affection duygulanım
affirmatif evetleyici
affirmation evetleme
agent etmen
agir eylemek
agnosie bilsizlik
agnosticisme bilinemecilik
aire de civilisation kültür çevresi
alternative seçenek
altruisme özgecilik
âme ruh
amour sevgi

analogie benzeşim
analogue benzeşen
analyse çözümleme
analytique analitik
angoisse içdaralması
animisme canlılık
antécédent öncel
anthropocentrisme insanıçincilik
anthropologie insanbilim
anthropomorphisme insanıçincilik
antinomie çatışkı
apathie duyumsamazlık
apodictique zorunlu (önerme)
aporie çıkışmaz
a posteriori sonsal
a priori önsel
apperception tamalığı
apprehension kavrayış
archétype ilkörnek
argument kanıt
aristotélisme Aristotelesçilik
art sanat
ascétisme çilecilik
assertorique yalın önerme
assertion ileri sürme
association çağrışım
ataraxie sarsılmazlık
athéisme Tanrıtanımadır

atome atom
atomisme atomculuk
attribut oznitelik
augustinisme Augustinusculuk
autonomie özerlik
axiologie değer öğretisi
axiomatique belitsel dizge
axiome belit

B

beau güzel
bien iyi
biologisme dirimbilimcilik
bonheur mutluluk
bon sens sağduyu

C

cabale kabala
canon kanon
caractère karakter
cartésianisme Dekartçılık
catégorie kategori
catégorique koşulsuz
catharsis arınma
causalité nedensellik
cause neden
cause finale erekSEL neden
 cercle vicieux kısır döngü
certitude kesinlik
chaos kaos
chose şey
chose en soi kendinde şey
civilisation uygarlık
clair et distinct açık ve seçik
classe sınıf
classification sınıflandırma
cohérence bağlam
coïncidence örtüşme
communauté ortaklaşalık, topluluk
communisme komünizm
comportement davranış

compréhension anlayış, işlem
comprendre anlama
concept kavram
concepts fondamentaux temel kavramlar

conceptualisme kavramcılık
conclusion sonuç
concret somut
condition koşul
contradiction çelişme
confucianisme Konfüçyüsçülük
conjunctif bitiştirici (yargı)

connaissance bilgi
conscience bilinc
conscience historique tarih bilinci
conscience morale törel bilinc
conséquence varlığı
conséquent ardıl, tutarlı

contingence olumsallık
contingent olumsal
continu sürekli
continuité süreklilik
contradiction çelişme
contradictoire çelişik
contraire karşıt
contraposition tersevirme

contrariété karşılık
contrat sözleşme
contrat social toplum sözleşmesi
convention uzlaşma
conventionnalisme uzlaşmıcılık
conventionnel uzlaşımsal
conversion evrime
coordination düzlenşim

coordonné düzenlek
corps beden, cisim
corrélatif bağlılık
corrélation bağlılaşım
cosmogonie evrendoğum
cosmologie evrenbilim

critère ölçüt
criterium ölçüt
critique eleştiri
criticisme eleştircilik
croyance inanç
culture kültür
cybernétique güdümbilim
cynique Kynikler Okulu
cynisme Kynikler Okulu
cyrénaïsme Kyrene Okulu

D

darwinisme Darvincilik
décision karar
déductif tümdeğelimli
déduction tümdeğelim
définition tanım
dégénérescence soysuzlaşma
désisme Yaradıcılık
démocratie halkerki
démonstration tanıtma
déontologie deontoloji
dépendance bağımlılık
description betimleme
détermination belirlenim
déterminisme belirlenimcilik
devenir oluş
devoir ödev
dialectique etyşim
didactique öğretim bilgisi
Dieu Tanrı
différence ayırm
dignité onur
dilemme ikilem
discontinu kesikli
discursif gidişli (düşünme)
disjonction ayrıklık
division bölmeye
dogmatique dogmatik
dogmatisme dogmacılık
dogme dogma

dualisme ikicilik
durée süre
dynamisme dinamizm

E

eclectisme seçmecilik
école de Marbourg Marburg Okulu
école écossaise İskoçya Okulu
école historique tarihsel okul
éducation eğitim
effet etki
égalité eşitlik
egocentrisme beniçinlik
égoïsme bencillik
eidétique öze yönelik
élan vital yaşama atılımı
élétisme Eleacılık
élément öge
émanation türüm
émotion heyecan
empirisme deneycilik
encyclopédie ansiklopedi
énergie erke
en soi kendinde
entéléchies entelekheia
entendement anlık
enthousiasme coşku
enthymème örtük tasım
épicurisme Epikurosçuluk
épistémologie epistemoloji
équipollent eşgecerli
équiroque eşeseli
équivalence eşdeğerlilik
équivalent eşdeğer
éristique didişim
erreur yanlış
eschatologie öbür dünya bilgisi
ésotérique içrek
ésotériques içrekçiler
espace uzay
espèce tür

esprit tin
essence öz
esthétique estetik
état de nature doğal durum
étatisme devletçilik
étendue uzam
éternité öncesizlik-sonrasızlık
éthique etik
être varlık
eudémonisme mutuluk
euhémérisme Euhemerosçuluk
évidence apaçıklık
évolution evrim
évolutionisme evrimsizlik
exact sahn
exclusive proposition tekelci ö-
nerme
existence varoluş
existential varoluşça
existentialisme varoluşçuluk
existentiel varoluşsal
éxotérique dışrak
éxotériques dışrakçılar
expérience deney
expérience vécue yaşantı
expérimentation deneyim
explication açıklama
explicite belirtik
expression anlatım, dışavurum
expressionisme dışavurumculuk
extase esrime
extention kapsam, uzam
extent uzam

F

facteur etken
faculté yeti
fait olgu
fantaisie düşlem, düşlem gücü
fatalisme yazgıcılık
faux yanlış

fétichisme tapınacakçılık
fiction yapıntı
fin erek
finalisme erekçilik
finalité erekçilik
fin dernière sonerek
fin ultime sonerek
foi inan
fonction görev
fondement temel, temellendirme
fonder temellendirmek
fonder en raison temellendirmek
force güç
force vitale yaşama gücü
formation oluşum
forme biçim
formel biçimsel
formalisme biçimcilik
fondement temel
général genel
généralisation genelleştirme
génération kuşak
génialité ökelik
génie öke
genre cins
gnoséologie gnoseoloji
gnosticisme gnostisizm (bilinircilik)
gnostiques gnostikler (bilinirciler)
goût beğenİ
grâce kayra
groupe öbek

H

habitude alışkanlık
haine nefret
harmonie uyum
hasard rastlantı
hédonisme hazcılık
hegelianisme Hegelcililik
herméneutique yorumlama

hétérogène ayrışık
 hétéronomie yaderklik
 heuristique bulgulama
 heuristique bulgusal
 hiérarchie aşama düzeni
 histoire tarih
 historicité tarihsellik
 historicisme tarihselcilik
 homme insan
 homogène bağıdaşık
 homonyme eşadlı
 humanisme insancılık
 humanité insanlık
 hylémorphisme özdekbıçımcılık
 hylozoisme özdekcilik
 hypnose uyutum
 hypostase dayantı
 hypothèse varsayılm
 idéal düşüncel, ülkü, ülküsel
 idéalisme idealizm
 idéalité düşüncellik
 idéation idealeştirme
 idée idea
 idée fixe saplantı
 idées innées doğuştan ideler
 identique özdeş
 identité özdeşlik
 idéologie ideoloji
 idéologues ideologlar
 idole idola
 illusion yanılsama
 image imge
 imagination imgelem
 imitation öykünme
 immanent içkin
 immatérialisme özdeksizcilik
 immoral ahlaksız, töretanıma
 immoralisme töretanıma
 impératif buyruk
 impératif catégorique koşulsuz
 buyruk

impératif hypothétique koşullu
 buyruk
 implication içermeye
 implicite örtük
 impression izlenim
 impressionisme izlenimcilik
 impulsion itki
 inclination eğilim
 inclusion içinde bulunma
 inconséquent tutarsız
 indéfini belirsiz
 indéterminisme belirlenemezçilik
 indifférence aldırmazlık
 individu birey
 individualisation bireyselleştirme
 individualiser bireyselleştirmek
 individualisme bireycilik
 individualiste bireyci
 individualité bireysellik
 individuation bireyleşme
 individuel bireysel
 induction tümevarım
 inférence çıkarım
 infini sonsuz
 information bilişi
 inhérence ayrılmazlık
 inné doğuştan
 instinct içgüdü
 instrumentalisme araççılık
 intellect anlık
 intellectualisme anlıklılık
 intelligence anlak, intelligentia
 intention yönelik
 intentionnalité yöneliklik
 intentionnel yönelik
 interprétation yorum
 intuitif sezgisel
 intuition görü, sezgi
 intuition pure salt görü
 intuitionisme sezgicilik
 ironie alaysılama

irrationalisme usdışıcılık
 irrationnel usdışı

J

jugement yargı
 jugement analytique çözümel yargı
 jugement catégorique koşulsuz yargı
 jugement hypothétique koşullu yargı
 jugement de valeur değer yargısı
 jugement (proposition) synthétique bireşimel yargı
 justice tüze

L

laïc çırkin
 lamarckisme Lamarckçılık
 le souverain bien en yüksek iyi
 libéralisme erkincilik
 liberté özgürlük
 liberté de conscience törel bilinç özgürlüğü
 liberté de pensée düşünme özgürlüğü
 libre arbitre özgür istenç
 limite sınır
 logicisme mantıklaşdırıcılık
 logique mantık
 logique symbolique simgesel mantık
 logistique lojistik
 loi yasa
 loi morale ahlak yasası
 lois de l'esprit düşünme yasaları
 lumière naturelle doğal ışık

M

machiavélisme Makyavelizm
 majeur büyük terim
 majeure büyük önerme

mal kötü
 manichéisme Maniheizm
 marxisme Marksçılık
 masse yığın
 matérialisme özdekcilik
 matérialisme dialectique eytişimsel özdekcilik
 matérialisme historique tarihsel özdekcilik
 matériel özdeksel
 matière özdek
 maxime maksim
 mécanisme mekanikçilik
 mémoire bellek
 métaphysique fizikötesi
 méthode yöntem
 méthode analytique çözümel yöntem
 méthode synthétique birleşimsel yöntem
 méthodologie yöntembilim
 milieu çevre
 mineur küçük terim
 mineure küçük önerme
 modalité kiplik
 mode kip
 moeurs töre
 moi ben
 monade monad
 monarchie tekerklik
 monde dünya
 monde extérieur dışdünya
 monde interne içdünya
 monde intelligible düşünülür dünya
 monisme tekçilik
 monotheïsme tek tanrıçılık
 moral ahlaklı, ahlâksal
 morale ahlak
 morale du sentiment duygusal ahlaklı
 moralisme ahlakçılık
 moraliste ahlâkçı

moralité ahlaklılık
morphologie biçimbilim
motif güdü
motivation güdülenim
mouvement devinim
moyen terme orta terim
mystère gizem
mysticisme gizemcilik
mystique gizemsel
mythe söyleme
mythologie söylencebilim

N

naturalisme doğalcılık
nature doğa
néant hiçlik
nécessité zorunluluk
négatif değilleyici, olumsuz
négation değerlendirme, yadsıma
néo-hégélianisme Yeni Hegelcilik
néo-idealisme yeni idealizm
néo-kantisme Yeni Kantçılık
néo-platonisme Yeni Platonculuk
néo-positivisme yeni olguculuk
néo-réalisme yeni gerçekçilik
néo-vitalisme yeni dirimselcilik
nihilisme hiçlik
nombre sayı
nominalisme adcılık
norme düzgü
notion kavram

O

objet nesne
objectif nesnel
objectivation nesnelleşme, nesnel-
leştirme
objectivité nesnellik
observation gözlem
occasionalisme aranedencilik
oligarchie takımerki

ontologie varlıkbilim
opposition karşıolum
optimisme iyimserlik
ordre düzen

P

panthéisme tümtanrıcılık
parallélisme koşutluk
paralogisme yanılmalı tasım
particulier tikel
passif edilgen
passion tutku
pensée düşünce, düşünme
pensée existentielle varoluşsal dü-
şünme
perception algı
péripatéticien Peripatetikler
personnalité kişilik
personnalisme kişiselcilik
personne kişi
personnel kişisel
pessimisme kötümserlik
phénoménalisme göründüçülük
phénomène görünüş
phénoménisme göründüçülük
phénoménologie göründübilim
philosophie felsefe
philosophie de la nature doğa
felsefesi
philosophie de la religion din
felsefesi
philosophie de l'art sanat felsefesi
philosophie de la vie yaşama fel-
sefesi
philosophie de l'histoire tarih
felsefesi
philosophie de l'identité özdeş-
lik felsefesi
philosophie du droit hukuk fel-
sefesi
philosophie social toplum felsefesi

plaisir haz
platonisme Platonculuk
plural çoğul
pluralisme çokuluk
polythéisme çoktanrıcılık
positif olumlu
positivisme olguculuk
possibilité olanak
postulat konut
potentiel gizlilik
pouvoir erk
pragmatisme pragmacılık
pratique kilgili
prédicat yüklem
préjugé önyargı
prémisses öncüler
pressentiment önsezî
preuve tanıt
primitif ilkel
principe ilke
principe d'identité özdeşlik ilkesi
principe de la conservation de
l'énergie erkenin korunması
yasası
principe moral ahlâk ilkesi
probabilisme olasılık
probabilité olasılık
problématique belkili
problème sorun
processus süreç
progrès ilerleme
proposition önerme
proposition disjunctive ayrıkARG
proposition problématique belki-
li ARG
proposition universelle tümel
önerme
propriété özgülük
psychanalyse ruhsal çözümleme
psychologie ruhbilim
psychologisme ruhbilimcilik

puissance erk
pur salt
pyrrhonisme Pironculuk
pythagorisme Pitagorasçılık

Q

qualité nitelik
quantité nicelik
quiétisme dingincilik

R

radicalisme köktencilik
raison neden, us
raisonnement usavurma
raisonnement disjunctif ayrık
çıkarım
raison pratique kilgili us
raison pure salt us
rationalisme usçuluk
réalisme gerçekçilik
réalité gerçeklik
réceptivité alırılık
réciprocité karşılıklı oluş
réciproque karşılıklı
réduction indirgeme
réel gerçek
règle kural
relatif görelî
relation bağıntı
relativisme görecilik
relativité görelilik
réminiscence anımsama
représentation tasarımlı
respect saygı
responsabilité sorumluluk
responsabilité morale ahlâksal
sorumluluk
ressemblance benzerlik
révolution devrim

S

sagesse bilgelik

saint kutsal
savoir bilme
scepticisme kuşkuculuk
science bilim
science de l'education eğitimbilim
science fondamentale temel bilim
sciences exactes sağlam bilimler
sciences expérimentales deney bilimleri
sciences morales tinsel bilimler
sciences naturelles doğa bilimleri
scientisme bilimcilik
scolastique skolastik
sémantique anlambilim
sémiotique imbilim
sens anlam, duyu
sens commun ortakduyu
sensation duyum
sensibilité duyarlık, duygululuk, duygusallık
sensible duyulur
sens interne içduyu
sensitif duysal
sens moral ahlâk duygusu
sensualisme duyumculuk
sentiment duygû
sentimental duygusal
sentimentalité duygusallık
siècles des lumières aydınlanma
signification anlam
singulier tekil
situation durum
socialisme toplumculuk
société toplum
sociologie toplumbilim
solipsisme tekbençilik
sophisme yanılmaca
sophistes sofistler
sorte zincirleme tasım
souvenir anı
spécial özel

spinozisme Spinozilik
spiritualisme tinselcilik
spontanéité kendiliğindenlik
stoicisme stoacılık
structuralisme yapısalcılık
subalternation altıklık
subalterme altık
subcontraire altkarıştır
subjectif öznel
subjectivisme öznelcilik
sublime yüce
subordination altasralama
subsistance kalıcılık
subsumption altakoyma
substance töz
substantialisme tözcülük
substrat dayanak
subsumption altakoyma
sujet özne
surnatural doğaüstü
syllogisme tasım
symbole simge
symbolique simgesel, simgebilim
symbolisme simgecilik
sympathie duygudaşlık
synthèse bireşim
système dizge

T
tautologie eşsöz
technique teknik
téléologie erekbilim
temps zaman
théisme Tanrıçılık
théologie Tanribilim
théoretique kuramsal
théorie kuram
théorie de la connaissance bilgi kuramı
théorie de la relativité görelilik kuramı

théorie de l'imitation öykünme kuramı
théorique kuramsal
thèse sav
thomisme Tomasçılık
tolérance hoşgörü
totémisme totemicilik
traditionalisme gelenekçilik
transcendant aşkin
transcendental transsensual
transformisme dönüşümçülük

U
unité birlik
universal tümel
univocation tekanlamlılık
univocité tekanlamlılık

V
valeur değer
velléité gelgeç istek
véritacité doğruluk
verbalisme boşozcülük
vérification doğrulama
vérifier doğrulamak
vérité doğruluk
vertu erdem
vie yaşam
vitalisme dirimselcilik
volontarisme istençilik
volonté istenç
volonté de puissance erk istenci
vrai doğru

İNGİLİZCE DİZİN

A

absolute saltık
absolutism saltıkçılık
abstract soyut
abstraction soyutlama
absurd saçma
academy akademi
accident ilinek
accidental ilineksel
act edim
act eylemek
action eylem
active etkin
activism etkinçilik
activity etkinlik, eylem
actual edimsel, güncel
actualism etkincilik
actualizing edimselleştirme
adequat uygun
aesthetics estetik
affection duygulanım
affirmation evetleme
affirmative evetleyici
agent etmen
agnosia bilsizlik
agnosticism bilinemezçilik
alternative seçenek
altruism özgeliğ
analogous benzən
analogy benzeşim

analysis çözümleme
analytic analistik
anguish içdaralması
animism canlıcılık
antecedent öncel
anthropocentrism insanıçincilik
anthropology insanbilim
anthropomorphism insanbiçimcilik
antinomy çatışkı
apathy duyumsamazlık
apodictic zorunlu
aporia çıkmaz
a posteriori sonsal
appearance görünüş
apperception tamalığı
apprehension kavrayış
a priori önsel
archetyp ilkörnek
argument kanıt
Aristotelianism Aristotelesçilik
art sanat
ascetism çilecilik
assertion ileri sürme
assertoric yalnız önerme
association çağrışım
aesthetic estetik
ataraxia sarsılmazlık
Atheism Tanrıtanımadalık
atom atom
atomism atomculuk

attribute öznitelik
Augustinism Augustinusçuluk
autonomy özerlik
axiology değer öğretisi
axiom belit
axiomatics belitsel dizge

B

beautiful güzel
becoming oluş
behaviour davranış
being varlık
belief inanç
body beden, cisim

C

cabala kabala
canon kanon
Cartesianism Dekartçılık
categorical koşulsuz
categorical judgment koşulsuz yargı
category kategori
catharsis arınma
causality nedensellik
cause neden
cause final erekSEL neden
certainty kesinlik
certitude kesinlik
chance rastlantı
chaos kaos
character karakter
civilization uygarlık
class sınıf
classification sınıflandırma
clear and distinct açık ve seçik
cognition bilgi
coherence bağlam
coincidence ortuşme
common sense ortak duyu, sağ duyu
communism komünizm

community ortaklaşalık, topluluk
comprehension anlayış, içlem
conception kavram
conceptualism kavramcılık
conclusion sonuç
concrete somut
condition koşul
conjunctive bitişirici (yargı)
conscience törel bilinç
consciousness bilinç
consciousness of responsibility ah-lâksal sorumluluk
consequence vargı
consequent ardıl, tutarlı
consistency bağlam
contingency olumsallık
contingent olumsal
continuity sürekli
continuous sürekli
contract sözleşme
contradiction çelişme
contradictory çelişik
contraposition tersevîre
contrary karşıt
convention uzalaşma
conventional uzaşımsal
conventionalism uzaşımcılık
conversion evirme
coordinates düzenleşik
coordination düzenleşim
correlation bağıllaşım
correlativ bağlılık
cosmology evrenbilim
cosmogony evrendoğum
cosmos evren
criterion ölçüt
criticism eleştirelilik
critical eleştiri
culture kültür
customs töre
cybernetics güdümbilim

Cynics Kynikler Okulu
Cynism Kynikler Okulu
Cyrenaics Kyrene Okulu

D

Darwinism Darvincilik
decision karar
deduction tümdengelim
deductive tümdengelimli
definition tanım
degeneration soysuzlaşma
deism Yaradıcılık
democracy halkerki
demonstration tanıtılma
deontology deontoloji
dependence bağımlılık
description betimleme
determination belirlenim
determinism belirlenimcilik
dialectic eytisim
dialectical materialism eytisimsel özdekkılık
didactics öğretim bilgisi
difference ayırım
dignity onur
dilemma ikilem
discontinuous kesikli
discursive gidimli (düşünme)
disjunction ayrılık
division bölme
dogma dogma
dogmatic dogmatik
dogmatism dogmacılık
dualism ikicilik
duration süre
duty ödev
dynamism devimselcilik

E

eclecticism seçmecilik
ecstasy esrime
education eğitim

effect etki
egocentrism benincilik
egoism bencilik
Eleatism Elealilik
element öğe
emanation türüm
emotion heyecan
empiricism deneycilik
encyclopedia ansiklopedi
end erek
energy erke
enlightenment aydınlanma
entelechy entelekheia
enthusiasm coşku
enthymeme örtük tasım
Epicurism Epikurosuluk
epistemology epistemoloji
equality eşitlik
equipollent eşgecerli
equivalency eşdeğerlilik
equivalent eşdeğer
equivocal eşsesli
eristic didişim
error yanlışma
eschatology öbür dünya bilgisi
esoteric içrek
essence öz
eternity öncesizlik-sonrasızlık
ethics etik
eudaemism mutçuluk
Euhemerism Euhemerosuluk
evidence apaçıklık
evil kötü
evolution evrim
evolutionism evrimcilik
exact sahnin
exact sciences sahnin bilimler
exclusive (proposition) tekeliçi önerme
existence varoluş
existential varoluşsal

existentialism varoluşluk
exoteric dışrak, dışrakçılar
experience deney, yaşantı
experiment deney, deneyim
explication açıklama
explicit belirtik
expression anlatım, dışavurum
expressionism dışavurumculuk
extension kaplam, uzam
extent uzam
extention kapsam
external world dışdünya

F

fact olgu
factor etken
faculty yeti
faith inan
fallacy yanıldamacı
fantastic düşlem, düşlem gücü
fatalism yazgıcılık
feeling duygusalık
fetichism tapınçcılık
fiction yapıntı
finalism erekçilik
finality erekçilik
fixed idea sapkınlık
form biçim
formal biçimsel
formalism biçimcilik
formation oluşum
found temellendirme
foundation temel, temellendirme
freedom özgürlük
free will özgür istenç
function görev

G

general genel
generalization genelleştirme
generation kuşak
genesis oluş

genetic türeyimsel
genius öke
genus cins
gnosiology gnoseoloji
gnostic gnostisizm (bilinircilik)
gnostics gnostikler (bilinirciler)
God Tanrı
good sense sağduyu
good iyi
grace kayra
ground temellendirmek
group öbek

H

habit alışkanlık
happiness mutluluk
harmony uyum
hasard rastlantı
hate nefret
hedonism hazzılık
Hegelianism Hegelcilik
hermeneutics yorumlama
heterogeneous ayrişik
heteronomy yaderklik
heuristic bulgusal
hierarchy aşama düzeni
historical materialism tarihsel özdekkılık
historical consciousness tarih bilinci
historical school tarihsel okul
history tarih
holy kutsal
homogeneous bağışık
humanism insancılık
humanity insanlık
hylemorphism özdekbirimcilik
hylozoism özdekkılık
hypnosis uyutum
hypostasis dayantu
hypothesis varsayılm

hypothetical imperativ koşullu
buyruk
hypothetical judgement koşullu
yargı

J

idea idea
ideal düşüncel, ülkü, ülküsel
idealism idealizm
ideality düşüncelik
ideation idealeştirme
identical özdeş
identity özdeşlik
identity-philosophy özdeşlik felsefesi
ideology ideoloji
idol idola
illation çıkarım
illusion yanlışlama
image imge
imagination imgelem
imitation öykünme
immanent içkin
immaterialism özdeksizcilik
immoral ahlaksız, töretanımadır
immoralism töretanımadır
imperative buyruk
implication içерme
implicit örtük
impression izlenim
impressionism izlenimcilik
impulse itki
inclination eğilim
inclusion içinde bulunma
inconsistent tutarsız
indefinite belirsiz
indeterminism belirlenmezçilik
indifference aldırmazlık
individual birey, bireysel
individualism bireycilik
individualist bireyci
individuality bireysellik

individuation bireyleşme
individualization bireyselleştirme
induction tümevarım
inference çıkarım
infinite sonsuz
information bilişi
inheritance ayrılamazlık
in-itself kendinde
innate doğuştan
innate ideas doğuştan ideler
instinct içgüdü
instrumentalism araççılık
intellect anlık
intellectualism anlıklılık
intelligence anlak, intelligentia
intelligible world düşünülür dünya
intention yönelim
intentionality yönelmişlik
interpretation yorum
intuition görüş, sezgi
intuitionism sezgicilik
intuitionism sezgicilik
intuitive sezgisel
irony alaylılama
irrational usduşı
irrationalism usduşıcılık
itself kendinde

J

judgement yargı
justice tüze

K

knowing bilme
knowledge bilgi

L

Lamarckism Lamarckçılık
law yasa
law of identity özdeşlik ilkesi
laws of thought düşünme yasaları
liberalism erkincilik
liberty özgürlük

life yaşam
likeness benzerlik
limit sınır
logic mantık
logicism mantıklaşdırıcılık
logistic lojistik
love sevgi

M

Machiavellism Makyavelizm

maieutics doğurtma
major (premiss) büyük önerme
major (term) büyük terim

man insan

Manichaeism Maniheizm

Marxism Marksçılık

mass yığın

material özdeksel

materialism özdekcilik

matter özdeksel

maxim maksim

meaning anlam

mechanism mekanikçılık

memory bellek

metaphysics fizikötesi

method yöntem

methodology yöntembilim

middle (term) orta terim

minor (premiss) küçük önerme

minor (term) küçük terim

modality kiplik

mode kip

monad monad

monarchy tekervilik

monism tekçilik

mood kip

monotheism tektanrıcılık

moral ahlaklı, ahlaksal

moralism ahlaklılık

moralist ahlaklı

morality ahlaklılık

moral law ahlak yasası
moral sciences tinsel bilimler
moral sense ahlak duygusu
morphology biçimbilim

motion devinim

motivation güdülenim

motive güdü

move devinim

movement devinim

myself ben

mystery gizem

mystic gizemsel

mystical gizemsel

mysticism gizemcilik

mythe söylence

mythology söylecibilim

N

naturalism doğalcılık

natural sciences doğa bilimleri

nature doğa

necessity zorunluluk

negation değilleme, yadsıma

negative değilleyici, olumsuz

Neo-Hegelianism Yeni Hegelcilik

neo-idealism yeni idealizm

Neo-Kantianism Yeni Kantçılık

Neo-Platonism Yeni Platonculuk

neo-positivism yeni olguculuk

neo-realism yeni gerçekçilik

neo-vitalism yeni dirimselcilik

nihilism hicçilik

nominalism adçılık

non-being hicçilik

norme düzgü

notion kavram

number sayı

O

object nesne

objectivation nesnelleşme, nesnelleştirme

objective nesnel
objectivity nesnellik
observation gözlem
occasionalism aranedencilik
oligarchy takımerki
ontology varlıktibilim
operate eylemek
opposition karşısolum
optimism iyimserlik
order düzen
ownership özgürlük

P

pantheism tümtanrıcılık
parallelism koşutluk
paralogism yanlışlı tasım
particular tikel
passion tutku
passive edilgin
perception algı
Peripatetics Peripatetikler
person kişi
personel kişisel
personalism kişiselcilik
personality kişilik
pessimism kötümserlik
phantasy düşlem, düşlem gücü
phenomenalism göründüçülük
phenomenologie görüngü bilim
phenomenon görüngü
philosophy felsefe
philosophy of art sanat felsefesi
philosophy of history tarih felsefesi
philosophy of life yaşama felsefesi
philosophy of nature doğa felsefesi
Platonism Platonculuk
pleasure haz
plural çoğul
pluralism çokçuluk

polytheism çoktanrıcılık
positive olumlu
positivism olguculuk
possibility olanak
postulate konut
potentiality gizliguç
power güç, erk
practical kılaklı
practical reason kılaklı us
pragmatism pragmacılık
predicate yüklem
prejudice önyargı
premiss öncüler
pressentiment önsezî
primitive ilkel
principle ilke
probabilism olasılık
probability olasılık
problem sorun
problematic belkili
problematic proposition belkili
yargı

process süreç
progress ilerleme
proof tanıt
property özgürlük
proposition önerme
propriety özgürlük
psychoanalysis ruhsal çözümleme
psychologism ruhbilimcilik
pure salt
psychology ruhbilim
pur intuition salt görü
purpose erek
Pyrrhonism Pironculuk
Pythagoreanism Pitagorasçılık

Q

quality nitelik
quantity nicelik
quietism dingincilik

R
radicalism köktencilik
rationalism usuluk
real gerçek
realism gerçekçilik
reality gerçeklik
reason us, neden
reasoning usavurma
receptivity alırılık
reciprocal karşılıklı
reciprocity karşılıklı oluş
reduction indirgeme
relation bağıntı
relative göreli
relativism göreçilik
relativity görelik
remembrance anı
reminiscence anımsama
representation tasarmı
respect saygı
responsibility sorumluluk
resemblance benzerlik
revolution devrim
rule kural

sentiment duyu
sentimental duygusal
sign im
signification anlam
similarity benzerlik
singular tekil
situation durum
socialism toplumculuk
social philosophy toplum felsefesi
society toplum
sociology toplumbilim
solipsism tekbençilik
sophism yanılmaca
sophists sofistler
sorites zincirleme tasım
soul ruh
space uzay
special özel
species tür
Spinozism Spinozacılık
spirit tin

spiritualism tinselcilik
spontaneity kendiliğindenlik
state of nature doğal durum
Stoicism Stoacılık
structuralism yapısalçılık
subaltern altık
subalternation altıklık
subcontrary altkarşılık
subject özne
subjective özel
subjectivism özelcilik
sublime yüce
subordination altasıralaması
subsistence kalıcılık
substance töz
substantialism tözcülük
substratum dayanak
subsumption altaköymə
supernatural doğaüstü
syllogism tasım

symbol simge
symbolic simgesel
symbolic logic simgesel mantık
symbolics simgibilim
symbolism simgecilik
sympathy duygusalıktır
synthesis bireşim
synthetic judgment bireşimsel yargı
g!
system dizge

T

taste beğeni
tautology eşsöz
technics teknik
teleology erekbilim
Theism Tanrıçılık
Theology Tanrıbilim
theoretic kuramsal
theory kuram
theory of knowledge bilgi kuramı
theory of relativity görelilik kuramı
thesis sav
thing sey
thing in itself kendinde şey
Thomism Tomasçılık
thought düşünce, düşünme
time zaman
tolerance hoşgörü

totemism totemicilik
traditionalism gelenekçilik
transcendent aşkin
transcendental transsensual
transformism dönüşümçülük
true doğru
truth doğruluk
ugly çirkin
understanding anlık, anlaması
unity birlik
universal tümel
univocal tek anlamlı
univocation tek anlamlılık
utilitarianism yararcılık

V

value değer
velleity gelgeç istek
veracity doğruluk
verbalism boşozculuk
verification doğrulama
verify doğrulamak
virtue erdem
vitalism dirimselcilik
voluntarism istençlilik

W

will istenç
wisdom bilgelik
worth değer
wrong kötü, yanlış

ESKİ TERİMLER DİZİNİ

abes saçma
adalet tüze
adem hiçlik
adem-i irtibat ayrıklık
ademiyum mezhebi hiçlik
adet sayı
afakî nesnel
afakîleşme nesnelleşme
afakîleştirme nesnelleştirme
afakîlik nesnellik
ahenk uyum
ahlâkî ahlâksal, ahlâkî
ahlâkî kanun ahlâk yasası
ahlâkî meslîyet ahlâksal sorumluluk
ahlâkiyat ahlâk öğretisi
ahlâkiye ahlâkçılık
ahlâkîyet ahlâklılık
ahlâksızlık mezhebi immoralizm
ahlâk umdesi ahlâk ilkesi
akıl us
akis evirme
akliye usuluk
aks-i mürekkep tersevirme
âlem dünya
Allah Tanrı
amel edim
ameli kilgili
ameli akıl kilgili us
âmil etken

ananeviye gelenekçilik
araz ilinek
arazi ilineksel
Aristetalisiye Aristotelesçilik
aşk sevgi
aynî özdeş
ayniyet özdeşlik
ayniyet felsefesi özdeşlik felsefesi
ayniyet prensibi özdeşlik ilkesi

B

bâdi sonsal
bâhsî gidimli (düşünce)
bâtnî içrek, içrekçiler
bedahet apaçıklık
bedbinlik kötümserlik
bediiyat estetik
beşeriyat insanbilim
beseriyet insanlık
bilifî edimsel
bizatîhî kendinde
bizatîhî şey kendinde şey
bürhan tanıtlama
büyük had büyük terim

C

cebriye yazgıcılık
cedel eytisim
cemaat ortaklaşalık, topluluk
cemi çoğul
cemiyet toplum
cemiyet felsefesi toplum felsefesi

cevher töz
cevheriye tözcülük
cezriye köktencilik
cihet kip
cümle-i emriye-yi şartiye koşullu buyruk
cüz-i tikel
cüz-i ferdije atomculuk
cüz-i fert atom

D

dâhi öke
dahil bulunma içinde bulunma
dahili içrekçiler
dahili âlem içdünya
dâhilîk ökelik
Darveniye Darvincilik
delil kanıt
devr-i batıl kısır döngü
diğerkâmlık özgeçilik

E

Eflatuniye Platonculuk
emir buyruk
ene ben
eneiye tekbencilik
enfüsi öznel
enfüsiye öznelcilik
enmuzec-i evvel ilkörnek
Epikuriye Epikurosuluk
ervahiye canlıcılık
esas temel, temellendiririm
esas ilim temel bilim
esas kaziye temel önerme
esas mefhumlar temel kavramlar
esbab-i adiye mezhebi araneden-cilik
eser etki
ezeliyet-ebediyet öncesizlik- son-rasızlık

F
faal etkin
faaliyet etkinlik
fail özne
faliyet etkinlik
faraziye varsayılm
fasıl ayrim
fasit daire kısır döngü
fasl-i karip ayrim
faydacılık yararçılık
fehm anlamla

felsefe-i diniye din felsefesi
felsefe-i Elyaviye Eleacılık
felsefe-i sanat sanat felsefesi
felsefe-i tarihiye tarih felsefesi
fenn-i münazara eytisim
fenn-i talim ü tedris öğretim bil-gisi
ferdî bireysel
ferdileştirme bireyselleştirme
ferdileştirmek bireyselleştirmek
ferdiye bireycilik
ferdiyet bireyselfilik
ferdiyetçi bireyçi
fert birey
fevk-at-tabia doğaüstü
fikdan-i hassasiyet duyumsamazlık
fikdan-i marifet-i hissiye bilisizlik
fitri doğuştan
fitri fikirler doğuştan ideler
fiil edim,eylem
fiill edimsel, güncel
filliye eylemcilik
fikir düşünce, düşünme
fikir kanunları düşünme yasaları
fikr-i sabit saplantı
Fisagoriye Pitagorasçılık

G

gai illet erekSEL neden
gaiye erekçilik

garize içgüdü
gaye erek
gaye-i aksa son erek
gayr-i ahlâkî ahlâksız, töretanımaZ
gayr-i ahlâkiye töretanımaZlık
gayr-i aklî usdî
gayr-i kabil-i hal mesele, çıkmaz
gayr-i maddiye özdeksizcilik
gayr-i muayyen belirsiz
gayr-i mütecanis ayrışık

H

had sınır
hadise görüngü
hads gözü, sezgi
hafi içrekçiler
hafıza bellek
hakikat doğruluk
hakikî gerçek
hakikiye gerçekçilik
hal kip
hareket devinim
harici dışräk
haricî âlem dışdünya
hars kültür
hasısa karakter
hassa özgülük
hassasiyet duyarlık, duyululuk
hasse duyu
hasse-i selime sağduyu
hata yanlışma
hatalı yanlış
hatıra anı
hayal imge
hayat yaşam
hayat felsefesi yaşama felsefesi
hayatiye dirimselcilik
hayat hamlesi yaşama atılımı
hayr-i âlâ en yüksek iyi
hayır iyi
haysiyet onur

hayyiz uzam
hikmet bilgelik
his duygù
his ahlâkî duygù ahlâkî
hisbaniye kuşkuculuk
hissi duygusal, duyusal
hissikablevuku öneZi
hissi müstererek ortakduyu
hodkâmlık bencillik
hudut sınır
hususî özel
hüküm yargı
hükümet-i amme halkerkî
hürriyet özgürlük

i

iade-i mana eşsöz
icabî evetleyici
icabiye belirlenimcilik
icap evetleme
içtimaiyat toplumbilim
iddia ileri sürme
idraç altaköyma
idrak algı, anlama
idrak-i dakik tamalğı
ifade anlatım, dışavurum
iftikârî düşüncel
iftikâriye idealizm
iftikâriyet düşüncelik
iğtiyar yaderlik
ihsas duyum
ihsasiye duyumculuk
ihtibariye deneycilik
ihtimalî belkili
ihtimalî huküm belkili yargı
ihtimaliyet olasılık
ihtira bulgu
ihtira bulgusal
ihtiras tutku
iktidar erk
iktitafîye seçmecilik

İlâhiyat Tanrıbilim
 İlâhiye Tanrıcılık
 İlca itki
 İlhat Tanrıtanımazlık
 İlim bilim
 İlimcilik bilimcilik
 illet neden
 illiyet nedensellik
 ilm-i ahlâk ethik
 ilm-i cedel eytisim
 ilm-i esatir söylecibilim
 ilm-i hilâf ü cedel eytisim
 ilm-i suver-i akliye ideoloji
 ilm-i terbiye eğitimbilim
 ilm-i vezai deontoloji
 ilm-ül-ahiret öbür dünya bilgisi
 iman inan
 imkân olanak, olumsallık
 inayet kayra
 infisal ayrıklık
 inkâr değilleme
 inkârî değilleyici
 inkülap devrim
 insanîyet insanlık
 insicam bağlam
 insicamlı tutarlı
 insicamsız tutarsız
 insiyak içgüdü
 intiba izlenim
 intikadiye eleştircilik
 iptidâl ilkel
 irade istenç
 irade-i cüziye özgür istenç
 irade-i kudret erk istenci
 irade-i zaife gelgeç istek
 iradiye istenççilik
 irca indirgeme
 irfanîyan gnostikler (bilinirciler)
 irfanîye gnostisizm (bilinircilik)
 İskoçya Mektebi İskoçya Okulu
 ismiye adçılık

ispat tanıt
 ispatiye olguculuk
 istidlâlî çıkarım
 istidlâli gidimli (düşünce)
 istihaliye dönüşümculük
 istihza alaysılama
 istikra tümevarım
 istilât doğrtma
 istisadiye mutçuluk
 işaret im
 iştirakiyun mezhebi toplumculuk
 itibar uzlaşım
 itibarî uzlaşimsal
 itikat inanç
 itikad-i bâtila önyargı
 itiyat alışkanlık
 itminan-ı nefş sarsılmazlık
 izafet bağıntı
 izâfi görelî
 izâfiye görecilik
 izâfiyet görelilik
 izâfiyet nazariyesi görelilik kura-
 mi

K

kabiliyet-i ahz ahrilik
 kabîl önsel
 kaide düzgü, kural
 kaide-i külliye maksim
 kâinat evren
 kamus ansiklopedi
 kanun kanon, yasa
 Kayrevaniye Kyrene Okulu
 kaziye önerme
 kaziye-i hasıra tekelci önerme
 Kelbiye Kynikler Okulu
 kemal-i evvel entelekheia
 kemiyyet nicelik
 kesret-i ilâh meslegi çoktanri-
 cilik
 kesretiye çokçuluk

kevniyat evrenbilim
 keyfiyet nitelik
 kıstas ölçüt
 kıyas tasım
 kıyas-ı fasit yanılmalı tasım
 kıyas-ı matvi örtük tasım
 kriyâs-ı mukassim ikilem
 kıyas-ı müselsel zincirleme tasım
 kıymet değer
 kıymet hükmü değer yargısı
 kıymet nazariyesi değer öğretisi
 kiyaniyat evrendogum
 kudret erk, erke
 kutsî kutsal
 kuvve-i hayatıye yaşama gücü
 kuvve-i mekiyiye gizliliğ
 kuvvet güç
 kuvviye devimselcilik
 kübra büyük önerme
 küçük had küçük terim
 külli tümel
 külli kazîye tümel önerme
 kütle yığın

L

lâedriye bilinemecilik
 lafziye boşszözcük
 lâicabiye belirlenmezcilik
 lâkaydi aldırmazlık
 lâzim-i gayr-i müfarik ayrılamaz-
 lik
 lezzetiye hazcılık
 li-l-beseriye insanıncılık
 li-l-eneiye beniçincilik

M

mabad-et-tabiiye fizikötesi
 madde özdek
 maddi özdeksel
 maddiye özdekcilik
 mahib-ül-kıvarm dayanak

mahiyet öz
 mahmul yüklem
 mahsus duyulur
 mahz salt
 makul âlem düşünülür dünya
 makule kategori
 malumat bilgi
 malzeme gereç
 mana anlam
 manevî ilimler tinsel bilimler
 manzume dizge
 marifet bilgi
 marifet nazariyesi bilgi kuramı
 mebde ilke
 mebhas-ı gayat erekbilim
 mebhas-ı vücut varlıkbilim
 mebhas-ül-eşkâl biçimbilim
 medeniyet uygurlik
 mefhûm kavram
 mefhûmiyet kavramcılık
 mefkûre ülkü
 mefkûrevî ülküsel, ideal
 mefkûrecilik ülküçülük, idealizm
 mekân uzay
 mektum içrekçiler
 meleke yeti
 menfi değilleyici, olumsuz
 mesel maksim
 mesele sorun
 meslek dizge
 mesuliyet sorumluluk
 Meşaiyun Peripatetikler
 mevcudiyet varlık, varoluş
 mevsukiyet kesinlik
 meyelân eğilm
 mevzu özne
 mevzua konut
 mezheb-ı sükûn dingincilik
 misâk ölçüt
 mihanîkiye mekanikçilik

misal idea
miyar ölçüt
muadelet eşdeğerlilik
muadil eşdeğer, eşgeçerli
mucibe evetleyici
muhakeme usavurma
muhalefet karşıلوم
muhayyile imgolem
muhit çevre
muhtariyet özerklik
muhteva içerkik
mukadem öncel
mukademet öncüler
mukaddes kutsal
mukavele sözleşme
munfasıl kesitli
mutabık upugun
mutavassıt had orta terim
mutlak saltık
mutlak emir koşulsuz buyruk
mutlak hüküm koşulsuz yargı
mutlakiyet saltıklık
muttasıl bitiştirici
mücerret soyut
müdde sav
müddet süre
müdrike anlık
müfret tekil
mümasıl benzeşen
mümkünl olumsal
münasebet bağlılaşım
mündemiç içkin
münfail edilgin
müntesilik düzenlik
müsamahta hoşgörü
müsavat eşitlik
müspet olumlu
müsabehet benzerlik
müşagabe didişim
müşahede gözlem
müşahhas somut

müşebbihe insanbiçimcilik
müteal aşkin
mütearife belit
mütəcanis bağıdaşık
mütədahil altık
mütəkabil karşılıklı
mütəkabiliyet karşılıklı oluş
mütəkabil izafet bağlılaşım
mütəkattı kesikli
mütəmadi sürekli
mütənəkiz çelişik
mütənəsib bağlılaşık
mütənəzir bağlılaşık
müvazat koşutluk
müveccehiyet kiplik

N

namütenahi sonsuz
nass dogma
nassı dogmatik
nassiye dogmacılık
nazarı kuramsal
nazariye kuram
nefiy değilleme, yadsıma
nefiye yararcılık
nesil kuşak
netice sonuç, vargı
Nev Eflatuniye Yeni Platonculuk
nevi tür
nevim-i sınai uyutum
nikbinlik iyimserlik
nim tahattür anımsama
nizam düzen
numune düzgü
nur-i tabii doğal ışık

Ö

örf töre
P
Pironiye Pironculuk
putperestlik tapınacaklık

R

remz simge
remzi simgesel
revakiye stoacılık
reybiye kuşkuluk
ruh tin
ruhiyat ruhbilim
ruhiyatçılık ruhbilimcilik
ruhiye tinselcilik

S

saadet mutluluk
saf salt
safsata yanılmaca
sahih sağın
saik güdü
sanem idola
sarih belirtik
sayrure süre, oluş
sebeb-i kâfi yeter neden ilkesi
sebep neden
seciye karakter
selb değişleme
selbî değişleyici
serbestiye erkincilik
sevkîtabî içgüdü
sîdk doğruluk
sifat öz nitelik
sifat-i zatiye öz nitelik
sır giz, gizem
sîrf salt
silsile-i meratip aşama düzeni
sofistaiye sofistler
sudur türüm
sugra küçük önerme
suret biçim
surî biçimsel
sünaiye ikicilik

Ş

şahıs kişi
şahsî kişisel

şahsiye mezhebi kişiselcilik
şahsiyet kişilik
şart koşul
şartlı hüküm koşullu yargı
şartlı emir koşullu buyruk
şekliye biçimcilik
şeniyet gerçeklik
şer kötü
şey nesne
şeyi nesnel
şeylik nesnellik
şık seçenek
şuur bilinc
şümul kapsam

T

tabiat doğa
tabiat felsefesi doğa felsefesi
tabiat ilimleri doğa bilimleri
tabiî ilimler doğa bilimleri
tabiye doğalcılık
tabiyet altasralama
tahkik doğrulama
tahlil çözümleme
tahlili hüküm çözümsel yargı
tahlili ruhî ruhsal çözümleme
tahlili usul çözümsel yöntem
taht-i mütezar altkarşit
taklit öykünme
taksim bölmeye
tali kaziye ardıl
talil tümdengelim
talili tümdengelimli
tamim genelleştirme
tanızım düzenlenşim
tarif tanım
tarihilik tarihsellik
tarihi maddecilik tarhsel özdekkilik
tarihi mektep tarhsel okul
tarihi şuur tarhsel bilinc

tarih şuuru tarih bilinci
tasavvuf gizemcilik
tasavvuffi gizemsel
tasavvur tasarımlı
tasavvur-sazeç kavrayış
tasni yapıntı
tasrif sınıflandırma
tasvir betimleme
tavır kip
tavyiyet kendiliğindenlik
tavşif betimleme
tayin belirlenim
tazammun içermeye, içlem
tecazüp duygusalık
tecrip deneyim
tecrit soyutlama
tecrübe deney
tecrübî ilimler deney bilimleri
tedahül altıklık
tedai çağrışım
teessür duygulanım
tefekkür anlayış
tefekkür düşünme
tefekkür hürriyeti düşünme öz-
gürliği
tefkir ideleştirme
tefrît bireyleşme
tefsir yorum
tehaddüs görüş, sezgi
tehaddüsiye sezgicilik
tekâbul karşılom
tekâmul evrim
tekâmülüye evrimcilik
tekevvün oluş
tek manalılık tekanlamılık
tekşif bulgulama
tekşifi bulgusal
tekşifi faraziye bulgusal varsayımlı
tekşifi usul bulgusal yöntem
temadi süreklilik
temayül eğilim

temsil benzeşim
tenakuz çelişme
tenevvr aydınlanma
tenkidiye eleştircilik
tenkit eleştiri
terakki ilerleme
terbiye eğitim
terdit seçenek
tereddi soysuzlaşma
terkibi hüküm bireşimsel yargı
terkibi usul bireşimsel yöntem
terkip bireşim
tertip düzenleşim
tesadüf raslantı
tesamüh hoşgörü
tesavvî-i nakizeyn çatışkı
tesir etki, eylem
teşabûh benzerlik
teşekkül oluşum
teşekkül-i âlem evrendögüm
tetabuk örtüşme
tezat karşılom, karşılık

U

uknum dayantı
ulum-i şâhiha sağın bilimler
ulvi yüce
umde ilke
umumi genel
unsur öge
usul yöntem
usuliyat yöntembilim

Ü

üfule görev
üsture söylence

V

vahdaniye tektanrıçılık
vahdet birlik
vahdetiye tekçilik

vahid-ül-mana tekanlamı
vakia olgu
vaki gerçek
vakiye yalın (önerme)
vazih ve mütemeyyiz açık ve
seçik
vazife görev, ödev
vaziyet durum
vecit coşku, esrim
vehbi doğuştan
vehbi fikirler doğuştan ideler
vehim yanılsama
vetire süreç
vicdan törel bilinç
vicdan hürriyeti törel bilinç öz-
gürlüğü
vukuf bilme
vücubi olumlu

vücudiye tümtanrıçılık
vücut varoluş
Y
yakın kesinlik
Z
zahiriye göründüçülük
zaif irade gelcek istek
zaruret zorunluluk
zaruriye-i mutlaka zorunlu
(önerme)
zat öz
zekâ anlak
zevk beğenisi
ziddiyet karşılık
zımnî örtük
zıt karşıt
zihniye anlıçılık
zühdîye çilecilik

TERİM SÖZLÜKLERİ

AĞAÇİSLERİ TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Nazım Şanivar
3 lira

ASALAKBİLİM TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Mehmet Turan Yarar
10 lira

AYDINLATMA TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Şazi Sirel
7 lira

BUDUNBİLİM TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Sedat Veyis Örnek
7 lira

CEZA YARGILAMA YÖNTEMİ YASASI TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Ahmet Erdoğdu
5 lira

DİL BİLGİSİ TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Vecihe Hatiboğlu
10 lira

DÖŞEM TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Cavit Sıdal
3 lira

EĞİTİM TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Dr. A. Ferhan Oğuzkan
15 lira

GÖKBİLİM TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Abdullah Kızılırmak
10 lira

KİTAPLIKBİLİM TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Doç. Dr. Berin U. Yurdadoğ
8 lira

METALBİLİM İŞLEM TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Erdoğan Tekin
15 lira

RUHBİLİM TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Mithat Enç
15 lira

SİNEMA TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Nijat Özön
20 lira

TARİH TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal

15 lira

VYI

YAPIM İYELİĞİ TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Muzaffer Uyguner

8 lira

YAPIT HAKLARI TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Muzaffer Uyguner

4 lira

YAZIN TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Tahir Nejat Gencan

Haydar Ediskun

Baha Dürder

Enver Naci Gökşen

15 lira

YERBİLİM TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

H.N. Pamır

Ö. Öztunalı

6 lira